

D 2643

M. št. 13443/66

RACIONALNO GOSPODARJENJE

Gospodarska reforma, ki je bila uzakonjena pred nekaj tedni, je naletela na izredno živahen odmev tudi v organizacijah Zveze združenj borcev NOV v naši republiki.

Prav na začetku lahko poudarimo, da je bil osnovni smisel teh ukrepov, ki so bili sprejeti, zagotoviti racionalno gospodarjenje na vseh področjih našega družbenega in gospodarskega življenja. Ni dvoma, da pomenijo ukrepi za reformo gospodarskega sistema v naši državi uresničevanje stališč, ki so bila sprejeta že na VIII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije in v resolucijah zvezne skupščine. Če bi hoteli označiti enega izmed osnovnih sklepov, bi lahko poudarili, da je bil osnovni namen, prenesti skrb za razširjeno reprodukcijo v pristojnost gospodarskih organizacij. Ukrepi in zakoni, ki so bili sprejeti na zadnjem zasedanju zvezne skupščine, pomenijo v bistvu povečanje materialne osnove neposrednih samoupravljalcev. Iz tega pa ne gre zgolj sklepati, da jim pomenijo zgolj povečanje njihovih pravic; gospodarske organizacije imajo prav zaradi tega tudi neprimerno večjo družbeno odgovornost. Neposredni proizvajalci in delovne organizacije so veliko bolj odvisne ne samo od lastnega dela, marveč tudi od usklajenega dela med manjšimi ali večjimi skupinami gospodarskih organizacij.

Napak bi bilo pojmovati, kakor hočejo danes nekateri tolmačiti, da pomeni samoupravljanje zgolj reševanje problematike na posameznem področju, kjer bi vsaka gospodarska organizacija sama zase reševala probleme v gospodarstvu ne glede na to, kako gre ves ostali družbeni in gospodarski razvoj. Osnovni temelji gospodarske reforme gredo predvsem v smeri združevanja, posvetovanja in sodelovanja gospodarskih organizacij, ki pri tem upoštevajo, kaj trg potrebuje glede na kvaliteto proizvodov, in obenem spoznavajo, česa trg ne more sprejeti zaradi slabe kvalitete, cen in drugih vzrokov, ki vplivajo na proces proizvodnje.

Preusmeritev, ki smo jo začeli z gospodarsko reformo, prav gotovo ni preprost in kratkotrajen proces. Poudariti je treba, da je to dolgotrajen proces, kjer se bomo še posebej na začetku te poti srečevali z velikimi in velikokrat nepredvidenimi težavami. Te nam bodo zbujale slabo voljo, negotovanje in nemalokrat malodušje. Nikjer v življenju ni poti, kjer se ne bi srečevali s težavami, in s tem moramo tudi računati. Tudi če pogledamo samo v enem stavku pot, ki smo jo prehodili pred revolucijo, med njo in po vojni, moramo reči, da nam težav ni manjkalo. Takrat smo težave premagovali velikokrat z mladostnim poletom, toda danes imamo več izkušenosti, znanja in sposobnosti, torej ni vzroka, da ne bi te izredno zahtevne in težavne naloge v nekaj letih pripeljali do uresničenja. Uresničitev ciljev gospodarske reforme pa bi lahko že po krajšem obdobju pomenila spodbuden korak za hitrejši razvoj našega gospodarstva, ko bomo od količinskih vrednot prišli do vrednosti, ki imajo težo v kvaliteti.

Vse te naloge pa nam seveda nalagajo, da varčujemo na vseh področjih družbenega in gospodarskega življenja. Pri tem se ne bi smeli ozirati na mnenja tistih, ki govorijo zgolj o materialnih težavah, marveč predvsem na mnenje tistih, ki govorijo o varčevanju na področju materialnih in finančnih sredstev, ki jih imamo na sedanji stopnji družbenega in gospodarskega razvoja.

Nesmiselno bi bilo trditi, da na začetku izvajanja gospodarske reforme ne bo deloma prizadet tudi življenjski standard. Kakor je to zelo preprosto rečeno, vendar pomeni začetek izvajanja gospodarske reforme izredno zamotan proces, ki ga je treba sproti usmerjati. Prepričani pa smo vendar, da bomo lahko že v najkrajšem času občutili tudi pozitivne sadove gospodarske reforme v nadaljnjem porastu življenjskega standarda, če bomo dosledni v izvajanju načel, ki smo jih sprejeli.

Naša družba, naše gospodarske organizacije so prav gotovo z gospodarsko reformo postavljene pred izredno zahtevno nalogo. Ni treba posebej ponavljati, da je to težka naloga in da marsikdo ne bo v tem obdobju napravil izpita z najboljšo oceno.

Kakor zveni to pridigarško in zelo načelno, pa bo vendar moralo v celoti obveljati načelo, da lahko samo naraščanje produktivnosti dela, vse, kar je novega v tehniki, modernizacija proizvodnje, visoka kvaliteta izdelkov, znižanje proizvodnih stroškov in tržišču ustrezna proizvodnja zagotovijo uspešno gospodarjenje posamezne gospodarske organizacije in vsega gospodarstva. Vse slabosti in neupoštevanje teh meril pa prav gotovo pripeljejo samo do težav, s katerimi se bodo morale posamezne gospodarske organizacije kakor tudi širša družbena skupnost srečati v najostrejši luči in z zahtevo, da bi jih čimprej rešili. Ne gre za to, da rešimo posamezni primer, ker je to pač najlažje, gre za bistvo, ker pomenijo številne težave v posameznih organizacijah širši družbeni problem, in če ga ne rešujemo odločno, lahko pomeni odstopanje od zastavljenih ciljev gospodarske reforme.

Ni odveč ob zaključku poudariti, da je ena izmed osnovnih nalog v sedanjem družbenem gospodarskem razvoju članov Zveze združenj borcev, da na svojih delovnih področjih z vsemi sposobnostmi podpro osnovne cilje in hotenja gospodarske reforme.

REŠEVANJE PROBLEMATIKE BORCEV

Februarska informacija o perečih problemih borcev NOV, ki jo je pripravila komisija izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, je opozorila na celo vrsto slabo rešenih ali celo nerešenih vprašanj, ki so nadvse pomembna za bivše borce NOV. Prav gotovo je odlika te informacije pogumno in odkrito obravnavanje nič kaj prijetnih resnic o težavah precejšnjega števila udeležencev NOV, med katerimi bi številnim že zdavnaj lahko pomagali in odpravili njihove težave. Odkrito obravnavanje pa seveda ne pomeni, da imajo nekateri prav, ko trdijo, da v vseh letih po vojni nismo za borce storili ničesar. Informacija dovolj dokumentirano obravnava vse dosedanje družbene napore v tej smeri, tako da poleg upravičene kritike močno izstopajo tudi precejšnji uspehi.

Za čim jasnejšo podobo o materialnem položaju so se zanimali ne le upravni organi, ki neposredno uravnavajo pravice borcev in invalidov, če so te uzakonjene, ampak predvsem Zveza združenj borcev NOV Slovenije, ki je tudi sama zbirala podatke posebno tam, odkoder so njene organizacije sporočale, da so ukrepi nadvse nujni.

Informacije komisija za vprašanja borcev NOV izvršnega sveta ni pripravila le za razjasnitev obsežnih problemov, ampak naj bi ta bila temelj za vse prihodnje ukrepe, ki so se pokazali po opravljenem delu v vsej svoji nujnosti. Najbolj pereč problem je vsekakor slab materialni položaj borcev tako tistih v delovnem razmerju kot tistih zunaj njega. Nujnost ukrepa je bila na dlani, delati je bilo treba hitro, vendar v skladu z možnostmi, ki jih imajo republika in njene občine. Vsi, katerih dolžnost je skrb za čim dostojnejše življenje borcev v naši skupnosti, so stopnjevali svojo delavnost za uresničitev sklepov skupščine SR Slovenije in njenega izvršnega sveta.

Že v marcu je bil sprejet nov zakon o dodatku zaposlenim udeležencem narodnoosvobodilne vojne, ki je bistveno spremenil materialni temelj zaposlenih borcev. Tudi zvezna skupščina je prav ob koncu lanskega leta sprejela

zakon o dodatku za borce, ki pa na urejanje glede višine osebnih dohodkov v SR Sloveniji ni vplival, saj je bila že osnova prejšnjega republiškega predpisa za 6500 dinarjev višja, kot jo je določil novi zvezni zakon. V jugoslovanskem obsegu je zvezni zakon vsekakor korak naprej, ker dotlej razen določb bivšega ZPS nismo imeli posebnega zakonskega predpisa o uravnavanju najnižjih osebnih dohodkov borcev NOV. Osnova za določanje višine osebnega dohodka borcev NOV, ki so v delovnem razmerju, se je v republiškem zakonu v primerjavi s prejšnjim republiškim predpisom (46.500) dvignila za 12.500 dinarjev (59.000 din), kar pomeni dokajšnje povečanje in nemajhno obveznost republike, saj moramo k temu prišteti še prispevke, ki jih skupnost plačuje v sklade socialnega zavarovanja za upoštevanje teh osebnih dohodkov pri odmeri pokojnine.*

Pri realizaciji določb tega zakonskega predpisa pa ni šlo vse tako gladko, kot bi si želeli. Veliko breme so morale prevzeti delovne organizacije, ki izplačujejo osebne dohodke in ki pravzaprav kreditirajo, sicer za kratek čas, razliko med vrednostjo opravljenega dela in z zakonom določenim zneskom. Prav gotovo je potrebno poudariti, da so delovne organizacije pokazale veliko razumevanja in je bilo le malo primerov, kjer je moral posredovati ali upravni organ ali družbeni organizem. Predvsem so bile in so še težave pri izpolnjevanju zapletenih obrazcev o izplačanih zneskih in o opravljenih obračunih, ki smo jih po stari navadi zapletli kot za preizkus globokoumnosti tistih, ki to delo opravljajo. Nekatere delovne organizacije so zelo preprosto razrešile to uganko tako, da so povečale osebne prejemke borcev NOV do osnove, ki jo določa zakon in se s tem izognile zapletenemu obračunavanju in po njihovem mnenju nepotrebni administraciji.

Druga težava je glede kroga uživalcev borčevskega dodatka. Pravico do njega imajo namreč le borci pred 9. 9. 1943, ki imajo najmanj 15 let zavarovalne dobe in od tega najmanj 10 let delovne dobe. Čeprav je treba upoštevati, da je od konca vojne preteklo že 20 let, imamo v SR Sloveniji še precej borcev, ki teh pogojev ne izpolnjujejo, bodisi da so stopili v NOV po 9. septembru 1943 ali pa nimajo dovolj delovne dobe. Posebno pereče je to vprašanje v primorskih občinah, kjer je relativno malo borcev NOV pred tem datumom, saj so bili pred vstopom v NOV raztresni po vsej Italiji kot italijanski vojaki ali prisilni delavci v posebnih bataljonih. Komisija za vprašanja borcev NOV izvršnega sveta je na ta vprašanja zadela v sleherni občini Primorske. V pogovorih s predsedniki občinskih skupščin, predsedniki komisij za vprašanja borcev, s predsedniki ZB in občinskih sindikalnih svetov je to vprašanje postalo že nekakšna zahteva po nujni ureditvi.

Po površnih podatkih dobiva dodatek za borce v SR Sloveniji 4000 borcev, število pa se vsak mesec le za malenkost poveča. Po mnenju občinskih upravnih organov za varstvo invalidov in borcev bo začelo število celo nazadovati zaradi povečanja osebnih dohodkov, ki pa je v odvisnosti s povečanjem cen. Že doslej so nekatere organizacije izrekle misel, da bo najbrž treba pred potekom leta razmisliti o ponovnem dvigu osnove za določanje osebnega dohodka zaposlenih borcev NOV.

Sedanji položaj zaposlenih borcev v SR Sloveniji je vsekakor precej boljši kot pred sprejetjem novega republiškega zakona, kar pa ne odvezuje vseh činiteljev, posebno republiške komisije za vprašanja borcev NOV od dolžnosti za izpopolnitev sistema tega varstva. V ta namen bo komisija ponovno anali-

* Zadnji odlok republiške skupščine določa zdaj 68.000 din.

zirala položaj in vnovič že v naslednjih mesecih informirala republiško skupščino in njen izvršni svet.

Zelo pomemben ukrep, sprejeli so ga na podlagi februarske informacije, je priporočilo skupščine SR Slovenije o stalnih priznavalninah bivšim borcem NOV. Čeprav smo imeli že pred sprejetjem priporočila dokaj izdelan sistem priznavalnin, se je vendarle pokazalo, da so kriteriji močno različni, posebno so različne vsote priznavalnin po posameznih občinah. Temeljna pomanjkljivost pa je bila stalnost vsote, ki se je v zelo redkih občinah dvigala s porastom življenjskih stroškov. Tudi število uživalcev se je zelo počasi večalo in v zadnjem letu pred informacijo ni bistveno napredovalo.

Priporočilo skupščine je zelo jasno, saj uporablja vse temeljne ugotovitve informacije, predvsem pa priporoča povečanje mesečnih zneskov na najmanj 10.000 din in tudi razširitev kroga upravičencev. Najbolj pomembno je vsekakor priporočilo, naj priznavalnine ne dobivajo le borci, ki so stopili v NOV do določenega datuma ali z zahtevanim stažem, ampak da bi bil kriterij materialna ogroženost udeleženca NOV. Priporočilo ima namen odpraviti tudi nestalnost dodeljenih priznavalnin in povečati zaupanje borcev v družbeno pomoč.

Kako teče realizacija priporočila, so pokazali pogovori, ki jih je doslej vodila republiška komisija za vprašanja borcev z občinskimi komisijami. Na splošno lahko rečemo, da so občinske skupščine oziroma njihove komisije za vprašanja borcev večkrat razpravljale o možnostih uresničitve priporočila ali možnostih, da bi se mu kolikor mogoče približale. Več uspeha so imele občinske skupščine v prejšnjem mariborskem in celjskem okraju, močno pa nazadujejo zlasti občine na Primorskem, Dolenjskem in v Beli krajini. Razgovori so pokazali, da se na Primorskem giblje priznavalnina še vedno od 6000 dinarjev navzgor in da jim bo morda šele proti koncu leta uspelo doseči raven, ki jo priporoča skupščina SR Slovenije. V Novi Gorici imajo še vedno nekaj priznavalnin po 5000 din, vse druge občine, razen Sežane, pa začenejo s 6000 dinarji. Resnici na ljubo pa je treba povedati, da to ne gre na rovaš nezainteresiranosti občinskih skupščin, ampak zaradi precej povečanega števila uživalcev. Komisija za vprašanja borcev NOV izvršnega sveta je namreč že v februarski informaciji obvestila skupščino SRS, da je plan občinskih skupščin doseči skupno število 8000 priznavalnin. Tej meji se po sedanjih podatkih občine močno približujejo in je kar precej upanja, da jo bodo ob koncu leta 1965 tudi dosegle. Vzrok, da nekatere občine dajejo le po 6000 priznavalnine, pa ni le pomanjkanje sredstev, ampak v tem, da močnejše podpro šibkejše borce. To lahko razberemo iz dosedaj zbranih podatkov, ko tudi v šibkih občinah (na primer Sežana, Ilirska Bistrica) najbolj potrebnim borcem dodeljujejo po 20 ali 25.000 din priznavalnine.

Skoraj v vseh občinah imajo v postopku za dodelitev priznavalnine precej prošenj in predlogov (Ilirska Bistrica 106, Sežana 60, Nova Gorica 69 itd.). Iz pogovorov s predsedniki občinskih komisij za borce je bilo lahko razbrati, da pričakujejo še več zahtev, vendar dvomijo, če bodo mogli vsem dodeliti priznavalnino kljub temu, da ponavadi borci ne prosijo pomoči, če je niso potrebni.

Posebno vprašanje, o katerem bo morala razmisliti naslednja informacija in dati že sprejemljiv predlog, so priznavalnine nosilcev »spomenice 1941«. Znano je, da je po zadnjem popisu iz leta 1963 v Jugoslaviji 24.378 nosilcev spomenice, od tega v Sloveniji le 1538. Število se je od tedaj nekoliko zmanjšalo, saj je umrljivost spomeničarjev v zadnjih letih zelo velika. Nosilci »spomenice

1941« po sedanjih kriterijih administrativne komisije izvršnega sveta, ki odloča o republiških priznavalninah, ne pridejo v poštev za republiško priznavalnino. To jim lahko dodelijo le, če so poleg tega predvojni revolucionarji, španski borci, skratka zaslužnejši udeleženci revolucionarnih gibanj pred vojno in med njo. Pogovori s predsedniki občinskih komisij pa tudi mnenja drugih se nagibajo k rešitvi, da naj vse nosilce spomenice prevzame republika na svoj seznam uživalcev priznavalnin. Njihovo število pravzaprav ne bi bilo kdove kako veliko, saj vsi nosilci »spomenice 1941« niso materialno ogroženi. Že glede na majhno število, tako sodijo na terenu, in glede na zasluge, saj so začetniki oboroženega boja pri nas, bi zaslužili, da jih obravnavajo skupaj in enako.

Glede priznavalnin je v naši republiki položaj na splošno tak, da zaupamo v realizacijo plana, ki smo si ga zarisali v začetku leta: doseči število 8000 priznavalnin, uresničiti priporočilo skupščine glede najnižje vsote 10.000 dinarjev na mesec in s tem v zvezi zagotovitev 1 milijarde in 200 milijonov v vseh občinskih skupščinah v ta namen.

Med kmeti, ki so udeleženci osvobodilnega gibanja, je zakon o zdravstvenem varstvu kmetov-borcev povzročil precej razprav. Tak predpis so že dolgo čakali posebno tisti, ki sploh niso imeli zdravstvenega varstva in je bila bolezen zanje največja nesreča. Informacija, ki je zakonu pripravila pot, je ugotovila, da je v SR Sloveniji približno 15.000 kmetov-borcev, ki jim je potrebno zagotoviti polno zdravstveno zavarovanje.

Pri uresničevanju zakona pa ni bilo malo težav. Pri uveljavljanju pravice je potrebno le dvojno štetje udeležbe v NOV, in sicer nepretrgano do konca vojne ne glede na začetek. S tem smo zajeli veliko število kmetov, ki bo po sedanjih podatkih celo nekoliko večje od predvidenega, saj lahko kmet uveljavlja pravico celo v primeru, če ima dvojno dobo le mesec dni pred koncem vojne.

Sedaj je realiziranje teh kmečkih pravic v polnem teku. Komunalni zavodi za socialno zavarovanje že izdajajo posebne zdravstvene knjižice za kmetoborce. Komisije za priznavanje dvojne dobe za aktivnost med vojno delajo celo v več izmenah (občina Nova Gorica je poslala na teren 5 komisij), ker hočejo čimprej priznati pravico do popolnega varstva vsem, ki to zaslužijo, a morda za zakon celo ne vedo. Delo komisij ponekod zavira prevelika natančnost glede dokazovanja sodelovanja med vojno. Kmetje, vsaj po večini, doslej niso uveljavljali dvojne dobe in težko zberejo dokaze po dvajsetih letih. Številni kmetje po hribih in globačah sploh ne poznajo nikogar s pravim imenom, vedo le za partizanska imena, včasih pa tovariši, s katerimi so sodelovali, sploh niso več živi. Z zbiranjem izjav, prič, z iskanjem imen in naslovov tovarišev ne pridemo v teh primerih nikamor. Zato se je komisija odločila, da bo predlagala vsem pristojnim komisijam za odločanje o dvojni dobi, da v primerih, ko je splošno znano sodelovanje z NOV, zadošča namesto izjav in prič potrdilo krajevne organizacije ZB NOV, ki ga občinska organizacija potrdi in pošlje komisiji, da ta izda odločbo. Vse komisije nekatere primere že obravnavajo tako, posebno tam, kjer kmeta-borca zaradi hribovskih krajev in oddaljenosti obiščejo na njegovem domu.

O vseh občinah za sedaj ni podatkov o številu doslej izdanih zdravstvenih knjižic. Najhitreje delajo komisije na Primorskem, kjer je kmetov-borcev največ in kjer so zdravstveni problemi teh kmetov največji.

Just Miklavc

KAJUHOVE NAGRADE ZA 1965. LETO

Desetčlanska žirija pod predsedstvom Frančka Mirtiča, ki jo je aprila letos imenovalo predsedstvo ZZB NOV Slovenije, je v skladu s pravilnikom o podeljevanju Kajuhovih nagrad pregledala vsa na natečaj prispela in prijavljena dela. Po sklepu predsedstva ZZB NOV Slovenije o razpisu nove nagrade, nagrade vstaje slovenskega naroda, ki jo bodo odslej podeljevali vsako leto pred dnevom vstaje za že objavljena ali kako drugače javnosti predstavljena umetniška in znanstvena dela s tematiko revolucije in narodnoosvobodilnega boja, je žirija sklenila, da ob letošnji podelitvi Kajuhovih nagrad pridejo v poštev samo tista neobjavljena in izvirna književna dela, ki so bila poslana na razpis, ne obravnava pa že objavljenih del, ker jih bo upoštevala žirija za nagrado vstaje. Likovna dela je žirija za Kajuhove nagrade obravnavala v skladu z razpisom. Glasbena dela na natečaj niso prispela. Po mnenju žirije naj bi v prihodnje prvo Kajuhovo nagrado podeljevali le za dela izjemne umetniške in znanstvene vrednosti. Žirija je sklenila, da letos prve nagrade ne podeli, podeli pa se več drugih in tretjih nagrad.

Drugo nagrado je žirija prisodila Štefaniji Podbevšek za dokumentarno delo Sv. Urh in Emilu Cesarju za Zbrano delo Karla Destovnika-Kajuha.

Zametki obsežnega dokumentarnega dela o belogardistični morilski postojanki Sv. Urh pri Ljubljani so nastali že med vojno. Delo tovarišice Podbevškove je zgodovinska kronika v pravem pomenu besede, njen pomen pa je tudi v tem, da je vzdušje na Urhu opisala po svojih neposrednih vtisih in da je avtorica nekatere dogodke doživela iz neposredne bližine. Delo o Urhu je enkratno, izviren in dragocen dokument dobe in kraja, v katerem je prišla do veljave najbolj ekstremna morala razčlovečenih gojencev reakcionarne duhovščine in katoliške akcije. Delo daje zaključno podobo o Urhu in je prvovrsten vir za zgodovinopisje NOB.

Zbrano delo Karla Destovnika-Kajuha, ki ga je predložil za natečaj Emil Cesar, bistveno razširja razglede po Kajuhovem revolucionarnem in pesniškem

delu. Delo osvetljuje številna dejstva, brez katerih bi težko razumeli pesnikovo življenjsko pot, njegovo zorenje v zavestnega revolucionarja in zrelega pesniškega ustvarjalca.

Tretjo Kajuhovo nagrado je žirija dodelila Milici Kacin za zgodovinopisno in politološko razpravo *Parlamentarne volitve v Julijski krajini leta 1921 in 1924*, Pavlu Balohu za Spomine na predvojno revolucionarno delo in na NOB ter Jožetu Ciuhi za opremo in ilustracijo *Seliškarjeve zgodbe za mladino »Dimka«* in pesniške zbirke Jožeta Šmita *»Lirika časa«*.

Razprava Milice Kacinove sega na dosti širše področje, kot bi bilo mogoče sklepati iz naslova. Obravnava dovršen del političnega življenja na Primorskem po prvi svetovni vojni in v prvem obdobju fašistične oblasti. Razprava je pisana na osnovi bogatih virov in temelji na obsežnem dokaznem materialu. Pri naša vrsto novih podatkov in pomeni tehten prispevek k zgodovini Trsta, Istre in Slovenskega primorja, pomemben ne samo za naše, temveč tudi za italijansko zgodovinopisje, ki se ukvarja s tem obdobjem.

Spomini Pavla Baloha obravnavajo predvojno revolucionarno delo v Trbovljah in avtorjevo politično delo med NOV. Spomini vsebujejo številne stvarne podatke, ki jih ni v arhivih in pomenijo tehten prispevek k zgodovini NOB zlasti v revirjih in na Kozjanskem, prepletene z zanimivimi osebnimi doživetji.

Posebno odkupno nagrado je žirija dodelila Karlu Leskovcu za Partizanske spomine iz Dolomitskega odreda. V avtorjevem spominu so ostale žive številne podrobnosti o naravi in o ljudeh, s katerimi se je srečal v Dolomitih, tako da mu je uspelo rekonstruirati moralno vzdušje in celotno atmosfero življenja in bojov dolomitskih partizanov.

V tej številki objavljamo poleg odlomkov iz nagrajenih del še nekaj odlomkov iz del, ki so konkurirala za Kajuhove nagrade. Obe drugonagrajeni deli smo že predstavili. Iz dokumentarnega dela Š. Podbevškove Sv. Urh smo v 4. številki objavili odlomek *»Domobranski božič 1943 na sv. Urhu«*, Cesarjevo Zbrano delo Karla Destovnika-Kajuha pa v 5. številki z odlomkom *»Kajuh na začetku druge svetovne vojne«*. V prihodnjih številkah namerava uredništvo objaviti še nekaj odlomkov iz del, ki so prispela na natečaj.

Milica Kacin

PARLAMENTARNE VOLITVE IN POLITIČNE RAZMERE V JULJSKI KRAJINI 1921. IN 1924. LETA

PREGLED UPRAVNE UREDITVE IN NARODNOSTNE RAZMERE V JULJSKI KRAJINI DO LETA 1921

Italija je stopila v prvo svetovno vojno na strani antantnih sil na temelju londonskega sporazuma, podpisanega 26. aprila 1915, po katerem ji je bilo dodeljeno tudi obsežno ozemlje, naseljeno s slovenskim življem, tedaj sestavni del avstrijske polovice Avstro-Ogrske monarhije. Z zmago antante nad centralnimi silami je tudi Italija izšla iz prve svetovne vojne zmagovalka. Italijanske vojaške enote so v začetku novembra 1918, po pristanku antante, zasedle ozemlje današnjega Slovenskega primorja in Istre do meje, ki jo je določila londonska pogodba, in ga upravljale. To zasedeno ozemlje je najprej sestavljalo eno samo upravno enoto, ki ji je načeloval guverner — vojaški general Petitti di Roreto. Dne 4. julija 1919 je bil ustanovljen v Rimu Osrednji urad za nove pokrajine,¹ Ufficio Centrale per le Nuove provincie, ki je bil podrejen neposredno ministrskemu svetu. Osrednji urad, ki mu je načeloval senator Francesco Salata, je dobil polnomočja za opravljanje splošne upravne oblasti v novih pokrajinah in za urejanje odnosov z vrhovnim vojaškim poveljstvom, ki je bil zasedbena oblast, ter s posameznimi ministrstvi v okviru kompetenc glede civilne uprave, ki bi jih sicer imela vlada. Po aneksiji naj bi osrednji urad pripravil postopen prehod civilnih zadev v novih pokrajinah k pristojnim ministrstvom v državi in poskrbel za upravnopolitično ureditev ter za enotnost kriterijev glede uporabe zakonskih, upravnih, ekonomskih in socialnih določil v prizadetih pokrajinah.

Hkrati z osrednjim uradom je bila ustanovljena še posvetovalna komisija z nalogo, da predhodno pregleduje in nadzoruje tozadevne ukrepe posameznih ministrstev. Predsednik komisije je bil predsednik ministrskega sveta, ki je tudi imenoval člane. Komisija se je delila v dve sekciji, za jadransko in za tridentinsko področje.² 28. julija je izšel kraljevi odlok, ki je izročal civilno upravo

v novih pokrajinah dvema posebnima generalnima civilnima komisarjema s sedežema v Trstu in Trentu. Komisarja sta opravljala upravno politično oblast na določenem ozemlju in sta bila podrejena neposredno predsedniku ministrskega sveta. Prevzela sta vsa civilna polnomočja, ki jih je dotlej imel vojaški guverner, in sicer skrb za pravičen potek vseh civilnih zadev in za javni red, imenovanje vseh stalnih in začasnih funkcionarjev in odgovornih uslužbencev na svojem teritoriju; kadar je šlo za probleme njima izročenih ozemelj, sta smela intervenirati neposredno pri ministrskem svetu v Rimu.³

Med letom 1920 so se kompetence izrednih generalnih civilnih komisarjev (v Zadru je bil imenovan šele decembra 1919) razširile in sta praktično postala neodvisna od centralnega urada v Rimu ter odgovorna edinole ministrskemu svetu. Tedaj je osrednji urad izgubil nekaj prvotnih kompetenc, ostale so mu le upravne zadeve.

Po aneksiji je zasedeno ozemlje obdržalo enako upravno razdelitev, kot jo je imelo pod Avstro-Ogrsko; prejšnje okrajne glavarje so nadomestili civilni komisarji, občinske uprave so pravtako po večini prevzeli vladni komisarji namesto prejšnjih županov.

Z mirovno pogodbo med antantnimi silami in Avstrijo, podpisano 10. septembra 1919 v Saint-Germainu, je dobila Italija pravico do priključitve ozemlja Gornjega Poadižja, ozemlja imenovanega Tridentinska Benečija (Venezia Tridentina), ki je bilo na severu naseljeno pretežno s prebivalci nemške narodnosti. Od vojvodine Koroške je tedaj dobila sodni okraj Trbiž od beljaškega okraja in občino Belo peč iz političnega okraja Radovljica.

S pogodbo, podpisano v Rapallu 12. novembra 1920 med Italijo in kraljevino SHS, je Italija dobila pravico, da anektira dotlej zasedeno ozemlje na vzhodu, naseljeno pretežno s Slovenci in Hrvati. Ta novo priključena dežela⁴ se je imenovala »Venezia Giulia«. Ime je uveljavil goriški jezikoslovec Ascoli potem, ko je bila 1866. leta priključena k Italiji prava Venezia — Benečija, kot pojem, ki najbolj ustreza za ozemlje vzhodno odtod. Slovenci so prvotno uporabljali prevod Julijska Benečija, kmalu pa se je udomačilo ime Julijska krajina, ki se je uporabljalo do narodnoosvobodilne vojne, ko sta ponovno prevladali imeni Primorska, pozneje Slovensko primorje in Istra.

Julijska krajina je ob aneksiji obsegala naslednje avstrijske pokrajine:

1. Goriško-gradiščanska, 253 670 prebivalcev, razdeljena v pet političnih okrajev — goriški, gradiščanski, sežanski, tolminski in tržiški, skupno 148 občin.

2. Istra, 343 401 prebivalec, šest političnih okrajev — koprski, lošinjski, pazinski, poreški, puljski in volosko-opatijski, vsega 47 občin. Od nekdanje mejne grofije Istra je odpadel le otok Krk in večji del kastavske občine.

3. Trst, mesto z okolico, 238 655 prebivalcev v eni sami občini, ki je imela status dežele.

4. Od vojvodine Kranjske politični okraj Postojna, sodni okraj Idrija, brez občine Žiri, toda z nekaterimi deli občin Grčarevec, Planina in Logatec, 57 414 prebivalcev, vsega 47 občin.

5. Od Koroške sodni okraj Trbiž, 8 224 prebivalcev, 7 občin.

Občini Zadar in Lastovo v Dalmaciji z 18 623 prebivalci nista bili sestavni del Julijske krajine, zato ju poslej ne bomo obravnavali.⁵

Celotno ozemlje nove italijanske dežele Julijske krajine je torej 1921. leta obsegalo 908 835 ha z 901 364 prebivalci, razdeljeno na 15 okrajev in 250 občin.

Glede narodnostne strukture opisanega ozemlja se je mogoče nasloniti na dvoje uradnih statistik, na zadnje ljudsko štetje pod Avstrijo 1910. leta ter na prvo ljudsko štetje pod Italijo 1921. leta. Pri obeh štetjih je bil upoštevan

FRANS MASEREEL (Belgija): SMRT, 1934, lesorez

govorni jezik prebivalcev, ne pa materin jezik oziroma narodnost. Niti štetje iz 1910. leta ni torej prikazalo pravilne slike narodnostne strukture, popisovalci 1921. leta pa so bili še bolj neobjektivni, saj je šlo za »italijansko odrešeno ozemlje — terre redente«.

Po štetju iz 1910. leta je na ozemlju Julijske krajine govorilo slovenski ali hrvatski jezik 466 730 ali 50,2 % prebivalcev. Enajst let pozneje je bilo naštetih 349 206 ali 38,7 % Slovanov, od tega 259 044 slovensko govorečih in 90 262 hrvatsko govorečih prebivalcev. Število celotnega prebivalstva se je od štetja 1910. do 1921. leta znižalo za 26 682 oseb, kar je bilo posledica vojne in emigracije, število slovanskega prebivalstva pa je padlo za 117 429 oseb oziroma za 11,5 %. Hkrati je bilo 1921. leta naštetih 467 308 ali 51,8 % italijansko govorečih, medtem ko jih je štetje 1910 ugotovilo 354 908 ali 38,2 %. Deloma so razlike bile res posledica premikov, naseljevanja Italijanov iz notranjosti države, izseljevanja v Jugoslavijo in vojnih žrtev, vendar je bilo pri tem nedvomno odločilno neobjektivno štetje predvsem v Trstu in Istri.⁶

Poleg slovansko in italijansko govorečih je bilo 1921. leta naštetih še 50 589 ali 5,6 % prebivalcev s furlanskim jezikom, na področju goriško-gradišanske pokrajine, 4 185 ali 0,5 % z nemškim ter 1 644 ali 0,2 % z aromunskim jezikom. Ostalih 28 432 je imelo tuje državljanstvo, od tega je bilo okrog 17 000 Jugoslovanov.⁷

Dr. Lavo Čermelj ocenjuje v razpravi »Bilanca našega naroda za mejami«, da je po prvi svetovni vojni prišlo pod Italijo vsaj za $\frac{1}{5}$ več Slovanov, kot jih je navedla statistika za leto 1921. Celotno število Slovencev in Hrvatov, vštevši del priključene Dalmacije in Beneško Slovenijo, ki je pripadala Italiji že od leta 1866, naj bi bilo okrog 600 000.

S pogodbo, podpisano 27. januarja 1924 v Rimu med Italijo in kraljevino SHS, se je ozemlje Julijske krajine povečalo s priključitvijo Reke. Tedaj je pod Italijo prišlo še 1750 ha ozemlja s 45 857 prebivalci,⁸ od teh je govorilo italijanščino 36 252 prebivalcev, poleg italijanščine je govorilo slovenščino ali hrvaščino 6 644 prebivalcev. V navedenih številkah so bili všteti tudi tuji državljani, sistem štetja na Reki se je torej razlikoval od sistema iz 1921.⁹ S tem ozemljem se vnaprej ne bomo ukvarjali, ker je pravomočnost rimske pogodbe nastopila šele po zadnjih parlamentarnih volitvah, ki jih ta sestavek obravnava in Reka ni volila skupno z Julijsko krajino.

Po priključitvi Julijske krajine k Italiji so bili semkaj razširjeni zakoni in uredbe kraljevine, ki so polagoma zamenjali dotlej veljavne avstrijske zakone in odloke ter odloke zasedbene oblasti. Eden prvih zakonov, ki je bil uveljavljen v novih pokrajinah, je bil italijanski zakon za parlamentarne volitve.

FAŠISTIČNO NASILJE OB VOLITVAH

Volilni boj ni potekal samo na političnem in propagandnem področju, temveč so ga spremljali pravi fizični spopadi, napadi in zločini, ki so jih povzročali fašisti.

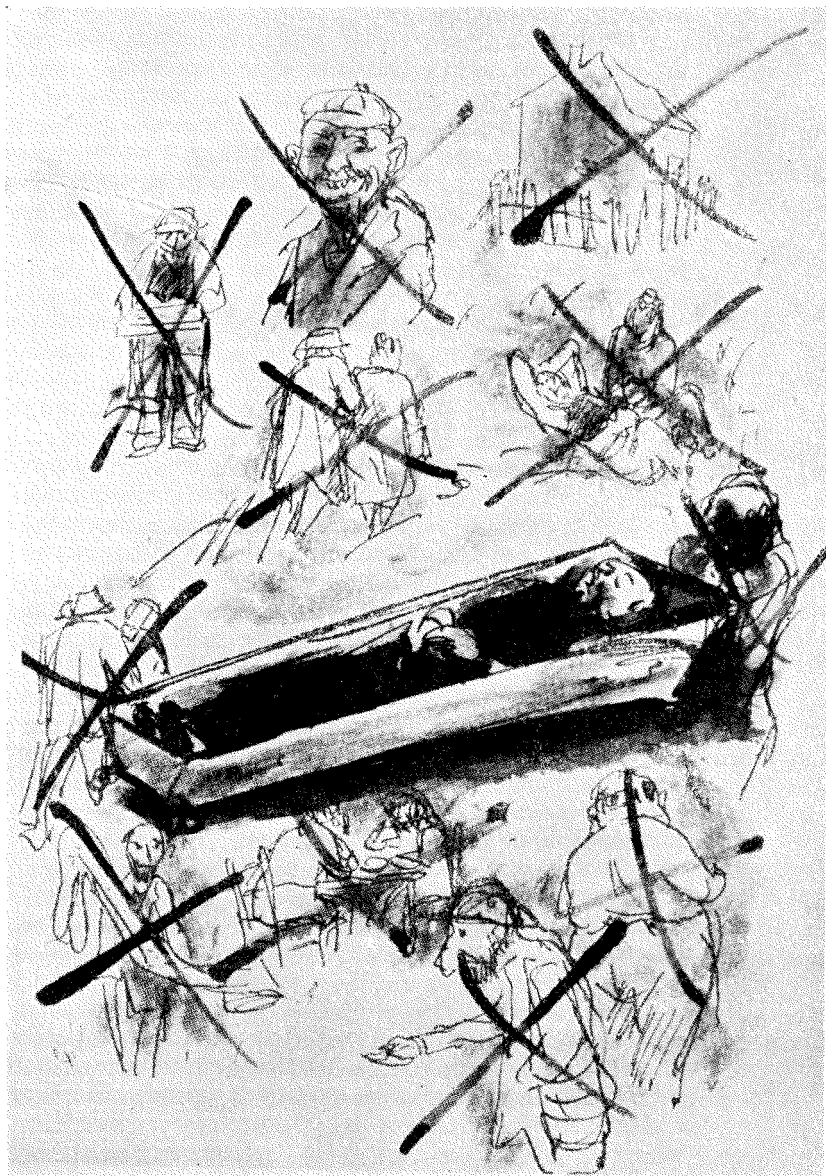
Fašisti so bili organizirani v četah, ki so štejele 30 do 50 moških, povečini mladincev. Bili so vsi oboroženi bodisi s korobači, sabljami, ročnimi bombami ali pištolami. Sistem oboroženih skupin in »kazenskih ekspedicij« se je najprej uveljavil v Trstu in od tu so ga prevzele organizacije po državi. Že 11. aprila 1920 je vodstvo fašija v Milanu sklenilo, naj se tržaški fašisti vojaško opremijo, da bodo ustrezali morebitni potrebi d'Annunzia in da bodo kos morebitnemu slovansko-komunističnemu udaru. Na zborovanju 12. maja se je tržaški fašjo organiziral v oborožene enote, ki so se imenovale »Squadre volontarie di difesa cittadina« — prostovoljne čete meščanske obrambe. Pozneje so se čete preimenovali v »Squadre d'azione« — akcijske čete. To so bile prve akcijske čete v Italiji »ki so pod vodstvom Francesca Giunte pokazale vsem italijanskim fašjem najučinkovitejšo metodo boja proti Antinacionali in ki so prve sprejele za uradno uniformo slavno »črno srajco«.¹

Vsaki četi je bil dodeljen mestni okoliš, da ga je nadzorovala in branila. Pri skupnem mestnem vodstvu pa so sodelovali še centralni uradi za informacije, za saniteto in za prevoz s kamioni in avtomobili. 25. junija je bila ustanovljena še posebna fašistična skupina iz srednješolcev, »Avanguardia giovanile fascista« — mladinska fašistična avantgarda, ki je že 29. istega meseca opravila svojo prvo akcijo. Napadla je bivšega reškega poslanca v ogrskem državnem zboru, Zanello, ko je bil v Trstu.²

Po zgledu Trsta so nastajale akcijske čete po vsej pokrajini oziroma po mestih, naseljenih z italijanskim prebivalstvom. Akcijske čete so bile v premoči zaradi vojaške organizacije, bojevnškega duha članstva (bivši bojovníki, mladina) in permanentne pripravljenosti. Vojaška hierarhična ureditev je omogočala hitro koncentracijo in bliskovit napad na nasprotnika, ki je bil nepripravljen in prisiljen k neorganizirani obrambi. Sistem hitrega oboroženega napada na ustanovo, poslopje, osebo ali skupino je bil nujno učinkovit.

Iz mesta so čete na kamionih odhajale na podeželje, v slovenske vasi, kjer so kot »kazenska ekspedicija« v nekaj urah razdejele sedeže, stanovanja ali kar jim je pač bilo trn v peti. V knjigi »Fašizem« je Silone opisal potek take

ekspedicije v agrarni padski nižini, kjer so strokovne organizacije kmetijskih delavcev imel monopol nad delovnimi odnosi, gospodarskim poslovanjem in v občinskih upravah. Veleposestniki »rdeče« občine so naprosili fašiste iz bližnjega mesta za intervencijo; ti so se tehnično opremili in predložili račun veleposestnikom; nato je prišla v rdečo vas policija, ki je zaplenila orožje komunistom in najnevarnejše zaprla s pretvezo, da želi preprečiti fašistični napad. Zvečer so se pripeljali v vas fašisti, nasilno odstavili socialistični

ILJA BEŠKOV
(Bolgarija):
BARIKADE, 1936,
risba

občinski svet in postavili novega predsednika, po navadi je sledil še požig socialističnih ali komunističnih sedežev, nato pa nekaj pretepov.³

Oblastni organi so bili ponavadi na strani fašistov, deloma zaradi tozadevnih navodil nadrejenih, največ pa zaradi osebne nagnjenosti do fašističnega gibanja. V Julijski krajini je bila podpora oblasti neprikrita; glavno podporo sta fašistom nudili vojska in policija, saj je fašizem tudi kadre dobival iz oficirskih vrst. Finančno so ekspedicije podpirali industrialci, finančniki in veleposestniki, buržoazija, ki je fašiste uporabila za orodje proti delavskim zahtevam. Mosconi je priznal, da sta lokalna oblast in fašizem imela isti cilj, čeprav se je njuna taktika v boju za doseg tega cilja bistveno razlikovala. Očitati da so mu, ker ni ostro nastopil proti nasilju. Toda njemu, da je bilo ljubše podpirati tiste, ki so se borili za obrambo in preporod naroda, kot tiste, ki so ta narod hoteli uničiti, kajti narod in država si nista nasprotna pojma, temveč skupno sestavljata pojem domovine. Večkrat da je obsodil nasilna dejanja in je fašističnim voditeljem svetoval drugačno taktiko, ki ne bi kompromitirala uslug, ki jih je fašizem že storil pokrajini.⁴

V primerjavi z drugimi pokrajinami v Italiji je imel fašizem v Julijski krajini dvojno nalogo. Ni bil naperjen samo proti delavskim organizacijam, temveč tudi proti slovenskim narodnim ustanovam. Nastal je zaradi obrambe pred prvimi, njegov nacionalistični koncept pa se je skladal z bojem proti slovenski narodni manjšini. Bil je nekakšen uraden predstavnik italijanstva na ozemlju, ki je bilo obsojeno na asimilacijo. Fašisti so v Julijski krajini nadaljevali boj za odrešitev teh pokrajin, tokrat proti notranjim sovražnikom Slovanom in komunistom. Težko je ugotoviti, katero gibanje je dobilo več udarcev, delavsko ali slovensko narodno, končne posledice so bile enake, v nekaj letih so bile uničene oboje ustanove.

Za obrambo proti fašističnim napadom so bile v letu 1921 organizirane oborožene formacije delavcev, imenovane »Arditi del popolo«.⁵ Organizacije ljudskih arditov so podpirali socialisti, republikanci in anarhisti, medtem ko je komunistom sektaško Bordigovo vodstvo prepovedalo sodelovanje in jim priporočalo lastne oborožene formacije. V Julijski krajini, kjer so bili socialisti v manjšini, je oborožene delavske enote sestavljala in vodila komunistična mladina mimo uradnega pristanka pokrajinskega partijskega vodstva. Ta oborožena mladina, ki je bila posebno močna v Trstu in v goriški okolici, se je učinkovito postavljala po robu fašistom predvsem med stavkami in vračala zob za zob. Toda zaradi tehnične in organizacijske premoči skvadrstov jim ni bila kos.

Prvi incident, ki so ga povzročili fašisti v Trstu, še preden so se organizirali v oboroženo enoto, je bil napad na skupino delavskih otrok v Trstu 3. avgusta 1919, ko so se vračali z ekskurzije, ki jo je organizirala socialistična stranka. S požigom slovenskega narodnega doma v Trstu 13. julija 1920 pa se je začela prava fašistična ofenziva, ki je dosegla višek v prvi polovici 1921 in je trajala do fašističnega pohoda na Rim. Fašisti so v tem obdobju uničili večino delavskih in narodnih domov, sedežev delavskih in slovenskih narodnih organizacij, študijskih krožkov, knjižnic, podružnic Ljudskega odra itd.⁶

Predvolilni boj je potekal v celi Italiji v znamenju nasilja. Ob razpisu parlamentarnih volitev, 7. aprila, je ministrski predsednik Giolitti z okrožnico zahteval od pokrajinskih prefektov in civilnih komisarjev, da ukrenejo, kar je potrebno za zagotovitev popolne varnosti in prostosti glasovanja, miru in reda. Oblastni organi naj takoj energično zatro vsak poskus oviranja zakonitega poteka volilne kampanje, ne glede na razloge in politično opredeljenost storilcev.⁷

V prvih dneh maja je minister za pravosodje razposlal vsem sodnim oblastem okrožnico z naslednjo vsebino: v teh dneh se v raznih krajih kraljestva dogajajo nasilstva, ki motijo javni mir. Vsi razredi in vse stranke morajo težiti k normalnemu življenju, posebej v dneh, ko bo narod z volitvami izražal svojo voljo. Naj sodne oblasti brezpogojno raziščejo vsa nasilna dejanja in kaznujejo krivce ne glede na to, kdo so in kateri politični struji pripadajo, »tako da bo ... zakon zagotovil vsem in vsakomur svobodno izpolnitev svoje dolžnosti.«⁸ Še bolj zanimivo pa je bilo stališče voditelja italijanskega fašizma Benita Mussolinija glede nasilja, ki je razvidno iz članka, objavljenega v »Il Popolo d'Italia« ob znanih incidentih v Mantovi. Med drugimi pravi: »S sistemom naključnih individualnih napadov je treba popolnoma prenehati, ker skrajno škodujejo stvari italijanskega fašizma ... Vodilni fašistični organi morajo nadzorovati akcije posameznih članov in odločno zahtevati stop. Nasilje naj bo izvedeno takrat, ko je koristno, kadar je potrebno, in ne takrat, ko nam moralno škoduje in ne more politično koristiti. Skratka, gre za nasilje vojščakov ne za nasilje lopovov. In naj bo povedano enkrat za vselej.« Prenehati je treba s kroniko majhnih osebnih obračunavanj, namesto teh se je treba lotevati premišljenih in zanesljivih varnostnih ukrepov. V primeru, da drugi napadajo iz zasede, je treba bliskovito reagirati in pri tem paziti, da niso prizadeti nedolžni. »Ponovno ponavljamo, da mora biti fašistično nasilje razumno, preračunano in kirurgično.«⁹ Tudi direktorij tržaškega fašja je dan pred volitvami reagiral v enakem smislu: Glede na to, da se ponavljajo neupravičeni napadi fašistov ali psevdofašistov, je direktorij sklenil, da bo take člane, če so redno vpisani v fašjo, takoj izključil. Direktorij odgovarja samo za akcije, ki so poprej do- ločene.¹⁰

Katera dejanja so bila samovoljna, katera predvidena in »potrebna«, je težko ugotoviti. Iz okrožnic je moč razbrati, da sta se oblast in vodstvo fašja s formalnimi ukrepi hotela zavarovati pred javnostjo. Republikansko glasilo je upravičeno trdilo, da so vse vladne okrožnice o zagotovitvi varnosti pesek v oči, ker je ravnanje oblasti v popolnem nasprotju z navodili, o čemer pričajo konkretni primeri o pomoči ali vsaj neprizadetosti varnostnih organov ob raznih incidentih.¹¹ Sicer so si pa v ocenjevanju in predvidevanju poteka volilnega akta nasprotovala celo stališča sorodnih političnih struj, stališča podpornikov in zaveznikov fašizma, članov bloka. »La Nazione« je trdila, da v Julijski krajini nima nobena stranka interesa, da bi s terorjem vplivala na izid volitev. Nasilje da je sredstvo tistih strank, ki se volitev ne udeležijo ali pa tistih, ki so prešibke, da bi mogle pričakovati uspeh. Močne in dobro organizirane stranke nimajo ne razlogov ne interesa, da bi ustrahovale volivce, nasprotno, vse stranke težijo po čim številnejši udeležbi volilnih upravičencev. Celo komunistična stranka po mnenju lista »Nazione« ne bo uporabljala nasilja, deloma zato, ker je v tej pokrajini dovolj močna, deloma zato, ker bi z nasiljem izgubila simpatije množic. Prepričani smo torej, da bo dan volitev popolnoma miren, tembolj, ker bo vsestransko preskrbljeno za javno varnost.¹² Bratska lista »Il Piccolo« in »L'Azione« pa sta bila drugačnega mnenja ali pa sta odkriteje obravnavala to vprašanje. Prvi je na primer ugotavljal, da si komunisti na Goriškem sploh ne bodo upali organizirati zborovanj, ker jim je jasno, da bodo sklepi pokrajinskega fašja o preprečitvi vsakršnega poskusa komunistične vstaje brezpogojno izpolnjeni. Komunisti se bodo omejili na skrite volilne sestanke, ker bi fašisti v kali zatrli vsak poskus javnega nastopa, saj so se odločili, da bodo prav s komunisti do kraja obračunali, medtem ko bodo drugim strankam, celo republikancem še prizanašali.¹³

Podobno je grozil puljski dnevnik »L'Azione«: Fašisti so že demontirali komunizem v istrskih mestih, kot so Vodnjan, Rovinj, Pazin in ne bodo omahovali, da bi med volitvami storili isto s hrvaškim komunizmom v italijanskih krajih, za zgled naj bodo Krnica in Šegotiči.¹⁴ Podobno kot Piccolo za goriške komuniste, je Azione trdila glede tržaških Slovencev, da si ne bodo upali nastopiti, kajti povedano jim je bilo, da Trst ne bo prenesel nikakršnega iredentističnega nastopa in da bodo vsakemu tozadevnemu poskusu sledile represalije.¹⁵ Do volitev so fašisti napadali predvsem ustanove v mestih in le v izjemnih primerih tudi podeželske vasi. V predvolilni dobi pa so svoje kazenske ekspedicije usmerili tudi na podeželje.

Statističnega pregleda napadov in nasilja nad komunističnimi volivci, agitatorji in aktivisti v dobi volilne kampanje ni moč sestaviti zaradi pomanjkanja virov. Vemo le o nekaterih spopadih, ki jih omenjajo meščanski časopisi, pa jih seveda po svoje komentirajo. Na primer: napad fašistov na komuniste v Trstu 9. maja zvečer, ko so hoteli preprečiti lepljenje komunističnih lepakov;¹⁶ napad fašistov 16. aprila na skupino prepevajočih komunistov na trgu Sv. Andreja v Gorici, ko je bil en delavec smrtno zadet, drugi laže ranjen,¹⁷ itd. O izgonu labinskega komunističnega agitatorja Macillisa iz Pulja, ko je prihajal semkaj z navodili za volitve, je »Azione« pisala, da sta ga dva fašista spremljala na železniško postajo »da se mu ne bi kaj zgodilo«, zaprla sta ga v stranišče, da bi ga zavarovala pred napadom tamkaj čakajočih fašistov. Domov se je vrnil čil in zdrav.¹⁸ Tako piše profašistična »Azione«, resnico pa si lahko zamišljamo. V Piranu, močni postojanki komunistov in socialistov, je bilo na dan volitev tudi burno. »La Nazione« sicer trdi, da so bili dogodki pomembni in da so očitki o napadih mladine na socialistične volivce pretirani in patetično napihnjeni. »Vse je odvisno od tega, kako se kak nemir razlaga. Če v kaki gostilni sedi več desetina komunistov ali če na kakem travniku zboruje več desetina slovanskih volivcev in se pojavi EN (podčrtano v originalu) fašist, se vsi razbeže na vse strani, zgroženi od strahu. Lahko je potem govoriti, da so bili terorizirani in razpršeni.«¹⁹ Iz izjav takratnih partijskih delavcev vemo, da so zastopniki komunistične liste morali bežati z volišč na Vipavskem, v Gorici, na Krasu in drugje in da jim je največkrat šlo za življenje.²⁰ O tem, koliko komunističnih glasov je bilo falzificiranih in uničenih, pa najbrž ne bomo nikdar zvedeli.

Podrobneje smo seznanjeni s fašističnim nasiljem proti volivcem Jugoslovanske narodne stranke, iz česar moremo sklepati, da se volivcem komunistične liste ni godilo bolje. Sicer so pa splošni napadi, o katerih je podrobno poročala »Edinost«, bili naperjeni na volišča, kjer so bili hkrati prizadeti pristaši obeh političnih strank in največkrat je težko ugotoviti, ali gre pretežno za komuniste ali za slovenske narodnjake. Za napadalce je bilo vprašanje bolj preprosto, ker so se vedno borili kar proti »slavo-komunistom«.

Teror kot sredstvo za doseg določenih volilnih rezultatov se je v največji meri uveljavil v poreškem volilnem okrožju v Istri. V precejšnji meri so bile prizadete tudi vasi v okolici Trsta, manj mesto samo, najmanj pa goriško volilno okrožje. Razlogi neenakih odnosov so razvidni iz poglavja o politični orientaciji strank, oziroma o stališču nacionalnega bloka, ki ga moremo takole povzeti: Istra je od nekdanj docela italijanska, glasovanje mora to dejstvo potrditi, spremeniti se mora v plebiscit za Italijo. Ker pa kljub vsemu v Istri še obstaja slovanska nevarnost, jo je treba za vsako ceno eliminirati; najboljšje sredstvo je teror. V Trstu po mnenju blokovcev ni slovanske nevarnosti, tudi če je okolica naseljena pretežno s Slovenci, le-ti ne bodo mogli bistveno vplivati

ANTONÍN PELC (Češkoslovaška): GLASNIK KULTURE, 1945, risba

(Pelec je češkoslovaški umetnik, ki se je s svojimi političnimi karikaturami dosledno boril proti fašizmu in svoje delo nadaljeval tudi potem, ko je moral pred nemškimi okupatorji bežati v tujino.)

na izide, vseeno pa je treba število slovenskih glasov zmanjšati na minimum. Na Goriškem kaže za blok tako slabo, da ne bi nikakršno nasilje moglo spremeniti rezultatov. Torej naj to volilno okrožje voli svobodno, kar bo tudi dokazovalo, da slovanska manjšina v Italiji uživa vse državljske pravice. Prej omenjeno tezo lista »La Nazione« o šibkih strankah, ki jim je nasilje edino sredstvo, moremo v istrskem primeru aplicirati prav na blok, kajti če bi bil blok dovolj močan, če je bila Istra docela italijanska, čemu potem nasilje? Pa vendar se je blok v Istri moral temeljito pripraviti na boj, saj mu je v resnici grozila večja nevarnost, kot jo je smel priznavati. »L'Azione« je na primer objavila pismo nekega študenta, ki je pojasnjeval, da je v Pulju vsaj 1000 mladincev v starosti od 18 do 25 pripravljenih pomagati v volilnem boju, ki nikakor ne bo lahek. Naj se te mladince mobilizira in vključi v vojaške formacije po zgledu Bologne.²¹ S tako oboroženo silo bomo vlili volivcem zaupanje, da bodo brez bojazni prihajali na volišče.²² 30. aprila je bilo ustanovljenih v Pulju pet akcijskih čet z imeni italijanskih iredentistov: Fabio Filzi,

Nazario Sauro, Cesare Battisti, Fratelli Liani in Francesco Rismondo. Poleg omenjenih čet so bili ustanovljeni še preiskovalna četa na kolesih, sanitarna sekcija ter oddelek motoristov in avtomobilistov.²³

V dnevih pred volitvami so fašisti usmerili napade na agitatorje, zaupnike in na zborovanja nasprotnikov; ti nasprotniki so bili v prvi vrsti Slovenci in Hrvati, komunisti in socialisti, v manjši meri pa tudi republikanci in popolari. Našteti moremo nekaj podrobnih primerov nasilja, ki jih je objavila »Edinost« pod rubriko »Kronika nasilstev« in ki vsaj deloma osvetljujejo razmere ob volitvah v pokrajini.

Krvavi dogodki v Krnici in okolici so se že ujemali s fašistično volilno kampanjo. Lov na učitelje, duhovnike, izobražence in politične agitatorje ter njihov izgon je bil v predvolilni dobi pomemben sestavni del fašistične kampanje. Lov na komunističnega agitatorja Antona Čilego pa se je spremenil v pravo bitko med preganjalci in preganjanimi. Aretacijo Čilege so prebivalci Krnic preprečili in pregnali skupno vodnjanskih fašistov na orožniško postajo. Vas so nato kmetje obkolili in so odbili drugo skupino fašistov, ki je prihitela na pomoč prvi. Nato je oblast poslala vojaštvo in orožništvo po kopnem in po morju, ki je s topništvom zavzelo Krnico. Oboroženi kmetje so se umaknili v gozdove pri Šegotičih in se še naprej borili. Dva dni, 3. in 4. aprila 1921, so trajali krniški dogodki, ki so končali s požigom Šegotičev, številnih poslopij v Krnici in okolici ter z aretacijo sedemdesetih domačinov.²⁴ Tri dni pozneje, 7. aprila, je bila na podoben način likvidirana »labinska republika«.

18. aprila je okrog 100 fašistov fizično napadlo socialistična voditelja Passiglia in Malatesto v Trstu, čemur so sledili spopadi z delavstvom po mestnih ulicah. Istega dne so fašisti dali ultimat kandidatu JNS Lavrenčiču v Postojni, da mora skupno s sinom v 24 urah zapustiti Julijsko krajino. Po posredovanju civilnega komisarja so od te zahteve odstopili.²⁵

25. aprila je bil aretiran kandidat JNS istrskega volilnega okrožja Tomo Herak s pretvezo, da je imel dve pištoli, najdeni ob preiskavi stanovanja. Po posredovanju političnega društva »Edinost« je bil 2. maja izpuščen.²⁶

1. maja so fašisti v Kopru napadli tržaškega agitatorja JNS, ko se je vračal s predvolilnega zborovanja v Marezigah. S težavo se je ubranil, da ga niso vrgli v morje, sicer pa so mu prepovedali vrnitev na Koprsko.²⁷

4. maja je okrog 20 fašistov vdrlo v župnišče v Zrenju, zmetali so na cesto knjige in del pohištva ter ga zažgali. Hkrati so na Malem Lošinju uničili knjige in pohištvo »Društva za štednjo i zajmove«, v Rižani pa prepovedali župniku pridigo in molitev v slovenščini. V Postojni so ob 23. uri vdrli v gostilno »Tiha dolina«, preiskali vse goste in jih obdolžili, da so se skrivaj zbrali na volilnem sestanku. 5. maja so v Kopru in Pobegih fašisti vdrli v stanovanj za upnikov JNS ter ju preiskali. Zaplenili so vse glasovnice z lipovo vejico.²⁸

7. maja so fašisti prijeli agitatorja JNS Skoka, ki je potoval po Istri in razdeljeval zaupnikom glasovnice z lipovo vejico. Prisilili so ga, da je podpisal izjavo, da je delovanje društva »Edinost« protidržavno in da so se fašisti lojalno vedli. Nato so ga izročili tržaškemu fašistom.²⁹

8. maja se je 13 fašistov s kamionom pripeljalo v Sv. Peter pri Piranu. Vdirali so v hiše, razbijali pohištvo in iztočili vino iz sodov. Prebivalci so se umaknili na polja, medtem ko so napadalci sredi vasi zažgali sedem kop sena, kar na srečo ni povzročilo večjega požara. Posestnika Božiča iz Laz so odgnali, ker jim ni hotel zagotoviti, da bodo Lazčani volili blokovsko listo. Župnemu upravitelju v Kiringi so zmetali na cesto pohištvo in iztočili vino, pretepli so ga in aretirali. V Pulju sta policijski načelnik in namestnik komisarja prisilila

delavca Grubišiča in duhovnika Kiraca, da sta podpisala izjavo, da se ne bosta ukvarjala s politiko. Hkrati so fašisti izgnali zaupnika JNS iz Sv. Petra v Šumi.³⁰

9. maja je skupina tržaških fašistov na obhodu skozi vasi Dolina, Boljunec, Boršt in Ricmanje preiskovala stanovanja zaupnikov JNS, pobrala glasovnice z lipovo vejico, razbijala pohištvo in razdejala sedež pevskega društva »Slovenec«.

10. maja so v stanovanju zaupnika JNS v Cekinah pri Bujah fašisti razbili sode s 25 hl vina in 200 steklenic v vrednosti 20 000 lir. V Tolminu so z noži in pestmi napadli župnika Kodermaca. 11. maja so fašisti v Trstu prestregli raznašalke lista »Edinost«, jim pobrali časopise in jih uničili. To akcijo so ponovili še 13. in 14. maja, takrat listov niso zažgali, temveč so jih ponujali kupcem, da so našli vzrok za tepež.³¹

12. maja so fašisti drugič vdrli v hišo zaupnika JNS v Črnem Kalu ter z revolverji zahtevali glasovnice JNS. Po preiskavi so pred hišo zažgali vse listine in zapiske, ki so jih našli v stanovanju. Ogenj je privabil vaščane, prepričane, da gre za požar, ki so jih fašisti nato s streljanjem in ročnimi bombami razgnali in enega ranili.³²

13. maja so ponovno izgnali iz Buj uradnega odposlanca političnega društva »Edinost«. V nekaj urah je moral zapustiti Istro, potem ko so mu pobrali vzorce glasovnic JNS, namenjenih istrskim občinam. V Vrsarju pri Poreču so se prebivalci spopadli s fašisti, čemur so sledile aretacije domačinov. Tudi prebivalci Herakov so se uprli ponovni aretaciji kandidata JNS T. Heraka. V spopadu je bil ranjen poveljnik orožnikov, zato so aretirali 32 oseb, naslednji dan pa požgali Herake in sosednje Talijane.³³

14. maja so se fašisti pripeljali v Boljunec in s streljanjem zastraševali ljudi, da ne smejo voliti JNS ali komunistov. V Baderni so z bencinom polili hišo P. Buniča ter vrgli vanjo tri ročne bombe, da je zgorela. Zažgali so še vas Pojar pri Poreču, ter naselji Škofi in Sorgi.³⁴

Bolj se je bližal dan volitev, več je bilo prestopkov in hujši so bili zločini. Politično društvo »Edinost« je takrat poslalo protestno brzojavko ministrskemu predsedniku Giolittiju: »Podpisano politično društvo 'Edinost' se obrača naravnost na Vašo ekscelenco, da takoj z vso energijo ukrenete potrebne korake; zakaj protislovansko strahovanje v Istri zavzema že katastrofalen obseg. Krajevna oblastva ne ukrenejo ničesar, da bi strahovanje preprečila ali kaznovala. Fašistovske organizacije pustošijo vso deželo z namenom, da bi preprečile Slovanom opraviti volilno pravico. Vidnejše osebe, zlasti duhovniki in učitelji so izven zakona in jih brez usmiljenja preganjajo. Velikemu številu izmed njih so fašisti preiskali stanovanja in jih tudi osebno preiskali, jim opustošili stanovanja, sežgali pohištvo, odnesli listine ter povzročili, da so s temi osebami grdo počeli. Fašisti tudi lovijo slovanske glasovnice in grozijo osebam s smrtjo. Pretijo, da bodo razdejali cele vasi... Posebno hude stvari te vrste so se godile v Dekanih, Kopru, Ospu, Sv. Petru, na Piranščini, Črnem kalu, Kiringi, Kaldjeru in v Pulju. Z ogorčenjem protestiramo in zahtevamo takojšnjo posredovanje državne oblasti, preden pride do skrajnih posledic. Za politično društvo 'Edinost' Wilfan.«³⁵

Dan pred volitvami so Slovenci še računali na oblastne organe, da bodo skrbeli za red in varnost. Volivcem je »Edinost« razlagala, da je Giolitti z okrožnico zaukazal preprečitev in kaznovanje vsakršnega nasilja, kar da je generalni komisar v Trstu ustno zagotovil. »Res je, da je prišel ukaz iz Rima precej pozno in se je veliko zamudilo, toda nadajamo se, da se bodo vsaj odslej z večjo strogostjo varovali zakoni in njegove odločbe.«³⁶ Upanje pa je bilo neuteme-

ljeno, kajti 15. maja so bili brezobzirno kršeni zakoni v vsej Italiji in nikakršna oblast jih ni branila. Skoraj nemogoče je natančno rekonstruirati vse dogodke, ki so se ta dan zgodili na voliščih v Julijski krajini. Na voljo imamo samo poročila iz »Enotnosti« in »Goriške straže«, nekaj osvetlitev nam nudijo tudi drugi opozicijski listi. Kar je veljalo za Slovence in Hrvate, je veljalo tudi za komunistične, socialistične in republikanske volivce; do poslednjih sicer v mnogo manjši meri, sorazmerno z nevarnostjo, ki so jo v določenem kraju pomenili za blok. Volivci v Istri in na Tržaškem so bili prepuščeni samovolji fašističnih skupin, ki so križarile od vasi do vasi in zbujale grozo. Da bi preprečili izvolitev kandidatov JNS in KSI, so fašisti uporabljali najrazličnejša sredstva.

Na Goriškem so razširjali razglas z naslovom »Primorski Slovenci! Vzdržite se volitev!« s podpisom »Jugoslovanska matica v Ljubljani«. V razglasu so poudarjali, da so agitatorji in kandidati JNS podkupljeni od Italijanov, ki hočejo imeti v Rimu slovanske predstavnike. Koristi primorskih Slovencev, da so v Ljubljani in Beogradu, zato naj ne pošiljajo svojih poslancev v Rim, le-ti bodo tam glasovali za italijanske zakone, ki bodo naperjeni proti Slovincem. »Raztrgajte volilne legitimacije in zalučajte jih v obraz tistim, ki vas hočejo prodati. Vzdržite se! Ne volite!«³⁷

Podobnega sistema so se oprijeli v Istri, ko so izdali nekaj številčk ponarejenega »Pučkega prijatelja« in jih razposlali na naslove naročnikov namesto pravega lista. V listu so naštevali fašistična grozodejstva v Istri in prepričevali narod, da je zanj najbolje, če potrpi, stisne zobe in čaka usodnega dne. »Ne upiraj se surovi sili, rajši se trezno izogni vsaki skušnjavi in strasti. Vzdrži se od volitev. Ne glasuj ne za svojega ne za nobenega, taki so časi. Ostani miren v svoji hiši, tako vsaj boš rešil sebe, svoje domače ognjišče, svoje mile otročičke od gorja, stiske in trpljenja.«³⁸ Drug leták z grožnjami, razširjen po Istri, smo že spoznali v prejšnjem poglavju.

Med milejše primere nasilnega odvzemanja volilne pravice so spadala nagajanja. Volilna komisija, iz katere so bili že odstranjeni zaupniki drugih strank, je na primer volivcu dokazala napačno identiteto, napačno letnico rojstva, očetovstvo ali hišno številko in volivec ni smel glasovati.

Pogostejši so bili primeri, da je volilna komisija zavlačevala pričetek glasovanja in potek volilnega akta. Volivci so na primer prišli na volišče ob sedmi uri, volišče pa so odprli šele ob enajstih ali celo trinajstih, čeprav je zakon določal 7. uro za začetek glasovanja. Del volivcev se je seveda čakanja naveličal. Namesto do 19. ure je bilo volišče ponekod odprto le do 18. ali celo samo do 17. ure, tako je mnogo volivcev zamudilo volitve. Pri Sv. Ivanu v Trstu zaradi tega ni volilo kakih 100 volivcev, v sekciji Katinara okrog 150, v Postojni ni glasovalo okrog 200 volivcev, približno enako se je godilo Barokovljanom, Rajančanom, Borštanjem in drugim.³⁹ V Lanišću je volilni akt trajal vsega 2 uri, od 14.45 do 17. ure, 700 oseb ni moglo priti do volilne žare,⁴⁰ volilna enota pa je štela največ 800 volivcev! Člani volilne komisije, zastopniki JNS in KSI, pa tudi socialisti in republikanci so bili s silo odstranjeni z volišča, ponekod pa že prejšnji dan zaprti, izgnani ali ustrahovani. Taka okrnjena volilna komisija iz blokovskih zastopnikov je volivcu vsilila blokovsko glasovnico, največkrat pa jo je predsednik komisije kar sam vpričo volivca zalepil v ovojnico in opravil glasovanje. Glasovanje je na ta način bilo javno. V volilno kabino volivcev največkrat niso spuščali ali pa je v njej stal oborožen fašist, da jih je nadzoroval. Taki primeri so bili v Oprtalju, v Barbani, v Medulinu, v Šišanu, v Vodnjanu in Galežanu. V Poreču so fašisti stali na stekleni strehi nad voliščem in opazovali, kako kdo voli. Seveda so potem pretepali tiste,

MARC CHAGALL (Francija): **VOJNA**, 1943, olje

(Znani slikar M. Chagall je živo reagiral na grozote druge svetovne vojne in tudi marsikatera njegova današnja dela so pretresljiv spomin na tisti čas.)

ki niso glasovali za blok.⁴¹ V Pomerju in Žminju so volivci zapustili volišče, brž ko so ugotovili, da je glasovanje javno, tudi tu je prišlo do pretepev. V Hrelji so fašisti z ročnimi bombami prisilili volivce, da so se vrnili na volišče in glasovali za blok.⁴²

Večji teror je vladal izven volilnega prostora. Oboroženi fašisti so se na primer s kamioni pripeljali pred volišče, z naperjenimi revolverji preiskali navzoče in jim odvzeli glasovnice nasprotnih strank ter volilne legitimacije. Glasovnice so strgali, z legitimacijami pa so poslali na volišče svoje, ki so glasovali za blokovske kandidate. Nasilno odvzemanje glasovnic pred voliščem je bilo zabeleženo v Dekanih, v Poreču, v Katinari, v Trstu, v Oprtalju, kjer so volivce po večkrat preiskali, v Medulinu, v Motovunu, v Gropadi, v Trebčah in drugje.⁴³ Take akcije je spremljalo streljanje, pretepi in eksplozije ročnih granat. Volivci iz Prceka so šli na volišče v Sv. Križ že ob treh zjutraj skozi gozdove, da bi se izognili srečanju s fašisti. Le-ti so prišli pred volišče okrog 10. ure in s pištolami prisilili volivce, da so jim izročali glasovnice, pobrali so še okrog sto volilnih izkaznic in mnoge so pretepli. Na Opčinah so z volišča pregnali volilno komisijo, pozneje pa so tudi silili volivce, da glasujejo za blok. V Klancu sta bili v spopadu dve osebi ranjeni.⁴⁴ V Pazinu so fašisti metali ročne bombe med volivce, jih razgnali in le okrog 20 volivcem dovolili glasovanje. Vas Pomer so fašisti obkolili v oddaljenosti enega kilometra, da so prestregli vse prihajajoče in jim že tu pobrali glasovnice. Večina se je zaradi tega glasovanja vzdržala, namesto njih pa so glasovali fašisti, ki so se zvečer pripeljali v vas.⁴⁵ V Lindaru so se volivci uprli in je prišlo do hujšega pretepa. V Volčah so fašisti vrgli dve ročni bombi v neko hišo, da bi prestrašili volivce. v Škofijah je bilo več volivcev ranjenih, tu se je vojaška posadka izjemoma postavila v bran domačinov, vendar je ob enajstih ponoči fašistom uspelo vdreti na volišče, kjer so grozili komisiji. V Ospu so zvečer tudi vdrli na volišče in zažgali volilno žaro z glasovnicami. V Tolminu je mladina s kamenjem odgovorila na streljanje in metanje ročnih bomb, ranjenih je bilo 7 Slovencev in en fašist.⁴⁶ To je bil edini pomembnejši primer nasilja proti Slovincem v gorškem volilnem okrožju, ki so v primerjavi z Istrijani mogli svobodneje glasovati.

Našteti primeri so sami zase morda malenkostni in nepomembni, če pa jih seštejemo in gledamo skozi prizmo celotnega političnega položaja, pa povedo tisto, česar ne moremo razbrati iz samih volilnih rezultatov, oziroma nam razlože nekatere sicer nerazumljive rezultate. V odprtem pismu odboru socialistične stranke civilnemu komisarju v Kopru je takole opisana strahovlada v okraju: »Ni mesteca ne vasi, ki ne bi bila počaščena z barbarskimi pohodi, spremljanimi s pretepanjem, umori, zapiranjem, požiganjem, pustošenjem, tatvinami. Pretepači in ubijalci neoboroženih meščanov, zažigalci Delavskega doma, se sprehajajo mirno po mestnih ulicah, hodijo zaščiteni po deželi in vaseh, pretepajoč, grozeč, uničujoč. Tik pred volitvami ni mogel noben naš sodrug brez nevarnosti iz hiše; med volitvami je bilo ukradenih na kupe izkaznic po mestih in po deželi... Te izkaznice so se nato porabile za zvišanje števila volivcev bloka... Pred volišči je dvojce ali več fašistov branilo vhod vsakomur, ki so ga imeli za nasprotnika bloka... volitev je bila navadna goljufija... Moramo mar povedati N. E. (njegovi ekscelenci) Mosconiju, da mora on takoj ukrepati, če njegov funkcionar v Kopru, če piranske, miljske in druge oblasti po okraju ne znajo in nočejo opravljati svoje dolžnosti?«⁴⁷ Puljski dopisnik je objavil v torinskem glasilu komunistične stranke članek o volitvah v Istri, kjer pravi, da so komunisti pričakali volitve brez zborovanj, brez lepakov in letakov,

preganjani na vse mogoče načine. Šeststo fašistov je v puljskem okraju glasovalo po desetkrat, nekateri tudi po petnajstkrat, nekdo pa je dobil odlikovanje, ker je glasoval triindvajsetkrat. Vsaj 40 odstotkov delavcev, po večini komunistov, po poročilu dopisnika ni prejelo volilnih izkaznic, medtem ko so smeli voliti vsi dalmatinski begunci, ki živijo v Pulju komaj po 10 dni, oficirji in posamezniki, ki so prišli kdo ve od kod, da bi branili domovino pred komunisti. V nekaterih sekcijah, nadaljuje poročevalec, je bila na ta način udeležba 110-odstotna. V Labinu je od 4000 volivcev dobilo volilno pravico samo 3200 in od teh jih je glasovalo le 400. V Pazinu je od 14.000 volivcev glasovalo le 4000. Nekaj tisoč hrvatskih kmetov je moglo oddati le 300 glasov, res smešno! Sicer pa tudi fašistom ni šlo vse gladko. V Manžanu so po poročilu dopisnika prebivalci streljali na fašistične kamione, podobno tudi v drugih krajih in niso bili vedno le fašisti zmagoviti.⁴⁸

Do večjega spopada, ki je imel hujše posledice, je prišlo v Marezigah pri Kopru. V vas je okrog desete ure prišlo 11 fašistov iz Kopra. Ugotovili so, da blok ne dobiva glasov, zato so začeli izzivati volivce z vzkliki: »Abasso i sciavi.«^{48a} Z eksplozijo prve ročne granate še niso razgnali volivcev, zato so plegli v strelce in streljali v množico. Ljudje so se najprej razbežali, nato pa s kamenjem odgovorili ter pregnali fašiste iz vasi. Na begu so bili štirje fašisti ubiti, ostali so pribežali v Koper, od koder so poslali pogrešanim pomoč. Ta, druga, skupina je na poti v Marežige ubila domačina, ko jim je povedal, da je Marežan. Prebivalci iz Marežig in okoliških vasi, ki so prihiteli na pomoč prvim, so se po kratkem spopadu iz zased pod vasjo umaknili premoči oboroženega nasprotnika in se poskrili po gozdu. Vas je zasedlo vojaštvo, ki je preprečilo požig, fašisti pa so se maščevali nad sosednjo vasjo Čežarji, kjer so zažgali štiri hiše in ubili 70-letnega Ivana Bonina. Naslednji dan so požgali še eno hišo v Črnem kalu. Sledile so aretacije Marežanov, od katerih je bilo naslednje leto obsojenih 18 oseb na 8 mesecev do 8 let zapor.⁴⁹ Preživeli udeleženci mareškega upora trdijo, da je odpor proti fašističnemu nasilju organizirala komunistična stranka, da ga je vodil Rudolf Bernetič, istrski partijski delavec. Drugi trde, da je bil to spontan akt, v katerem so enako reagirali komunisti kot nekomunisti, vaščani pač, ker jim je zavrela kri.

Fašistična oziroma blokavska glasila so seveda te volilne mahinacije drugače razlagala. Glede Marežig je puljska »Azione« pisala, da je cela množica Slovanov napadla skupino fašistov, mladega Tassinija linčala in umirajočega odvrгла v obcestni jarek. Kmetje da so napadli tudi drugo skupino, ki je zvečer prispela do vasi, nato pa so se razbežali in vkopali v hribi, pripravljeni na napad.⁵⁰ List je nadalje ugotavljal, da so Hrvatje med volilno kampanjo dremali. 15. maja pa da so se zbudili in v zasedah pričakali blokavske volivce. Streljali so na primer na fašiste na cesti Vodnjan—Barbana in enega ranili. Že 8. maja da so iz zasede streljali na kamion s poreškimi fašisti in jih 5 ranili. Ko je bila poslana nad napadalce kazenska ekspedicija, jih ni mogla odkriti in kaznovati.⁵¹ Ponoči 14. maja so Hrvatje rezali telefonske žice in tako pretrgali zvezo Pulja z zaledjem. »Hrvatje nam torej v tem trenutku napovedujejo vojno s takim orožjem, ki dokazuje njih nizkotnost in njih podle namene. Mi sprejemamo boj, toda naj se pazijo, ker ne bomo ravno mi poraženi v spopadu.« Na volišča da so kmetje prihajali oboroženi, zato so fašisti reagirali in jih nagnali z bombami, prvi pa so odgovarjali s streli.⁵² V glavnem pa so nacionalistični listi molčali o incidentih ob volitvah, ni jim kazalo popularizirati spopadov in nezakonitosti, pa čeprav bi jih pripisali slovanski manjšini, ker so dosegli zadovoljive rezultate. »La Nazione« celo trdi, da dotlej še nobene

volitve v Trstu niso potekale v takem miru in redu kot tokrat. Volilna svoboda da je bila vsem v polni meri zagotovljena, in če se volivci komunistov in Slovencev pritožujejo, da v volilnih kabinah ni bilo na razpolago njihovih glasovnic, so tega sami krivi, ker niso zanje poskrbeli. Same stranke so tudi krive, če niso imeli v vseh volilnih komisijah svojih zastopnikov, jih pač niso imenovali. Incidentov da je bilo mnogo manj kot ob katerikoli volitvah, »revolverski strel, ki je odjeknil v neki gostilni na Katinari, »sipe«, ki je eksplodirala v neki jami ob glavni cesti Montebello—Katinara, dogodki, ki niso povzročili hujših posledic«, so bili edini nemiri. Ves dan so se po mestu prevažali fašisti v kamionih ter s petjem in vzkliki dvigali moralo meščanstva.⁵² Tudi list »Il Piccolo« je poročal v podobnem tonu, da so vsa dejstva, ki jih navaja »Edinost«, zgolj klevete, da so dogodki napihneni in prikazani kot nasilni napadi, v resnici pa so bili le nepomembni osebni spori, ki spadajo k vsakim volitvam. Volitve da so bile mirne in svobodne, kar dokazujejo izidi na Goriškem, kjer je bila udeležba polnoštevna. Bi mar volil tolik odstotek volivcev, če bi vladalo nasilje?« ... Resnično, najboljši dokaz, da se v Istri niso godila nasilja, je ta, da se v goriških hribih niso godila ...« je komentirala »Edinost«.⁵⁴ Celo Mosconi je tri leta pozneje zagotavljal, da je storil vse, da bi bila volilna zborovanja čim bolj prosta kljub obstoječim nevarnim nasprotstvom, in čeprav je prišlo ponekod do incidentov, je ta cilj dosegel, kar potrjuje takojšnja potrditev izvoljenih.⁵⁵

Po volitvah so protifašistične stranke protestirale in zahtevale razveljavitev volitev v Istri. Odbor socialistične stranke za severno Istro je v razglasu delavcem med drugim zapisal: »Javno mnenje se soglasno dviga proti zločinom, početim z najbolj nesramno kršitvijo zakona, pred volitvami 15. maja, med volitvami in po njih. Vse stranke, od socialistične do klerikalne, od republikanske do komunistične, do slovanske, so prisiljene nastopiti proti veljavnosti volitev v Istri. Volitve niso veljavne, niso zakonite.« Vsi člani socialistične stranke naj zbirajo dokumentacijo o nasilstvih, da bo mogoče doseči razveljavitev.⁵⁶

Kot zanimivost moremo omeniti še intervencijo Vatikana, ki, čeprav je bila formalna in ni imela posledic, priča o dogodkih, ki jih tu navajamo. Tržaško-koprski škof Angelo Bartolomasi je v škofijskem listu objavil protest proti nasilju v Istri, kjer je med drugim rečeno: »Protestiram proti napadom, ki so se pripetili na cerkve, župnišča in župne urade. Protestiram proti razmetavanju knjig, matic, slik, pohištva in svetih predmetov. Protestiram proti grožnjam, izrečenim s strahovanjem z orožjem: proti besnemu mučenju, proti ranitvam in pretepanju župnikov in kaplanov, ki so bili prisiljeni, da zbežijo. Zapustiti so morali več kakor 10 župnij in kaplanij ... Nikakor se ne morem strinjati in ne dovoliti, da si gruča državljanov, ne oziraje se na cerkveno in državno avtoriteto, teptajoč državne zakone, zakone pravičnosti in človečnosti, prilaščajo pravice do sumaričnega ravnanja ... Taka dejanja niso le izrodki krivičnosti, temveč so pravcate krutosti in javne nadloge, posebno kadar se počnejo proti neoboroženim ljudem, oropanim vsake pomoči in samobrambe.«⁵⁷

Na Bartolomasijevo pritožbo je papež Benedikt XV. odgovoril s pismom dne 2. avgusta, objavljenim v Škofijskem listu. V pismu so naslednje ugotovitve: »Z veliko žalostjo smo dognali ... da mučijo in trpinčijo nekateri hujskači večino tistih istrskih duhovnikov, ki imajo skrbeti za vero ter hrvatske in slovenske vernike. Znano nam je, da so postali ti duhovniki zaradi krutega preganjanja ... žrtve krvavih surovosti in vsakovrstnega zasramovanja, čeprav

KÄTHE KOLLWITZ (Nemčija: **SMRT ŽANJE MED OTROKI**, 1934, litografija iz cikla »Vojna«

(K. Kollwitz sodi med glavne predstavnike socialnokritično in protivojno usmerjene nemške umetnosti med obema vojnama. Leta 1936 ji je bilo prepovedano umetniško delovanje in doživela je huda preganjanja.)

jih morejo le enega zločina obdolževati, da so namreč iste narodnosti in istega jezika kakor njihovi verniki, ki so jim bili od zakonite cerkvene oblasti v skrb izročeni... Še bolj nam pa tare srce, da se te grozote, kakor čujemo, gode nekaznovano. To povzdiguje nesramnost omenjenih zločinskih ljudi, podpira njihovo nasilno (tisk. pomota, verjetno mišljeno nasilstvo) ter vliva še večji strah in še večjo potrtoost v dušo neoboroženih žrtev.« Sicer smo prepričani, da vsi poštenjaki ta dejanja obsojajo, pa tudi, da se bodo sedanji zločinci teh dejanj kesali, »vendar moramo v imenu naše papeške oblasti odločno obžalovati, da se iz nezdravih političnih nagibov tako hudo in tako nezmerno krši pravica in človečnost. S tem se dela očitna škoda tudi tistim ciljem, v katerih imenu se godi nasilje.«⁵⁸ Cerkev se je za svoje zavzela, čeprav medlo in neuspešno, zavarovala je svoja krščanska načela potem, ko je bilo že vse končano. Pismo so prebrali vsi istrski duhovniki s prižnic, da bi dokazali, da je bila krivica obsojena.

Fašistično nasilje je bilo ob volitvah leta 1921 značilno za vso Italijo, v Julijski krajini je bilo le toliko hujše, ker je bilo naperjeno tudi proti slovanski manjšini. Socialistično glasilo »Avanti« je po volitvah objavilo podatke o posledicah nasilja v dobi od 1. marca do 31. maja 1921 v primerjavi s posledicami predvolilne kampanje ob prvih povojnih parlamentarnih volitvah 1919. leta.⁵⁹ Ubitih 340 oseb (31), od teh 57 neopredeljenih, pripadnikov drugih strank ali naključnih žrtev, 7 vojakov (1), 17 orožnikov in policajev (2), 64 fašistov, 195 socialistov, komunistov in delavcev (28). Ranjenih je bilo 1435 oseb (292), od tega neopredeljenih (42), 56 vojakov in policistov (24), 266 fašistov (26) ter 774 delavcev, socialistov in komunistov (220). Aretiranih je bilo 2124 oseb (437), od tega 136 fašistov (93) in 1961 socialistov, komunistov in delavcev (344). Porušenih, požganih ali razdejanih je bilo 138 združenih prostorov, 147 delavskih zbornic in domov, 61 sedežev socialistične in komunistične stranke, 13 tiskarn in uredništev, od tega dve tiskarni ljudske stranke, in 29 socialističnih občinskih uradov; 68 socialističnih odbornikov, županov ali svetnikov pa je bilo prisiljenih, da odstopijo.

Na volilni dan, 15. maja, je bilo ubitih 44 oseb, v naslednjih dveh dneh pa še 24, v treh dneh torej skupno 68 žrtev, od tega 8 nepristranskih, 3 policaji, 20 fašistov in 37 delavcev. Ranjenih je bilo v teh treh dneh 150 oseb, med temi 12 neopredeljenih, 2 policaja in 53 fašistov in 83 delavcev.⁶⁰ Fašistično nasilje v volilni kampanji je bil le del, morda najbolj drastičen in najbolj oprijemljiv del splošne fašistične teroristične aktivnosti, ki jo je vodila težnja po nasilnem prevzemu oblasti.⁶¹

(Objavljena odlomka sta iz nagrajenega dela Milice Kacin »Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921. in 1924. leta. Prvo poglavje je uvodno poglavje razprave, drugo poglavje pa obravnava neposredno volitve same.)

OTTO DIX (Nemčija): **OBED V STRELSKEM JARKU**, 1924, jedkanica

(Grafika je iz cikla »Vojna«, ki ga je ustvaril Dix na podlagi osebnih doživetij v prvi svetovni vojni. Zaradi kritično usmerjene umetniške dejavnosti je bilo Dixu pod Hitlerjevo vladavino prepovedano javno umetniško delovanje.)

OPOMBE

1. Mišljene so pokrajine, ki pred vojno niso pripadale italijanski monarhiji, to je Venezia Giulia, Venezia Tridentina in Dalmacija; izraz nove pokrajine se je uporabljal tudi v zakonodaji.
2. Odlok 4. VII. 1919, št. 1081, Raccolta di leggi e decreti III/1919.
3. Kr. odlok z dne 22. VII. 1919, št. 1233 in z dne 24. VIII. 1919, št. 1251, Raccolta, 1919; prim. še Antonio Mosconi, I primi anni di governo italiano nella Venezia Giulia, Bologna 1924, str. 72.
4. Italijanski gospodarsko zemljepisni pojem »regione« prevajamo v deželo, upravno-politični pojem »provincia« pa v pokrajino.
5. Število prebivalcev je povzeto po ljudskem štetju 1. XII. 1921.
6. Primerjaj tabelo v prilogi.
7. Za demografske podatke primerjaj: L. Čermelj, Slovenci in Hrvati pod Italijo, Lj. 1938; Bilanca našega naroda za mejami, Lj. 1939; Jugoslovani v Italiji, Glasnik jugoslovanskega profesorskega društva, knj. XIII, zv. 8, april 1933; Politično-upravna razdelitev Julijske krajine v razvojnem pogledu do 31. maja 1927, Luč 1927, 1. I.; Šlibarjev Polde (Lavo Čermelj), Občevalni jezik v Julijski krajini po ljudskem štetju iz leta 1921, Luč 1930, 1. VI; Oko Trsta, Bg. 1945, str. 141—162.
8. Po štetju 1. I. 1925.
9. Šlibarjev Polde, cit. delo, str. 125—135.

* * *

1. Risolo, str. 33.
2. Risolo, str. 50.
3. Silone, Fašizem, str. 99, prim. še cit. dela Tasca in Fascismo e antifascismo.
4. Mosconi, str. 17.
5. Arditi so se med vojno imenovali oddelki iz najbolj pogumnih vojakov, po večini prostovoljcev.

6. O fašističnem terorju v Julijski krajini glej Tiberio, *Il fascismo a Trieste negli anni 1919—1923*, Kronološki pregled v *Prispevkih 1964* in E. Besednjak, cit. spomini.
7. *L'Osservatore Triestino*, 8. 4. 1921.
8. *L'Osservatore Triestino*, 2. 5. 1921.
9. *L'Azione*, 27. 5. 1921.
10. *Il Piccolo*, 14. 5. 1921.
11. *L'Emancipazione*, 5. 5. 1921.
12. *La Nazione*, 29. 4. in 13. 5. 1921.
13. *Il Piccolo*, 21. 4. 1921.
14. *L'Azione*, 13. 4. 1921.
15. *L'Azione*, 14. 5. 1921.
16. *La Nazione*, 10. 5. 1921.
17. *Edinost*, 20. 4. 1921.
18. *L'Azione*, 2. 4. 1921.
19. *La Nazione*, 22. 5. 1921.
20. Primerjaj izjave F. Ferjančiča in A. Kodermaca v IZDG.
21. V Bologni, kjer so imeli občinsko in mestno upravo že več let v rokah socialisti, so bili fašistični napadi najbolj znani. Od tu so hodile čete po padski nižini na operacije, ki jih je opisoval Silone.
22. *L'Azione*, 26. 4. 1921.
23. *L'Azione*, 8. 5. 1922.
24. *Edinost*, 6., 7., 8. 4. 1921.
25. *Edinost*, 20. 4. 1921.
26. *Edinost*, 1. in 8. 5. 1921.
27. *Edinost*, 4. 5. 1921.
28. *Edinost*, 8. 5. 1921.
29. *Edinost*, 13. 5. 1921.
30. *Edinost*, 10., 12. 5. 1921.
31. *Edinost*, 12., 18. 5. 1921.
32. *Edinost*, 15. 5. 1921.
33. Goriška Straža, *Edinost*, 17. 5. 1921.
34. *Edinost*, 19., 20. 5. 1921.
35. *Edinost*, 13. 5. 1921.
36. *Edinost*, 14. 5. 1921.
37. *Edinost*, 17. 5. 1921.
38. *Edinost*, 20. 5. 1921.
39. *Edinost*, 17., 18. 5. 1921.
40. Pučki prijatelj, 2. 6. 1921.
41. *Edinost*, 18. 5. 1921.
42. *Edinost*, 18., 22. 5. 1921.
43. *Edinost*, 17., 19. 5. 1921.
44. *Edinost*, 17., 18., 19., 20., 21. 5. 1921.
45. Pučki prijatelj, 2. 6. 1921.
46. *Edinost*, 17—25. 5. 1921, Goriška straža, 17., 20. 5. 1921.
47. *Edinost*, 22. 5. 1921.
48. *L'Ordine Nuovo*, 21. 5. 1921.
- 48.^a Besedna igra, ščiao pomeni v tržaškem dialektu suženj in zaradi podobnosti z besedo Slavo se je izraz uporabljal za Slovane.
49. Primerjaj *Edinost*, 18. 5. 1921, I. Regent, Poglavlja I, str. 385 ter spomine Ivana Caha, Jožeta Vergana in Avgusta Pečariča v IZDG.
50. *L'Azione*, 17. 5. 1921.
51. *L'Azione*, 10. 5. 1921.
52. *L'Azione*, 15. 5. 1921.
53. *La Nazione*, 17. 5. 1921.
54. *Edinost*, 19. 5. 1921.
55. Mosconi, str. 49.
56. *Edinost*, 21. 5. 1922.
57. Goriška straža, 15. 6. 1921.
58. *Edinost*, 26. 8. 1921.
59. Podatki za 1919 so v oklepaju.
60. *Edinost*, 9. 7. 1921.
61. O fašističnem nasilju ob volitvah glej še E. Besednjak, cit. spomini v Novem listu.

Pavel Baloh

SPOMINI

1.

USTANOVITEV KOZJANSKE ČETE APRILA 1942

Z nalogo, da zaneti vseljudski upor proti okupatorju v sleherni zakotni vasi širom po Sloveniji, je korakala desetega aprila zvečer leta 1942 tričlanska patrولا prvega štajerskega bataljona na Kozjansko. Tako smo imenovali partizani teritorij med Savinjo, Šentjurjem, Rogaško Slatino, Sotlo in Savo. Patrolo smo sestavljali: Janko Skvarča-Modras, Pavle Baloh-Peter in Martin Fajfar-Črtomir. Pot nas je vodila iz Pleše, kjer je taboril bataljon, prek Toplic pri Zagorju čez Gamberg in prek Kotredeža v Planinsko vas nad Trbovljami. Tu smo v gozdu ostali čez dan. Iz bližnje hiše so nam prinašali hrano. Prebivalce te hiše je dobro poznal Modras, ker se je vedno ustavil pri njih, kadar je imel kakšen opravke v bližini Trbovelj. Iz tega gozda smo opazovali Trbovlje, kjer sem preživel deset let in od teh sedem let v revolucionarnem delu. Občutek sem imel, da imajo rudniški stroji sedaj, ko delajo za okupatorja, čisto drug, nekako otožen glas. Spomnil sem se tistih hudih dni, ki sem jih preživel v tem kraju do odhoda v partizane in ponovno doumel, da je pogoj za ustvarjanje boljšega življenja le naš zmagoviti boj. Še bolj sem stisnil puško k sebi in spoznal, da mi je le-ta do izгона okupatorja najbližja prijateljica.

Enajstega aprila 1942 proti večeru smo nadaljevali pot skozi Knezdol, prek Lize na Malo Reko in v Šent Pavel ob Preboldu. Tu smo se previdno ustavili pred Turkovo domačijo. Modras, ki je poznal to družino, je narahlo potrkal na okno. Oglasila se je starejša hčerka. Na njeno vprašanje: »Kdo je?« je odgovoril Modras: »Jaz sem, Janko.« Že so se tudi odprla vrata. Zlezli smo potihoma v hišo, se pogovarjali o razmerah tam in drugod, med tem časom pa si pridno polnili izpraznjene želodce. Turkova hčerka nam je povedala, da jih zagrizenci opazujejo in da so njenega brata ustrelili Nemci pri Grobelskem mostu. Modrasa je ta novica potrla, ker sta bila z ubitim zelo dobra prijatelja. Na našo željo

so nam dovolili, da lahko čez dan prespimo na njihovem kozolcu. Hrano so nam prinašali v košu, s katerim so navidezno prihajali po krmo. Zvečer smo se zahvalili za gostoljubnost in nadaljevali pot mimo Sešč, Migojnice, Kazas in pod Homom v Košnico pri Celju. V Košnici smo se oglasili dvanajstega aprila zjutraj pri Majerjevih. Tudi ta hiša je bila Modrasu že poznana. Poklical je domačega fanta, ki je bil zaposlen v Celju kot krojaški pomočnik. Fant se je takoj dvignil in nas opozoril, da je teren dokaj nevaren in da je v Celju izdajal neki funkcionar OF Gorenjak. Peljal nas je v gozd, kjer smo prebili dan. Čeravno je bil nekoliko prestrašen, je bil vseeno zadovoljen, da smo prišli, saj je imel že nekaj dni skritega mladega delavca iz Celja, ki je moral zaradi izdaje bežati. Želzel mu je pomagati v partizane. Mladi delavec iz Celja se je zelo razveselil srečanja z nami. Dali smo mu ime Vid in je postal četrti član naše patrole. Zvečer smo nameravali pot nadaljevati. Po nalogu Tončke Čečeve-Roze, ki je bila sekretarka okrožnega odbora OF za Celje, smo odložili pot na večer drugega dne. Z Rozo smo se sešli v Majerjevem mlinu. Po analizi celjskih razmer nam je Roza naročila, naj vzdržujemo stalno zvezo s Celjem, da bi mogla pošiljati k nam ljudi, ki morajo v partizane.

Trinajstega aprila zvečer smo pot nadaljevali. Zaradi varnosti nas je pot vodila prek Tremerskega hribovja. Pri vasi Tremerje smo prekoračili cesto in že smo bili pri Savinji. Ugotovili smo najbolj ugoden kraj za prehod. Savinja je bila še precej hladna, a nismo premišljali. Slekli smo obleke, si jih navezali za vrat, da se ne bi zmočile, in zabredli v vodo. Savinja je bila precej globoka in deroča, da nas je kar zanašalo. Ko smo jo prekoračili, smo se oblekli in se kar dobro počutili. Nato smo hodili ob Savinji do Laškega. Črtomir, ki je bil pred prihodom v partizane zaposlen v Gori pri Šent Lenartu, je dejal, da mu je ta teren dobro poznan. Zato mu je Modras zaupal vodstvo čez Laško do Lenarta. Kmalu smo ugotovili, da nas je Črtomir vodil skozi trg. Ker ni bilo drugega izhoda, smo morali naprej. Ko smo bili zunaj trga, smo ga ozmerjali, ker bi nas v Laškem lahko Nemci dobili v roke. Naša sreča je bila v tem, da je bilo vse prazno in tiho. Iz Laškega smo krenili po cesti, ki vodi v Šent Lenart. V naselju Gora pri Šent Lenartu smo se oglasili na kmetiji Šoparjeve mame. Tudi tukaj je bil Modras že star znanec, Črtomir pa je bil pri tej hiši služil za hlapca pred odhodom v partizane. Šoparjeva mama nas je res po materinsko postregla. Spet smo se počutili kot doma. Hčerka Micka nam je po materinem nalogu prinašala jedi in pijače. Ko ne bi bilo nujno, da nadaljujemo pot, bi se kar odločili, da ostanemo pri Šoparjevi mami čez dan. Domačega sina Anzeka smo nagovorili, da je odšel klicat naše simpatizerje na sestanek. Naročili smo mu tudi, naj prinesejo s seboj orožje in municijo, če so kaj zbrali od zadnjega obiska sēm. Čeprav je bilo že pozno, so se domačini hitro zbrali. Spominjam se, da so na sestanku bili vsi domači, dva od sosedove hiše, iz Lenarta sin in hčerka trgovca Gračnarja in še nekaj drugih. Na sestanek so prinesli nekaj municije in puško. Dobil jo je četrti član naše patrole Vid, ki je bil še neoborožen. Na sestanku smo razpravljali o nadaljnjih nalogah. Zmenili smo se, da bomo z njimi v tesnejših stikih, ker bomo ostali v teh krajih. Dogovorili smo se tudi za javko in zvezo z revirji. Okrog polnoči smo nadaljevali pot v spremstvu domačinov, ki so bili na sestanku in so se spotoma poslovili od nas. Kasneje smo slišali, da je bila Šoparjeva domačija uničena zaradi izdaje.

Iz naselja Gora nas je vodila pot skozi Gorelce. Že od daleč nas je sprejel močan pasji lajež in nas spremljal, ko smo bili že daleč. Spustili smo se na cesto, ki vodi iz Mišjega dola v Globoko, jo prečkali in zavili proti Volušu. Bila je trda tema in začelo je deževati. Odločili smo se, da nekje počakamo, saj v takem

vremenu nismo mogli naprej. Ker v tej okolici nismo poznali ne ljudi ne terena, smo se odločili, da bomo zlezli v bližnje gospodarsko poslopje in se zarinili v krmo. Ker smo se nastanili brez vednosti lastnika, smo menili, da straže ni nujno postavljati. V krmi smo vsi mokri in utrujeni prav sladko zaspali. Deževalo je tudi naslednji dan. Prebudili so nas ljudje, ki so spodaj nekaj počeli. Pričakovali smo, da bo kdo prišel gor in nas odkril. In res je prišla okrog treh gospodinja po krmo. Mislili smo, da se bo prestrašila, ko nas bo ugledala, pa ni bilo tako. Nič se ni bala in nas je vprašala, kaj počnemo tam. Ko smo ji pojasnili, da smo partizani, in da se borimo za svobodo vseh Slovencev in Jugoslovancev ter da se borimo proti okupatorju z orožjem, je čutila z nami in se glasno razjokala. Pomilovala nas je in nam pravila, da smo reveži. Rekla je, da o nas ne bo nikomur pravila in da lahko ostanemo tam brez skrbi. Odleglo nam je, saj nismo želeli, da nas Nemci odkrijejo, še preden bi prišli do pravega cilja — Lesičnega. Čez kako uro je prišla gospodinja po nas, naj gremo k večerji. Ugovarjali smo, da ne bi bilo dobro, če bi nas ljudje videli. Na njeno zagotovilo, da sta v hiši sami s sestro in da nas ne bo nihče drug opazil, smo šli v hišo. Bolj ko zase smo se bali za ženici, če bi nas kdo opazil in prijavil. Po večerji smo se poslovili kot dobri prijatelji in zavezniki. Zagotovili sta nam, da se lahko vedno oglasimo, kadar hodimo mimo, in pristavili, da nista vedeli in mislili, da smo tako »fejst« fantje.

Štirinajstega zvečer smo nadaljevali pot mimo Marofa, Podpeči, Golobinjak na Žago in že smo bili pod varstvom mogočnega Bohorja. Ker je bilo deževno pomladansko jutro z gosto meglo, smo sklenili, da bomo hodili pot tudi podnevi. Naseljem smo se izmikali kot tudi ljudem, da jih ne bi srečevali.

Okrog enajstih dopoldne smo se petnajstega aprila utaborili nad Lesičnim v hribu tako, da smo imeli pregled nad bližnjo okolico. Dogovorjeno je bilo, da se bomo zglasili v tej vasi pri kmetu, gostilničarju in trgovcu Kolarju. Ob prvem mraku smo se previdno približali gospodarskemu poslopju. Modras, ki je že bil v tej hiši, je odšel iskat domačega sina Slavka. Kmalu ga je našel in

ALEVIZOS TASSOS
(Grčija): **SKUPNA
JAMA**, 1943, lesorez

(A. Tassos je med vojno ustvaril serijo grafičnih del z močno poudarjenim protestom proti vojnim grozotam.)

vrnila sta se oba. Slavko nas je odpeljal na skedenj v malo sobico. Na naš predlog je sklical bližnje simpatizerje in za nas naročil v kuhinji večerjo. Tega prvega sestanka so se udeležili tile: mlinar Černak, bivši rudar in star revolucionar, brata Ferlića — Jože in Henrik, Maček in Jože Gaberc. Pogovor o našem delu je bil že v polnem razmahu, ko je prinesla Slavkova starejša sestra Dana večerjo. Nekateri so nas gledali s ponosom, ker do tega časa še niso videli partizanov. Končni sklep tega sestanka je bil, da se še ta večer premaknemo na Marof nad Pilštanjem, se tam povežemo z našimi simpatizerji in ostanemo pri njih. Vsi smo se s tem strinjali. Z nami sta šla Slavko in Gaberc. Odšli smo okrog devete ure kar čez travnike, da ne bi srečevali ljudi, ker smo hoteli biti neopaženi vsaj nekaj dni, dokler ne bi utrdili organizacije med simpatizerji. V naselju Marof smo se ustavili pri malem kmetu Mihaelu Belini. Družina nas je bila kar vesela in smo že kar naslednji dan postali dobri prijatelji z vsemi. Hranili so nas dobro in tudi pristnega domačega vina ni manjkalo. Čez dan smo domovali na skednju, zvečer pa smo prihajali v hišo na večerjo in pogovor z našimi simpatizerji od blizu in daleč. Kar kmalu smo spoznali, da je Mihaelova žena Marija dobra agitatorica in sposobna kurirka. Da smo lahko v kratkem času povezali naše simpatizerje in jih seznanili z nalogami OF, je bila velika zasluga Marije Beline. Tudi njen mož Miha v aktivnosti ni zaostajal. V treh dneh bivanja na Marofu smo že spoznali vse bližnje sosedo in jih tudi obiskali. Že takoj drugi večer smo na njegovo željo obiskali premožnejšega kmeta Kovarčiča, naslednji dan pa kmeta Tacarja iz Gubnega, ki je bil v stari Jugoslaviji župan tamkajšnje občine. Z delom in življenjem v teh krajih smo bili kar zadovoljni, saj smo imeli vsak dan večje uspehe. Kaj kmalu smo nabrali nekaj vojaške opreme, nekaj pušk, najbolj pa smo bili veseli puškomitraljeza, ki so ga dali člani OF odbora Lesično. Prvih deset dni smo domovali kar pri Mihi, nato smo se premaknili k drugim simpatizerjem. Zelo dobro smo se počutili tudi pri Tacarju, saj nas je gostil kot svoje najboljše prijatelje. Imel je zelo dobro vzgojeno družino. Čeravno je bila številčna — menda okrog deset članov — so nas smeli videti vsi otroci od dveh do šestnajstih let starosti. Večerali smo večkrat kar skupno v hiši. Seveda smo takrat pred hišo postavili stražo, večkrat pa so stražili otroci sami.

V nekaj dnevih smo ugotovili, da bo KO OF na Gubnem eden izmed najboljših. Pri delu so se najbolj odlikovali: Marija in Miha Belinova, Tacar, Knaus iz Oslevšice, kamor smo večkrat prišli in drugi. Od tu smo navezali stike tudi s Kozjem, Lesičnim, Zagorjem, Šentvidom in Planino. Delno smo sami obiskali te kraje, delno pa smo stike vzdrževali s kurirsko zvezo. Dobili smo tudi zvezo s Svetozarom Čepordo-Mihom, ki je bil v finančni službi v Kozjem in tam vodil odbor OF. Bil je tudi član okrožnega odbora OF Celje in delal na terenu Lesičnega in Planine.

Ob našem prihodu je bil v Kozjem odbor OF v tej sestavi: Ivan Kunej, Franc Jevšnikar, Franc Vahčič, Janez in Martin Centrihova in dr. Mozer, živinozdravnik v Kozjem. Kolikor se spominjam, je ta odbor vodil Čeporda do vstopa v ilegalo sredi maja 1942. leta. To potrjuje tudi Vahčič. Ta odbor je bil aktiven tudi po odhodu Čeporde. Spominjam se, da smo iz Kozjega dobili precej vojaške opreme, to je šotorskih kril, municije, dve puški in vojaški kotel. Večkrat so nam pošiljali tudi živila. Živilske karte je oskrbel Vili Sotovšek, ki je bil v službi na občini.

V Lesičnem je bil vodja odbora OF Jože Gaberc, bivši učitelj. Po okupaciji je poučeval v Zagorju. Center vsega dogajanja in razprav v zvezi z OF je bila Kolarjeva hiša. Kolar je bil premožen kmet, gostilničar in trgovec. V

HENRY MOORE (Vel. Britanija): **PRIBEZALIŠČE**, 1941, risba

(Znani angleški kipar H. Moore je ustvaril med najmočnejšimi nemškimi bombnimi napadi na London vrsto pretresljivih risb londonskih prebivalcev, ki so svoje skrivališče našli v prostorih podzemeljske železnice).

odboru so bili njegov sin Slavko, Černak, mlinar v Lesičnem, brata Jože in Henrik Ferličeva, Maček (po domače Slatinski), Jože Kovačič in gospodar Kolar. Ta odbor je bil zelo aktiven pri zbiranju hrane in vojnega materiala. Kolarjeva hiša, ki je vsa delala za OF, je bila tudi center obveščevalne službe ter zbirališče vseh pomembnejših poročil.

Z našim prihodom v te kraje se je precej slišalo o OF, o partizanih pa nič. Ljudje so govorili samo o četnikih. Tudi nas so imenovali četnike. V razgovoru z aktivisti in drugimi ljudmi smo vedno pojasnjevali, kdo so četniki, in da smo mi partizani. Trajalo je precej časa, da so ljudje začeli govoriti o partizanih in razumeli razliko.

Prvega maja 1942 je prišel v partizane prvi novinec iz Celja Slavko Rabuza, delavec iz tovarne Westen. Ker ga je zaradi aktivnega dela za OF iskal gestapo, je moral oditi iz Celja. Zvezo za nas mu je dal Franc Sorčan, ki je bil član okrožnega odbora OF za Celje in je imel zvezo z nami. Na sporočilo Slavka Kolarja je šel ponj Modras kar podnevi, seveda s pištolo v žepu in v civilni obleki. Slavko je bil močan, mlad fant, star okrog devetnajst let. Ker je bil zelo vnet skavt v bivši Jugoslaviji, si je izbral za partizansko ime »Utaha«, kar ga je spominjalo na tiste »prijetne čase«. To je bil vse do osvoboditve.

Po prvem maju smo sprejeli v naše vrste še enega. Ta pa ni bil novinec. Bil je Peter Šprajc-Slavc, doma iz Zabukovice. Prej je bil v sestavi Stanetovega bataljona, ki je odšel proti koncu oktobra 1941 proti Brežicam s ciljem, da bi preprečil selitev ljudi iz okolice Brežic. Bataljon pa se je zapletel v boj z Nemci v bližini Lesičnega in tam je bil Slavic ranjen v nogo. K sreči je našel dobre ljudi, pri katerih se je zdravil. Ko je ozdravel, ni imel s partizani nobenih stikov, zato je moral čakati na prvo priložnost. Tudi s Slavcem smo dobili zvezo prek članov odbora OF Lesično. Iskat ga je šel Modras, z njim pa je bil Črtomir. Ker sta se z Modrasom že prej poznala, je bil Slavic srečanja zelo vesel. Zaradi okoliščin, v katerih je živel — skrivati se je moral namreč pred vsemi, razen pred domačini — je bil zelo plah. Zaradi plahosti so nanj letele različne pripombe.

2.

PRIHOD PAVLE NA KOZJANSKO

Kmalu po prvem maju je prišla na Kozjansko Tončka Čeč-Pavla, prva sekretarka kozjanskega okrožja. Prej je bila sekretarka celjskega okrožja. Po veliki izdaji v aprilu ji je bilo delo v Celju onemogočeno. Z njenim prihodom se je aktivnost in razgibanost povečevala z vsakim dnem. Ker je že prej imela zveze s Šentjurjem, Rogaško Slatino, Sevnico, Rajhenburgom, Planino, Brežicami in Virštanjem, je delo na teh področjih nadaljevala. Pavla je bila ženska, ki se ni bala ne gestapa ne druge nemške zalege in ne domačih izdajalcev. Znala je človeka navdušiti za boj proti okupatorju in domačim izdajalcem. V pogovoru je znala prepričati človeka, ga utrditi, izgnati bojazljivost in vlivati pogum. Bila je odločna ženska in politično razgledana, saj je politično delovala že od leta 1920. Povsod so jo radi sprejemali. Pojavljala se je v različnih oblikah, primernih kraju, času in varnosti. Včasih je bila oblečena kot kmetica, včasih kot gospodinja, ki prihaja po nakup v mesto itd. S prihodom Pavle smo začeli teren sistematično politično obdelovati. Na teren so poslali politične delavce — ilegalce, kolikor je to bilo mogoče. V centrih pa so delali legalni aktivisti.

3.

V ROGAŠKO SLATINO PO OROŽJE

Sredi maja nam je Pavla sporočila, da čakata na zvezo z nami dva fanta v neki vasi pri Rogaški Slatini. Sporočila nam je, da je tam skrito tudi orožje, ki so ga slatinski aktivisti zaplenili v Rogatcu. Ker smo pričakovali prihod novincev v partizane, smo potrebovali orožje. Zato smo se napotili ponj. Na pot smo odšli Modras, Slavic, Vid, Utaha in jaz. Kot se spominjam, smo se po naročilu oglasili v vasi Sv. Katarina pri kmetu Kamenšku. Tu smo dobili zvezo z njihovo hčerko, bila je poročena s Platinovškom, steklarjem iz Rogaške Slatine, ki je bil na terenu kot politični delavec. To je bil človek manjše, šibke postave in v besedi zelo pogumen. Ponosen je bil na svoje orožje z devetimi naboji in često je govoril, kako bo pobijal Nemce. Čez dan smo se zadržali pri kmetu Kamenšku v senu na skednju. Hčerka nas je oskrbovala s hrano in pijačo, tako da se nismo slabo počutili. Ta nam je tudi preskrbela zvezo z možem in aktivistom Ivanušem, ki nas je zvečer peljal na mesto, kjer je bilo orožje. Sprejeli smo tudi že najavljena novinca, in sicer Jožeta Kobiljška in Branka Peklarja. Bila sta močna in junaška fanta, ki sta medtem, ko sta čakala na nas,

kovala načrte, kako bosta pobijala Švabe. Imela sta vsak svojo karabinko in vsak sto petdeset nabojev. Krogle v nabojih sta na koncu opilila, da bi lahko sovražnika bolj ranile. Oba sta si tudi že nadela partizanski imeni, prvi je bil Hus, drugi pa Don. Bila sta dobra fanta in oba smo imeli zelo radi. Ta večer smo si naprtili vsak po dve puški in po dvesto nabojev ter se vrnili h kmetu Tacerju, kjer smo taborili. Rezervno orožje smo uskladiščili v neki senik, da nas ne bi pri premiku oviralo in da ne bi padlo Švabom v roke.

4.

ČETA RASTE

Naša skupina šteje že osem članov. Po obvestilih iz revirjev pričakujemo še eno skupino partizanov, da bomo tako okrepili moči in čimprej začeli akcije. Ker se večja skupina teže drži okrog kmetov, smo začeli razmišljati o posebnem taborišču v gozdu. Računali smo tudi na novince, ki smo jih pričakovali iz Celja in Rajhenburga. Modras, ki je imel največ izkušenj v partizanstvu, se je v začetku maja odločil, da bo šel z dvema tovarišema na Bohor iskat primerno mesto za tabor. Po dveh dneh se je vrnil in sporočil, da je našel idealen prostor.

Okrog desetega maja je prišla k nam pričakovana skupina partizanov iz revirjev pod vodstvom Antoneska. V skupini so bili še Mirko Košenina-Tomi, Franc Mirnik-Marko, Ivan Koprive-Gad, Franc Godler-Blisk in Žuti. Anton Antonesko-Vratarnar je bil doma iz Trbovelj in je bil partizan že od leta 1941. Tomi, Marko, Gad in Blisk so bili doma iz Petrovc pri Celju in so prišli v partizane v začetku aprila 1942 v revirski bataljon. Žuti pa je bil delavec iz Celja. Njegovega pravega imena ne poznam.

S prihodom Antoneskove skupine nas je bilo štirinajst, zato smo se odločili, da se bomo odselili na Bohor. Za komandanta čete je bil imenovan Antonesko, komisar pa je bil Modras.

5.

NAŠE PRVO TABORIŠČE NA BOHORJU

Ker smo zbrali nekaj šotorskih kril in posode, smo si novi dom kar prijetno uredili. V gozdu smo se počutili bolj varne pred sovražnikom kot prej po hišah. Imeli smo že izkušnje, da niso bile redke izdaje, kjer je po navadi izgubila življenje največkrat vsa skupina. Ko smo bivali po hišah, se iz previdnosti nikoli nismo sezuli. Sedaj smo lahko zvečer sezuli eno nogo. To je bilo nujno, saj smo ugotovili, da imamo tisti konec noge, ki je v čevlju, bolj shujšan od tistega dela zunaj. Zato smo si sezuvali vsak večer drugo nogo. Tudi drugače so se higienske razmere izboljšale. Lahko smo prali perilo in se kopali. Kopali smo se tako, da si se slekel, drugi pa te je polival z vodo. Ker je bilo precej deževno vreme, smo večkrat legli spat mokri. Zato se je pojavila kožna bolezen — srbečica. Zdravili smo jo z rednim umivanjem in z nekim zdravilom, katerega smo dobili iz Planine.

S preselitvijo v taborišče je nastalo vprašanje prehrane, česar prej nismo poznali. Aktivisti iz Lesičnega so zbrali nekaj hrane. Prav tako so storili tudi aktivisti iz Šentvida in Planine, vendar je bilo vsega premalo. Zato smo se odločili, da bo šla vsak večer patrola na teren zaradi hrane, obenem pa bo politično obdelovala teren, da bi tako spoznali ljudi. Hodili smo v Lesično in okolico, v Zagorje, Šentvid in Planino. Ker smo se pogosto pojavljali v teh krajih in ker so nas nekateri naznanili Nemcem, da smo bili pri njih, so začeli Nemci

stikati za nami. Večkrat so nam policijske skupine postavljale zasede po vaseh ali na križiščih. Ker niso imeli uspeha, so začeli z močnejšimi skupinami policije in vermanshafta patroljirati po Bohorju. Postavljali so zasede tudi po Bohorju. Pozneje so se Nemci zadrževali po gozdarskih in lovskih kočah in prežali na nas ponoči in podnevi. Žandarmerijske postaje v Pilštanju, Zagorju in Planini so številčno okrepili, ker naši obiski niso prenehali.

Glede prehrane so nam pomagali tudi terenski aktivisti iz Rajhenburga in Sevnice. Zbirali so živilske karte in z njimi kupovali hrano. Večkrat se je tudi zgodilo, da so po občinah zmanjkale živilske karte in tako smo lahko dobivali tudi večje količine hrane iz teh centrov.

Tudi mi smo začeli postavljati zasede Nemcem. Tako je prišlo nekajkrat do spopadov.

Sredi junija so pričeli prihajati novinci iz Rajhenburga in Brežic. Število borcev v četi je naglo rastle. Na teren smo odhajali v več skupinah zaradi boljše povezave z ljudmi, da smo dobili razna poročila in zbirali orožje in municijo za neoborožene pa tudi hrano.

V tem času so bili naši najožji sodelavci in postojanke, kot smo imenovali kmetije, kjer smo se zadrževali tudi čez dan, naslednji: na Marofu Belina, Kovačič, Potočnik, Tacar, Hernaus iz Oslevšiče, Bah iz Virštajna, Maček, po domače Slatinski, iz Lesičnega, Kovačičeva družina in Kolarjeva iz Lesičnega, Tovornik na Toplovem nad Zagorjem, Tovornik na Bohorju, Ferličevi in Černak iz Lesičnega ter Tovornikova in Kovačeva družina iz Šentvida, na Dobrem polju pa Dobrškova in Kovačeva družina.

Strog nalog smo imeli, da se ne smemo pojavljati okrog Planine; nekaj časa nismo vedeli za vzrok. Končno pa smo ugotovili, da zaradi PK KPS za Štajersko, ki je bil v Golobinjeku pri Doberškovich. Kasneje, po dveh ali treh mesecih se je PK KPS za Štajersko preselil v Grabne h grabenski mami. Najtesnejše zveze s Planino in pokrajinskim komitejem je imel Ivan Luskar iz Planine, ki je bil trgovec in je PK zalagal tudi s hrano in drugimi potrebščinami. Hrano je pošiljal tudi nam, partizanom. Ker se je že precej kompromitiral, je moral oditi julija v partizane. Družino je s pomočjo Ivana Doberška spravil k nekim znancem prek meje na Hrvaško. Luskar je ostal kot kurir in ekonom pri pokrajinskem komiteju. Nadel si je partizansko ime Dušan.

Javka za zvezo med našo četo in pokrajinskim komitejem je bila v gostilni Kovač v Šentvidu. V to hišo so prihajali kurirji na zvezo tudi od drugod.

Ko se je pokrajinski komite preselil v Grabne, smo lahko zahajali tudi na Planino in v njeno okolico, izogibati pa smo se morali okolice Graben, kjer se je naselil pokrajinski komite.

Na Planini oziroma v bližnji okolici so bili naši najboljši sodelavci: Doberškovi iz Golobinjeka, Ivanovi starši, ta je imel svojo kmetijo v Dobrem polju, Ivan Doberšek, Kovačevi, ki so postali kasneje izdajalci, Mančkovi in drugi. Po izjavi Ivana Doberška so obstajale zveze med Planino in Lesičnim že pred našim prihodom v te kraje. To zvezo sta vzpostavila tovariša Vrunč in Gaberc, ki sta bila učitelja, prvi v Dobju, drugi pa v Zagorju. Povezan je bil tudi Šentvid prek Tovornikovih, Kovačevih in Jazbinškovih družin. Ta povezava je vodila tudi v Kozje in Pilštanj. V Kozjem so delovali Čeporda, Vahčič, Sotovšek in ostali. V Pilštanju sta bila takrat najbolj aktivna Branko Regvart in Zakušek, ki je imel za ženo Tacerjevo hčerko. Zakušek je imel trgovino v Pilštanju ter skrbel za naše potrebe. V Bistrici smo zahajali k Tržanu.

Krog naših znancev se je širil z vsakim dnem. Tesne stike smo vzpostavili tudi z Rajhenburgom. Na ta teren je večkrat odšel Franc Marko-Mirnik iz

RENATO GUTTUSO (Italija): IZ SERIJE »GOTT MIT UNS«, 1944, risba

Petrovč (kasneje je postal izdajalec). Iz rajhenburškega terena smo dobivali precej hrane in perila za četo. Iz tega kraja je proti sredi junija prišla tudi prva skupina novincev. Kot se spominjam, je bila na tem terenu najbolj aktivna družina Zidarič. Edi Zidarič je prišel v partizane s prvo skupino. Ker je najbolj poznal tamkajšnje razmere, sta z Markom večkrat odhajala na teren Rajhenburg—Senovo.

Ker je bil teren v glavnem neobdelan, smo se odločili za zaupništvo. Na tem terenu, predvsem v okolici Šentvida, Zagorja in Lesičnega je bilo odbore OF težko formirati, ker so tam ljudje razseljeni in ni pravih vasi.

S prihodom novincev v četo sem bil zadolžen za prehrano, za delo na terenu in za zbiranje orožja, municije in druge vojaške opreme. Novinci so namreč prihajali brez česarkoli. S štiri ali veččlansko patrolo sem odhajal vsak večer na teren med ljudi. Zato sem tudi sorazmerno najbolj poznal terenske razmere.

Zaradi aktivnosti Nemcev, ki so nas hoteli po vsej sili uničiti, smo se morali čimbolj zavzeti za obveščevalno službo. Zato smo povabili najbolj zaupne politične delavce s terena v taborišče, da bi vedeli, kje smo. Tako bi nas lahko obveščali o morebitni nevarnosti.

Prva sta prišla v naše taborišče Pavla in Tomaž. Kasneje je prišel še Otmar Kovač iz Dobrega polja kot ilegalec. V taborišče smo pripeljali tudi Ivanuša, aktivista iz Rogaške Slatine.

Zaradi pogostih premikov nemških sil po Bohorju smo postavili za zaščito tri stražarska mesta. Najprej smo imeli samo dve, in sicer prvo v smeri križišča poti proti Federmausu in drugo na hribu nad taborom, da nas ne bi mogli presenetiti od zgoraj. Kasneje smo postavili stražarsko mesto še v smeri lovske kočice proti jugozahodu. Zaradi resnejših razmer smo uspeli uvesti tudi več discipline v samem taborišču. Nismo več glasno govorili pa tudi smejali se nismo, kar je bilo pri novincih težko doseči.

Po izjavi Ivana Doberška so v začetku maja prišli na Planino v naselje Golobinjek člani PK KPS za Štajersko Sergej Kraigher, Tone Žnidaršič in Štefka Praprotnik. Bili so pri Florjanu Doberšku v Golobinjeku. Preslitev na Planino je uredil v glavnem Franc Sorčan, poštni uslužbenec iz Celja; pomagal mu je Ivan. Zaradi izdaje v Celju je prešel Sorčan sredi maja v ilegalo in deloval na terenu Planina in okolica, obenem je skrbel za stike med četo, političnim vodstvom kozjanskega okrožja in pokrajinskim komitejem. Delal je pod imenom Tomaž.

6.

NAŠE PRVE ŽRTVE

Ker nam je primanjkovalo orožja za novince, ki so pričeli prihajati predvsem iz Senovega, Rajhenburga in Brežic, smo morali zanj poskrbeti. Najlaže bi prišli do orožja, če bi ga vzeli iz zaloge v Rogaški Slatini. Zato smo sredi junija sestavili patrolo, v kateri so bili Tomo, Blisk, Hus, Don, Nace in Slavc. Njihova naloga je bila, prinesiti vse orožje, ki je bilo uskladiščeno pri aktivistih v Rogaški Slatini. Tovariša Hus in Don sta bila dodeljena patroli kot domačina, da bi lahko patrola svojo nalogo čimprej in tudi čim lažje opravila. Pri Sv. Katarini so se oglasili pri kmetu Kamenšku in tam dobili zvezo s političnim delavcem — ilegalcem Platinovškom. Le-ta jih je povezal z Ivanušem, političnim delavcem-ilegalcem iz Rogaške Slatine. Ivanuš je imel shranjeno orožje, ker je akcijo za zaplenbo tega orožja v Rogatcu sam vodil. Naslednji večer je patrola dobila vse orožje in se vračala proti Bohorju. Po takratni izjavi Dona so se med potjo oglasili pri nekih kmetijah v Zibiki in na Tinskem. Kmetje so njihov obisk prijavili vermanshaftu, ki je bil v teh krajih zelo zagrizen. Vermani so jih zasledovali. Že proti jutru se je naša patrola nekoliko ustavila na Rudnici in povprašala za novice. Gozdarja smo imeli za našega človeka, zato smo se pri njem vedno ustavljali, kadar nas je pot vodila mimo. Ker je bil že skoraj dan, je patrola odšla nazaj v gozd pod pečino Orlja peč. Postavili smo dva stražarja, drugi pa so zaspali. Vermani iz Pristave in Tinskega so naši patroli sledili na Rudnico v prepričanju, da se bo tam nekeje ustavila in da podnevi ne bo šla naprej. Spotoma so vpraševali kmete za sled in tako so prišli za patrolo na Rudnico. Po našem mnenju je bila v ozadju verjetno izdaja, res pa je, da so patrolo presenetili pod pečino. Mogoče tudi straža ni bila dovolj pazljiva. Na tem mestu so padle naše prve žrtve. Padli so: Žuti, Hus in Nace. S težkim srcem so se ostali vrnili v tabor ter nam sporočili žalostno novico. Vermani so zaplenili tudi orožje, ki ga je nosila patrola.

Uspeli napad vermanov na našo patrolo so Nemci razglašali kot zelo velik uspeh. O tem napadu je pisal celo »Štajerski gospodar«. Naše borce so pokopali v Zibiki. Po izgubi tovarišev smo postali bolj previdni tako na terenu kot v taboru.

DJORDJE
ANDREJEVIC-KUN
(Jugoslavija):
NO PASARAN,
1945, olje

7.

NAŠE AKCIJE

Sovražnikova aktivnost nas je tudi prisilila, da smo začeli bolj odločne akcije. Začeli smo napadati žandarmerijske patrole. Uspeh naših napadov je bil, da žandarji niso hodili ponoči naokrog, če niso dobili okrepitve. Zato smo morali računati s srečanjem z močnejšimi silami. Ker smo se na nekaterih terenih pogosto pojavljali, so nam začeli postavljati zasede tudi na samem Bohorju. Prej smo imeli navado, da smo prišli s terena na Bohor proti jutru in podnevi nadaljevali pot po Bohorju. S tem pa smo morali prenehati, ker so Nemci postavljali zasede na križiščih, skoraj vsak dan pa so prihajale prek Bohorja močnejše policijske patrole. Zaradi tega nam je bil premik otežen. Večkrat smo

v kočah na Federmausu opazili, da so v njih prebivali Nemci in prežali na nas. Kadar smo odhajali na teren, smo se odslej izogibali križišč in bolj prometnih poti. Aktivisti iz Planine in Kozjega so nas opozarjali na budnost, ker so Nemci govorili, da že poznajo naša pota in da nas bodo kmalu polovili. To nas je prisililo, da smo tudi sami začeli postavljati Nemcem zasede. Nekoč se je vnel boj prav na Federmausu, drugič pa na vrhu Bohorja na križišču poti, ki vodijo na Federmaus, k lovski koči in v Bistriški graben. Nemci so imeli navado, da so po več dni ostajali v drvarskih bajtah na Federmausu in tudi v lovski koči. Zato smo sklenili, da jim bomo to onemogočili.

8.

DVE AKCIJI

Proti koncu junija 1942 so nekoč zvečer krenili borci Modras, Tomo, Žuti, Gad in Blisk pod vodstvom komandirja Antoneska v akcijo z nalogo, da minirajo železniško progo med Sevnico in Blanco. Akcija je še tisto noč dobro uspela. Iz navdušenja nad uspehom so se borci vračali na Bohor naslednji dan kar podnevi. Spotoma so se ustavili blizu Zabukovja pri neki hiši in vprašali domačo ženico, če lahko dobijo kaj pijače, ker so žejni. Ženica jim je ponudila mleka. Ko so si borci pogasili žejo, jo je Modras vprašal, če ve, kdo so. Nasmejala se je in rekla, da so menda četniki, ker Nemci niso tako oblečeni. Modras ji je nato pojasnil, da niso četniki, ampak partizani. Ko jo je potem povpraševal po razmerah, se je pritožila zaradi nemškega učitelja, ki pretepa in zmerja otroke, da so slovenski osli in da otroci ne hodijo zaradi tega radi v šolo. Povedala je še, da je ta učitelj glavni pri vermanšaftu in da sili vse moške na vojaške vaje ob nedeljah. Borci so se ženici zahvalili za mleko in odšli. Modras in Antonesko sta se takoj odločila, da bodo učitelja izgnali iz Zabukovja. Ko so borci prišli pred šolo, so oddali nekaj strellov, Modras in še nekdo sta odšla v hišo. Ko sta prišla v prvo nadstropje, je Modras zagledal učitelja, kako hiti v neko sobo. Skočil je za njim. Ko je učitelj hotel zapreti vrata, je Modras vtaknil med vrata puško. Učitelj je nato odprl vrata in ustrelil s pištolo. Modrasa je zadel v roko. Modras je skočil nazaj, učitelj pa je zaklenil vrata. Modrasa so na hitro obvezali, na učitelja so pa borci streljali skozi vrata. Tudi on je odgovarjal s strelji iz pištole. Končno so se borci odločili, da ga bodo napadli z bombami skozi okno. Potem ko sta eksplodirali dve bombi, je v sobi streljanje prenehalo. Borci so vdrli v sobo in našli učitelja pod oknom vsega krvavega. Še en strel iz puške in učitelj se je poslovil od življenja. Pregledali so vse prostore, vzeli nekaj perila in novo uniformo šturmfirerja, zaplenili nekaj municije in pištolo. Na podstrešju so našli dve preplašeni nemški učiteljici, ki sta mislili, da tudi njima bije zadnja ura. Začeli sta prositi za življenje in govoriti, da nista radi prišli v Slovenijo, da sta morali iti in da nista nikomur storili nič zalega. Antonesko jima je v kratkih besedah povedal, da nimata kaj iskati na slovenskih tleh in da morata še tisti dan zapustiti Zabukovje. To sta radi obljubili. In res sta zapustili kraj še tisti dan. Od tega dne naprej v Zabukovju ni bilo več nemške šole. Prebivalci so nam bili zelo hvaležni, da smo jih rešili učitelja in nemške šole.

9.

PRVA LIKVIDACIJA

Junija 1962, kmalu potem, ko smo si uredili tabor na Bohorju, smo na predlog tovariša Modrasa odšli na Veternik, da bi kaznovali izdajalca Antona Frigla, ker je leta 1941 izdal rajhenburško četo. Kolikor se spominjam, smo

bili v skupini: Modras, Antonesko, Utaha, Tomaj in jaz. Modras je sicer približno poznal teren, vendar nismo vedeli, če smo prišli k pravemu človeku, ko smo odprli vrata v hišo. Sicer smo se že prej pozanimali o njem pri sosedih. Likvidacija pa je zamotana in odgovorna zadeva, zato moramo biti previdni, je modroval Modras. Tako smo začeli od začetka. Zunaj sta stražarila dva partizana z nalogo, da takoj streljata, če bi mož hotel pobegniti. No, in začeli smo z vprašanji: kako se imenuje kraj, kjer smo, kako se piše, kdo so njegovi sosedi in drugo. Mož je bil videti zelo prestrašen. Takoj nam je ponudil jed, vendar smo jo odklonili. Potem smo ga vprašali, če ve, kdo smo. Počasi nam je odgovoril, da smo četniki. Poučili smo ga, da nismo četniki, temveč partizani, in povedali smo mu, kdo so četniki. Končno smo prišli na vprašanje, zaradi katerega smo prišli. Tomaž mu je povedal, da vemo, da je on izdal oziroma prijavil partizane v bližnji zidanici, ki so potem zaradi njegove izdaje padli. Na ponovno vprašanje, če je bilo tako, ni dal odgovora, ampak nas je samo pogledoval po vrsti. Njegovi otroci so se stiskali v kotu, kot da bi slutili, za kaj gre. Žena pa nas je začela spraševati in jokati. Odločili smo se, da se z njim umaknemo v sosednji prostor. Tam smo ga zasliševali naprej. Priznal je, da je šel on prijaviti partizane, da pa je to njemu povedal nekdo drug. Na naše vprašanje, če se je zavedal, kaj dela, nam ni odgovoril. Nato smo mu zvezali roke na hrbtu. Po še nekaj vprašanjih smo zasliševanje zaključili. Dva sta ga nato stražila, Modras, Tomaž in jaz pa smo odšli na posvetovanje. Na kratko smo ugotovili, da je pravi falot, in sklenili, da bomo likvidirali v hlevu. Treba je še bilo določiti človeka, ki bo to storil. Vsakdo je našel izgovor, da ne bo. Res je bila to naša prva likvidacija. Za njo smo bili vsi, vendar se nismo mogli odločiti, kdo naj jo izvede. Končno smo prepričali Tomaža. Moža smo odvedli v hlev. Obrnil se je k zidu in strel je počil. Krogla ga je zadela v tilnik in izdajalec je padel. Tomaž je ugotovil, da mu je zadosti. Nato smo odšli v prepričanju, da je na svetu en malopridnež manj. Čez teden dni pa smo doživeli presenečenje. V naš tabor je prišel aktivist iz Rajhenburga Tarzan in nam povedal, da je izdajalec Frigl še tisti večer, ko smo ga mi obiskali, odšel na žandarmerijo v Rajhenburg in nas prijavil, da smo ga napadli. Po prijavi je odšel v bolnico in družino preselil v bližino žandarmerije v Rajhenburgu.

10.

NEMCI HAJKAJO PO BOHORJU

Po zadnjih naših akcijah so Nemci večkrat čisto nepričakovano hajkali po Bohorju z željo, da bi nas odkrili in uničili. V taboru smo uvedli ostrejšo disciplino ter večjo budnost. Borci so predlagali naj bi šla četa v akcijo tja, kjer bi lahko prišli tudi do tobaka. Ljudje okrog nas so bili zelo revno oblečeni, zato smo menili, da bi ob tej priložnosti odnesli tudi nekaj obleke ter jo podelili ljudem.

V začetku julija se je odpravila četa na akcijo v Loko pri Žusmu v trgovino Gajšek. Po podatkih s terena je bil Gajšek nasprotnik Nemcev. Zato smo še posebej računali na uspeh. Takšne akcije doslej še nismo imeli. Bila je prva. Po kosilu smo se začeli pripravljati na večerni pohod. Borci so v bližnji okolici poskrili svoje perilo in ostalo opremo, da so imeli prazne nahrbtnike za obisk v trgovini. Skupino je vodil na akcijo Antonesko. Borci so prvi večer odšli samo do Gubnega, naslednji večer pa v Loko. Enak načrt je bil tudi za vrnitev.

Naslednji dan smo ostali v taboru samo trije: Modras, ki je bil ranjen v roko, Utaha, ki ga je bolel želodec in jaz. Modras je stražil južno od tabora, Utaha severno na hribo nad taboriščem, jaz pa sem opravljal delo kuharja in pripravljat hrano. Dogovorili smo se, da bo ta dan večerja bolj zgodaj predvsem zato, ker sem moral oditi v Šentvid na sestanek s Pavlo, okrožno sekretarko. Tako me je ob petih prišel poklicat na stražarsko mesto Modras, da bi šel pripravljat koruzne žgance in prežgano juho za večerjo. Najprej sem pripravil žgance, nato pa sem pristavil ponvico z mastjo za praženje. Bil sem ves zavzet s pripravo večerje, ko nenadoma za menoj zašumi. Ozrem se in opazim Modrasa, kako hiti proti meni. Na moje vprašanje, kaj se je zgodilo, je na kratko odgovoril: »Švabi!« Na hitro sva pobrala vsak svojo opremo ter se umaknila v hrib nad tabor, kjer je stražaril Utaha. Med potjo sva nekoliko postala in opazovala, kako so se vermani previdno približevali taboru. Modras ni mogel oditi brez boja, in je odvil bombo. Počakala sva, da so se nama približali. Ko so vermani prišli v dosegljivo razdaljo, je Modras odvrget bombo. Takoj so zaregljali mitraljezi in ostalo orožje; midva pa sva kar čakala, da bi dobila še koga na muho, saj sva imela za skalami dobro kritje. Streljanje je potihnilo. Vermani so še bolj previdno prodirali proti taboru. Naenkrat sem opazil, da gredo tudi po robu. Ker bi nama lahko tako prišli za hrbet, sva morala pohiteti. Utaha na svojem stražarskem mestu ni vedel, kaj se dogaja. Čepel je za nekim štorom s puško, pripravljeno na strel. Hitro sva mu pojasnila, kaj je. Skupaj smo se umaknili proti Javorniku. Na kolovozu, ki vodi iz Federmausa proti Javorniku, smo iz sledov spoznali, da so na Bohorju večje nemške sile. Zato smo se odločili, da se umaknemo proti Federmausu, ker je ta smer najbolj varna. Samega Federmausa smo se izognili, ker so bile tam po navadi zasede, nato pa smo odšli proti Šentvidu.

Do Šentvida smo prišli še podnevi. Polegli smo za grmovje in opazovali promet na cesti Šentvid—Kozje. Ko je padel mrak, smo odšli proti Dobremu polju na obisk k našemu znancu Ivanu Doberšku. Zanimale so nas novice. Ivan pa je poskrbel tudi za naše želodce. Vedno je vedel, kaj partizani potrebujemo in zmeraj nam je postregel s pijačo in jedačo. Pripovedovali smo mu, kako smo morali v naglici prepustiti naš tabor Švabom. Povedal nam je, da že ves dan odhajajo močne sile vojaštva, vermanov in policije na Bohor in menda imajo točne podatke o tem, kje smo. Rekel je, da se je zelo bal za nas. Med pogovorom smo opazovali šviganje raket po Bohorju ter poslušali odmeve posameznih strellov.

Pozneje so nam ljudje povedali, da so se vermani hvalili, kako so nas likvidirali. Pravili in hvalili so se, da so nas sedem ujeli in tri ustrelili ter zaplenili radijsko postajo. Nekateri pa so priznali, da je bil ves uspeh le zablembo lonca koruznih žgancev, ki so jih kljub prepovedi pojedli, ker so bili lačni.

11.

V OSLEŠICI

Predvidevali smo, da bodo Nemci nekaj dni držali zasede okrog tabora, kot je bila navada. Zato smo morali prestreči četo, ki je odšla v akcijo, da se ne bi vrnila na Bohor. Še isti večer, ko smo se oglasili pri Doberšku, smo odšli na Gubno. Pri Belini, kjer je bila vedno naša javka, smo zvedeli, da se bo vrnila četa iz akcije k njihovi zidanici. Naročili smo Belini, naj jim pove, da naj ne gredo na Bohor, ker smo pri Suštarju v Oslešici. Naslednji večer smo

KRSTO HEGEDUŠIĆ (Jugoslavija): **JUSTIZIA**, 1934, olje

se sešli. Nemci so bili zelo presenečeni, da smo še tisti večer, ko so nas napadli, izpraznili v Loki trgovino. Akcija v Loki je popolnoma uspela. Borci so bili dobro razpoloženi. Bilo je mnogo tobaka, nogavic in nekaj ženskih rut. Drugega tekstila nismo dobili. Na terenu smo delili nogavice, cigarete, ženske rute in vezalke. Obvarovali smo vse ožje znance.

Ko so nas Nemci pregnali z Bohorja, smo tam pustili vso posodo. Tako si nismo mogli sami kuhati in smo bili odvisni od Šuštarjeve družine. Sin Lojzek je vedno pred hišo zažvižgal napev »Na planincih« kot znak, naj pošljemo na dogovorjeno mesto dva borca po hrano, ki so nam jo pripravili. Vprašanje prehrane smo želeli čimprej rešiti tako, da bi si zopet sami kuhali. Aktivizirali smo OF odbor Kozje in od aktivistov dobili nekaj šotorskih kril, nekaj posode in vojaški kotel. Nekaj dni nam je bilo težko, ker je ves čas deževalo, nismo pa imeli nobene strehe nad seboj. Pralo nas je po ves dan, na večer pa smo se šli sušit k Šuštarju — Hernausu. Tu smo po navadi tudi večerjali. Ko smo bili vsaj delno suhi, smo odšli spat na skedenj. Ker je bila hiša na samem, družina pa zanesljiva, smo se kar varno počutili, vendar smo redno postavljali stražo. Vsa čevljarjeva družina je bila brez strahu, zadovoljni so bili, če so nam le mogli ustreči. Kolikor se spominjam, so bile tedaj takšne družine zelo redke. Edino skrb je povzročal Hernausovim sosed, ki je bil oddaljen kakih dvesto metrov. Večkrat je namreč pripovedoval, da sliši ponoči korake več ljudi, zato misli, da so v gozdu četniki. Sosed je bil invalid iz prve svetovne vojne in kajzar, zato so Hernausovi dvomili o njegovi poštenosti, ker je imel v rajhu precejšnje ugodnosti. Dva iz naše skupine sva zato odšla nekega jutra, ko smo bili tako pozni, da nismo mogli več skriti prihoda, k njemu na obisk. Na kratko smo mu povedali, kdo smo in da prihajamo zato, da bi ga opozorili na dolžnost vsakega poštenega Slovenca. Če pa bi nas izdal, ga bomo kaznovali. Opravičeval se je in rekel, da ni nikoli mislil na izdajo, čeprav je slišal in sledil našim stopinjam. Od tega dne smo bili tudi z invalidom prijatelji. Sam je rekel Šuštarju, da smo se pri njem oglasili, da smo »fest« fantje in da se o tem ne sme nič govoriti.

Polagoma smo si uredili tabor v Javoršici, v gozdu, ki meji na Oslešico. Hrano smo nabrali pri bližnjih kmetih in pri Kolarjevih v Lesičnem, meso pa smo si zopet preskrbeli pri kmetu Romihu v Zagorju. Ta našim ljudem ni hotel odpreti, zato so mu odpeljali iz hleva dve ovci. Kasneje je pravil svojim prijateljem, da je bolje, če mu odpeljemo vse iz hleva, kot da bi imel zveze z nami. Za te besede smo zvedeli šele kasneje.

Aktivistom iz Lesičnega smo dopovedovali, da morajo v partizane, ker bi bilo zelo dobro, da bi bili med nami tudi domačini. Končno smo uspeli. Prve dni v juliju sta prišla med nas Jože Gaberc, učitelj iz Zagorja in sekretar odbora OF Lesično, ter Slavko Kolar. S Slavkom je prišel tudi eden njegovih sorodnikov. Ker so bili iz bolj malomeščanske družine, so se težko privadili na naše življenje, na spanje pod šotorom in na hrano, ki smo jo kuhali. Zato so večkrat želeli obiskati dom. Imeli smo zadosti bogate izkušnje, da smo vedeli, da pogosto obiskovanje domačih ni dobro. Zato jim tega večkrat nismo dovoljevali. Če pa je le preveč primanjkovalo hrane, smo jim dovolili obisk s pogojem, da bodo previdni. Takrat so nas preskrbeli z vsem, česar nismo mogli dobiti drugod. Slavko je bil navezan na družino, Gaberc pa na Slavkovo sestro Dano.

Po prihodu novih partizanov se je pri razpravi na politični uri pojavil problem, in sicer z Gabercem, ki se je nagibal k četnikom. Pravil nam je, da bi morali imeti jugoslovanske zastave z mrtvaško glavo in da se moramo imenovati četniki, ne partizani. Proti temu sva z Modrasom prepričevalno nasto-

pala. Končno sva ugotovila, da Gaberc ni v zmoti, temveč da nas hoče pregovoriti za četništvo. Zato sva ga opozorila, da se moti, če misli prodreti s to idejo v našo enoto. Po nekem takem resnem razgovoru, se je potegnil nazaj, češ da ne misli tako. Od takrat pa je postal zamišljen in tih. Po nekaj dneh smo dobili obvestilo, da so zaprli Slavkovega očeta in mater. Slavko in njegov sorodnik sta zaprosila, naj ju pustimo domov. Dali smo jima dovoljenje in odšla sta. Nista se več vrnila k nam. Slavko je sporočil, naj se ne bojimo, da bi nas izdal, mora pa ostati doma, da bi rešil očeta in mater iz zaporu. Takrat smo bili prepričani, da je bilo to, da sta se Slavko in njegov sorodnik vrnila domov, delo Jožeta Gaberca. Ti trije so se večkrat sami sestajali. Po nekaj dneh so aretirali tudi Slavka in njegovega sorodnika. Jože Gaberc pa je začel stokati, da ga boli želodec in ne vem kaj še vse. Prepričal je Modrasa in Tomaža, da se mora iti zdraviti v Zagorje. Rekel je, da se bo vrnil, takoj ko bo ozdravil. Po nekaj dneh pa za Gabercem ni bilo ne duha ne sluha. Kasneje smo zvedeli, da je odšel na Hrvaško.

12.

POŽIG KOČ NA BOHORJU

V noči od 23. na 24. junij se je naša četa razdelila v dve skupini z nalogo, da odide prva skupina na Federmaus, druga pa k lovski koči. Če bi se Nemci zadrževali v kočah, bi jih morali napasti in pregnati, kočo pa zažgati. Načrt smo napravili zato, da bi jim v prihodnje onemogočili bivanje v kočah, odkoder bi nas zasledovali. Za akcijo na obeh straneh smo določili deseto uro zvečer.

Skupino, ki je odšla na Federmaus, je vodil Antonesko, drugo skupino, k lovski koči, pa Modras. Nemcev to noč ni bilo na Bohorju in smo nalogo lahko mirno opravili. Ko je Antoneskova skupina ugotovila, da pri bajtah ni Nemcev, ju je takoj požgala. Ko je še gorelo, je skupina odšla v zasedo na kolovoz, ki vodi na Žago. Računali so, da bodo od te strani prišli švabi. Ker jih ni bilo, je vsa skupina odšla na dogovorjeno mesto na križišče poti, kjer je bilo dogovorjeno zbirališče. Tudi tukaj so postavili zasedo in čakali, če bi Nemci le prišli.

Modrasova skupina, v kateri sem sodeloval, je imela nekoliko več dela. Ko smo ugotovili, da Švabov ni v bližini koče in ne v sami koči, smo trije vstopili in sporočili oskrbniku in neki ženski, ki je bila tam, naj pospravi svoja reči in jih neseta iz koče, ker bomo kočo zažgali, da ne bo več rabila švabom za zavetje v boju proti nam. Oskrbnik je bil starejši mož in ni mogel razumeti, da mislimo resno. Da se zadeva ne bi zavlekla, smo kar sami začeli nositi iz koče vse, kar smo mislili, da je njegovega. Ženska nam je pridno pomagala. Sam oskrbnik pa je bil popolnoma brez moči. Ko smo to končali, smo pregledali zalogo hrane, ki je je bilo malo, in klet. V kleti je bilo okrog sto litrov vina. Nekaj vina smo popili, nekaj pa smo ga vzeli s seboj. Iz koče smo odnesli tudi nekaj odej in posode, kolikor smo mislili, da je bomo potrebovali. Ko smo vse to opravili, je nekdo izmed borcev razbil petrolejko in zažgal po podu razliti petrolej. Naloga je bila opravljena. S plenom smo odšli proti križišču, kjer je bilo zbrano mesto obeh skupin. Ogenj nam je svetil po poti, dokler nas ni zakrila senca mogočnih bohorskih gozdov. Večkrat smo se ozrli proti goreči koči. Videli smo oskrbnika, kako je nepremično sedel na travi in zrl v gorečo kočo.

Okrog pol tretje ure zjutraj sta se na križišču poti, ki vodijo proti Federmausu, Planini in Šentvidu ter Bistriškemu grabnu, sestali obe skupini. Po krat-

kem pogovoru o poteku akcije smo skupaj nadaljevali pot proti Bistriškemu grabnu. Po skoraj enourni počasni hoji smo se odločili za začasno taborjenje na sredini Bohorja nasproti Zagorju. Premik je bil potreben zato, ker smo bili v tem taboru že precej časa, in bi ga Nemci lahko odkrili. Vedeli smo tudi, da nas bo po akciji hajkalo štiristo do šeststo švabov kot po navadi in da bodo pretresli ves Bohor ter vso okolico. Zato je bil premik nujen.

13.

SPOPAD Z NEMCI NA BOHORJU

V odgovor na naš požig koč na Bohorju v noči od 23. na 24. julij 1942 so Nemci 24. junija zjutraj organizirali veliko hajko na Bohor. Pohod na Bohor so usmerili iz več strani, in to iz Rajhenburga, Sevnice, Kozjega, Šentvida in Planine. Po podatkih s terena je štela zbrana drhal vseh barv okrog 2000 mož. Iz izkušenj smo z gotovostjo računali na ta njihov ukrep, zato smo se na ta dan umaknili iz tabora ob vznožju Bohorja nasproti Zagorju. Izbrali smo primeren teren, tako da smo videli na cesto Kozje—Planina.

Od sedme ure zjutraj smo že poslušali odmeve strelav in žvižge piščalk kot znanilce premika posameznih nemških skupin. Bili smo v stalni pripravljenosti, da sprejmemo boj, kolikor bi se nam Nemci približali. Okrog desete ure je vse utihnilo. Bili smo prepričani, da so hajko usmerili proti vrhu Bohorja. Modras je naročil kuharjem, naj pripravijo kosilo. Nato je obšel stražarska mesta, in ko se je vrnil, je dovolil, da lahko moštvo zaspi. Tudi sam se je zleknil pod drevo in zadremal. Kuharji so bili v glavnem novinci in niso dovolj pazili na konspiracijo. Kurili so z vlažnimi drvami, tako da je segal dim prek smrek in bukev. Kakor smo lahko pozneje ugotovili, nas je ta dim izdal. Okrog ene, ko je bilo kosilo v glavnem že skuhan, je prihitel Utaha s stražarskega mesta z novico, da se nam približujejo Nemci v strelcih. Modras je ukazal strogo pripravljenost. Borci smo plegli in poiskali kritje, Modras pa se je napotil v smer, od koder naj bi prihajali Nemci. Mi pa smo se pripravljali na spopad. Kmalu se je vrnil Modras s sporočilom, da švabi res prihajajo, dal še zadnja navodila in tudi sam legel. Nista minili dve minuti, ko se je prikazalo sedem zelencev, ki so se vedno bolj bližali našim položajem. Na pohodu so iskali kritje za drevesi. Kot na povelje smo vsi obenem sprožili proti policistom. Po Bohorju je zadonel obupen krik »Hilfe«. Borili smo se približno deset minut. Ker nismo vedeli, s kakšnimi silami imamo opravka, smo se začeli umikati proti vrhu, da bi se tako izognili morebitni obkolitvi. Ko smo prišli na vrh grebena, po katerem pelje tudi kolovoz, smo pripravili Nemcem dve zasedi. Prvo smo postavili proti Oslici, drugo pa proti Bistriškemu grabnu. V zasedi smo čakali do šeste ure zvečer. Od nikoder ni bilo več glasu, zato smo se odločili, da bomo šli pogledat na mesto napada, kjer je še ostalo nekaj naših reči, in pa, da bi videli, kaj je s švabi. Previdno smo se bližali položajem in ugotovili, da verjetno Nemci niso niti šli naprej, ker so se bali, da jih pričakujemo v zasedi. Naša oprema, ki smo jo tam pustili, je bila namreč nedotaknjena. Pri temeljitejšem pregledu terena smo opazili precej krvi, nedaleč v stran pa je ležala nova češka brzostrelka z dvajsetimi naboji in torbica s specialkami. Po pregledu teh zemljevidov smo videli po oznakah, kje je potekala hajka na ta dan. Najdbe smo bili zelo veseli, saj smo dobili prvo brzostrelko. Najbolj se je veselil tega plena Slavec, ki je zamenjal svojo slabo puško za brzostrelko.

Proti večeru smo slišali, da vozijo kamioni od Kozjega proti Planini. Iz izkušenj smo vedeli, da je to znak za okrepljeno hajko naslednjega dne. Zato

FRANCE MIHELIC
(Jugoslaviya):
BEG, 1944, linorez

smo sklenili, da se bomo v mraku premaknili prek ceste Kozje—Planina in se utaborili nad Zagorjem.

Naslednjega dne smo že z novega položaja z daljnogledom opazovali premike Nemcev na Bohorju in poslušali različne signale za premike, ko so se Nemci zamenjali z nami. Kasneje so nam ljudje povedali, da je v spopadu z nami padel neki policist, dva pa sta bila ranjena.

14.

PREMIK ČETE

Dne 25. junija je četa odšla prek Zagorja in Gubnega v Javorščico. Tam smo se oglasili pri družini Hernaus ali, kot smo rekli, pri Šuštarju v Oslešici. Oče Hernaus je bil tudi čevljar. Ker je popravljaval tudi naše čevlje, smo dali hiši ime pri Šuštarju. V družini so bili sami dobri in aktivni ljudje. Pri tej hiši smo se zmenili, da nam bodo skuhali. S seboj smo sicer imeli kotle, vendar hrane nismo imeli. Čez dan smo se zadrževali v gozdu v bližini hiše, zvečer pa smo poslali patrolo v Zagorje k bogatemu kmetu Romihu. Poznali smo ga kot svojega človeka. Toda nekoč nam sploh ni hotel odpreti. O tem smo povedali Gabercu. Pozneje nam je Gaberc pojasnil, da Romih ni vedel, da smo bili resnično mi. Vendar smo še vedno sumili, da nas goljufa, da ni naš zaveznik in da je bojazljivec. Zato je ta večer odšla k njemu patrola, da ga preskusi. Patrola je dobila nalogo, naj gre, če Romih ne bi hotel odpreti vrat, v njegov hlev in odpelje, kar bi bilo za nas najbolj primerno. Naslednje jutro se je patrola vrnila s teletom, starim okrog dva meseca. Patrola je poročala, da spet ni hotel odpreti vrat in je zato odpeljala tele. V hlevu so Romihu pustili listek, da so odpeljali tele za spomin, ker ni hotel odpreti vrat.

V Javorščici smo ostali samo dva dni, nato smo se vrnili na Bohor. Ko smo pregledali stari tabor, smo ugotovili, da ga Nemci niso odkrili, zato smo se utaborili na starem mestu.

15.

DON JE PADEL

V začetku julija smo poslali na zvezo z aktivisti v Rogaško Slatino Dona in Vida. Don je bil tam doma, zato smo mislili, da bo nalogo najboljše opravil. Z aktivistoma Platinovškom in Ivanušem smo se bili dogovorili, da bomo pošiljali vsakih štirinajst dni kurirje na zvezo, da bi nas tako lahko obveščali o položaju v Rogaški Slatini, pripeljali novince in sporočali podatke za pripravo kakšne praktične akcije. Odkar je bil v partizanih, je bil Don že dvakrat v Rogaški Slatini. Preden je tokrat odšel na pot, smo ga še posebej opozorili, naj pazi, ker imajo vermani ob cesti večkrat zasedo. Svetovali smo mu, naj hodita ob potoku. Kakor nam je pozneje povedal Vid, mu je Don že po poti dejal, da bosta šla kar po cesti. Vid se je najprej upiral, končno pa je pristal. Ko sta hodila ob robu ceste, so se izpod nekega drevesa usuli nanju streli. Vid je videl, kako je Don padel, vendar mu ni mogel pomagati. Drugo jutro je prišel sam nazaj v tabor s sporočilom, da sta bila napadena in da je Don mrtev.

16.

OBLJUBA, DA BOMO DOBILI POMOČ

Že po prihodu Antoneskove skupine nas je Pavla obvestila, da pride k nam bataljon partizanov z Dolenjskega. Teren Kozjanskega je bil primeren za boj in za osvobajanje nekaterih krajev, zato je bila tu potrebna večja sila. Vendar

z Dolenjskega ni bilo nikogar, niti ne iz ostalih krajev Štajerske. Konec junija pa smo sprejeli obvestilo, da bo prišla k nam večja skupina partizanov Slovencev iz Hrvaškega.

Zelo pomemben je bil tudi stalen stik s hrvaškimi partizani. Teh stikov pa nismo mogli navezati, ker nismo poznali ljudi onkraj Sotle. Kljub temu smo to večkrat poskušali, a vedno brez uspeha. Zato smo prosili, naj bi hrvaški partizani poskušali to, kar nam ni uspelo. V začetku julija pa je prišel neki politični aktivist v gostilno Štrukl v Virštajnu. Ta gostilna je bila naša postojanka, kjer se je Pavla večkrat oglašala. Aktivist, po imenu Edi Leskovar, je prišel v gostilno, ko je bila polna gostov. Menda se je zelo čudno vedel, zato ga je nekdo od domačinov naznanil. Nato je prišla policija ali vermani, ki so ga v gostinski sobi ubili. O tem nas je obvestila Pavla in dodala, da je šla naša zveza s hrvaškimi partizani zopet po vodi.

17.

MINIRANJE ELEKTRARNE

V drugi polovici julija 1942 je skupina partizanov pod vodstvom komisarja Tomaža napadla elektrarno v Bistriškem grabnu, ki je dajala električni tok za Kozje. V Kozjem je bila močna postojanka žandarmerije in policije. Od časa do časa so se tam ustavljali tudi vermani. Nič jim ne bo škodilo, če si svetijo s petrolejko, so modrovali partizani. Borci so podminirali turbinske naprave, druge instrumente so razbili. Po opravljeni nalogi so odšli v zasedo v prepričanju, da bodo prišli Nemci na ogled in v hajko. Po izjavi Tomaža so Nemci prišli okrog sedme ure zjutraj. V njihovi patroli so bili samo trije žandarmi. Naši so usekali po njih tako, da sta bila dva takoj mrtva. Tretji je bil Slovenec in je trdil, da je naš sodelavec. Nihče od naših pa ga ni poznal, in ker je bil v uniformi, je tudi on dobil svoje. Bil je močno ranjen. Naši so ga obvezali in pustili na poti. Druga dva so borci slekli in sezuli, saj sta imela dobre škornje. Zaplenili so tudi brzostrelko, dve puški in nekaj municije. Zadovoljni z uspeho akcijo so se vrnili v tabor.

(Odlomek iz Spominov Pavla Baloha na predvojno revolucionarno delo v Trbovljah in na narodnoosvobodilni boj 1941—1945)

KAJ NAJ BI S TABO, PUNČKA?

Komandant Busa je najprej ježno pogledal intendanta Špira, potem pa se je nekaj časa mudil na njeni drobni postavi. Razočarano je zmajal z glavo:

»Kaj naj bi s tabo, punčka? Za pohode in boj boš najbrž prešibka. To je še za močne in krepke fante hudo. Omagala boš. Potem nam boš samo v oviro. Prav je, da si pogumna, toda, mar ne bi bilo bolje, da bi ostala, kjer si bila, in nam tam po svojih močeh pomagala.«

Stala je pred njim vsa nebogljena in plašna. Šlo ji je na jok. Mar jo bo komandant Busa poslal nazaj, sedaj ko je najhujše — slovo od matere — že za njo?

Busa je nekaj časa zamišljeno dromljal s prsti po mizi.

»Se res ne bojiš? Te ne bo strah, ko boš ponoči sama na straži? Veš, tovarišice imajo v partizanih enake dolžnosti kot tovariši in od stražarja je marsikdaj odvisna naša usoda.«

Komandantove oči so vrtale vanjo. Začutila je, da ima usta suha in da bi bilo hudo narobe, kar koli bi rekla temu resnemu in odločnemu človeku pred seboj. Komandant je presodil njeno zadrego in se blago nasmehnil:

»Ne, tako hudo pa zopet ne bo, da bi se ne dalo živeti. Kaj pa si delala, preden si prišla k nam?«

Vprašanje je padlo kot strela z jasnega. Mar naj mu pove, da je hodila v šolo in da je imela tremo vselej, kadar je stala pred profesorjem. Zbrala je ves pogum in jecljaje odgovorila:

»Bila sem... bila sem v internaciji.«

»Nemci so te internirali?«

»Da,« je dahnila.

»Odkod?«

»Iz Slovenije.«

»A, iz dežele kralja Matjaža. Dobrodošla!« Vstal je in prek mize stegnil desnico proti njej. »Upam, da se boš dobro počutila med nami!«

Kot v sanjah je položila roko v komandantovo dlan in se v zadregi nasmehnila.

»No, sedaj pa pojdi in dobro se bojuj, malena!«

Pomignil je enemu od partizanov, ki so bili v sobi, in dejal:

»Mile, v peto četo, v Bršljanico, jo pelji!«

Nikoli se ni mogla spomniti, kako je odzdravila komandantu, če mu sploh je, ali je odšla brez besede iz njegove sobe. »Dobro se bojuj!« so ji zvenele v ušesih komandantove besede in žalostno in obupano je pomislila:

»Uboga domovina, če te bodo reševali taki junaki, kot sem jaz!« Sicer pa — geniji se rode iz matere, junaki iz boja... Čigave so te besede, kje in kdaj jih je prebrala? Če so resnične, potem se še ni rodila.

V četo sta prišla zvečer, ko je kuhar delil večerjo.

Pogled, s katerim jo je premeril komandir, je razodeval enake pomisleke, kot jih je izrekel komandant Busa. V tistem trenutku je sama pri sebi prisegla, da ne bo nikdar in nikoli pokazala, da ji je težko, pa čeprav bi polena cepili na njej.

»Koliko si pravzaprav stara?« je bilo prvo, kar jo je vprašal.

»Šestnajst... kmalu bom sedemnajst.«

»Kako ti je ime?«

»Marjetka.«

»Marjetka? Kakšno ime pa je to?«

»Slovensko. Slovenka je,« je namesto nje povedal kurir.

»So te Nemci izgnali?«

»Da.«

»No, počasi se boš že privadila. Samo tu ne moreš imeti svojega imena. Kako ti bo pa sedaj ime?«

»Kakor mi boste rekli, bo prav.«

»Malena ji recite! Tako ji je rekel komandant Busa, preden jo je poslal sem. To bo še najbolj,« je rekel kurir.

»Dobro. Boš Malena?«

»Bom, tovariš komandir.«

V zadregi je pogledala okrog sebe. Skoraj polovica čete se je zbrala okrog nje in komandirja. Od zadrege ni vedela, kam naj pogleda. Nazadnje se je še kuhar z zajemalko v roki prerinil bliže.

»Kaj pa tako buljite v tega otroka? Mar mislite, da bo od vašega zijanja sita? Sem pojdi, mala, da ti dam jesti.«

Pogledala je komandirja, ta pa je prikimal.

»Kar pojdi! Drugo bomo uredili po večerji.«

Kuhar ji je nalil zvrhano porcijo, da ji je bilo kar nerodno. Zdelo se ji je, da je v treh dneh ne bo pojedla. Od zadrege še žlice ni znala držati. Bilo jo je neznan-sko sram.

»Nikar se ne sramuj, deklič,« je očetovsko rekel kuhar. »Če si tako pogumna, da si prišla v partizane, potem se res ne spodobi, da bi te bilo strah porcije in žlice. Sicer pa polna porcija ni tisto, česar bi se bilo treba bati. Prazna — to je veliko huje!«

Po večerji ji je komandir razložil nekaj osnovnih stvari.

»Veš, v četi spimo kar oblečeni in obuti, ker moramo biti vedno pripravljeni. V teh krpah, ki jih imaš na sebi, tudi ne moreš ostati. To gotovo veš, da partizanke ne nosijo kril.«

Poklical je nekoga iz čete.

»Tovariš ekonom, poskrbi, da postane vojak!«

Hlače so bile preširoke, v bluzi se je skoraj izgubila. Morala je zavihati rokave, pas pa je le nekako ublažil vso stvar. Čevlji so bili občutno preveliki. Ko pa se je prikazala preoblečena, je komandir odobravajoče rekel:

»No, Malena, malo večja si že postala. Kar čeden partizan si!«

Drugi dan je dobila staro francosko puško na tri naboje. Dušan, četni sekretar SKOJ, jo je v pol ure naučil, kako se ravna z njo. Nikoli ni mislila, da je to tako preprosto, da je treba tako malo učenosti za to, da ubiješ človeka.

Izkazalo pa se je, da vse le ni tako preprosto, kot je spočetka mislila. Pouk se je ustavil pri mižanju na levo oko. Trudila se je na vse načine, pa ni in ni šlo. Vedno je zamižala na obe očesi hkrati. Dušan se je moral od srca smejati njenim brezupnim poskusom.

»Nisi tega nikoli prej poskušala?«

»Ne,« je v zadregi priznala. »V šoli se tega nismo učili.«

»Pa drugače, pri igrah, mislim?«

Ne, nikoli ni pomislila, da ji bo kdaj v življenju ta učenost potrebna.

»Potrebna je,« je rekel Dušan. »Brez tega lahko streljaš, zadeneš pa ne. Za nas pa je dragocen vsak naboj, ker nimamo dovolj streliva. Nihče nas ne oskrbuje, kar si pridobimo v boju, to je vse. Partizan si ne more privoščiti tega, da bi streljal za zabavo. Vsak naboj mora pomeniti enega sovražnika manj.«

Poskušala je še in še, uspeha pa ni bilo.

»Mejdun, Malena, trd oreh si! Desno stran lica drži mirno, mišice morajo delati samo na levi strani. Ne počasi, ker tako zamižiš na obe očesi. To mora biti hitro!«

Poskusila je znova. Usta so ji zlezla čisto postrani, končno se ji je malce posrečilo.

»No, vidiš, saj bo šlo!« jo je spodbujal Dušan, ki je le s težavo zadrževal smeh ob njenem pačenju. Poskusila je znova. Sedaj je šlo bolje.

»Nehajva! Ščasoma bo že šlo. Za vsako stvar je treba volje in potrpljenja. Sedaj pa nekaj drugega. Ali veš, kaj je SKOJ? Si že kdaj slišala to besedo.«

»Ne,« je priznala Malena.

»Da se tega niste učili v šoli, ti rad verjamem. Veš, Malena, tu boš potrebovala prav malo od tistega, kar ste se učili v šoli. SKOJ je Zveza komunistične mladine Jugoslavije in je največja opora partiji, ki je zanetila ljudsko vstajo. Biti skojevec je čast, ki pa je ni lahko ne zaslužiti ne priboriti si. Biti moraš vzor tovarštva, junaštva, požrtvovalnosti in vdanosti partiji, ljudstvu, boju in svobodi. Biti moraš vedno in povsod prvi v boju, a zadnji, kadar je to vprašanje tebe samega. Zadnji, Malena. To se pravi žrtvovati vsa svoja osebna čustva in misli in jih podrediti velikemu cilju, ki je pred nami, zmagi nad okupatorjem. Govoriti o zmagi sedaj, ko Nemci povsod zmagujejo, bi bila neuresničljiva pravljica, če bi šli v gozdove samo zato, da se skrijemo in čakamo, da bodo odločili drugi. Naše ljudstvo je sito tega, da za zeleno mizo odločajo o njem drugi in mu odredjajo zadnji, najskromnejši prostorček pod soncem. V tem boju in revoluciji bomo za vse čase in za vse rodove dokazali, da smo zmožni o svoji usodi odločati sami. Temu cilju pa se je treba docela podrediti. Sedaj si tu, med nami. Za nas nisi ne deklica ne ženska. Mi za tebe nismo možje, ampak tovariši in soborci. Prek tega ne smejo nikoli segati tvoja čustva. Morda boš nekoč srečala med nami nekoga, ki bi ti lahko pomenil več kot drugi. Ne ustavljaj se ob tem, Malena. Boj in revolucija zahtevata celega človeka!«

»Rada bi bila taka, kot praviš, da morajo biti skojevci,« je zamišljeno rekla Malena nekega dne, ko jo je Dušan zopet učil, kako naj ravna z orožjem. »Toda jaz menda nikoli ne bom taka.«

»Zakaj ne, Malena?«

»Ne vem. Včasih me je strah. Raznih stvari me je strah.«

»Česa te je strah?«

»Strah me je... Strah me je prvega boja, ki ga še nisem doživela. Toda ne smeš misliti, da se bojim Nemcev in tega, da bi padla. Ne rečem, tudi to mi včasih da misliti. Vendar se bojim nečesa drugega: da ne bom znala biti dober borec. Ti si rekel: partizan ne sme streljati kar tako, streljati mora, da zadene sovražnika. Če ga

MIECZYŚLAW BERMAN (Poljska):
OKUPACIJA, 1944, fotomontaža

(Umetnik je svoje protifašistične ideje izražal med vojno v vrsti političnosatiričnih risb in fotomontaž.)

ne zadenem — se pravi, da nisem dober borec? In če ga zadenem, kakšen občutek ima človek, ko ubije človeka? Veš, preden sem prišla sem, nisem mnogo razmišljala o tem. Tu pa stojim nenadoma pred resnico, da je treba ubijati. Ubiti človeka, to je največje zlo, ki ga lahko stori človek. Nekaj je, kar se podzvestno upre v meni. Vem, da mora biti tako, da se je treba upreti in boriti, vendar pa še v sanjah ne bi mogla pomisliti, da bom kdaj ubijala ljudi.«

»To, kar počno fašisti, ni več človeško. Še zverinsko ni, kajti zver ubija zato, da se preživi. Nagon jo sili k temu. Ljudem tega res ne bi bilo treba, ker je pod soncem dovolj prostora za vse. Toda svet je razdeljen na dve vrsti ljudi: na tiste, ki izkoriščajo, in na tiste, ki so izkoriščani. Če tega ne bi bilo, tudi vojn ne bi bilo. V svetu, ki se bo rodil iz našega boja, ne bo več izkoriščevalcev in izkoriščanih, ampak bodo samo delovni ljudje. Mi nismo hoteli vojne. Mi nismo hoteli solz, krvi, pepela in uničene žetve. Vojna nam je bila vsiljena. Ubijati v taki vojni, pomeni ubijati zlo v ljudeh.«

»Dokler niso prišli Nemci, nisem nikogar sovražila in tudi vedela nisem, kakšen občutek je to. Šele sedaj sem to spoznala in tudi to vem, da s tem ni lahko živeti, da svet ne more biti lep, dokler se bodo ljudje sovražili med seboj.« Pomolčala je in dodala: »Ko bomo končali vojno, ne bo več sovraštva. Ne sme ga biti.«

»Ne vem,« je zamišljeno rekel Dušan. »V vsaki vojni je človeštvo umiralo za mir, v vsaki vojni ga je želelo in prisegalo, da je to zadnja vojna. Toda nikoli ga ni znalo ohraniti. Tudi v miru se je treba boriti za mir.«

Malena je občudovala Dušana. Koliko stvari je razumel in kdo bi to sploh lahko opazil na njem? Na prvi pogled je bilo celo odvraten. Prevelik, ukrivljen nos na ozkem obrazu, prevelika usta, in ušesa, kot bi bila izposojena. Če bi jo kot dijakinja ogovoril na cesti, bi se namrdnila in obrnila stran. Prav gotovo bi se, in ob misli na to jo je postalo sram.

»Kako naj bo svet lep,« je pomislila. »Ko pa smo ljudje krivični celo zaradi nosu in ušes, ki nam na drugem niso všeč.«

Od ogorčenosti, ki jo je občutila v srcu, je glasno vzdihnila:

»O. moj bog!«

Dušan, ki je čistil puško z zamazano, naoljeno krpo, jo je pogledal od strani:

»Veruješ vanj?«

Vprašanje jo je spravilo v zadrego.

»Ne... Ne vem.«

»Prvič sem podvomila o božji pravičnosti tisto noč, ko so naju z mamó odpeljali Nemci. Prišli so okrog polnoči. Strašno razbijanje po vratih me je vrglo iz spanja. Mama je bila zaradi vpitja vsa zbegana in preplašena, in je komaj našla zapah na durih. V sobo so se zgnetli štirje Nemci in tolmač, nemčur, ki sem ga dobro poznala.

»V pol ure bodita pripravljeni!« so ukazali. Pa še velikodušni so bili: petdeset kilogramov so nama dovolili vzeti s seboj. Kako naj bi jaz in mama nosili petdeset kilogramov. Razen tega so se po stanovanju razporedili tako, da so naju čimbolj ovirali. Kaj boš vzel s seboj v pol ure, posebno še, če te vržejo iz spanja. Ozrla sem se po skromni kmečki izbi, kjer sem preživela otroštvo. Okna so bila polna rož. Tako hudo mi je bilo po njih.

Pol ure je minilo, jaz pa še ničesar nisem vzela s seboj. Ko je mama hotela prestopiti domači prag, je zajokala. Nemec pa jo je sunil, da je padla po tleh. Potem se je razkoračil, zataknil roke za pas in zavpil nekaj nerazumljivega. Moje oči so šle za njegovimi rokami k pasu. Gott mit uns — bog z nami je pisalo tam. V tistem trenutku se mi je bog zagabil. Sklonila sem se k mami in jo vzdignila. Objokane oči je dvignila k razpeli v kotu in sklenila roke: »Bog milostljivi, pomagaj!«

Nemec pa je stopil med njo in razpelo in jo še enkrat sunil. Padla bi bila, da je nisem prestregla. V meni se je tudi vse uprlo in ko bi se mi mama ne bila zasmilila, bi mu bila takrat pljunila v obraz.

»Los, verdammt windische Zigeuner!« se je zadril in naju sunil čez prag.

»Moj bog, moj bog!« je ponavljala mama, kot da razen teh dveh besed ničesar več ne zna.

»Če je z njimi, ne more biti z nami, nikar ga ne kliči,« sem rekla mami in prva stopila čez prag. Sovraštvo, ki je naraščalo v meni kot deroča, kalna reka, me je dušilo. Sovraštvo do vsega, kar je njihovo in v zvezi z njimi. Tudi do boga, ki ga nosijo na pasovih. Ko sem potem slišala, da se komunisti bore proti bogu, se mi to ni zdelo ne strašno ne nerazumljivo. Le da sem si ta boj zamišljala drugače.

»Kako drugače? Da bomo branili ljudem moliti in hoditi v cerkev? Čemu bi jim? Čas zruši vse, kar je zaostalo in preživelo, tudi s tem bo obračunal. Človek se bo nekega dne osvobodil suženjskega strahu pred bogom in hudičem in se postavil na lastne noge.«

»Odkrito povedano, tovariš Dušan, nikoli več nisem mogla moliti tako, kot sem včasih prej. Kadar sem molila, sem vedno videla tiste roke na pasu z napisom »Gott mit uns.«

»Človek mora biti pošten in pravičen zaradi sebe, zaradi družbe, ne pa zaradi boga in hudiča.«

»Biti dober v vojni, kjer vsak dan ubijaš — je to sploh mogoče?«

»Ne samo mogoče, Malena, ampak celo potrebno. Boj, kot je naš, potrebuje dobre, pravične ljudi, ker bodo samo taki lahko uresničili ideje našega boja in revolucije. Tebe, mene, nas vse je pripeljalo v boj sovražstvo do okupatorja. Toda, zakaj sovražimo? Ne zato, ker smo željni sovražstva in ubijanja, ampak zato, ker so nas poteptali. Tega nismo nikoli želeli, svojo zemljo in svoje ljudstvo pa bomo vedno znali braniti.«

Tako je Malena iz dneva v dan spoznavala pot, na katero je stopila. Željno je vpijala vase nova spoznanja, in ko se je prvič znašla v boju, je bila pripravljena nanj.

PRVI SPOPAD

Tistega dne ni nihče pričakoval napada. Oblačno jesensko nebo je viselo nad zemljo tako nizko, kot bi se ji bilo približalo zato, da jo vzame v naročje. Veter je v rahlih sunkih stresal z drevja zadnje zapoznalo listje. Partizani so si dali opravka s čiščenjem orožja, obirali so uši in se pogovarjali o brezpomembnih stvareh. Nenadoma je prihitel obveščevalec z novico, da se bliža sovražnik. V hipu je zgrabil vsak svoje orožje in stekli so drug za drugim na položaj proti Dišnjiku.

Komaj so polegli ob živi meji in v naglici poiskali skromno zaklonišče, se je pokazala predhodnica. Previdno, s puškami, pripravljenimi na strel, so v razdalji nekaj korakov prihajali ustaši in Nemci drug za drugim. Vodil jih je nemški oficir. Mitraljezec Mito je počasi, previdno naravnal na Nemca cev svoje zbrojevke, partizani pa so lovili ustaše in Nemce na mušice svojih pušk.

»Ogenj!« je ukazal komandir in prvi sprožil. Ustaš ob Nemcu se je zgrabil za prsi, se zamajal in padel. Nemec je nekaj kriknil, polegli so po tleh in streljali.

Malena je skušala naravnati puško. Zamižala je na obe oči in sprožila prvi strel v svojem življenju. Puška se je stresla, kopito jo je udarilo v obraz. Ko je odprla oči, je videla, da je njen ustaš še živ, da se je vrgel na zemljo in strelja proti njim. Komisar je zagnal bombo. Dim in zemlja sta bruhnili v zrak in za hip zameglila pogled. Sovražnik je skušal svojo strelsko vrsto zaokrožiti, da bi prišel partizanom v bok. Vodnik na levem krilu je spoznal njegov namen in obrnil svoj vod proti njim. Z njihovega položaja so pljuscale krogle v gostih curkih. Partizani so streljali počasi in previdno. Nekdo je blizu nje zastokal. Bolničarka Kati se je pognala skozi točo krogel na pomoč ranjenemu borcu. Eksplodiralo je nekaj bomb; po grmovju, kjer je ležala Malena, se je usula zemlja. Zazdelo se ji je, da boj traja dolgo, brez konca. V ušesih ji je šumelo, v očeh jo je skelel prah in dušilo jo je. Čeprav je bil dan hladen, so se ji na čelu zbirale potne kaplje. Vsi so streljali, njej pa se je puška zazdela tako strašno težka, da jo je komaj še držala v rokah. Žvižganje krogel je zbujalo strašen, nedoločen občutek, ki ni bil strah ne groza ne želja po življenju v smrtni nevarnosti, prej občutek nemoči in podzavesten strah, da ni enaka borcem okrog sebe, ki jim je bil ves pekel okoli popolnoma razumljiv.

Komandir je spoznal, da lahko dobijo Nemci vsak čas pomoč iz bližnje postojanke, zato je ukazal umik proti Velikemu Prokopu. Ustaši in Nemci so še nekaj časa streljali za njimi, sledili pa jim niso. Prokop je bil obkrožen z gozdovi, in tja so si upali samo med večjimi čistkami in ofenzivami.

Četa je imela enega ranjenca. Krešo iz drugega voda je bil ranjen v čeljusti, zdrobila mu jih je krogla. Rana je bila grozna in Malena je začutila, da jo ob pogledu na Krešov zmrcvarjeni obraz obhaja slabost.

Spretno roke bolničarke Katice so z vajenimi gibi kmalu zakrile grozljivo raztrganino, ostal je le bel zavoj, skozi katerega je prenicala kri. Malena ni mogla strniti dogodkov tega dne. Predvsem ji ni bilo jasno, zakaj so se sploh spoprijeli z Nemci

in ustaši, ko je vendar bilo očito, da se bodo morali umakniti. Zakaj niso tega storili brez boja in izgub? Do solz hudo ji je bilo zaradi Kreša. Bil je dober, vesel fant, otroško preprost in zaupljiv in do norosti zaljubljen v teleta in žrebeta. V vsaki vasi, kamor smo prišli, je najprej preiskal vaše hleve, se ustavljal ob žrebetih in jih božal po vlažnih smrčkih.

»Je bila res pred vojno v Sloveniji tovarna konj?« je bilo prvo, kar je vprašal Maleno, ko je zvedel, da je Slovenka.

Ne, za tako tovarno ni nikoli slišala.

»Pa je bila,« je vztrajal Krešo. »Bele konje so delali v njej.«

Končno se je spomnila, da so v Lipici res gojili bele konje, toda ne v tovarni. Kreša to ni motilo. Kobilarna, to je pač tovarna za konje, tako kot je, denimo, je-klarna za jeklo. Prosil je Maleno, naj mu pove, kako je tam. Ko mine vojna, bi se rad zaposlil pri konjih. Na žalost pa je o Lipici vedela le to, da tam gojijo bele konje in nič več. »Na svetu ni nič lepšega od žrebeta,« je navdušeno govoril. »Doma smo imeli čudovitega žrebička.« To je ponavljal vselej, kadar je kje videl kako žrebe. Ob neki priložnosti ga je dopolnil kuhar Nikola:

»... ki je že davno postalo konj, ti pa si ostal žrebe.«

Zaradi njegove mladosti, ljubezni do konj in te Nikolove ugotovitve se ga je v četi oprijelo ime Zrebe. Ta vzdevek je čudovito pristajal njegovi živi, razigrani naravi. Nikoli ni niti za hipec miroval. Tudi med političnimi urami, ko so vsi borci mirno in tiho sedeli, je Krešo prav gotovo moral vsaj potihno preizkusiti, kako deluje nova vrbova piščal, ki jo je dokončal, medtem ko je komisar govoril o ciljnih osvobodilne vojne, ali pa je moral pri priči poiskati in kaznovati uš. Komisar Jovica je zmajal z glavo:

»Človek bi mislil, da imaš sršene v hlačah,« ga je nejevoljno opomnil. Krešo ga najbrž ni razumel, ker se je že igral z orehi v žepu. Ko ga je komisar nagovoril, je vstal in strumno, po vojaško odgovoril:

»Razumem, tovariš komisar!«

Še mnogokrat kasneje je smrt pripravila Maleno do tega, da je razmišljala o ljudeh. Še mnogokrat se ji je zgodilo, da je o mrtvih mislila drugače kot o živih, da je res spoznala ljudi šele takrat, ko jih ni bilo več. A malo stvari se ji je tako globoko in za vselej vrezalo v spomin kot razmrcvarjeni Krešov obraz. Morda bo ostal Krešo živ, toda njegov obraz ne bo nikoli več tak, kot je bil. Morda se bodo čez mnogo let ozirali za njim in se mu celo rogali. Koliko tragike zapušča vojna, tragike, ki je nobena stvar več ne popravi! Kar se podre, se lahko zopet zgradi, obnovi ali popravi, le človek ostane včasih izmaličen, zagrenjen in sam. Življenje se ne ustavlja ob njem, gre svojo pot in ga pregazi. To je mnogo hujše od smrti.

Krešo je bil prvi tovariš, prvi človek, ki je pred njenimi očmi postal žrtev. Še dolgo potem, ko so ga odpeljali v bolnico, je razmišljala o njem. Ob tem je zbledelo vse njeno doživetje prvega boja. Bolničarka Kati pa jo je spomnila tudi na to.

»Ti je bilo vroče, ko smo se udarili?« jo je vprašala, ko sta skupaj zvijali oprane povoje. »Meni je bilo. V boju je vedno vroče, čeprav ležiš v snegu.«

»Kati, kako si se ti počutila prvokrat? Najbrž si se bolje odrezala kot jaz. Samo enkrat sem ustrelila, potem pa sploh nisem več mogla. Puška je postala strahovito težka in sploh ne morem določiti občutka, ki sem ga imela. V nekakšni čudni megli in omotici je šlo vse mimo mene, in če bi sedaj morala pisati domačo nalogo o tem, bi pisala največ za dve! Tako malo vem o vsem tem.«

»Tudi jaz ne vem mnogo več. To je bilo na Gariču lani pozimi. Takrat so delali čistko po moslavinskih gozdovih. Bilo nas je še malo, pa so si mislili, da nas bodo postrelili kot zajce. Puške so preveč namazali, mi pa jih nismo imeli s čim, in to nas je rešilo. Na Gariču je bil takrat tak vražji mraz, da jim je celo olje v puškah

MARIA
HISZPANSKA-
NEUMANN (Poljska):
**ZENE IZ
RAVENSBRÜCKA,**
1944, risba

(Umetnica je bila več let v koncentracijskem taborišču Ravensbrück, kjer je v več kot petsto risbah ohranila pretresljive umetniške dokumente iz teh težkih let.)

zmrznilo, in niso mogli streljati, zato so jih naši kmalu poslali, odkoder so prišli, le naš mitraljezec je padel. Ves čas sem sedela v ruševinah gariškega gradu in bila prepričana, da mi bije zadnja ura. Še danes se moram smejati sama sebi, če se spomnim, kako sem čepela v tistih razvalinah. Ob vsakem poku sem se zdrznila in vselej stisnila glavo med ramena, kot da me bo to varovalo pred kroglo.

Prvič je vedno tako. Moški sicer to neradi priznajo, toda zato ni nič manj res. Ti si se za prvič kar dobro odrezala.«

»Nikar se ne norčuj!«

»Res. Ti si vsaj enkrat ustrelila in tudi položaj si menjala kot vsi drugi. Jaz še danes dvomim, da bi se mogla takrat na Gariču premakniti in bežati skozi točo krogel. Na srečo tega ni bilo treba. Boš videla, drugič bo že bolje, potem se boš navadila in ti bo kar dolg čas, če dolgo ne bo nikjer pokalo.«

»Nečesa pa vendarle ne razumem. Zakaj smo se morali spopasti, saj je bilo vendar jasno, da se bomo morali umakniti. Zakaj se nismo umaknili brez boja, in Krešo bi bil zdrav.«

»Napačno si zamišljaš boj, Malena. Če bi tako delali, to ne bi bil boj, ampak beg in mi ne bi bili partizani, temveč trop preganjancev, ki ne vedo, kaj hočejo. Treba se je boriti, boriti za vsako ceno, ne glede na izgube in žrtve. Dokazati jim, da smo tu, da smo branilci in gospodarji svoje zemlje.«

Razgovori z Dušanom, Katico in še s tem in onim so Maleni vsak dan širili obzorje. Počasi se je privajala trdemu vojaškemu življenju, patroljam in nočnim izmenam na straži. Kljub mrazu, ki jo je grizel v obraz in ščipal v noge, je rada stala na straži. To je bil edini čas, ko je bila res sama, da je lahko razmišljala. Obnavljala je pogovore s tovariši in iskala rešitve za vprašanja, ki ji niso bila jasna.

KAZAN NAPREJ, OSTALI STOJTE!

Zasnežena pokrajina, oblita z mesečino, utripajoča v drobnih, snežnih kristalih, ni imela nič skupnega z vojno. Malena se je včasih želela, da bi bila drobna, plesoča snežinka nekje med nebom in zemljo. Najbrž je silno lepo biti snežinka in plesati na krilih vetra vse bliže in bliže k zemlji.

»Ko bi bila snežinka, ne bi nikoli hotela pasti na zemljo, kjer bi se umazala ali pa bi me pohodili in umazali ljudje. Ko bi utrujena od plesa omagala, bi sedla na mehak, topel otroški nosek in se raztopila na njem.«

Iz takega sanjarjenja so jo neke noči postavili nazaj na zemljo trdi koraki, ki so se približevali. Pripravila je puško na strel in rezko zavpila v temo:

»Stoj! Kdo je?«

»Kuharji in kazan,« je dobila odgovor iz teme.

»Kazan naprej, ostali stojte!«

Najprej se je oglasil iz teme bučen smeh, potem je nekaj trdo zaropotalo po tleh.

»Kazan naprej, ostali stojte!« je še enkrat ponovila.

Neznani partizani pa so se še kar naprej smejali.

»No, mar čakate, da bom streljala?«

»Da kazanu zrastejo noge,« so se dušili v smehu. Maleni se je posvetilo. Kazan — saj to je vendar vojaški kotel! Vražji mulci, lepo so se ponorčevali iz nje.

»Eden naprej, drugi stojte!«

»No, to je že bolje,« je rekel nekdo in prišel bliže.

»Kaj v vaši četi nimate kazana, da ne veš, kaj je to? Hodite mar v gostilno jest?«

»Znak?« je ostro vprašala Malena.

»Garič.«

»Garešnica« je odgovorila in povsila puško. »Kaj se pa norčuješ? Misliš, da si na preji? Iz katere čete pa ste?«

»Kuharji iz bataljonskega štaba smo. Kdo si je mislil, da je kje partizan, ki ne ve, kaj je kazan.«

»Kaj ne bi vedela. Samo teh ilegalnih imen je na kupe. Temu je patron ris, onemu tiger in tudi kazan bi lahko bil komu.«

Kljub temu pojasnilu je kaj kmalu zvedel o tem dogodku ves partizanski okoliš. Kar naprej so ji nagajali: »Kazan, naprej!«

Zimo je odred preživel v vaseh okrog Gariča brez večjih bojov in vznemirjenj, le včasih so hodili v manjše akcije. Pozimi je četa izgubila še dva borca, padel je tudi odredni obveščevalec, priljubljeni Jug. Mnogi borci so odhajali v Slavonijo, v šest-najsto mladinsko brigado Jožeta Vlahovića. Odšel je tudi komandant Busa. V bataljon je prišel Braco, Nemec iz Brestovca pri Garešnici. Tako je drugi bataljon dobil najmlajšega komandanta. Že to, da se je kot Nemec boril proti Nemcem, je zbujalo ljubezen in spoštovanje borcev. Braco je imel morda kakšno leto čez dvajset, toda njegov deški obraz še teh ni izdajal. Gosti, malce valoviti svetli lasje in modre, zasajane oči so dajale njegovemu obrazu poseben čar. Bil je rojen vojak in borci so bili vedno pripravljeni iti za njim v ogenj. Do vseh je bil tovariški, pa naj so plesali z dekleti na mitingih ali z ustaši in Nemci v bojih — vedno je bil enak med enakimi. Kadar je šlo za izpolnitev nalog in ukazov, ni trpel nobenega ugovora. Z vsakim borem je živel in čutil, ob vsaki izgubi so mu rahlo vztrepetale ustnice in vsaka zmaga je prižgala v njegovih očeh preblisk sreče in zanosa. Resnost moža in komandanta ter fantovska prešernost sta se čudovito prepletali in dopolnjevali v njem in ni bilo borca v bataljonu, ki bi ga kljub njegovi mladosti ne spoštoval.

SAMO »JANEZU« JE VSE ZAUPALA

Malena se je znebila stare francoske puške na tri naboje. V akciji na žandarmarijsko postojanko v Grabičanih je dobila novo puško — nemško karabinko. Od veselja nad tem, da ji ni bilo treba več nositi »fiziološke«, je novi puški dala ime Janez. Njen Janez je bil med najbolj čistimi puškami v četi, spala je z njim pod glavo, jedla z njim na kolenih in včasih, kadar jo je zgrabilo domotožje po domu, šli in knjigah, je bil Janez edini, ki je vedel, kaj teži njegovo gospodarico.

Ko ji je Dušan povedal, da bo sprejeta v SKOJ, je to pomenilo prelomnico v njenem življenju. Vso noč ni zatisnila očesa, ker se ji je to zdelo nemogoče. S katere koli strani se je ogledala, zmeraj je prišla do zaključka, da še ni taka, kot morajo biti skojevci. V bojih, kjer je sodelovala, res ni pokazala posebnega junaštva. Vsaj zdelo se ji je tako... In še nekaj jo je utrjevalo v prepričanju, da še ni dozorela za sprejem. Čeprav je svoje pojme o bogu razčistila, so včasih še prišli trenutki, ko se je podzvestno obračala k njemu in se tega zavedela šele potem, ko je bilo že vse mimo. Odločila se je, da bo poiskala sekretarja Dušana in se z njim pogovorila. Ves dan je iskala priložnost, ko pa bi lahko govorila z njim, ji je postalo nerodno in je pogovor odložila. Šele tretji dan, ko sta bila skupaj v patrulji, je načela to vprašanje.

Dušanov obraz se je razlezel v smeh.

»Otročja si, Malena, to je vse, kar je narobe s teboj. To, kar si sedaj povedala, se marsikomu zgodi. Ne zato, ker veruje in je pobožen, ampak preprosto zato, ker je ukoreninjeno v človeku, da v hudih trenutkih rad išče pomoč. To je človeško. Pomembno in bistveno pa je nekaj drugega: tisto, kar v življenju dobrega storiš, storiš

zato, ker ti sama tako hočeš, ne zato, da bo nekemu bogu všeč. To je za sedaj dovolj. Drugo še pride, Malena. Prepričan sem, da je s teboj vse v redu.»

Ko je bila Malena sprejeta v SKOJ, je bila organizacija v četi maloštevilna, štela je komaj pet članov, naloge pred njo pa niso bile majhne in lahke. Novi borci, mladinci, ki so prihajali v partizane, so bili prav taki kot ona sama, politično nerazgledani; pripeljalo jih je sovraštvo do okupatorja in patriotizem. Treba je bilo z njimi začenjati od kraja. O kakšni zavesti pri mladih ljudeh ni bilo sledu, revolucija pa je terjala tudi to. Treba jih je bilo dan za dnem vzgajati in vzgojiti v ljudi, ki vedo, kaj hočejo, in bodo to vedeli tudi po vojni, ko bo treba na ruševinah ustvarjati novo življenje.

»Vi ste kvas našega boja, revolucije in nove družbene ureditve,« jim je govoril komisar Jovica, ki se je udeleževal njihovih sestankov kot član partije. »Vsi borci morajo čutiti, da ste tu, biti jim morate v zgled in pomoč, ravnati se morajo po vas. Obenem se morate izpopolnjevati tudi sami, videti morate v sebi prihodnje člane partije, ljudi, ki jim ne more in ne sme biti nič nemogoče. Boj zahteva hrabrost, disciplino, ljubezen do domovine, pripravljenost umreti zanj. Revolucija — to je mnogo več. To je jamstvo, da se ne vrne več staro, da bo tisto, kar bo novo, dobro in pravično. Revolucija zahteva človeka, ki ve, kaj hoče. Revolucionar pomeni biti več kot samo borec. Boj se konča z zmago ali smrtjo, revolucija pa bo končana šele takrat, ko bo človek gospodar svojega dela in življenja. To pa je še dolga in trnova pot. Morda tako dolga, da bo naše življenje prekratko zanj. Tudi na tej poti bodo še porazi in umiki, žrtve in solze. Brez tega ni nobena revolucija.«

To je bila nova vzgoja, drugačna od tiste v šoli in od tiste doma. Malena je čutila, da je to edino prava pot in bila je zadovoljna, da jo je našla.

SEKRETARKA SKOJA

Komaj se je vživela v delo in naloge organizacije, je Dušan odšel za komisarja v drugo četo. Takrat se je zgodilo nekaj, kar je Malena najmanj pričakovala. Ob Dušanovem odhodu so jo skojevci izvolili za sekretarko. Branila se je na vse pretege in se sklicevala na to, da so v organizaciji mladinci, ki so postali skojevci že pred njo.

»Prav je tako,« so ugovarjali. »Mi znamo pisati. Vsi še tega ne. Malena je prišla v partizane iz šole, mi pa od plugov in motik. Marsikaj razume bolje od nas in nam bo zato tudi lažje pojasnila. Kar se hrabrosti tiče, pa ne zaostaja za nobenim od nas.«

»Malena, prevzemi organizacijo,« je rekel Dušan. »To je tvoja dolžnost, v čast pa ti je lahko, da ti zaupajo in so te pripravljeni poslušati in ubogati.«

»Lahko je njemu biti sekretar,« je pomislila. »Nobena stvar ga ni nikoli našla nepripravljenega, kakršno koli vprašanje mu je kdorkoli zastavil, vsakdo je dobil nanj preprost in jasen odgovor. Zna pač svoje prepričanje prenašati na ljudi neopazno in nevsiljivo in zbujati v njih občutek zaupanja in spoštovanja. Kaj pa jaz?«

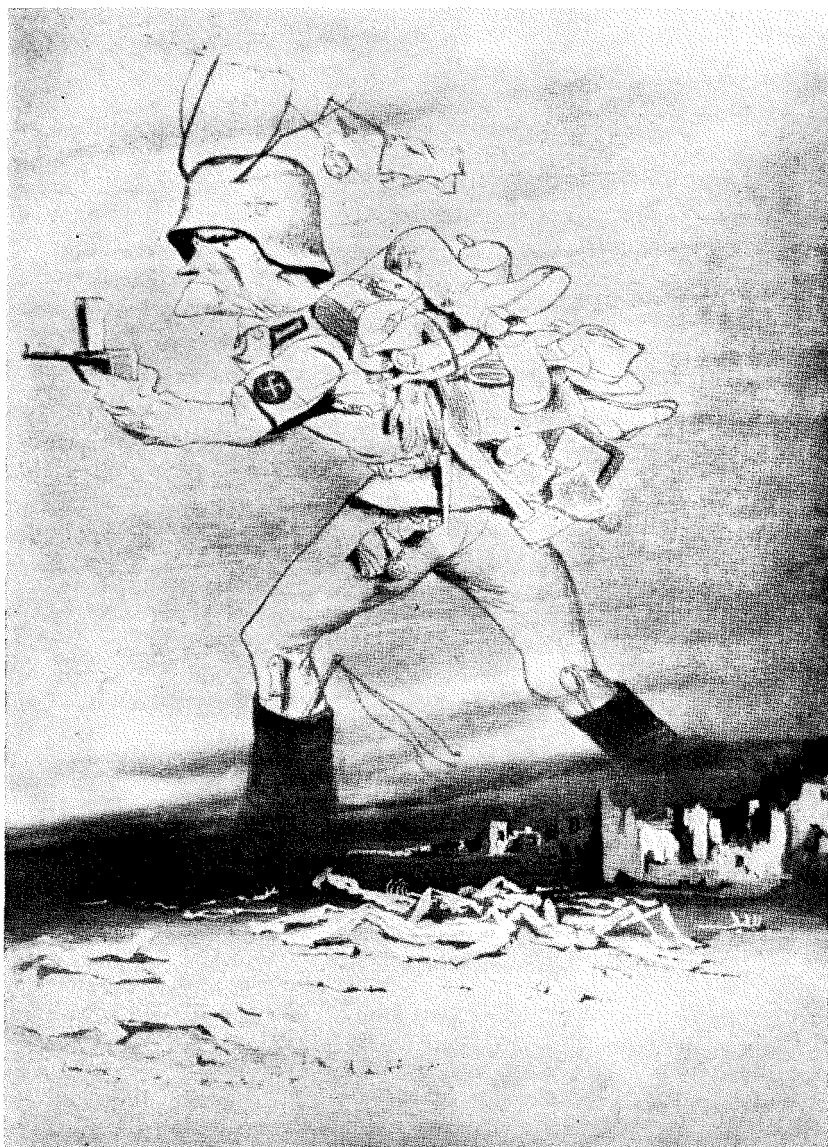
»Kar pogum, Malena! Za vse, kar človek v življenju hoče, je treba volje in predvsem zaupanje vase. Če imaš to dvojce — bo vse drugo šlo.«

Prvič v življenju je Malena občutila breme odgovornosti in prevzela ga je s trdno vero, da bo upravičila zaupanje svojih tovarišev.

Zima se je z naglimi koraki umikala pomladi. Garič je bil še po kotanjah prekrit z belimi krpami snega, na prisojnih rebrih pa se je kazala spočita zemlja in drevju se je že poznalo, da krožijo po njem pomladni sokovi. Mačice so kukale iz svojih luskin in se nastavlale sončnim žarkom.

Med borci so krožile novice, da se v Moslavini pripravlja hajka. S to besedo so bile povezane težave in neprijetnosti partizanskega življenja. Toda pomlad je bila

JULES PERAHIM
 (Romunija):
FAŠISTIČNI VOJAK
ODHAJA
NA DOPUST, 1943/44,
 tempera

preblizu, da bi se človek ustavljal ob tem, ali bo jutri živ ali ne. Prijetno je bilo posedati pod grmi mačic, slediti z očmi belim krpam oblakov, ki jadrajo, kamor hočejo, in jih ne ovirajo meje in vojne. Lasje so se Maleni razsuli čez ramena in mehki dekliški prsti so ji drseli po mrzli karabinki. »Janez« je moral poslušati vse njene skrivnosti, vse njene skrbi, velike in majhne, upe in načrte, o katerih Malena ni vedela, če se bodo kdaj uresničili ali ne. Dekliška srca so dekliška srca, naj bo vojna ali mir, vedno imajo svoje skrivnosti, ki jih skrivajo pred vsakomur. Malena ne bi zaupala za nič na svetu nikomur tega, kar je zaupala Janezu. Janez je znal govoriti le s fašisti, za Maleno pa je bil tovariš, ki ni izdajal njenih skrivnosti.

»Veš, Janez,« je šepetala, »nekoč ne bo več vojne, tedaj se bodo najine poti razšle. Morale se bodo raziti, ker mi takrat ne boš več potreben. Takrat boš star, hudo star in utrujen. Ti boš želel mir, jaz pa nekaj drugega. Otroke. Dosti otrok. Učiteljica bom. Vsak dan bo okrog mene utripalo štirideset drobnih srčkov in štirideset parov svetlih očk bo počivalo na meni. Veš, ne bom jih učila samo pisanja in branja, učila jih bom, kako je treba ljubiti zemljo in domovino. Ti boš morda nekje v muzeju užival zaslužen mir. Če bi vedela, kje boš, bi te obiskala s svojimi malčki in vsem bi te predstavila: 'To je pa moj Janez...'

»Malena! Hej, Malena, kje si!«

Malena je planila pokonci, lasje so se ji zapletli v zapirač in z nakremženim obrazom se je trgala njegovemu objemu.

»Malena, sem pridi! Novega skojevca imaš!«

MITRALJEZEC MILKAN

Proti njej je prihajal četni komisar Jovica v spremstvu neznanega partizana.

»Tovariš je iz šestnajste mladinske. Zaradi rane na nogi je zaostal in izgubil zvezo s četo. V vasi se je pozdravil in sedaj bo ostal pri nas.«

Malena je bila vsa razmršena in zardela, obračala je v roki karabinko in rado vedno gledala novega tovariša.

»Izgubil zvezo s četo?« je porogljivo pomislila. »No, lep skojevec bo to, če bo treba vsak trenutek paziti nanj, da se ne izgubi!«

Kot bi uganil njene misli, se je neznan partizan malce v zadregi nasmehnil. Njegove odkrite oči so se za hip ujele v njenih.

»Tudi take stvari se dogajajo v vojni, tovarišica sekretarka!«

»Poznam ga,« je rekel Jovica. »V Slavoniji sva bila skupaj. Dober borec je. Milkan ga kličemo.« Potem se je obrnil k neznancu: »To pa je Malena, četna sekretarka SKOJ.«

»Pozdravljena!« je rekel Milkan in ji podal roko.

»Si že dolgo skojevec?«

»Še v Zagrebu sem bil. Brat mi je padel v Španiji, jaz pa sem bil premlad, da bi šel tja. Na univerzi sem postal skojevec, pa sem kmalu moral zapustiti šolo in se umakniti v ilegalo. Potem sem šel v partizane.«

»Kaj pa si študiral?«

»Nič takega, kar bi mi koristilo v vojni. Arhitekturo sem začel.«

»Po vojni ti bo to prav prišlo. Mene je vojna vrgla iz gimnazije prav pred malo maturo.«

»Se pravi, ko ne bi bilo vojne, bi bila sedaj petošolka in bi bila prvič v življenju zaljubljena.«

»Mislim, da to ni obvezno. Predvsem pa, ta pripomba ne spada sem.«

Komisar Jovica je smeje rekel Milkanu:

»Malena je resna. Dobro je, da to veš.«

Milkan se je v zadregi prestopil:

»Razumem, tovariš komisar. Sedaj pa nekaj drugega. V Slavoniji sem bil mitraljezec, bom lahko tudi pri vas?«

»Vsekakor. Samo mitraljeza ti ne moremo dati. Ob prvi priložnosti, ko dobiš mitraljez, ga lahko obdržiš in ostaneš mitraljezec. Najbrž boš pa pred tem dobil še kakšno drugo nalogo. Šolanih ljudi nam primanjkuje.«

»Ne,« je odločno rekel Milkan. »Enkrat za vselej, ne! Moj brat je bil mitraljezec v španski republikanski vojni in njegovemu spominu sem prisegel, da ostanem tudi jaz to do konca vojne ali dokler ne padem!«

KUKRINIJSI (Sovjetska zveza): **METAMORFOZA FRICEV**, 1943, tempera

(Kukriniksi je oznaka za tri ruske slikarje — Kuprianov, Krilov, Sokolov — ki so se uveljavili na področju politične karikature, posebno močno še med drugo svetovno vojno.)

„Malena ga je vpisala v seznam.

»Milkan, rojen 1922. leta. Študent arhitekture. Iz delavske družine. V partizanih od oktobra 1942.«

Milkan ji je prek ramen pogledal v beležnico.

»Si Slovenka?«

»Kako veš?«

»Pišeš v slovenščini. Kako si prišla sem?«

»Nemci so me izgnali.«

»Kako se počutiš tu?«

»Lepo. Rada imam Moslavino. Samo po knjigah mi je dolgčas. Včasih sem tako rada brala.«

»Kaj na primer?«

»Oh, saj veš: Maya, Burougsa...«

»Kdo ti je bil bolj všeč: Winetou ali Tarzan?«

»Winetou. Dva dni sem objokovala njegovo smrt.«

»Tudi meni je bil všeč. Ko sem ga prebral, sem si vtepel v glavo, da moram postati prav tak kot on. Kot petošolec sem si menda domišljal, da bom postal njegov

dvojniki, da bom nekega dne našel svojo Nšo-Či in se zaljubil vanjo. Potem sem spoznal Puškina, Gorgega. Winetou je ostal le spomin na peti razred in profesorja matematike, ki mi je zaradi njega podaljšal ušesa, ker sem ga bral pod klopjo. Pač ni mogel razumeti, da je na svetu še kaj bolj zanimivega od matematike.»

»Saj Winetou ni bil zaljubljen v Nšo-Či. Bila je njegova sestra.«

»Že, a bila je prav taka kot on.«

Malena je modro zamolčala, da je bil Winetou prvi, ki je bila zaljubljena vanj, čeprav je vedela, da je zgolj izmišljena oseba. Zamolčala je zato, ker je bila prepričana, da mora biti tisti, ki ga bo kdaj imela rada, prav tak kot Winetou: dober, pravičen, odločen in pogumen. Skratka, človek, ki se nikdar ne bo bal nikogar in ničesar — razen svoje vesti.

(Odlomek iz romana Fani Okičeve »Ljubim te, deklica ...«)

JOŽE CIUHA: ILUSTRACIJA SELIŠKARJEVE ZGODBE »DIMKA«

JOŽE ŠMIT:

Dve pesmi iz »Lirike časa«

Pravzaprav je bilo
vedno tako pri nas:

že zaradi vina,
ki ga trte preveč
in premalo rodé,

že zaradi matere,
ki strada
in moli za nas,

že zaradi sonca,
ki žge temó
in je prežgati ne zna,

že zaradi zemlje
in vetra
in rož

in ptic,
ki na jésen
za lučjo gredo ...

* * *

Kmalu pride jesen.
Siva in pozna,
z redkimi ognji
po gmajnah.

Tako je vedno,
kadar romamo.

Zadnjo skorjico
bi vzeli od matere
na težko pot,
zadnjo kapljico vina,
zadnji žarek,
da ne opešamo na poti
h kruhu, vinu in soncu.

Tako je vedno.

Jaz pa grem neznano kam
in samo veter
me spremlja
z materinim jokom.

JOŽE CIUHA: ILUSTRACIJA PESNIŠKE
ZBIRKE JOŽETA SMITA »LIRIKA ČASA«

Zlata Curk

GREŠNE MISLI STAREGA PETERSENA

Temna, brezvezdna noč se je zavlekla med navlako na kmečkem dvorišču. Z odprtimi ograjnimi vrati se je igral veter. V kotu med stavbami je počasi tlel kup žerjavice pod velikim vojaškim kotlom. Majhna, zavaljena postava se je sklonila in podrezala v ogenj. Sprva je plamen zatrepetal plaho, obotavljajoče, potem pa je švignil kvišku in jel hlastno lizati novo naložena polena. Na dvorišču je postalo svetleje. Bela para se je dvignila iz kotla, se nemirno lovila ob zidu navzgor, se izgubila za hip pod široko skedenjsko streho in se slednjič sproščeno vrgla v veter.

Nad kotlom se je sklanjal bataljonski kuhar Žuča. Nihče ni vedel, kdo mu je dal to ime, a prileglo se mu je od peta do glave. Rumeni brki na kozavem obrazu so poudarjali nizko, neinteligentno čelo. Tope, brezbarvne oči so poudarjale nerodna, vstran štrleča ušesa in vrsta podbradkov je pričala o skrajni razumski brezbržnosti. Mešal je juho, kašljal in pljuval v ogenj.

Ob skednju je na skladovnici drv ležal ploh. Stari Poljak, ki je pribežal k partizanom iz nemške vojske, je na tem plohu mesil testo.

Žuča se je počasi, v drži šefa, z rokami na hrbtu, približal staremu Petersenu.

»Kaj pa mesiš?« je zazehal glasno.

»Rezance.«

»Rezance brez jajc?«

»Ne. Z jajci.«

Žuča je razklenil roke in usta hkrati. »Odkod pa smo jih dobili?« je vzrastel. »Nič ne vem, da bi jih imeli v zalogi.«

»Hm...«

»No...?«

»Znaš molčati?«

Žuča se je leno pretegnil. »Mhmm...« Ozrl se je po temnem dvorišču. Petersen se je obotavljal.

»Ja, kaj pa tako premišljaš? Mar nisva prijatelja? Aaa? In navsezadnje... Čemu pa sem sploh tvoj šef?« Takoj pa se je prijateljsko zakrohotal in ga potrepljal po ramenu. Sam sebi se je zdel ta trenutek nadvse imeniten kuharski šef.

»Pri tisti tolsti stari... sem...«

»Dobil?«

»Neee...«

»Sunil????«

Petersen je mislil, da je s tem opravil. Zaupljivo je prikimal in hotel še naprej mesiti testo.

»Ukradel? Ti cepec neumni!« se je razhudil Žuča. »Mar nisi slišal davi dnevnega povelja? Ah! Seveda! Ti si Švaba. Čisto sem pozabil. Moral bi ti raztolmačiti... krogla, krogla je za tako reč, veš...«

Petersen je malomarno tehtal testo v roki in brezbrizno zamrmral: »Motiš se, če misliš, da nisem razumel tistega, kar je včeraj bral četni, saj to bere vselej, kadarkoli se ustavimo. Beži... Beži... Kaj boš neki česnal, Žuča!? To se bere samo tako, za lepe oči... In pa za tiste, za vsak primer... Sicer pa tega niti ni vredno omenjati... Mislim samo, da bi potemtakem morali že ves štab tega majhnega bataljona postreljati. Štiristo ljudi imajo pod komando, pa so ravno sinoči bore malo mislili na svoje lastne ukaze, ko so vdrli v tisto vinsko klet in Džoko se je tako nažrl, da je ležal kakor svinja v svoji nesnagi, ko sem danes prinesel zajtrk. Res, da je bila tisto ustaška last, toda takale polomija vseeno ne koristi ugledu naše vojske.«

Ob tem je Petersen pomembno nagrbnčil svoje čelo in se spet lotil mejenja testa. Metal ga je ob desko kot za stavo Žuča tik pred nosom, kot da bi ga s tem lahko prepričal o globokoumnosti svojih razmišljanj.

Žuča je sprva kot zaklet sledil z očmi testu, ki je poskakovalo pod Petersenovimi rokami, končno pa je le prišel k sapi in se zarepenčil: »Nesrečnik nesrečni! Kaj te zanima štab? To je enota zase. Za to enoto ne velja nobeno dnevno povelje. Vedeš se prav tako kakor bi na vso silo klical smrt. Si ponorel, prijatelj? Ljudje so pač ljudje... Tabori so različni, ljudje pa povsod enaki, pa čeprav trde o sebi, da so Kristus, ki bodo odrešili svet!«

»Pa naj me pihnejo! Kaj me zanima!« se je razburil nazadnje tudi Petersen. »Jutri pojdemo tako ali tako na fronto. Prava reč! Videl sem že toliko, da nisem več radoveden. Žene nimam in ne otrok. Zgoreli so mi v zbombardirani hiši. V stegnu mi tiči krogla, to tako že veš... Čemu torej ne bi tem svojim fantom vtaknil česa boljšega v tisto umazano fižolovo čorbo? Vzljubil sem jih, tako je! Žal mi je, da so zaradi prismuknjenih Hitlerjevih idej izgubili svojo mladost v vojni. Ta leta se jim nikoli več ne povrnejo, tudi če bodo ostali živi. Zame je že vseeno. Kaj bi mi pomagalo, tudi če bi vojno preživel? Intendant, recimo, ne misli tako...«

»Ja, kaj pa... Niti naš intendant ti ni po volji...?«

»Ne spravljam me v obup, Žuča! Saj sem ti pravkar razložil. Intendant me zanima toliko kakor lanski sneg, saj žre vsak dan pražena jajca in se vozi, medtem ko hodijo drugi po blatu do kolen z municijo na ramenih... in...«

»In?«

»No, saj vendar veš, Žuča! Rekel sem že: vojaki pa hodijo kilometre in kilometre peš in otepajo tisti nesladkan lipovec... štab žre suho meso...«

»Spet štab...! Ti noriš!« je obupal Žuča. »Umolkni že, če ne, te kresnem po glavi, Petersen, da boš vso noč nezavesten in se jutri ne boš mogel spomniti niti tega, čemu sem te kresnil...«

»E, pa reci, bratec, če ni res!«

»Seno, slama, Petersen! Morda pa si celo pijan? Ou! Čakaj no! Daj, da ti poduham sapo! Vrag naj me trešči po glavi, če se ga nisi nalokal v tisti ustaški kleti iz najstarejšega soda in pri tem pozabil, kar si se najbrž že v nemški vojski naučil... In sicer to, da vojak ne sme misliti s svojo glavo, ker zanj mislijo drugi... Razumeš?«

»Popolnoma sem trezen.«

»In nič drugega te ne boli kot to?«

»To je edino, kar me sploh še lahko ujezi. Sicer pa ti tega danes nisem prvič povedal. Vedno ti bom to ponavljal, dokler tvoja šefovska pamet ne bo spregledala. Pred fanti mi je tako nerodno... Ni in ni mi to všeč.«

»Kaj ti ni všeč?« ju je presenetil dežurni. Videla ga nista, ne kdaj ne kako je prišel. Nenadoma je stopil iz teme v svetlobo kot duh. Bila sta osupla.

»Naš štab mu ni po volji,« je bleknil Žuča tja v dan in pljunil v ogenj, da je zacvrčalo.

»Zakaj pa ne?«

»Zakaj ne?« se je odhrkal Žuča... »Pravi... Pravi...«

»Kaj pravi?« je postal nestrpen dežurni.

»Pravi, da bi morali vse take novopečence spametovati ali postreliti...« je zmencal Žuča in begal s pogledom, kakor bi hotel ubežati sam s seboj. Tedaj se je Petersen, ki je ta čas s prstom drezal v testo na plohu, obrnil in pogledal Žučo s takim pogledom, da se je Žuča še bolj zmedel in povsili oči k tlom.

Podoficir devetnajstih let ni vpraševal dalje. Zadeva se mu je zdela zrela. Razorožil je starega Poljaka in ga odpeljal Žuču izpred zmedenih oči.

Postava starega, sključenega Petersena se je odzibala ob strani dežurnega v temno noč. Še je zaškripala ograja... Še je Žuča slišal, kako so se odprla cvileča vrata v sosednji hiši, kjer je bil štab in kako so se zaprla... Potem pa se je naenkrat razbistril. Udaril se je po čelu, razprle so se mu oči in ko je ogenj posvetil vanje, je na dnu uzrl smrtno grozo. Plamen je zatrepetal, ker je zadel ob kotel. Sence so se nemirno razbežale čez Žučev obraz. Ves spačen od strahu se je Žuča zazrl v razsvetljeno okno štaba: »Zadnjič, ko so nas obkolili ustaši, mi je Petersen rešil življenje... A jaz? ... A jaz? ... Sunil sem ga... ah... Saj mogoče ne bo tako... pa vem, pa vem, da ga bodo... Že zaradi tega, ker je sinoči imel govor tisti komisar, ki je šele pred nekaj dnevi prišel k nam... Bodo ga... Bodo ga...« je stresel z glavo. »Ne zaupajo mu, ker je bil toliko let v nemški vojski... Vem... vem, da ga bodo... In ti si tisti, ki je kriv. Prav ti, Žuča. Slišiš? ... Ustrelili... Nekaj vendar moraš še poskusiti!...«

»Toda kaj? ... Ne. Ne... Prepozno je zdaj...« se je upiral sam sebi. Zgrabil je testo in ga zalučal čez dvorišče pred sosednjo hišo: »Prekleta testo! Nate! Nate! Požrite se to!«

Veter je še vedno butal ob slabo zapahnjena vrata. Počasi je gineval plamen. Žerjavica je komaj še tlela. Žuča je sedel na panju ob kotlu ves sključen in premražen in strmел v tla. Včasih je zakašljaj in pljunil v pepel...

(Objavljena novela je iz zbirke novel, ki jih je Zlata Curk poslala na natečaj »Kajuhova nagrada«.)

France Kosmač

SPOZNALI SMO, DA JE TUDI NAŠA PESEM OROŽJE IN BOGASTVO, KI NAM JU POVRHU VSEGA NE MORE NIHČE VZETI

V organizaciji Osvobodilne fronte smo bili povezani študentje Mirja in Trnovega. Spominjam se naših ilegalnih sestankov malo pred kapitulacijo Italije. Nekateri smo se bili tedaj pravkar vrnili iz internacije. Sam sem jo doživljal v Gonarsu in Trevisu. Tam sem bil približno deset mesecev, potem pa se po čudnih ovinkih v mesecu aprilu 1943 vrnil domov. Po vrnitvi iz Italije sem v Ljubljani spet poiskal zvezo z osvobodilnim gibanjem. Nekaj tednov pred osmim septembrom sem pripadal neki skupini, ki je s pripravljenimi nahrbtniki čakala znamenja za odhod v partizane. Ker pa so Italijani prav tedaj odkrili nekaj partizanskih premikov, bodisi tiste, ki so z osvobojenega ozemlja pritiskali proti Ljubljani, ali pa tiste, ki so se iz Ljubljane odpravljali čez žico, so v rajonu odlašali z našim odhodom. To odlašanje se je zavleklo vse do 8. septembra, ko je italijanska vojska položila orožje. V Ljubljani je tako prišlo do interregnuma. Nemci še niso bili prevzeli strateških položajev, ki so jih Italijani že zapuščali. Organizacija Osvobodilne fronte je bila v Ljubljani dodobra seznanjena s položajem, še posebno gladko pa so v tistih dneh stekle naše zveze z že osvobojenim ozemljem po železnici. Mnogo Ljubljančanov, predvsem mladih ljudi, se je tedaj z vlaki odpeljalo proti Dolenjski.

Tako smo v tistih dneh odšli na osvobojeno ozemlje prek vnaprej določenih javk, to je čez žico, ki je obdajala Ljubljano. Tone Breclj me je povezal z arhitektom Kocjanom na Gosposvetski cesti, ta pa me je že naslednjega dne poslal z arhitektom in književnikom Filipom Kumbatovičem ter njegovo ženo prek lavriške železniške postaje v partizane. Nekaj časa smo se celo peljali z vlakom. V Trebnjem je imel Filip Kumbatovič težave, ker so nekateri partizani trdili, da nima urejenih dokumentov. Toda vse skupaj se je srečno končalo, pa smo tako v pletenem kmečkem vozu nadaljevali svojo pot proti Mirni peči. Na poti smo namreč srečali nekega partizanskega intendanta, ki nas je vabil na svoj voz, pa smo tako malo na vozu, malo peš — prikrevsali do Novega mesta.

Trenutkov v Novem mestu ne bom pozabil. Bili smo na mostu prek Krke, ko je nenadoma priletela od Krškega polja jata štuk. Urno smo stekli pod tiste široke, senčne kostanje na Vindišarjevem vrtu in se pod njimi vrteli toliko časa, dokler so nad nami krožile štuke, odmetavale bombe in po ljudeh, posebno pa po zbirajočih se partizanih, silovito mitraljirale. Če si gledal v avion, ki je pikiral nad mesto, se ti je zazdelo, da si je izbral ravno tebe za cilj.

To je bil moj prvi večji strah v partizanih. Nemci so bili najbrž dobro obveščeni, da se v Novem mestu zbirajo partizanske vojske. Zato ni čudno, da je težka bomba zadela in razdejala gostilno Kokljič, kjer se je zbiralo in jedlo mnogo naših ljudi. Če bi bil ostal tam na kosilu samo pol ure dlje, bi bil morda tudi sam med tistimi, ki so jih pobili nemški letalci. Če se prav spominjam, smo imeli tamkaj petnajst žrtev.

Kmalu po tem žalostnem dogodku smo dobili od naših komand ukaz, naj se zglasimo v Dolenjskih Toplicah, kjer da nas bodo razporedili po enotah. Tam nisem čakal dolgo in že sem bil dodeljen Cankarjevi brigadi. Štab te brigade pa je bil tedaj v Grosupljem. Po ovinkih sem v razmeroma kratkem času prišel tja, se zgasil v štabu brigade, potlej pa z drugim bataljonom Cankarjeve obredel dobršen del Dolenjske. Še najbolj se spominjam pohoda proti nekdanji italijansko-nemški meji. Po nekaj tednih življenja v bataljonu nam je bilo nekajkrat pošteno vroče, bilo pa je tudi dosti prijetnih trenutkov ob mitingih, ob sestavljanju stenčasov in pri drugem kulturno-političnem delu. Ni pa trajalo dolgo in že me je pisatelj Tone Seliškar poklical v štab brigade. »Ti si narisal tale stenčas,« je rekel in z roko pokazal na moje risbe. »Kličejo te v štab 15. divizije!«

V trebanjskem gradu sem se kmalu zatem javil Mateju Boru. Pesnik Seliškar pa se je bil medtem seznanil tudi z mojim pesniškim delom in je tako nekaj mojih pesmi poslal Boru. Temu je bila všeč pesem Kozolci, pa je rekel: »Veš, za risarja ne boš, bomo našli drugega; šel pa boš za vojnega dopisnika v eno od brigad. Lahko sam izbereš!«

Bila je lepa in sončna jesen in vsevprek smo uživali razno sadje, pa sem bil malo bolan. Bora sem zato prosil, naj me pošlje kar v najbližjo brigado. »Prav,« je rekel, »torej greš za vojnega dopisnika v železničarsko brigado!«

Že po nekaj dneh smo zvedeli, da se moramo nemudoma odpraviti na bregove Kolpe braniti pred prodirajočimi Nemci most pri Fari na Kolpi. V tistih bojih, ki so pomenili začetek nemške ofenzive pri nas, sem pravzaprav doživel svoj ognjeni krst, obenem pa dobival prvo gradivo za svoje reportaže. Žrtve, ki jih je naša brigada imela v prvih trenutkih boja, pa so me tako potrle, da tega nisem nikoli opisal. Spominjam se, da sem moral po prvih juriših, ki jih je izvedla železničarska brigada na nemške položaje onkraj mostu in pri čemer je bilo precej ranjenih, po ukazu komandanta nositi ranjenega tovariša. Vzpenjali smo se po strmem bregu proti Banji Loki, kjer smo imeli previjališče. Nesli smo ranjenega kmeta iz okolice Ribnice. Hudo je stokal zaradi bolečin ter prosil, naj pohitim, da pridemo pravi čas do zdravnika in da ne sme umreti, ker da ima doma ženo in štiri otroke. Slutili smo, da je strel v trebuh huda rana, in da ga ne naša hitrica ne pomoč ne bosta mogli rešiti.

Nemci so bili pritiskali zmerom huje in naša brigada se je morala s tistih položajev ob Kolpi umakniti. Sovražnik je prodril prek novozgrajenega mostu — starega smo bili vrgli v zrak — z oklepnimi vozili ter še bolj okrepil svoje položaje. Tiste boje, ki so jih takrat bile naše brigade na Kolpi, je vodil general Jaka Avšič. Videl sem ga nad Banjoloko, ko je dal ukaze partizanskim

komandantom in komisarjem in borcem ob topovih, ki smo jih bili nekje na Dolenjskem zaplenili Italijanom ob kapitulaciji. V hudih bojih je našim enotam le uspelo zadrževati Nemce kakih osem dni.

Po tistem, ko smo se morali začeti umikati, nismo zatisnili očesa nekaj dni in nekaj noči. Nemci so s tanki zasedli vse ceste okrog Kočevskega Roga in tako smo, ko smo se zbirali v čete ali bataljone, povsod naleteli na motorizirane enote in močne zasede.

Reči moram, da so mnogi borci tedaj preživljali hude duševne boje. Nekateri so celo nasedli sovražni propagandi, češ da je partizanstva konec. Tedaj sem z odporom odbijal ljudi, ki se jih je polastila panika in ki so že začeli pripovedovati pravljico o našem koncu ter me vabili nazaj proti Ljubljani. Na svoje oči sem videl — od sovražnika smo bili oddaljeni samo za lučaj — obupance, ki so se predajali Nemcem. Med njimi je bilo, na žalost, celo nekaj oficirjev.

Ko smo neko jutro prodirali skozi gosto meglo proti vasi Planina, so nas spet presenetili Nemci. Biti je morala to neka pobočnica oklepne divizije princa Evgena. Nikoli ne bom pozabil: strnjena kolona Nemcev je tedaj korakala v strelskih vrstah proti nam in ker je nad dolino ležala gosta megla, smo le s težavo spoznali sovražnika. Komandant brigade Čoban je predhodnico Nemcev za trenutek premotil z gibanjem roke, da so povesili brzostrelke, potem pa svoji brigadi hitro razposlal nekaj ukazov. Tudi sam sem bil na čelu naše enote in dobro se spominjam, da je takoj zatem na obeh straneh strašno zaropotalo. Streljali smo v gosto meglo, v kateri smo komaj prepoznavali nemške čelade in brzostrelke. Priklučil sem se tistim našim tovarišem, ki so se umikali proti Mirni gori. Rafali iz nemških brzostrelk in strojnic so sikali nad našimi glavami še tedaj, ko smo se vzpenjali v hrib. Potem pa so bili strelji zmerom bolj redki, dokler niso popolnoma utihnili. Prepričani smo bili, da so se Nemci pomaknili onstran Mirne gore. Komandant bataljona Čiro mi je tedaj ukazal, naj se nemudoma odpravim na vrh Mirne gore in ugotovim številko kote. Bilo je že proti večeru, ko sem previdno lezel proti vrhu, plezal po drevesih in ugotavljal najvišjo točko gore, še najbolj pa me je seveda skrbelo, če se ni morda tista močna nemška pobočnica utaborila kje blizu vrha. Slednjič sem le prišel do tistega kamna z vklesanimi številkami.

Bili so to hudi dnevi in naše borce je včasih prevzemalo malodušje. Naša skupina je imela tedaj v zalogi le tri litre olja, in to je bila vsa naša hrana. Po ukazu komandanta je vsakdo dobil dve ali tri žlice olja. Posledice so bile grozne... Naslednje jutro smo poslali v izvidnico patrolje. Ko so se vrnile, so poročale, da stoje na vseh treh cestah, ki so jih pobliže ogledale, oborožene nemške enote s tanki. Komandant je ukazal, naj se v tej situaciji prebijemo po trije in določil novo zborna mesto. Pridružil sem se dvema obveščevalcema in se z njima pretihotapil do ceste. Tam smo čakali, da so tanki zdrdrali naprej, potem pa se hitro pognali prek ceste v goščo. Po dolgih urah previdne hoje smo dosegli Belo krajino. Med potjo smo segali po smrekovih vršičkih pa tudi po gnilih hrúškah, ki so še visele po drevju ali pa ležale pod njim sredi pustih, požganih kočevskih vasi. Tako smo se prebili do vasice Rodine nekje nad Semičem in že zagledali obronke Maverlena in Dobličke gore. Prva jedača, ki smo jo mimo gnilih hrúšk užili po tolikem času, so bile tri čebule in četrt hlebca kruha.

Ostanke naše enote so po ofenzivi razdelili na tri druge: med osmo, deveto in deseto brigado. Mene so poslali v deveto. Morali smo se hitro odpraviti na

pot v Korinji sredi Suhe krajine. Tam je bil štab 18. divizije, našete tri brigade pa so se zadrževale v njegovi neposredni bližini. Prišel je bil namreč nov ukaz, naj se divizija nemudoma odpravi na Hrvaško. V Korinju sem srečal kiparja Nikolaja Pirnata, pisatelje Borisa Ziherla, Toneta Seliškarja in Vitomila Zupana, skladatelja Marjana Kozino in še vrsto znanih obrazov. S Korinja sem odšel k deveti brigadi v Polom. Bolj žalostnega prizora si zares ni mogoče predstavljati: deževen novembrski dan in polizumrla kočevska vas. Toda sredi te žalostne scenerije se je vendarle zbirala brigada petstotih mož in se odpravljala na dolg pohod v čisto neznane kraje — na Hrvaško.

V Polomu sem spoznal nove ljudi, med njimi starega komunista Miljutina Zabukovška, jurista iz Celja, pa brata kiparja Weisa-Belača iz štirinajste, ki je znal kar osem jezikov. Weis je na primer vzel v roko radijski sprejemnik, poslušal poročila katerekoli postaje o stanju na zavezniških frontah in ker je, kot rečeno, vse razumel, smo trenutek za tem že tipkali radijske novice ter jih razdeljevali med borce. Kulturniki devete so bili še: vojni dopisnik Pipenbaher, Grabnar, Zupan in Franček Saje ter komponist Marjan Kozina. Lahko rečem, da se je tako zbrala v deveti brigadi močna skupina kulturnikov.

Pohod na Hrvaško nam je pomenil posebno doživetje. V Sloveniji smo se kolikor toliko znašli, saj nam kraji, v katerih smo se bojevali, le niso bili docela neznani, medtem ko večina od nas ni bila še nikoli na sosednjem Hrvaškem, vsaj v tistih krajih ne, kamor smo bili namenjeni. Povrhu vsega pa je prav tedaj začel naletavati še gost, moker sneg. Zamedel nam je vse poti in steze, pa se nam je zato v tistem snegu zdela pokrajina še bolj neznana, še bolj pusta in samotna. V Crnem lugu smo se ustavili, precej zatem pa že dobili ukaz, naj gremo dalje. Tako smo se prvič srečali s sovražnikom. Z njim smo se udarili pri Jelendolu in Stari fužini, še najbolj ostro pa najbrž v Ravni gori, kjer je bilo treba ustaše in domobrance kot murne bezati iz hiš. Po zavzetju Ravne gore smo nadaljevali pohod proti Vrbovskemu. Medtem ko so se borci desete brigade tolkli pri Bosiljevem, kjer je padel partizanski pisatelj Kljusov Joža, smo mi naskakovali Vrbovsko z malo bojne sreče. Postojanka je bila utrjena s sedemdesetimi bunkerji, v njej pa je bilo 600 ali 800 ustašev, dobro izurjenih borcev. Enkrat smo od boja že odstopili in se umaknili v Srpske Moravice. V nekaj dneh boja za Vrbovsko smo imeli 22 mrtvih. Dobro se spominjam bridkega pogreba tistih žrtev, spominjam se prijatelja Miloša Jenka pa kurirčka Mira, ki sta bila med njimi. V tistem času sem napisal vrsto sonetov.

Naš boj za Vrbovsko pa seveda ni bil zaman. Postojanko smo naskočili vnovič in jo v dveh dneh res likvidirali. Dobro se še spominjam, da so ustaši med ponovnim napadanjem besno kričali iz bunkerjev: »Dodji, Kranjec, hočeš cipele!« Z malo več vojaške sreče bi bili lahko ujeli celo posadko, žal pa nam je večina ušla skozi gozdove proti Ogulinu.

Decembra 1943, prav na božični dan, sem med prvimi vkorakal v Vrbovsko z ukazom komandanta, naj zaplenim pisalni stroj. Po nekaj urah tavanja po pisarnah in opustelih hišah ter stanovanjih se mi je slednjič le posrečilo najti dober pisalni stroj. Kulturniki smo tako dobili nujno potreben pripomoček. Ta stroj je bil naša prava vojaška trofeja.

Sredi Vrbovskega sem stanoval v podstrešni sobi, kjer je živel svojčas pesnik Ivan Goran Kovačič. Bil je to čas, ko sem napisal morda največ. Urejal sem brigadni list »Naš pohod«. Za ta list nam je poslal prispevek in pozdrav tudi hrvaški pesnik in partizan Vladimir Nazor.

Tedaj smo živeli ob pičlih obrokih hrane in v stalnih bojih z ustaši pred Ogulinom. S skladateljem Marjanom Kozino sva tedaj zasnovala vrsto pesmi. Nasploh se je tedaj v naših enotah lepo in mnogo pelo. Dostikrat sta se tudi na položajih razlegli pesem in harmonika. Na mitingih v Ravni gori, v Vrbovskem, v Srpskim Moravicah, na Senjskem, v Skradu in drugod so spregovorili naši komisarji, komandanti in kulturniki. Ko smo prepevali, recitirali in igrali — puščobi mračnih vojnih dni navkljub — smo verjeli, da gremo velikemu času naproti. Spominjam se, da smo v partizanih, če ni bilo pri roki pravega harmonikarja, dali harmoniko tistemu, ki je znal zaigrati nanjo morda samo tri pesmi. Tiste tri je moral igrati včasih kar vso noč!

Med našim hrvaškim pohodom mi je rekel Marjan Kozina, naj za glasbo, ki da jo ima že v ušesih, napišem spremno besedilo. Melodijo mi je zaigral na nekem farovškem harmoniju v nam nenaklonjenem Mrkoplju, in tako sem prvič slišal glasbo za pesem Hej, tovariši. Po njegovem besedilu, tako imenovanem »šimeljnu«, ki mi je rabil kot ritmični obrazec, sem napisal ta današnji tako znani, a, na žalost, ne dovolj ubrani tekst. Tako je nastala pesem Hej, tovariši, ki so jo kmalu zatem peli po vseh partizanskih enotah. V Mrkoplju pa sem napisal tudi besedilo za pesem: Kdo pa so ti mladi fantje! Lahko rečem, da smo prav kulturniki nemalo prispevali k tako dobremu in trdnemu stiku z ljudmi tega območja. Tako s Srbi kot Hrvati smo živeli v Gorskem kotarju v takem sožitju, da se je poznalo kasneje tudi pri naših vojaških uspehih. Dekleta so nam večkrat prek nevarnih področij nosila na položaje polne košare dobrot in obveze in zdravila za našo ambulanto. V Gorskem kotarju smo se počutili kakor doma.

Po približno treh mesecih našega bivanja na Hrvaškem je prišel ukaz, naj se vrnemo v Slovenijo. V treh dneh smo prešli Kolpo in dobršen del Dolenjske in tretji večer s pijavogoriških obronkov gledali na Barje in na ljubljanske luči. Do kraja izmučeni smo takoj po prihodu začeli oster boj s sovražnikom. Bilo je v začetku marca 1944. V komaj polurnem spopadu je bilo sedem naših borcev ranjenih. Komandant brigade mi je ukazal, naj jih nemudoma odpeljem na Vagovko, kakih 50 km daleč, kjer je bilo divizijsko previjališče in sprejemališče za bolnišnico. Med potjo smo morali včasih zahtevati z orožjem, da so nam kmetje zamenjali vprego. Zaupano nalogo sem s tremi tovariši opravil kar najhitreje. Bila je to vražje težavna pot in da je bilo še huje, je poskrbel še sneg, južen, mrzel in izdajalski.

Naša divizija se je bila potem ustavila na Gori nad Sodražico. Tamkaj je nastala moja prva pesniška zbirka Pred pomladjo. V tistih dneh sem postal vojni dopisnik pri štabu 18. divizije, ker so mojega predhodnika Bojana Adamiča klicali, naj bi prevzel partizansko godbo, ki so jo ustanavljali v osvobojeni Beli krajini. Šef propagandnega oddelka 18. divizije je bil tedaj Tone Seliškar. Ta je moji pesniški zbirki napisal uvod, na ciklostil jo je tiskal njegov sin Zlatko, risbe zanje pa je z muko vrezoval v mehke, krhke matrice slikar Vito Globočnik. Vse pesniško gradivo, kolikor sem ga bil zbral na dotedanjih partizanskih poteh, je tukaj dobilo prvo tiskano obliko v kakih dvesto izvodih. Te smo s ponosom razposlali drugim divizijam in kulturno-propagandnim odsekom naših enot: na Štajersko, Primorsko, Gorenjsko, v Belo krajino. Tako je mimo rednih glasil Glasu osemnajste in Naše pesti naš oddelek tiskal že drugo pesniško zbirko. Prva je bila zbirka Toneta Seliškarka.

V vasi Hrib pri Loškem potoku sem se nekega dne srečal tudi s proslavljenim partizanskim borcem in pesnikom Blažem Ostrovrhajem. Čakal sem bil

namreč na zvezo v družbi z Bojanom Adamičem. Blaž Ostrovrhar je bil pesnik, resničen talent za epsko poezijo. Z njim sva si tedaj povedala nekaj pesmi in sklenila prijateljstvo. Morda bi nam dal epos o našem osvobodilnem boju, ko bi bil ostal živ. Vse svoje pesmi je znal na pamet. V zanosu njegove pesniške pripovedi je bil čar, ki se mu ni bilo mogoče upreti.

Ne dolgo po srečanju z Blažem Ostrovrhajem je prišel k nam v štab Janez Perovšek-Pelko. Imel je namreč nalogo, naj organizira kulturno delo na Štajerskem in zbere nekaj prostovoljcev po Dolenjskem. V dvaindvajsetih dneh so na pohodu štirinajste divizije padli štirje vodilni kulturniki te enote: pesnik Kajuh, kipar Weis-Belač, harmonikar Janez in glasbenik Cveto Marolt-Špik, medtem ko sta se plesalka Marta Pavlinova in recitatorka Vera Hreščakova morali umakniti z zmrznjenimi nogami v neko štajersko partizansko bolnišnico. 14. divizija pa, razume se, brez kulturnega življenja ni hotela niti mogla živeti.

Odločil sem se, da grem s Pelkom na Štajersko. Že v nekaj dneh sva odrinila. Spotoma sva se oglasila še pri njegovi materi, ki je bila kuharica v dolenjskem odredu blizu Muljave, odtod pa sva jo mahnila med Kresnicami in Jevnico k Savi. V tistih hribih sva srečala Mitjo Ribičiča, ki je bil tedaj komisar četrte operativne cone in Boga Gorjana, njegovega namestnika. Skupaj smo čepeli v goščavju ob Savi in prisluškovali v tišino. Ko so se kurirji na obeh bregovih sporazumeli, se je prikazal čolnar in nas potegnil prek valov na drugi breg.

Marjan Kozina mi je izročil kot popotnico svoje kompozicije partizanskih pesmi. Lahko rečem, da sem med prvimi prinesel čez Savo pesmi Kdo pa so ti mladi fantje, Hej, tovariši, Mi smo slovenski pionirji, Na juriš in druge. Pri Sv. Miklavžu sem najprej naučil nekaj novih pesmi gojence tečaja za štajerske politične delavce. To je bila prva kulturniška akcija, ki sem se je lotil po prihodu na Štajersko.

V 14. diviziji je Janezu Perovšku-Pelku brž uspelo zbrati ekipo propagandistov. Ko pa je Pelko odšel v cono, so na njegovo mesto za šefa propagandnega oddelka divizije postavili mene. Tako z borci kot s funkcionarji sem živel v srečnem sožitju, tako med boji kot v urah mitingov, veselja in počitka. Morda sem šele v 14. diviziji dozorl v pravega partizana. Z njo sem poslej prehodil domala vso Štajersko, tako severne in južne obronke Pohorja, pa Kozjansko do reke Sotle, Mozirske planine, Moravško in zgornjo Savinjsko dolino. Med borci Šerčerjeve, Tomšičeve in 13. brigade je že dišalo po končni zmagi.

Moč, ki jo je pomenila 14. divizija, je tako pomladila osvobodilno gibanje na Štajerskem, da je tudi ta del sčasoma v boju postal ne samo enak drugim delom naše domovine, temveč jih je pogosto začel v vojaških uspehih celo prekašati.

V teh časih sem napisal celo vrsto novih pesmi. S harmoniko sem učil bataljonske zборе novih pesmi. To so bili pevci, borci 14. divizije. In obratno: kakšni pogumni borci so bili ti pevci 14. divizije! Mitraljezi v njihovih rokah so peli, a peli so glasno in odločno, kot poje zmagovito orožje. Enako je bilo kasneje v štabu 4. operativne cone. Tudi zastopniki zavezniških misij so se učili naših pesmi, mi pa smo se naučili angleških, a ruske smo znali že od prej. Pesem nas je povezovala še bolj trdno v eno fronto — borce vseh treh front: tiste na obalah Atlantika, tiste na ruskih stepah, pa nas, na fronti sredi nemškega rajha.

Na Štajerskem smo, kakor tudi v drugih področjih Slovenije, doživeli osvoboditev dobršnega dela ozemlja. Spet smo zadihali s še bolj polnimi pljuči.

Napisal sem vrsto novih pesmi, nekaj pa sem jih celo prepisal iz starih partizanskih glasil. Tako so moje pesmi izšle tudi na Štajerskem kar v dveh tehnikah: v pohorski in tisti v Savinjski dolini pod naslovom Partizanski soneti.

Po osmih mesecih bivanja na Štajerskem so me poklicali v Belo krajino v glavni štab, kjer naj bi pomagal pri urejanju gradiva za brošure, ki naj bi bile nekakšni priročniki aktivistom kulturnega življenja v naših brigadah.

Miletu Klopčiču sem pomagal pri redakciji pesmi, ki so jih peli po brigadah in v zaledju. Očistila sva jih manj posrečenih izrazov, slabih stilizmov in neslovenskih besedi. Prevajala sva ruske vojaške in partizanske pesmi. Pripravljali smo nekaj izdaj za tisk, presojali stenske časopise in sestavili vrsto programov za mitinge in podobne kulturne prireditve. Temu delu je pripisoval velik pomen politični komisar glavnega štaba Boris Kidrič. Osebnost se je udeleževal naših sestankov, največkrat v tisti hiši v Črnomlju, ki se imenuje Pod smrekco in živo razpravljaj z avtorji kratkih skečev ali dramskih prizorov, z voditelji Slovenskega narodnega gledališča, s pisci programov za kulturne prireditve, skratka z vsemi, ki so se posvečali ustvarjalnemu delu v naši osvobodilni vojni.

Na Belo krajino imam lepe spomine! Tudi sam sem jo tako rad imenoval »obljubljeno deželo slovenskih partizanov«. Siromašna, kot je — je vendar gostila tisoče lačnih in žejnih partizanov! Kljub temu, da je bila ta deželica stalno ogrožena, zlasti s severne in južne plati, se je tam vendarle porajala celica čistega življenja, ki se je na široko razmahnilo v osvobojeni Ljubljani.

Pri tem, ko opazujem in berem, kako mladi rod sprejema izročilo partizanskega duha, se mi nehote utrinja misel, da naloge miru niso nič manj težke, nič manj nevarne in zahtevne in povrh tega polne priložnosti za herojstvo. Prepričan sem, da bo izročilo partizanstva tudi v današnjem svetu in v svetu prihodnosti močna spodbuda za vedno nova junaška, ustvarjalna dejanja.

(Po pripovedovanju partizanskega pesnika Franceta Kosmača zapisal Matija Maležič.)

OGENJ

*Obliži, plamen, mi roke premrle,
privabi vanje spet pobeglo kri.
Vse žile se ti bodo željno odprle,
naj tvoja moč se z mojo pomnoži.*

*Prijetno že toplota polje v meni,
kot sladka trudnost tiplje krog srca.
O, gori, plamen! V strasti neutešeni
se vzpni z mogočnim zubljem do neba!*

*In z njim se naša pesem bo objela,
naš krik krvavi stresel bo zemljó:
in domovina vsa bo z nami pela
in bojazljivcem bo še bolj tesno.*

*Hej, z vetrom je zaplesal plamen vroče —
ko da zares nebo doseči hoče.*

Poljana na Dolenjskem, 1943

POMLAD

*Skoz droben dež se nam smehlja pomlad.
Po vseh žlebeh deževnica pritiska,
na samem, v zelenečem bregu vriska
trobentica, cvetica naših nad.*

*Po hribih v belih lisah sneg kopni.
Skoz sivi svod blešči se kos jasnine,
spočita zemlja srka v korenine
od težkih vej polzeči sok rasti.*

*Skoz droben dež koraka mlada četa.
Po dolgih, po razmočenih poteh
gre z njo pomladi blaženi nasmeħ:*

*gre komisarka mlada z njo, razgreta
za zadnji, zmagoslavni naš napad.
Skoz droben dež se nam smehlja pomlad.*

Žimarice na Dolenjskem, 1944

Božidar Jakac:
Partizanski pesnik FRANCE
KOSMAC, 1945

TIŠINA

*Na temnem robu vitkih smrek sloni
nebo, posuto z mrzlimi zvezdami.
Zaspal je veter, svet je brez glasu,*

*nič ne skali mogočnega miru.
Pa vendar — mir visi kot meč nad nami,
pa vendar nas tišina ta gluši.*

*Ne morem spati. Težki duh gozdov
ne da mi: vame dere kot neznana,
opojna moč, kot pesem, zaigrana
na čudežno glasbilo davnih snov.*

*Srnjak zakreha v noč. Morda je pit
odšel pa se mu je splašila čreda.
Tišina zgane se. Z vrhov me gleda
zamačnjenih oči — jutranji svit.*

Borovje na Pohorju, 1944
(prvič objavljeno)

PARTIZAN

*Tako je z mano : do globin sem dan
in noč dojel, zatišja in neurja.
Raz mene je spihala ostra burja
odvečno staro : zdaj sem partizan.*

*Nagosto padamo na mrzla tla.
Spod korenin rasto postave silne,
vsak dan močnejše, vsak dan bolj številne —
v vseh srcih isti ogenj plapola.*

*Samote ni več, z mladimi sem mlad.
Nevarnost — zrušen grad. Trdno stojim.
V meni zori resnice žlahtni sad.*

*Močan sem v sebi, ker razločno čutim :
svoboden sem, čeprav ne doživim
svetlobe, ki jo za obzorji slutim.*

Vrbovsko na Hrvaškem, 1943

KAJUHOV GROB

*Kurirji so vodili nas skoz kraje,
kjer je besnela zimska ofenziva.
Ko da se rast pomladna v nas preliva,
hodili skoz večer smo prepevaje.*

*Nekdo, ki se do zadnje je postaje
prebil, nam je pokazal, kje počiva
poet Kajuh. Za hip nam pesem živa
na ustnahr je zastala trepetaje.*

*Ko dom so zadnjikrat oči objele,
krvave kaplje čeznje so zdrsele.
Za sivim zidom truplo tam trohni.*

*A pesem, nestrohljiva — ta gre z nami ;
v veselju nosi nas, v naporih drami
z uporom zadnje kapljice krvi.*

Na Pohorju, 1944

POHOD

*Skoz gmajne borove gremo počasi,
veriga živa kot da tiho plava.
Za nami veter mrzlo požvižgava,
zdaj zdaj v daljavi se žival oglasi.*

*Ustavimo se na samotni jasi,
za hip posije luna krmežljava:
dolina tam pod nami tiho spava,
ah, da že spimo v majhni, topli vasi.*

*Ah, da že v majhni topli vasi spimo.
Kot živ utrinek zablesti in mine,
na dom begotna misel nas prešine.*

*A v vrsti spet pripravljeni stojimo:
skoz rezko sapo zadiši po snegu —
že čelo giblje se po strmem bregu.*

Gornji grad, 1944

DOMA

*O, mati, srce svoje partizansko,
prepihano od raskavih vetrov,
prinašam, kakor skoz končnico panjsko
čebela trudna svoj zaklad, domov.*

*Za pokošeno in strupeno cvetje
je s časom otrdeval moj obraz.
Kaj smet je, kaj je vosek in kaj med je —
izteče se kot se izteče čas.*

*V tišini naj se malo odpočijem,
da iz nosnic nemirnih izgubim
rezki vonj smrti in smodnikov dim.*

*Iz naročja doma hitro se izvijem:
toplota ni prav topla, dokler vem,
da naša zemlja ni — dom vsem ljudem.*

Ljubljana, 1945

Spomini, zapisi, kronike

Dr. Mirko Derganc

EMONA —

SANATORIJ ZA RANJENE PARTIZANE

Zdravniška organizacija OF v Ljubljani je bila od začetka do osvoboditve ena najzanesljivejših členkov v veličastni stavbi odpora v Ljubljani. Okupatorju in njegovim sodelavcem je bila ves čas trn v peti. Tega trna se jim ni posrečilo izdreti niti v drugi polovici narodnoosvobodilnega boja — po kapitulaciji Italije — ko so domači izdajalci s sodelovanjem gestapa ustvarili zelo zagrizen in sposoben policijski špijonski sistem, ki naj bi do kraja zatrl frontovske organizacije v Ljubljani. Niti po tragičnem vdoru v jedro organizacije OF v Ljubljani, jeseni 1944 in januarja 1945, se domobranski policiji in gestapu ni posrečilo do konca odkriti in uničiti mreže zdravniške organizacije OF v mestu.

Vzroka za to nenavadno žilavost in neomajno vztrajnost zdravniške organizacije — kljub mnogim žrtvam, ki jih je imela — sta bila predvsem dva. Prvi je bil vsekakor v tem, da so bili ljubljanski zdravniki, posebno mlajši in tisti, ki so delali v bolnišnicah in javnih ustanovah, spričo neznosnih razmer v zdravstvu dokaj revolucionarno razpoloženi. Saj so vsak dan videli odkrito podobo socialne revščine in krivičnosti, ki je vladala v predaprilski Jugoslaviji. Poleg tega je treba ugotoviti, da je bila med ljubljanskimi zdravniki le peščica takih, ki se niso priključili frontnim vrstam, če drugega ne, so ostali vsaj pošteni patrioti in simpatizerji tega zgodovinskega narodnega gibanja. Drugi

vzrok za uspešnost zdravniške organizacije OF v Ljubljani pa je bila izredno dobra struktura organizacije, kar zadeva izbor ljudi in način dela. Seveda je oboje zasluga komunistične partije, ki je bila pobudnica in organizatorica vsega osvobodilnega gibanja.

Zgodovinska zasluga za zdravstveno organizacijo OF pripada odličnim zdravnikom-komunistom, med katerimi naj omenim predvsem dr. Boženo Ravniharjevo in dr. Mavricija Neubergerja, ki sta opravljala vodilne pionijske funkcije ter ustvarila idealno organizacijo.

Splošno borbeno navdušenje, ki ga je že do jeseni 1941 v Ljubljani ustvarila OF, in pa dobra mreža ilegalne organizacije, stkana z nevidnimi in nepoznanimi konspirativnimi varovalnimi spojkami, sta omogočila naslednjo zgodovinsko zgodbo o organizirani kirurški bolnišnici sredi Ljubljane — sanatoriju Emona — kjer so se zdravili prvi ranjeni partizani in borci.

Kdor je poznal Ljubljano konec jeseni 1941 in v zimi 1941/42, ni pa poznal поблиže frontne organizacije, temu, pa tudi mnogim zanamcem, se bo zdelo pripovedovanje o tem prav tako fantastično kakor premnoge druge zgodbe o boju slovenske prestolnice proti okupatorju in njegovim zaveznikom, ki so v Ljubljani tedaj zbirali armado desetstisočev najboljše opremljenih vojakov ter gradili politični in policijski aparat za uničenje slovenskega osvobodilnega gibanja.

PRVI RANJENI PARTIZAN

Čeprav me je že v juliju 1941 pokojni dr. Peter Deržaj povezal v ilegalno organizacijo OF, si takrat, ko mi je na klopi parka v bolnišnici razlagal njene namene, še zdaleč nisem mogel zamišljati, da se bo resnični, oboroženi boj tako kmalu pričel.

Bilo je 17. septembra 1941. Na ljubljanskih ulicah je mrgolelo italijanskih vojakov, oficirjev, fašistov, policistov in agentov ter italijanskih uradnikov, ki so se vgnezdili v skoraj vse javne ustanove in zgradbe.

Ko sem se vrnil tisto popoldne iz bolnišnice domov, v sanatorij Emona, kjer sem bil odgovorni hišni zdravnik, sem na hodniku pred bolniškimi sobami srečal dr. Bogdana Breclja v belem plašču. Bil je miren in zbran kot navadno, toda iz oči sta mu sijali nenavadna resnoba in napetost. Brez besed mi je odprl vrata v bolniško sobo in me peljal k bolniški postelji. Na belih blazinah je počivala glava mladega moža z zelo lepim, izrazitim obrazom, ki pa je bil bled in izmučen. Velike modre oči so bile vdrte, temno obkrožene. Izražale so veliko utrujenost in mirno zadovoljstvo, obenem pa je iz njih žarel nenavaden ogenj odločnosti in hrabrosti. Na levi rami in nadlahti, ki je počivala na opornici, je bila velika snežno bela obveza. Bogdan mi je na kratko, brez uvoda in razlage povedal, da je pravkar oskrbel hudo poškodbo rame. Poleg njega je stala bolniška sestra redovnica. Z nobeno besedo ali kretnjo ni dal Bogdan razumeti, da gre za nekaj posebnega. Vedel se je, kot da ima opraviti z navadnim sanatorijskim pacientom.

Na bolniškem listu je bilo ime: »Jože Mihevc, 30 let, šofer, Ljubljana, Zaloška 17.« Ti podatki so bili seveda napačni, kot je bila napačna tudi diagnoza, ki je pomenila civilno poškodbo nadlahti. Bogdan je še enkrat pomiril bolnika z zatrditvijo, da bo sedaj vse dobro, ter mu stisnil desnico. Nato sva močče odšla iz sobe. Tudi ko je odlagal plašč in odhajal, mi ni rekel ničesar, le z izrazom oči mi je pojasnil položaj. Pri vratih ga je čakal Roman

Golob, s katerim sta mirno in na kratko izmenjala nekaj besed, nato pa vsak zase odšla.

V sanatoriju je ležal prvi hudo ranjeni partizan Jože Berkovec. V srcu so mi vrela občutja, po glavi pa so se podile misli, ki jih dolgo nisem mogel pomiriti in zvrstiti.

Ko sem zvečer ponovno obiskal ranjenca in mu dal injekcijo proti bolečinam, sem se že docela znašel in ravnal z njim prav tako kot z drugimi bolniki v sobi. Pogovor se je sukal le o njegovem počutju in o vsakdanjih stvareh. Toda iz oči je ranjencu sijalo zaupanje in hrabra vedrost, ki sta napravila name nepozaben vtis. Ta mi je bil kasneje pogosto pred očmi, kadar smo govorili ali razmišljali o naših partizanih.

Zdravljenje prvega ranjenca je potekalo naslednje dneve brez motenj in odnos do njega je bil tak kot do vsakega drugega bolnika v sanatoriju. Ranjenec je bolnikom v sobi in sestram povedal izmišljeno zgodbo o svoji »nezgodi«.

Po šestih dneh, brž ko je bil iz nevarnosti, se je odpeljal »domov«, na varnejše mesto.

Bogdan ni nobene stvari komentiral, ampak mi je med štirimi očmi dal naslednja navodila: »Tako bomo odslej ravnali v vsakem takem primeru. Nobenih besed: kdo, od kod, zakaj, kako in kam. Vsak ranjenec bo imel osebno izkaznico in bo sam povedal potrebne podatke, ki bodo: nesreča ali bolezen, pač ustrezno njegovemu zdravljenju. Nobenih izpraševanj in nepotrebnega govorjenja. Ves odnos sanatorijskega osebja naj bo tak kot do drugih civilnih bolnikov. Oskrbeni stroški bodo v redu poravnani, tako da bo formalna, to je administrativna stran urejena prav tako kot pri navadnih bolnikih.«

Bogdanova navodila sem v enako kratkih besedah razložil svojima bratoma Francu in Kristijanu, ki sta z menoj izmenoma opravljala delo sanatorijskega zdravnika. Vsi trije smo imeli svojo glavno zaposlitev v bolnišnici ali na kliniki, zato smo se v dežurni sanatorijski službi menjavali.

Z našimi prvimi ranjenci je šlo vse gladko, ne da bi osebje s sestrami vred karkoli pripominjalo, šušljalo ali ugibalo. Z nekaterimi, ki so se zavedali pomena tega dela, smo se molče razumeli.

DOGODKI V SANATORIJU DO MARCA 1942

Do marca 1942 je v sanatoriju dlje časa ležalo dvanajst partizanov, ki so vsi potrebovali daljšega zdravljenja v zavodu in operacij, ter okrog štirideset partizanov in aktivistov, ki so hodili na zdravljenje in preglede ambulantno. To število je, če ga jemljemo absolutno, neznatno in zdaleč ne ustreza tedanjim, čeprav začetnim potrebam partizanske sanitete. Moralnopolitični in človeški pomen zdravljenja naših ranjenih partizanov v znanem sanatoriju sredi mesta z vodilnimi kirurgi pa je gotovo zelo ugodno vplival na rastoče borbena razpoloženje.

V mesecu oktobru 1941 so prihajali v sanatorij prvi ranjenci, ki so ležali v njem po več tednov in bili potrebni ponovnih operacij. Namestili smo jih po navadi v isti sobi. Sredi oktobra so bile vse tri postelje v sobi št. 3 v visokem pritličju zasedene s hudo ranjenimi partizani. Sredi oktobra je zapadel do kolen visok sneg, kar je za naše kraje nenavadno. Ta sneg je spraval naše borce, posebno pa ranjence, v zelo hud položaj. Prevažati ranjence v snegu do Ljubljane je bilo silno naporno in tvegano. Ranjenci pa, ki se jih je posrečilo

ALEKSANDER DEJNEKA (Sovjetska zveza): **OBRAMBA PETROGRADA**, 1928, olje

spraviti v sanatorij, so se počutili v njem v tistem času zelo udobno. Pogovarjali so se — ker ni bilo drugih bolnikov v sobi — o boju in se zabavali, kot se pač more zabavati hudo ranjen bolnik. Skrbeli smo, da se jim je godilo čim bolje. Obiskovali so jih tudi odgovorni funkcionarji. To, da so bili v isti sobi in da so se pogovarjali, se je pozneje pokazalo kot konspirativna napaka, čeprav je bil tak postopek po eni strani najboljši.

Avgusta 1941 je Vida Tomšič, ki so jo preganjali in zasledovali kot divjo zver, v sanatoriju pod ilegalnim imenom rodila sinčka.

Decembra 1941 je ležal v sanatoriju štirinajst dni Boris Zihelr pod ilegalnim imenom Josip Kanc. Takrat so ga hodili še pogumno obiskovat člani Izvršnega odbora OF. Prav dobro se spominjam Jožeta Vidmarja, ki je s cigareto v ustih dostojanstveno prikorakal v sanatorij in šel popolnoma mirno mimo italijanskega oficirja, ki se mu seveda še sanjalo ni, da ima pred seboj predsednika IOOF.

Meseci idiličnega zakonspiriranega zdravljenja in operiranja pa so kmalu minili. Prišla sta januar in februar 1942, ko je ilegalno delo postalo težavnejše. Zimski oboroženi boj je bil skrajno naporen in težak. V mestu je bilo vedno več vohunov, ki so pretkano nastavljali pasti. Zdravljenje partizanov v sanatoriju je postajalo čedalje bolj tvegano.

Razmah partizanskega boja in število ranjencev, nevarnosti in težave zelo različnih vijugastih ilegalnih poti in prevozi v sanatorij — vse to je kmalu preraslo določene organizacijske oblike in pravila za ilegalno delo v sanatoriju. Dasi mi je Nataša — dr. Božena Ravniharjeva — izrecno naročila, da ne smemo sprejeti nobenega ranjenega partizana brez njenega poprejšnjega obvestila, smo morali sprejemati hude ranjence, ki so jih aktivisti mukoma, često po svojih osebnih zvezah pritihotapili v mesto skozi mrežo vojaških patrolj, karabinjerjev in policistov.

Odkloniti hudo ranjenega partizana bi pomenilo zanj smrt — ne glede na to, da bi bila brezsrčno kršena tudi zdravniška etika. Okoliščine so dostikrat preraščale konspiracijske oblike in pravila. Javke in zveze so odpovedale. Uničevale so jih aretacije ali pa so se tovariši, ki naj bi skrbeli za zvezo, morali umakniti in izpremeniti ilegalna zatočišča. Zato obveščanje pogosto ni delovalo.

Upravnici sanatorija, moji materi, o prvih ranjenih partizanih nismo ničesar povedali, da je ne bi obremenjevali s skrbmi, odgovornostjo in strahom. Toda že oktobra 1941 je, ne da bi bil kdo hotel in ne da bi kdo z njo o tem govoril, vedela za vsakega partizana, ki je bil sprejet. Z vsemi močmi je pogosto po lastnem preudarku uvajala kamuflažne ukrepe pri administraciji, v postopku z osebjem in drugimi navadnimi bolniki. Odvrčala je pozornost in na vse načine zakrivala vse sumljive okoliščine, ki jih ni bilo malo. Največje težave so bile še s ponarejenimi osebnimi izkaznicami ranjencev, ki smo jih dobili včasih šele po desetih dneh, dasi bi bili morali bolniki po predpisu oblasti takoj ob sprejemu predložiti upravi osebne dokumente. Lahko si zamišljam, kako je uboga mama trepetala za ranjene fante in kako nemirno je bilo njeno spanje, ko so bile nočne preiskave v mestu že na dnevnem redu. Kakšno verigo žrtev bi bil tedaj povzročil vdor italijanske policije v sanatorij! Kako porazno bi delovalo to na razpoloženje in borbene moralo v mestu. Vsi, ki smo bili naravnost zapleteni v to delo, smo to vedeli, toda težav z najboljšo voljo nismo mogli odstraniti. Preostajalo je le eno: delati naprej in tvegati.

Naj opišem zgodbo o hrabrem primorskem borcu Ferdu Kravanji. Ferdo Kravanja je bil že maja 1941 v spopadu s karabinjerji hudo ranjen v prsi in ujet. Obsojen je bil na smrt, nato pa je ležal dolge mesece pod stražo na kirurgičnem oddelku ljubljanske bolnišnice. Zdravniki z dr. Venčeslavom Arkom na čelu smo zavračevali zdravljenje in izpolnitev smrtne obsodbe na vse mogoče načine, dokler nismo sredi oktobra 1941 organizirali pobeg iz bolnišnice, čeprav sta ob Kravanjevi postelji noč in dan stražila dva karabinjerja. Ker je imel Kravanja še odprt prsni koš, je komaj stal na nogah. Stlačili so ga v avto, ki je bil skrit za bolnišnico, ter ga odpeljali na varno mesto. Vse vojaštvo in policija sta bila na nogah. V Kravanji so takrat videli Italijani sovražnika številka ena. Takoj so razpisali sto tisoč lir nagrade na njegovo glavo.

Ko sem dva dni nato popoldne opravljal vizito v sanatoriju, mi je zledenela kri v žilah. Koga sem zagledal v bolniški postelji? Ferda Kravanjo. Bil je smrtno blede, izčrpan od visoke vročine in skrajno nervozen. Vedel je namreč, da leži v sanatoriju na žerjavici. Zaradi nesporazuma v ilegalni organizaciji so ga »po drugi liniji« spričo nevarnega zdravstvenega stanja prepeljali iz

skrivališča v Emono. To je bilo blazno početje, kajti kje bodo Italijani iskali hudega ranjenca s široko odprtim prsnim košem, če ne v zdravstvenih zavodih? Takoj zvečer smo Kravanjo prepeljali v stanovanje moje sestre na Resljevi cesti. Na »zvezo« nismo utegnili čakati. Tam sem zdravil Kravanjo nekaj mesecev, dokler ni ozdravel. Toda medtem so neke noči moji domači na Resljevi cesti doživeli smrtni strah: v stanovanje so vdrli karabinjerji z nasajenimi bajoneti. Že so hoteli vstopiti v sobo, kjer je ležal Kravanja, tedaj pa se je vodja patrulje domislil, da so prišli v prvo, namesto v drugo nadstropje. Od strahu otrdela svaka jih je čez nekaj trenutkov videl, da gredo po stopnišču navzgor. Kako si je oddahnil ubogi Kravanja, si je lahko misliti.

Kravanja je padel jeseni 1944 pri prehodu čez Sočo kot sekretar zahodno-primorskega okrožja, potem ko je opravil velikansko političnoorganizacijsko delo. Na Tolminskem ga še danes vsi štejejo za vzor idealnega borca in junaka.

Zgodilo se je tudi, da so januarja 1942 sredi dopoldneva, ko smo vsi zdravniki delali v bolnišnici, pripeljali ranjenega partizana, starega komaj sedemnajst let. Partizanov tovariš in aktivist je zapeljal kar na dvorišče, kjer je skozi debel kup smrekovih vej že pričela kapljati kri. Ranjenca so spravili v sobo kar skozi dvoriščno okno, kajti ob glavnem vhodu so hodili italijanski oficirji in vojaki ter razni ljudje, ki bi bili gotovo postal pozorni nanj. V sanatoriju so se zdravili in prihajali vanj na obiske tudi ljudje, ki so bili sovražni OF, k nekaterim bolnikom pa so hodili celo italijanski oficirji in uradniki.

NEVARNOST IN DRZNOST STA BILI VEDNO VEČJI

Mnogi partizani so — proti navodilu in volji frontne organizacije — izvedeli za »partizanski sanatorij«. Celotno neorganizirani zdravniki so ranjene partizane po raznih poteh spravljali v sanatorij. To je seveda stopnjevalo moralo in zaupanje v zdravstveno organizacijo ter vlivalo ljudem pogum, po tehnično organizacijski strani in glede na konspiracijo pa to ni bilo dobro. Borbeni zanos in navdušenje sta bila tedaj že tako splošna, da posebno borcev na terenu ni bilo mogoče zameriti nekaterih konspirativnih napak, ki so ogražale zaledje.

Vodstvo OF je seveda za take napake vedelo in se proti njim z vsemi silami bojevalo. Nekajkrat je prišel čez noč v sanatorij tudi Aleš Bebler-Primož, takratni namestnik komandanta partizanskih enot Slovenije. Partizane v sanatoriju je opozarjal, kako nujna je konspirativnost, in jim dajal potrebna navodila. Ne bom pozabil, kako je prišel zvečer na smrt utrujen s terena. Sedel je z nami — vsemi brati — v dežurni sobi pri večerji ter nam pripovedoval o razmahu in obsegu boja. Občudoval sem njegov brezmejni optimizem in prepričevalnost, s katerima je vsakomur vlival nove moči in pogum. Bilo je že dolgo po tistem, ko so Italijani na njegovo glavo razpisali vrtozglavo vsoto.

Praviloma smo ranjene partizane in aktiviste zdravili ambulantno, seveda če so bili za to sposobni. Kajti zanje je bilo čez noč varneje v zasebnih ilegalnih stanovanjih kot v sanatoriju — ne glede na to, da je imel sanatorij le enajst bolniških postelj. Ranjeni in bolni partizani ter ilegalci so prihajali ob ordinacijskih urah, pomešani med druge bolnike. Celotno preden so odhajali na teren in v boj, smo jih pregledovali. Tako se spominjam, da je Mara Dermastia pripeljala nekoč na rentgenski pregled kar celo četico, med njimi junake iz bojev v Dražgošah, ki so odhajali ponovno na položaje.

Poleg dr. Bogdana Breclja so partizane v sanatoriju zdravili in operirali prof. dr. Božidar Lavrič, dr. Venčeslav Arko in trije bratje Derganci. Kot rentgenolog je pomagal dr. Rudolf del Cott, ki je z rentgenskim filmom odkril marsikateri projektil in kroglo. Največje operacije je opravljal prof. Lavrič, ki smo mu drugi izmenoma asistirali in narkotizirali.

Konec oktobra 1941 sva z dr. Lavričem posedala ob večerih v bolniški sobi, kjer so bili sami partizani, in kramljala z borci o veličini, težavah, pa tudi o radostih oboroženega boja. To s konspirativne strani seveda ni bilo pametno. Stalo naju je skoraj življenje meseca marca 1942, ko sva bila zaprta v belgijski vojašnici. Izdal naju je edini izdajalec med ranjenimi partizani v sanatoriju Emona, kasnejši belogardistični oficir Miroslav Bone. Naše navdušenje takrat ni poznalo skrbi in premišljene previdnosti, posebno če ni bilo v bolniški sobi nobene sestre. Vendar so bile do pomladi 1942 sestre-redovnice, kar smo jih imeli v sanatoriju — pet do šest — še zanesljive in so nam navdušeno pomagale zdraviti partizane, borce za svobodo. Čeprav se nismo z njimi nikdar pogovarjali o delu in organizaciji, niti o ranjencih in o boju, so — zlasti nekatere — zelo prizadevno pomagale tudi pri konspiraciji in kamuflaži pred drugimi bolniki in pred obiskovalci. Takrat jih duhovništvo še ni pokvarilo in priregnilo v svoj protinarodni aparat. Prav pri teh dobrih sestrah smo kasneje videli, kakšno nesrečo je pomenilo za Slovence strupeno seme, ki ga je s svojimi organizacijami sejal visoki kler skupaj z okupatorjem v zagrizenem boju proti nastajanju novega sveta. Toda jeseni 1941 je bil slovenski narod še enoten. Čeprav so sestre instrumentarke pri operacijah sodelovale in tako videle projekte in krogle, ki smo jih odstranjevali, so molčale in nas tudi kasneje niso izdajale.

Sanatorij Emona je bil z imenovanimi zdravniki v dobri zvezi z bolnišnico in kliniko. Po potrebi in pa zato, da bi stvari prikrivali, smo iz sanatorija premeščali ranjence tjakaj in narobe. Kajti tudi drugi kirurgični in ortopedski oddelek bolnišnice ter kirurgična klinika so zdravili več partizanov in aktivistov. Organizacija OF je bila na teh oddelkih močna in aktivna.

Ranjeni in bolni partizani so se v Ljubljani zdravili večidel v ilegalnih stanovanjih in skrivališčih, kamor jih je hodila zdraviti cela vrsta za to zadolženih zdravnikov. Tudi iz sanatorija smo jih, brž ko se je dalo, premeščali na varna in skrita mesta, če je bilo le mogoče hitro najti ustrezno zvezo.

Kot smo že povedali, je bilo delo v sanatoriju januarja in februarja 1942 večkrat že preveč tvegano. Zato je tudi vodstvo OF ustavljalo pošiljanje novih ranjencev v sanatorij, kajti dragoceni člani zdravstvene organizacije so se že preveč izpostavljali. Vendar so ranjenci še prihajali po svojih lastnih poteh, zlasti tisti, ki so mogli sami hoditi, da smo jim nudili ambulantno kirurško pomoč in oskrbo.

Zdravniki smo hodili tudi v vasi blizu Ljubljane, posebno pod Krim, prevezovat in zdraviti po kmečkih hišah skrite ranjence. To delo je bilo zaradi visokega snega in nešteti italijanskih patrolj večkrat zelo tvegano. Spominjam se, da sem za kamuflažo jemal s seboj svojo ženo s cekarjem. Italijanom sva tvezla, da sva šla kupovat jajca in moko.

Naj opišem enega najbolj tveganih primerov zdravljenja v Emoni.

Dvajsetega februarja 1942 je neustrašeni aktivist Štefan Babnik sredi mesta in sredi belega dne sodeloval pri likvidaciji narodnega izdajalca Avgusta Praprotnika. Tako rekoč sredi italijanskih vojakov je skočil Babnik v avtomobil, za katerim so Italijani divje streljali. Prebili so avtomobilu zadnjo gumo in Babnik je skozi karoserijo dobil strel v hrbet. Pogumni vozač pa je z ranjencem

kljub temu zdirjal v severno bežigrajsko predmestje in zapeljal v Vilharjevo ulico v ordinacijo dr. Mavricija Neubergerja, ki so ga leta 1945 na Turjaku belogardisti umorili. Dr. Neuberger je uvidel, da je Babnik smrtno nevarno ranjen, da pa bi mu pravočasna operacija še utegnila rešiti življenje. Toda kako spraviti ranjenega junaka v bolnišnico? Odločil se je, da pokliče rešilni avto. Seveda sta bila reševalca organizirana frontaša. Pripeljala sta Babnika po zdravnikovem naročilu v sanatorij Emona. Obvestili so me o tem in čakal sem v sanatoriju na ranjenca. Vsa Ljubljana je bila razburjena, Italijani so zaprli vse ulice in ustavljali ljudi; preiskovali so tudi po mestu ter iskali atentatorje. Ko sta reševalca nesla ranjenca iz avtomobila k sanatorijskim vratom, je z nosil kapljala kri po svežem snegu. Vojaške patrolje pa so hodile mimo...

Babnik je bil ranjen skozi hrbet v trebuh in je bil skoraj že izkrvavel. Brž smo z rentgenom ugotovili smer in mesto projektila. Poklical sem prof. Lavriča, ki je nemudoma prišel. Kljub izredno težavni operaciji in prizadevanju ranjenca ni bilo mogoče rešiti. Imel je raztrgana čreva in poleg tega v trebuhu prebito glavno krvno žilo — aorto. Ponoči je nekaj ur po operaciji umrl, do zadnjega junaški in veder; naročil je še pozdrave domačim. Ker je bilo gibanje po ulicah po osmi uri prepovedano, je dr. Lavrič ostal z nami čez noč v sanatoriju. Ugibali smo, kaj naj storimo z mrtvim Babnikom. Nobenih navodil nismo mogli dobiti, kajti ponoči so bile vse zveze pretrgane. Odločili smo se, da zjutraj telefoniramo na policijo in preprosto sporočimo, da se je v sanatorij zatekel neki ranjen človek, ki je po operaciji umrl. S policije so nam odgovorili, naj ga odpeljemo na Žale. Tam so ga brez preiskave pokopali. Šele čez čas so ga izkopali — takrat, ko sva bila z dr. Lavričem v zaporu.

Proti koncu februarja 1942 so se v Ljubljani pričele množične racije, zapiranje in deportiranje prebivalstva, zlasti mladih moških. Takrat so začeli Italijanom organizirano pomagati belogardisti, ki so kazali in izdajali frontovce in aktiviste.

Zaradi nepredvidenega šušljanja in konspiracijskih napak je Italijanom prišlo na uho nekaj o »Emoni«. Izdal pa nas je že omenjeni bivši partizan — ranjenec Bone, ki so ga Italijani ujeli. Pri zaslišanju je klonil in prestopil v tabor ovaduhov. Zato so se zgrnili nad Emono črni oblaki. Vse to sem zvedel šele v zaporu.

Brž ko smo izvedeli, da se bodo začele sistematične racije, smo premestili na varno še zadnjega ranjenca. Ta je zadnjo noč pred racijami spal v sanatorijski čakalnici. Skrbno smo uničili vse sledove ter mirno čakali, kaj bo.

Prvega marca 1942 je italijansko vojaštvo kmalu po polnoči obkolilo in zasedlo vso okolico sanatorija. Težki mitraljezi so stali na vsakih nekaj metrov: na vrtu, na dvorišču, na ulici in na križiščih. Seveda ta dan zjutraj nisem mogel v bolnišnico. Okrog devete ure so vdrli v sanatorij »granatieri di Sardegna« pod vodstvom zloglasnega tenenteja Vanguse. Bil je visok, črn in nadut surovež. Imel je črne brčice in monokel, na glavi čelado kot vsi ostali, v roki pa bič in nabito orožje. Vangusa je bil znan po surovosti in nasilju. Tako je na primer izganjal Ljubljance iz kasarne s pasjim bičem in jih zmerjal s pasjo raso. Čez nekaj mesecev je na Dolenjskem prejel od partizanov zaslužno plačilo — smrt na drevesu. — Pričelo se je preiskovanje in brskanje po celem sanatoriju od kleti do podstrešja, iskanje po bolniških sobah in zapisnikih, toda ti so bili skrbno izpolnjeni z napačnimi podatki.

Prvo, kar je napravil Vangusa, je bilo, da je lastnoročno presekala telefonski kabel, nato pa pričel divjati po sanatoriju in se znašati nad nami, tako da so

ga lastni oficirji debelo gledali. Navzkrižno je zasliševal vse osebe. Celo dopoldne so Italijani premetavali in preiskovali sanatorij. Našli seveda niso ničesar, čeprav so jim pomagali maskirani in v vojake preoblečeni domači izdajalci. Iz vsega sem kmalu razbral, da Vangusa nekaj ve o partizanu z ilegalnim imenom Alojz Levstik, ki je oktobra ležal v isti sobi kot Bone. Levstiku je dr. Lavrič odstranil svinčenko iz stegenskega pregiba. V operacijskem protokolu je bilo seveda napisano, da je imel Levstik absces, ki ga je Lavrič samo prerezal. Opazil sem namreč, da je Vangusa na operacijskem protokolu, ki ga je zaplenil, pri imenu Levstik napravil rdeč križec.

Ko so vojaki in oficirji proti eni uri končali s preiskavo, mi je Vangusa ukazal, naj oblečem plašč. Obstopili so me »granatieri« in me odpeljali v kamion s pokrito streho, ki je čakal na ulici pred sanatorijem. V njem sta v kotu že čepela vklenjena dr. Bogdan Brecelj in mlad partizan Iztok, danes dr. Karo, ki so ga Italijani »sneli« pri sočasni raciji v bolnišnici.

Ko smo popoldne buljili skozi zamreženo okno v belgijski vojašnici, se je pripeljal na dvorišče nov kamion karabinjerjev; sredi med njimi sem zagledal dobro znan zeleni klobuček dr. Lavriča. »Sedaj smo tički iz Emone skupaj,« sem si mislil, ko sva se z Bogdanom zasmejala prihajajočemu dr. Lavriču.

Toda veselosti je bilo konec, ko sem čez nekaj dni na dvorišču vojašnice zagledal Boneta v spremstvu karabinjerjev. Postalo mi je jasno, od kod izdaja in kaj lahko Italijani vedó. Zato sva se z dr. Lavričem na zasliševanje, kamor so nas poklicali šele čez štirinajst dni, primerno pripravila. Sedela sva dva meseca v »belgijski«, jaz sem bil medtem za »spremembo« tudi v šentpetrski kasarni in na policiji, ker so me »tipali« še zaradi drugih »grehov«.

Jeseni 1942 smo prišli pred »tribunale militare« — vojaško sodišče. Tam smo sedeli na zatožni klopi dr. Lavrič in jaz zaradi »Emone«, trije klinični asistenti dr. Lavriča, dr. Milan Žumer., dr. Franc Derganc in dr. Martin Benedik, pa zaradi operiranja in zdravljenja nekega ranjenega aktivista iz Ljubljane na kirurški kliniki. Mojega tretjega brata Kristijana pa so odpeljali v internacijo v Padovo.

S tem je bilo seveda zdravljenje ranjenih partizanov v sanatoriju Emona končano, kajti sanatorij je bil poslej kot pribežališče »ribellov« pod skrbnim policijskim in špijonskim nadzorom. Toda medtem so po slovenskih gozdovih rasle dobro organizirane bolnišnice, skrbno zavarovane s konspiracijo in brigadami partizanov.

Poleti 1942 je komandant zloglasne divizije črnosrajčnikov Montagna sklical v srednjo tehnično šolo — kjer je bil njegov štab — vse zdravnike iz Ljubljane ter jim zagrozil, da bo dal na mestu ustreliti vsakega zdravnika, ki bi zdravil ranjenega partizana ali sumljivo osebo, ne da bi to takoj sporočil italijanskim oblastem. Kljub temu so ljubljanski zdravniki hodili zdraviti ranjene borce po ilegalnih skrivališčih in stanovanjih v Ljubljani tudi pozimi 1942-1943. leta.

DESANT NA DRVAR V OČEH DESETLETNEGA OTROKA

Priča desanta na Drvar 25. maja 1944 je bil tudi Nedeljko Trikič, absolvent strojne fakultete v Ljubljani. Med to nemško operacijo, katere cilj je bil ujeti vrhovnega poveljnika NOV in POJ maršala Tita, je bil Nedeljko Trikič star deset let. Poglejmo, kako je videl desant na Drvar:

S prihodom partizanov v Drvar spomladi 1944 se je začelo moje lepo življenje. Vsak večer so bile v veliki dvorani tovarne celuloze, ki je lahko sprejela vse prebivalce mesta, brezplačne filmske predstave. Domov sem se vračal šele pozno ponoči. Dneve sem ponavadi preživel v igri z drugimi otroki, ne da bi posvečal kaj veliko pozornosti nemškim letalom, ki so večkrat letela nad Drvarjem in ga včasih bombardirala. Tudi otroci lahko »oglušijo« za vojno. Vendar pa nisem niti slutil, da je lahko vojna tako grozna in strašna. O tem sem se prepričal 25. maja 1944.

Kot ponavadi sem tudi pred tem usodnim dnem, ki je prišel v zgodovino, odšel v tovarno celuloze, da bi videl film. Ko sem se kasneje vrnil domov, sem računal, da bom naslednji dan tako kot po navadi dalj časa spal. Toda že približno ob 6.15 je v našo otroško sobo stopil oče in zbudil mene ter štiri brate, od katerih je imel najstarejši 14, najmlajši pa 5 let in še tri otroke sosedov, katerih starši niso bili v Drvarju. Neki Rus iz sovjetske vojne misije, ki je stanoval v naši hiši, mu je namreč dejal: »Bežite, bežite.« Toda, kam naj bežimo? Komaj smo se malo zdramili, že je bilo nebo polno rumenkastih in rdečih platnenih kupol. Sonce je toplo sijalo. Niti meglice ni bilo, čeprav je po navadi vsako jutro ležala v dolini, kjer je mesto.

Stali smo poleg zidu in gledali. Nad Drvarjem so se zibali padalci, ki sem jih videl prvič v življenju. Opazil sem, da se rdeča padala hitreje spuščajo proti zemlji. Kasneje sem zvedel, da so z njimi spuščali strelivo in hrano. Za njimi so pristajali nemški vojaki. Bilo jih je približno petsto do šeststo. Večinoma so »padli« v središče mesta. Mi smo stanovali v »Trnjaku« ob robu mesta. V bližini je bilo »Šobičevo pokopališče«, malo naprej pa gozdiček. Šator planina in Jadvovnik sta bila v zelenju.

Komaj se je polegel prah, ki so ga dvignile nemške bombe, odvržene na Drvar, se je začelo streljanje z vseh strani. O Rusih, ki so imeli sobo v naši hiši in od Američanov Johna in Paka, ki sta stanovala pri sosedih, ni bilo niti sledu. Verjetno so že med bombardiranjem zapustili mesto. Namesto njih je zdaj na

bližnji hruški visel nemški vojak, ki se je skušal rešiti iz padala. Drugi padalci, ki so bili že na tleh, so se s pomočjo kompasa usmerili proti jami, ki je bila za Uncem. Niti sanjalo se mi ni, da je bil maršal Tito tedaj v Drvarju.

Ko so v mestu še trajali boji, smo po strugi Drvare prišli mimo vrb in šibja do bližnjega gozdička. Tam sta bila tudi Američana John in Pak ter njun spremljevalec, neki Dalmatinec. Moji mami je dejal, da je našo hišo zaklenil in da je »vse v redu«.

Po prvem, enournem viharju je »družinski svet« sklenil, da se mama vrne z nami domov, oče in ded pa sta prek Misija odšla proti Jadovniku. Ker sem se preveč bal, sem prosil očeta, naj me vzame s seboj. Prepričeval me je, da v gozdu ni kaj jesti in da bom umrl od lakote. Tako smo se v solzah ločili.

V Drvarju, ki so ga Nemci že zasedli, je bilo grozno. Vrata naše hiše, narejena so bila iz brun in ometana, so padalci razbili. Po sobah je bilo vse razmetano. Sredi dvorišča je stal »šarec«. Presenečen sem bil, ko sem videl v sobi Rusov, v katero nisem nikoli vstopil, ko so bili pri nas, veliko slik. Iz te sobe je mama takoj prinesla revolver, ki so ga Rusi pustili, in ga vrgla v škaf s pomijami. Kasneje ga je našel neki strašno visok in suh Nemec s čelado na glavi. Zdel se mi je kot strašilo. Nekaj je vpil nad mamu in kazal revolver. Pojasnjevala mu je, da so ga pustili vojaki, ki so odšli.

Streljanje v smeri proti jami pod Gradino in v središču Drvarja še ni pojenjalo. Radoveden sem bil, kaj se dogaja okrog naše hiše, zato sem šel k sosedu, da bi videl svoja tovariša Sretka in Duška, s katerima sem se igral. Sretko je bil star približno štirinajst, Duško pa deset let. Njun oče je bil v ujetništvu. Tistega dne njune mame ni bilo doma. Presunilo me je, ko sem ju videl, kako ležita skupaj s stricem in teto mrtva na pragu hiše. Nemci so jih pobili. Njuna sestra je bila hudo ranjena, vendar je ostala živa. Kakšna tragedija družine! Toda po vojni je njihova mati imela še dva sina, ki sta spet dobila imeni Sretko in Duško.

Hiša, v kateri so bili prej Američani, je gorela. Grozila je nevarnost, da se bo vžgala tudi naša hiša. Prosili smo Nemca, naj nam dovoli nositi vodo iz Drvarja in gasiti požar. Šel sem s kanglo po vodo. Toda v bližini potoka je stal padalec poleg približno petdeset v vrsto postavljenih žensk in otrok. Zaklical mi je »Komm ... komm.« Očitno jih je nameraval postreliti. Vrgel sem kanglo in jo ucvrl, kolikor so me noge nosile. Planil sem domov in rekel materi: »Pusti, naj zgori vse, tam jih streljajo!«

Toplo sonce je vedno bolj pripekalo. Bojev še ni bilo konec. Neki padalci, ki so prihajali na naše dvorišče, da bi se napili vode, so vzklikali: »Afrika, Afrika!« Tu in tam je bilo slišati žvižg krogle ob naši hiši. Zbrali smo se okrog zidanega dimnika, posebno ob njem, ker smo se tam čutili najbolj varne, in skozi razbita vrata gledali, kaj se dogaja. Nenadoma sva z mlajšim bratom Srbom zagledala za ograjo neko krvavo roko in v njej bajonet. »Ta prav gotovo kolje ljudi« — sva pomislila in ne da bi se obotavljala, skočila skozi okno ter zbežala proti sosednemu gozdičku. Tedaj se mi je zdel kot pragozd, v katerem naju ne bo mogel nihče najti. Nemci so streljali za nama s Trničbrega, vendar naju niso zadeli. Toda moje sanje o »pragozdu« — rešitelju — so se takoj razblinile. Pred začetkom gozda je ležal mrtev partizanski konjevoдец. To se pravi, da je smrt tudi tu. Ustrašila sva se. Sklenila sva, da se bova po najkrajši poti vrnila domov. Spotoma sva srečala Nemce, ki so gnali s seboj več ljudi.

Popoldne, približno ob treh, je naše dvorišče postalo zbirno mesto nemških oficirjev. Eden izmed njih je začel govoriti. Bil je zelo jezen, vpil je, kričal, razgrajal. Po svoji otroški pameti sem iz tega sklepal, da jim desant ni uspel

ERNÖ BERDA
(Madžarska):
**ZMAGOSLAVNI
PRIHOD**, 1939,
linorez

(Grafika je iz cikla
»No pasaran«, ki ga
je navdihnili španska
državlјanska vojna.)

tako, kakor so pričakovali. Naenkrat je odjeknil strel. Krogla je zadela nemškega poveljnika v nogo. Ostali so se ustrašili in razbežali. Čez čas je prišel neki Nemec in zahteval od matere obveze. Dala mu je brisačo, da bi ranjencu obvezali nogo. Nato ji je ukazal, naj pomaga, da bo oficirja na šotorskem krilu odvlekel proti Šobičevem pokopališču, kjer so se Nemci okrog štirih začeli umikati iz Drvarja.

Kaj se je pravzaprav zgodilo? Zvečer, ko so partizani povsem ugnali Nemce pri Šobičevem pokopališču, je prišel v našo hišo partizan, star približno petindvajset let. Rekel je, da se je med nemškim desantom skril v senu v hlevu, ki je bil oddaljen približno stopetdeset metrov od naše hiše. Ves čas je skozi špranje v deskah gledal, kaj se dogaja okrog njega. Prav med govorom nemškega

oficirja je od nekod zaslišal: »Hura, hura, proletarci!« Morda se mu je to tudi samo zdelo. Ni vedel, ali naj bi ustrelil nemškega oficirja ali ne. Končno se je odločil.

Boj med našimi borci in Nemci se je nadaljeval do polnoči. Tedaj smo slišali partizane, ki so se pogovarjali: »Moramo se umakniti.« Tudi mi smo sklenili, da bomo takoj zapustili hišo in odšli proti hribom in gozdovom. Toda od česa bomo tam živeli? S sosedovimi nas je bilo osem otrok. Z bratom sva odšla v hlev, da bi odpeljala tudi kravo. Stresla sva se in zgrozila, ko sva v trdi temi otipala mrtvo roko. V jaslih je najverjetneje ležal mrtev partizan. Iz hleva sva odgnala kravo, vzela dve odeji in ob strugi Drvarja odšla proti Misijam. Skozi noč so letele svetlikajoče se krogle. Za nama je ostajala dolina Drvarja. Oddaljila sva se kakšnih pet kilometrov. Od tam sva zbežala do Klekovače. Iz lesa smo si otroci zgradili kočo, iz vej pa posteljo, prek katere smo položili odeje. Tam smo ostali deset dni. Naša edina hrana je bilo mleko, pa še tega ni bilo veliko, ker je bila krava sestradana. V našem »taborišču« se je razlegel jok lačnih otrok.

Ko smo prišli v Misije, kjer smo našli veliko odraslih, smo slišali, da sta moj oče in ded v Ataševcu. Moramo ju najti. Toda, da bi prišli tja, bi morali okrog vsega Drvarja, seveda precej naokrog. Naključje je hotelo, da smo sredi pota srečali nekega partizana, ki je vodil dva konja. Prepoznali smo našega »Mujo«, bosanskega konjička, ki ga je ded kupil še pred vojno. Joj, kako prav bi nam zdaj prišel. Prosili in prepričevali smo vojaka, naj nam vrne našega »Mujo«. Verjetno smo se mu smilili, zato nam ga je dal. Nanj je mama posadila tri najmlajše otroke. To je bilo veliko olajšanje za vse. Ni nam jih bilo treba več nositi. Končno smo našli tudi očeta in deda.

V gozdu je bilo zelo težavno. Drobili smo drevesno skorjo, trgali travo in jedli ter obenem jokali. Ko bi se le lahko najedel! Sklenil sem, da bom zajezdil »Muja« in odšel v Drvar. Bilo je že pravo poletje. Koruza je že prav gotovo odgnala prve storže. Domači so me odvracali od tega namena, češ da koruza ni mogla roditi, ko pa je nihče okopal. Toda lakota je bila močnejša. Prejezdil sem približno dvanajst kilometrov in se spustil v Drvar, v katerem je bilo veliko Nemcev. Nihče se ni zanimal zame, saj sem bil otrok.

Kakšna neverjetna sreča, koruza je že imela storže z mlečnimi zrni. Vesel sem bil in jih trgal ter tlačil v vrečo. Zelo ponosnega sem se čutil, ker bom lahko nahranil domače. To bo zanje prava gostija. Z veliko truda sem naložil dve vreči na sedlo konjička in se napotil nazaj v gozd. Ko sem se vračal, sem na neki strmini slišal streljanje. Verjetno so nemške prednje patrulje streljale name iz oddaljenosti približno enega kilometra. Skril sem se za konjička in ga pognal. Po dveh kilometrih naporne hoje sem prišel do gozda, kjer sem bil spet na varnem. Moja vrnitev je bila prava slovesnost. Končno se je naš jedilni list spremenil. Hrane je bilo dovolj. Pekli smo koruzo in jo s slastjo jedli.

Okrog 25. avgusta se je končalo naše begunsko taborjenje v gozdu. Drvar je bil dokončno osvobojen. Seveda so od mesta ostala samo še pogorišča. Lotili smo se dela, da bi si postavili streho nad glavo, dokler je bilo še toplo vreme. Ko smo sezidali vse štiri zidove prve sobe in postavili streho, se nam je zdelo, da imamo znova hišo. Naslednji dan je moj najmlajši petletni brat pripovedoval sosedom: »Kako je bilo sinoči pri nas toplo. Vsi smo se potili.« Iz sobe ni bilo več videti modrega neba, na katerem so se 25. maja 1944 nenadoma pojavili nemški padalci.

*(Po pripovedovanju Nedeljka Trikića zapisal
Relja Atanasijević.)*

Boris Čižmek

VSTAJA NA ŠTAJERSKEM

NASLEDNJI ODLOMEK IZ ZBORNIKA VSTAJA JUGOSLOVANSKIH NARODOV 1941 JE DRUGA POLOVICA PRISPEVKA BORISA ČIŽMEKA O VSTAJI NA ŠTAJERSKEM. AVTOR OBRAVNAVA V PRVI POLOVICI OBDOBJE TIK PRED NAPADOM FAŠISTIČNIH SIL NA JUGOSLAVIJO TER OBDOBJE DO NEPOSREDNE OBOROŽENE VSTAJE, DELOVANJE PARTIJSKIH ORGANIZACIJ, KI SO BILE AKTIVNE ZLASTI V INDUSTRIJSKIH CENTRIH. ORGANIZACIJO ODHODA PROSTOVOLJCEV V VOJSKO, VDOR NEMCEV V MARIBOR IN ŠTAJERSKO, ZAČETKE UNIČEVANJA SLOVENSTVA TER IZSELJEVANJE, ZBIranJE OROŽJA, PRVE AKCIJE, USTANOVITEV PRVIH ORGANIZACIJ OF IN FORMIRANJE BOJNIH ENOT.

SLOVENSKA IZDAJA ZBORNIKA VSTAJA JUGOSLOVANSKIH NARODOV 1941, KI BO IZŠLA PRI ZAVODU BOREC, JE SKRAJŠANA IZDAJA ISTOIMENSKEGA ZBORNIKA V ŠTIRIH KNJIGAH, KI JE V LETIH 1962 DO 1964 IZŠEL PRI ZALOŽBI VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA »VOJNO DELO« V BEOGRADU.

Pred odhodom članov partije v partizane je bilo na Štajerskem izpeljanih več sabotaž, ker je moral v večini primerov vsak posameznik pred odhodom izpeljati kako akcijo. Tako je bil v Mariboru uničen cestni valjar, 8. julija pa na progi Dunaj—Beograd pri Pragerskem pretrgan mednarodni telefonski kabel; z natresanjem peska v ležaje je bilo uničenih še nekaj vagonov in lokomotiv. V Ljutomeru so komunisti zažgali dva vagona slame, namenjene vojski, prerezali telefonske žice ter premazali z barvo znake in table v mestu.

V noči od 6. na 7. julij je bila po navodilih PK KPS Štajerske izpeljana velika akcija pisanja gesel. Ta akcija se je razvijala v Savinjski, Saleški in Mislinjski dolini pa tudi v drugih krajih, tako na primer v Rušah in Mariboru. V tej široki okciji, v kateri so sodelovali tudi nepartijci, so bili uničeni nemški napisi, kašipoti in drugi znaki, povsod pa so bila napisana bojna gesla. Pred to akcijo so bili vsi člani partije in simpatizerji opozorjeni, naj po končani akciji gredo v partizane.

Dne 14. julija je bila takšna akcija izpeljana v Trbovljah, 15. julija pa ponovno v Rušah. Medtem so začeli tu pa tam na terenu graditi partizanske bunkerje. Mariborski in ruški skojevci so že v maju in v začetku junija hodili na Pohorje in opravljali zemeljska dela nad Rušami za prihodnjo partizansko enoto. Skupina skojevcev iz Gornje Radgone je začela v Spodnji Ščavnici že v juniju 1941 graditi zemljanko.

Ob prihodu mariborskih komunistov v partizane na Pohorje so bile v Mariboru izpeljane še nekatere akcije. Na škofijskem posestvu v Radvanju je bilo požgano gospodarsko poslopje. Na tem posestvu je bila takrat šola hitlerjanske mladine. V Mariboru je prišlo tudi do manjšega oboroženega spopada.

V prvi polovici julija so se pojavile na Štajerskem prve partizanske enote. Zbirališče za pohorske partizane je bilo na Smolniku pri Hlebovi hiši, šolsko taborišče čete pa pri Urbančevi lovski koči v Ribnici na Pohorju. Po obvestilu PK KPS naj bi odšlo na Pohorje kakih 70 komunistov in skojevcev, toda vsi niso prišli na zbirališče, ker je okupator ob vznožju Pohorja izvajal strogo kontrolo in nekatere tovariše je ujel že na poti. Kljub temu pa je pohorska enota že v drugi polovici julija imela 35 borcev.

Dne 31. julija so Nemci napadli šolsko taborišče pohorske čete v lovski koči kmeta Urbanca nad Lovrencem na Pohorju. Ob napadu so četo razbili, kar je delno razumljivo spričo neizkušenosti borcev, zelo slabe oborožitve in pomanjkljivosti obveščevalne službe, kar je bil razlog, da so se Nemci neopaženo približali taborišču. Ob napadu je bilo nekaj borcev ujetih, nekaj tovarišev pa je izginilo. Pozneje, potem ko so se razkropljeni borci spet zbrali, je komandni kader zahteval od pokrajinskega komiteja orožja in opremo za borce. Na to zahtevo je Miloš Zidanšek v imenu vojno-revolucionarnega komiteja odgovoril: »Orožje imajo Nemci, vzemite ga od njih!« Drugega izhoda torej ni bilo in četa se je lotila akcij za pridobitev orožja.

Prva takšna akcija je bila izpeljana v noči od 11. na 12. avgust — četa je napadla žandarmerijsko postajo v Ribnici na Pohorju. Ta napad glede pridobivanja orožja v glavnem ni bil uspešen — četa je zaplenila samo en revolver. Na drugi strani pa je ta akcija pozneje politično močno odjeknila, ker sta bila ob napadu ubita predsednik občine in komandir žandarmerijske postaje, neki policaj pa je bil huje ranjen.

Nekaj dni po tej akciji je neka patrolja odšla na Ptujsko polje, da bi navezala stike z ondotnimi aktivisti, našla pri Hajdini zakopano orožje in na tem področju zbrala nove borce. Patrolja je 30. avgusta s ptujskimi aktivisti, ki so se ji pridružili in sklenili oditi v partizane, izkopala tri mitraljeze in tri puške. Ob tej priložnosti je prišlo do izdajstva in spopada z Nemci. Pripravljen je bil tudi napad na žandarmerijo v Lovrencu na Pohorju, toda do tega ni prišlo, ker so bili lovrenški aktivisti izdani in aretirani isti dan, ko je bila predvidena akcija.

Borci so iz čete večkrat odhajali na teren za propagando in zbiranje obvestil, da bi se četa bolje pripravila za prihodnje akcije. Tako je pripravila tudi napade na žandarmerijske postaje na področju Pohorja. Zato je ena patrolja krenila v Vitanje, druga pa v Hoče. Patroljo, ki je odšla v Hoče, je nekdo 17. avgusta izdal in bila je razbita. Komandir čete, ki je vodil patroljo, je bil pri tem ujet in pozneje v Mariboru ustreljen. Šele 31. avgusta so borci pohorske čete napadli zaplenjeno Osetovo veleposestvo v Lobnici na Pohorju in ga zažgali. Dne 5. septembra je bil prvič izpeljan tudi napad na Fischerjevo posestvo na Klopnem vrhu, drugič pa 12. septembra. Četna patrolja se je 3. septembra v bližini Ruške kočice spopadla s policijo in v spopadu je bil en policaj ubit. Potem se je četa utaborila južno od Rogle. V taborišče je prišel za nekaj dni tudi Miloš Zidanšek. Sredi septembra so se pohorskim borcem pridružili pripadniki saleške skupine. Malo prej se je vrnila tudi patrolja s ptujskimi partizani in prinesla nekaj orožja. Pohorska skupina, okrepljena s ptujskimi in saleškimi borci, se je zdaj reorganizirala v pravo vojaško enoto, ki je imela tri vode. Vodstvo te čete je prevzel španski borec Miha Pintar-Toledo. Vsak vod je imel svoj puškomitraljez.

Dne 17. septembra so pohorski partizani odšli na Klopni vrh, da bi spekli kruh za četo. Takrat borci niso vedeli, da je hišo, kjer naj bi pekli kruh, zasedla nemška vojska. Presenečeni so bili, vendar so se vseeno naglo razvili v strelce in začeli srdito napadati in obkoljevati nemško posadko. Vnela se je krvava bitka, ki je trajala dobri dve uri. Ker jih ni bilo toliko, da bi povsem obkolili Nemce, so sovražnikovi vojaki prebili obroč in zbežali v dolino, v Lovrenc. Nemci so imeli dva mrtva in enega ranjenega vojaka, ki so mu partizani dali prvo pomoč. V tej bitki je padel tudi partizan Soklič iz šaleške skupine. Po končanem spopadu so partizani zažgali hišo in prinesli v četno taborišče večje količine vojnega materiala. Nemško poročilo govori o tem, da je oporišče na Klopnem vrhu napadlo kakih 100 komunistov s šestimi mitraljezi. V resnici je v napadu na 50 vojakov 138. polka planinskih lovcev sodelovalo samo 14 borcev z dvema puškomitraljezoma oziroma dva voda. Bitka na Klopnem vrhu je bila pravi vojaški spopad z nemško vojsko in vsekakor jo je treba šteti za najpomembnejši dogodek v prvih mesecih vstaje, zlasti zato, ker je med Nemci povzročila precej zmede, Slovence pa navdala z velikim pogumom in upanjem. Zaradi te akcije so Nemci dva dni po spopadu na Klopnem vrhu razglasili Pohorje za zaprto področje. Drugi dan po bitki na Klopnem vrhu je pohorska četa obkolila hišo na Pesku, od koder je tik pred obkolitvijo nemška posadka zbežala v dolino. V hiši je bilo 30 vojakov. Partizani so zažgali hišo, ki pa ni do kraja pogorela. Potem je četa odšla po Mislinjski dolini na šaleško področje, da bi zbrala štajerske partizane. Nemci so takrat organizirali na Pohorju veliko hajko na partizane, in ker niso vedeli, da partizanov ni več tam, so seve udarili v prazno.

Na Koroškem in v Mislinjski dolini so bile sestavljene ilegalne skupine v glavnem iz članov partije in SKOJ s področja Mislinj, Prevalj, Dravograda in Slovenj Gradca. Vse te skupine so hkrati zbirale orožje. Prevaljčani so razen tega pripravili vse potrebno za miniranje viadukta in mostu pri tovarni lepenke v Dobji vasi. Po opravljeni akciji naj bi vsa skupina prišla na Pohorje, toda 26 njenih članov je bilo po izdajstvu aretiranih. Odpeljali so jih v begunjske zapore, kjer so jih »zaradi pripravljanja komunističnih sabotažnih akcij, kršitve prepovedi nošenja orožja in razdeljevanja komunističnih letakov« ustrelili, druge pa so poslali v koncentracijska taborišča. Druga skupina, ki jo je vodil akademski slikar Franci Golob, je imela svojo celico na gradbišču v Dravogradu. Tudi ta skupina je pripravljala sabotažo — miniranje majhne elektrarne v Dravogradu, in zbirala je orožje za četo na Pohorju, toda tudi njeni člani so bili izdani in 23. avgusta aretirani in že 3. septembra kot talci v Begunjah ustreljeni. V skupini iz Dravograda so bili tudi skojevci iz Slovenj Gradca, ki so jih isti dan v Begunjah ustrelili.

Dne 20. julija 1941 je bila na Resavni, v bližini Mulejevega posestva (nad Šentjurjem) formirana prva celjska četa iz članov partije iz Celja in okolice. Njen prvi komandir je bil sekretar okrožnega komiteja Franc Vrunč. Ob formiranju je imela četa 12 borcev, pozneje pa 17. Četi sta se pridružila tudi dva nemška vojna ujetnika, Arabca, ki sta bila v Čreti pri Celju skočila iz vlaka. V noči od 4. na 5. avgust 1941 je četa zažgala v Bukovem Žlaku pri Celju Čaterjevo kaščo, polno žita in strojev. Dne 11. avgusta se je četa pri Slivnici spopadla z Nemci. V spopadu so Nemci ujeli ranjenega komandirja Vrunča in ga 24. avgusta istega leta ustrelili. Celjska četa je bila boj tudi 16. avgusta na hribu Javorniku pri Svetini. Tu je bil ranjen tudi drugi komandir celjske čete Peter Stante-Skala. Četo je potem prevzel Vili Šlander-Vilč. V spopadu v Dolu pri vasi Planini na kozjanskem področju je četa 25. avgusta ubila komandirja žandarmerijske postaje v vasi Planini. Sledilo je več izdajstev. Četa je 27. avgusta bila svojo zadnjo bitko na Zavškovem mlinu pri Št. Rupertu na kozjanskem področju. Po junaškem boju, ki je trajal več ur, je v mlinu zgorelo

pet borcev. Padel je tudi zadnji komandir Vili Šlander-Vilč. Tako je bila prva celjska četa docela uničena.

V gozdovih nad Kosezami je bila 24. julija formirana savinjska četa, njen komandir pa je postal predvojni član partije Jože Letonja-Kmet. Četa je bivakirala na Dobrovljah in je bila v Savinjski dolini dokaj aktivna. Preden se je združila z drugimi štajerskimi partizani, je izpeljala 26 akcij. Že 30. julija se je spopadla z žandarji v Braslovčah, ponoči med 24. in 25. avgustom pa je napadla premogovnik v Zabukovici pri Grižu. Dne 3. septembra 1941 je bila boj na grobeljskem mostu pri Preboldu.

Posamezni trboveljski komunisti so že pred 22. junijem odšli v partizane. Večina članov partije, iz katerih so bile sestavljene revirske partizanske skupine, je odšla v partizane takoj po 22. juniju, tako da jih Nemci ob veliki raciji 26. junija niso našli doma. Žandarmerijska postaja v Trbovljah je 10. julija sporočila, da je odšlo v gozdove 72 delavcev iz Trbovelj, Hrastnika in Zagorja.

Prva akcija rudarskih partizanov je bila izpeljana v noči od 26. na 27. junij, ko je trboveljska skupina izpraznila skladišče eksploziva v Bukovi gori (Trbovlje). Dne 27. julija, tudi ponoči, so partizani minirali železniško progo v bližini trboveljske elektrarne. Hkrati so zagorski aktivisti minirali progo pod »Ribjo pečjo« v bližini zagorske postaje. Razstrelivo za to akcijo so našli v Zagorju. Trboveljska skupina je 28. julija vrgla nekaj razstreliva na vlak, ki je vozil iz Zidanega mosta proti Hrastniku, 29. julija pa so mladinci iz Zidanega mosta nalepljali lepake in metali letake antifašistične vsebine. Podnevi 31. julija sta dva aktivista v Trbovljah organizirala pobeg komunista Šuštarja iz Starega piskra v Celju. V noči od 1. na 2. avgust je skupina borcev revirske čete odnesla iz skladišča podjetja za graditev cest pri Sv. Marku nad Trbovljami razno opremo in 25 kg razstreliva. V nedeljo, 3. avgusta, so zagorski aktivisti in skojevci minirali naprave glavnega faznega elektromotorja v separaciji. V noči med 8. in 9. avgustom je revirska četa napadla iz svojega taborišča na Plešah pri Zagorju zagorsko žandarmerijsko postajo in stražo nekega obrata. V akciji so sodelovali zagorski člani partije in SKOJ, ki so bili še v legalni. Cilj te akcije je bil dobiti orožje za nove borce, ki jih je prihajalo mnogo. Spričo nepredvidenega prihoda nemške patrulje in spopada z njo pa se napad ni v celoti posrečil. Po napadu so se partizani umaknili proti Čemšeniški planini. V tem spopadu so imeli Nemci dva ranjena in eden je pozneje umrl. Partizani niso imeli izgub. Pred napadom so bile organizirane zasede. Ena izmed njih je minirala cesto med Trbovljami in Zagorjem in tako preprečila prihod večje nemške pomoči. Napad na Zagorje je bil prva akcija na pomembnejše nemško oporišče v Sloveniji. Med prebivalstvom teh krajev je ta dogodek močno odjeknil. Po spopadu z Nemci pri Šentlenartu nad Zagorjem se je revirska četa 12. avgusta razdelila v dve skupini: ena je odšla na Dolenjsko iskat orožje (njeni borci so se tam pridružili drugim enotam), druga pa je po nemškem napadu na Kalo nad Hrastnikom odšla 16. avgusta pod Kum, kjer so jo Nemci presenetili in jo 20. avgusta razbili. Na revirskem področju je ostalo samo 10 borcev, katerih naloga je bila kaznovati izdajalce in opravljati razne druge akcije. Ta skupina je bila jedro nove revirske čete, ki se je potem pridružila savinjski četi in z njo napadla stražo v Zabukovici. Pozneje je s člani savinjske čete odšla na zbirališče, kjer so se koncentrirali štajerski partizani.

Tudi člani KP in SKOJ v Posavju so odhajali v partizane. Že 28. julija je bila skupina iz Krškega izdana, vendar pa se je skušala prebiti čez nemško-italijansko mejo na Dolenjsko. Drugi dan se je izdajstvo ponovilo, skupina je bila obkoljena in ujetih je bilo 10 borcev, ki so jih 30. julija 1941 ustrelili kot prve talce na Štajerskem. Kljub katastrofi krške skupine so organizacije KP v Rajhenburgu, Senovem, Brežicah in Dobovi nadaljevale priprave na vstajo. Že 29. oktobra je bila

GYULA DERKOVITS (Madžarska): **NEVIHTA**, 1931, tempera

formirana brežiška četa, ki je takoj potem zažgala veliko okupatorsko skladišče hrane na posestvu bivšega narodnega poslanca Ureka in likvidirala nemškega predsednika občine Sušo — zagrizenega hitlerjanca. Po teh akcijah je četa s Kvedrom krenila v Lokve in se združila z rajhenburško skupino, v kateri so bili borci, ki so 12. novembra s spretno prevaro rešili iz zaporov v Sevnici tri borce brežiške čete. Četa je bila izdana in 29. novembra obkoljena. Po polurnem boju jo je policija razbila. Padli so štirje borci, šest je bilo ranjenih, večina pa ujeta. Isti dan, ko je bila četa uničena, naj bi bila izpeljala sabotažo na rudnik Senovo, toda spricho omenjenega izdajstva do napada ni prišlo.

V Šaleški dolini so bili vsi komunisti, skojevci in simpatizerji tik pred akcijo, v noči od 6. na 7. julij, opozorjeni na nevarnost. Rečeno jim je bilo, naj se po akciji umaknejo v ilegalo. Nagli ukrepi Nemcev pa so mnoge prehiteli in v partizane je odšlo samo šest ljudi, več pa v ilegalo. Po omenjeni akciji, 7. julija, so formirali partizansko skupino v Šaleški dolini in se oborožili s puškami, skritimi že iz aprilskih dni. Okrog 15. avgusta so prišli v Šaleško dolino trije španski borci, med njimi tudi Miha Pintar-Toledo, in se pridružili šaleški skupini. Ta skupina je ob koncu avgusta postavila zasedo ministru za notranje zadeve nemškega rajha Fricku, 1. septembra pa je zažgala hišo predsednika škalske občine. V Šentjanžu pri Velenju je bila skupina izdana in obkoljena, toda vsi borci so se prebili in umaknili. Štirje člani šaleške skupine so potem po nalogu KP KPS odšli v pohorsko četo, ki se je takrat mudila na Pohorju.

V začetku oktobra je prišlo na Štajerskem do koncentracije partizanskih enot. Po bitki na Klopnem vrhu je pohorska četa odšla na šaleško-mislinjski sektor. V začetku oktobra sta odšli tudi savinjska in revirska četa iz bivaka pri Dobrovlju. Vse tri čete so se okrog 4. oktobra zbrale na hribu Grmada nad Plešivcem, kjer je bil formiran prvi štajerski bataljon, ki je po direktivi španskega borca in delegata PK KPS Toneta Žnidariča takoj pripravil napad na Šoštanj. Napad je bil izpeljan v noči od 7. na 8. oktober. Bataljon je bil oborožen s tremi puškomitraljezi, s katerimi je bila prej oborožena pohorska četa. En puškomitraljez je dobila revirska, enega pa savinjska četa. Bataljon je imel tudi mnogo razstreliva. V Šoštanju so imeli Nemci žandarmerijsko posadko in vod »vermanšafta«. Razen tega je bilo v mestu več oboroženih hitlerjancev. Upoštevati je bilo treba tudi žandarmerijski posadki v Velenju in Šmartnem ob Paki. Pred napadom je bataljon postavil tri zasede. Zaseda v smeri proti Savinjski dolini naj bi minirala most čez reko Pako v Penku. Miniranje tega mostu je bilo znak za napad. Pred napadom so partizani prerezali tudi telefonske žice. Ostali del bataljona je vdrl v Šoštanj. Skupina borcev s puškomitraljezom je blokirala žandarmerijsko posadko. Tako so partizani popolnoma obvladali mesto ter zažgali veliko žago in skladišče gradbenega lesa, last predsednika občine. V mestu so partizani lovili okupatorske funkcionarje, prepevali slovenske pesmi in opravili več rekvizicij. Napad na Šoštanj je bil prvi napad na večje mesto v Sloveniji, bil pa je dobro pripravljen in izpeljan. Nemce je to sila presenetilo. Po napadu na Šoštanj so nastale cele bajke o partizanih na Štajerskem, tako da so ljudje govorili, da so jih gozdovi polni. O napadu na Šoštanj so govorili tudi izven Štajerske.

V tem napadu je sodelovalo približno 50 partizanov prvega štajerskega bataljona. Po napadu je bataljon odšel čez Lepe njive in Sotesko proti Dobrovlju v Savinjski dolini. Dne 25. oktobra 1941 je bataljon napadel grad Strosnek na Gomilskem in zažgal žago. Ker so Nemci bataljon stalno zasledovali, je prišlo 26. oktobra do velike bitke pri Katarini na Čreti, na hribu Dobrovlja. Pomen te bitke je v tem, da je zmagal v njej bataljon, čeprav je bil okupator številčno mnogo močnejši. Več ur trajajoča bitka na Čreti je bila ena najpomembnejših pozicijskih bitk v letu 1941.

Po bitki na Čreti je bataljon razbil nemške obročje in v večernih urah prekoračil cesto Vransko—Celje ter nadaljeval pot proti Kapli vasi, kjer se je spopadel z Nemci, ki so bili postavili zasede. Potem se je bataljon razdelil v dva dela, v noči od 28. na 29. oktober pa se je v Grižah v Savinjski dolini spet združil. Od tam je Franc Rozman-Stane kot komandant bataljona popeljal to enoto na sloveči brežiški pohod.

Da bi preprečil preseljevanje prebivalstva, je glavni štab slovenskih partizanskih enot sklenil pritegniti prebivalce Posavja k splošni vstaji in koncentrirati prvi štajerski bataljon, ki ga je bilo treba okrepiti z radomeljsko četo kamniškega bataljona. To pa se ni zgodilo, ker je bila radomeljska četa pred prihodom v Štajerski bataljon na Golčaju popolnoma uničena. Tudi tokrat je šlo za izdajstvo. Za izseljevanje določeno področje sta napadli z dolenjske strani novomeška in mokronoška četa pod poveljstvom Mihe Marinka in Aleša Beblerja. Četi sta 1. novembra napadli nemško oporišče Bučko, potem pa sta se spet umaknili čez takratno italijansko-nemško mejo. Druge, za napad določene čete so bile razbite že prej. Tudi akcije brežiške čete so bile usmerjene na ta splošni napad. Združila naj bi se namreč s prvim štajerskim bataljonom, toda že prej, 29. oktobra, je bila četa uničena. Iz Griž je prvi štajerski bataljon krenil 29. oktobra ponoči mimo Ostrožnega, Šmarjete in Bovša proti Razboru, kjer je ostal čez dan. Dne 31. oktobra je prišel v Dramlje in še isti večer krenil proti jugu, zjutraj 1. novembra pa je bil pri Sv. Heleni, vzhodno od Slivnice, kjer je prišlo do hudega spopada z Nemci. V boju so padli štirje partizani, med njimi vodja savinjske tehnike Šprajc in Angel Besednjak-Don. Drugi dan, ob prehodu čez cesto Jurklošter—mestece Planina, se je bataljon ponovno spustil v boj. Po tem boju je bataljon odšel na Voluško goro in prek Globokega v Zgornji Voluš. Od tam je nadaljeval pot proti Drobnicam, kjer je napadel neki nemški avto. V noči od 4. na 5. november je bataljon prišel v Lože pod Miklavžem in od tam je po krajšem počitku krenil proti Rimskim Toplicam. Šel je čez Savinjo in čez progo Zidani most—Celje in v zgodnjih jutranjih urah 5. novembra je nadaljeval pot prek Kojzic mimo Goric in Sv. Jedrta do vasi Prahe, kjer je ostal do večernih ur 6. novembra. Drugi dan je ponovno prišel v Griže, kjer je bil pohod prvega štajerskega bataljona končan.

Čeprav prvi štajerski bataljon ob prihodu na področje, določeno za izseljevanje, ni izpolnil zastavljene naloge, je bila to ena najtežavnejših akcij štajerskih partizanov v letu 1941. Bataljon se je prebijal skozi nenehne boje in nemške obkolitve, po visokem snegu, obdan z izdajalci in vohuni, z močnimi in gibljivimi policijskimi, »vermanskimi« in žandarmerijskimi silami za petami. Kljub vsemu temu je bataljon zaključil svojo pot nerazbit in z razmeroma majhnimi zgubami, kar je bil spričo takratnih okoliščin velik uspeh. Borci so bili slabo opremljeni, nekateri med njimi so hodili skoraj bosi po visokem snegu, vsi do kraja izmučeni od dolgih pohodov, pa so vendar vse to žilavo vzdržali in šli iz boja v boj. Spričo zelo težavnih okoliščin, v katerih se je znašel bataljon, ko se je vračal z »brežiškega pohoda«, je komandant bataljona Franc Rozman-Stane odredil začasni razpust bataljona. Cilj tega je bil, da bi borci na Štajerskem za vsako ceno prebili zimo pri polnih močeh. Kljub temu pa so posamezne skupine borcev pozimi opravljale manjše akcije, politično obdelovale teren in mobilizirale nove borce. Pohorska, savinjska in revirska četa so v skupinah odšle na svoja domača področja, da bi tam preživele zimo. Komandant Stane pa je odšel v glavni štab slovenskih partizanskih enot poročat o položaju na Štajerskem.

Četne skupine, na katere je bil razdeljen bataljon, so odšle vsaka v svojo smer. Manjši del revirske čete — zagorska skupina — se je mudila čez zimo na področju Kolovrata in naselij zahodno od Zagorja. Večja — trboveljska skupina — se je mudila do sredine decembra v Dolu pri Hrastniku, potem pa se je nastanila

pri kmetih v Zgornji Rečici pri Laškem. Na področju Zgornje Rečice se je takrat mudil Sergej Kraigher, ki je v decembru pripravil napad na Hrastnik in organiziral odhod 15 Hrastničanov v partizane. Napad na Hrastnik je bil izpeljan v noči od 25. na 26. december, izpeljal pa ga je del revirske čete. Ob tej priložnosti so bili ubiti dva nočna čuvaja in en stražar. Partizani so zažgali strojni oddelek in razbili nekatere naprave. Skupina je nameravala isto noč izprazniti tudi skladišče razstreliva v bližini strojnega oddelka in ob tej priložnosti naj bi sodelovali tudi prebivalci, toda ta akcija se ni popolnoma posrečila. Po tej akciji je nekaj borcev odšlo čez Savo v Lože in naprej v Lokavec, od koder so odšli 6. januarja 1942 na miniranje železniške proge Celje—Laško pri Tremerjah. Od tam so se umaknili na Gozdnik.

Štirje borci revirske čete so minirali progo med Zidanim mostom in Bregom (4. januarja), nadalje med Zidanim mostom in Hrastnikom (6. januarja), potem pa so odšli proti Sv. Planini. Revirski partizani so takrat pripravljali tudi napad na Trbovlje. Ob koncentraciji čete za napad na to mesto, v katerem naj bi sodelovala tudi savinjska skupina iz Zabukovice, je prišlo pri Vrharju nad Trbovljami do izdajstva. Policaji in gestapovci so obkolili hišo, v kateri je bilo 10 borcev. V junškem boju je padlo 7 borcev, v glavnem novincev iz Hrastnika. Samo trije so se prebili. Tudi skupina, ki je med 2. in 3. januarjem in 4. januarja minirala progo Zidani most—Breg, 6. januarja ponoči pa progo Zidani most—Hrastnik, je bila 9. januarja pri Prašnikarju nad Trbovljami izdana. Padli so trije borci-minerji, med njimi tudi četni politikomisar Sušter. Preostali borci so prebili zimo v manjših skupinah, dokler se ni na pomlad 1942 prvi štajerski bataljon ponovno zbral.

Manjša skupina savinjske čete se je mudila v Libojah v Savinjski dolini, vtem ko je večja skupina odšla na Paške vrhove in pobočja Oljke, kjer je ostala čez zimo. Manjša skupina borcev je prezimovala tudi na saleškem področju. V Mislinju je ilegalna trojka minirala most v bližini železniške postaje Paka.

Osem preostalih borcev pohorske čete je odšlo v dveh skupinah na Pohorje. Ena skupina je spotoma kaznovala nekega izdajalca. Dva borca pohorske skupine sta odšla v Slovenske gorice, kjer sta se v začetku pomladi 1942 vključila v novo formirani ptujski vod. Prva pohorska četa je imela pozimi nekaj zgub. V začetku leta 1942 pa so začeli iz Ruš in okolice prihajati na Pohorje novi borci, tako da je bila kmalu formirana nova četa.

Po razpustu bataljona je bil položaj spričo zelo ostre zime, mnogih izdajstev in slabe povezanosti med partizanskimi skupinami zelo težaven. Zato ob koncu leta 1941 in v začetku 1942 na Štajerskem ni bilo pomembnejših akcij, razen v revirjih.

Partizansko gibanje na Štajerskem se je razvijalo leta 1941 v zelo težavnih okoliščinah. Lahko rečemo, da je izseljevanje Slovencev in priseljevanje Nemcev nekako zožilo bazo vstaje. Treba je poudariti, da je bila Štajerska v gospodarskem in prometnem pogledu za okupatorja zelo pomembna in da je razmeroma gosto preprežena s prometnimi zvezami. Pomembno je, da je štel okupator ozemlje Štajerske za svoje in da ga je nameraval čimprej priključiti rajhu. Zato je bilo to področje zelo občutljivo in zato je hitro in ostro reagiralo na vsak poskus upornikov. Osvobodilno gibanje na Štajerskem se je moralo boriti proti izredno velikemu in vsestransko urejenemu okupatorjevemu aparatu, prežetemu z nacionalistično idejo. Tisti dan, ko je šef civilne oblasti prevzel oblast, sta prevzela svoje funkcije tudi komandant policije in varnostne službe. Za boj proti osvobodilnemu gibanju so uporabili naslednje nemške sile: specialno policijo, varnostno službo, gestapo in kriminalno policijo. Vsaka teh služb je imela svoje izpostave in oporišča izven Maribora. Hrbtenica policijskega aparata v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju je bil gestapo,

BEN SHAHN (ZDA): ITALIJANSKA POKRAJINA I, 1943/44, tempera

(Znani ameriški umetnik B. Shahn je občutljivo reagiral na dogajanja v Evropi med vojno in ustvaril vrsto močno izpovednih del s to tematiko.)

ki je bilo zanj narodnoosvobodilno gibanje na Štajerskem glavni sovražnik. V svojem delu se je gestapo naslanjal v glavnem na svoje izpostave, ki jih je imel na vseh sedežih okrožij, pa tudi na svoja oporišča, upostavljena v bližini partizanskih bivakov. Razen tega je gestapo v svojem delu uporabljal kriminalno policijo, ki je imela v rokah službo pregona, vtem ko je za eksekutivne ukrepe uporabljal žandarmerijo ter redno in obmejno policijo. V boju proti osvobodilnemu gibanju je skušal gestapo ustanoviti lastno agenturo v vrstah OF in pri tem delu je uporabljal brezobzirne metode. Varnostna služba je imela drugačne cilje in metode. Bila je oko in uho nacistične stranke in redno je spremljala dogajanja na vseh toriščih življenja, od gospodarskega do političnega položaja. Imela je močno omrežje informatorjev in agentov in se opirala na nemški politični in upravni aparat kakor tudi na Štajersko domovinsko zvezo. Na Štajerskem je imela mnogo več izpostav kakor na Gorenjskem, več kakor gestapo. Leta 1941 jih je bilo 12 (Maribor, Ptuj, Celje, Brežice, Trbovlje, Ljutomer, Konjice, Gornji grad, Laško, Rogaška Slatina, Slovenj Gradec in Radlje). Razen izpostav je imela varnostna služba tudi svoja posebna oporišča. To gosto omrežje izpostav in oporišč je bilo delno posledica tega, da je sedež var-

nostne službe v Gradcu že pred vojno vneto obdeloval štajerski teren in v vseh večjih krajih upostavljal svoja oporišča. Treba je zlasti poudariti, da so na Štajerskem vladale posebne razmere tudi v sodstvu. Okupirana Štajerska je bila leta 1941 praktično brez rednega sodstva. Takoj v začetku vstaje je bilo na Štajerskem čutiti izrazito težnjo, da bi sodstvo prenesli na policijski aparat. Tako je sodne funkcije opravljal poseben kazenski oddelek pri komandi policije in varnostne službe v Mariboru na podlagi prijav oddelkov gestapa in kriminalne policije. Tako je bila ista ustanova tožilec in sodnik. Proti obsodbi ni bilo priziva. To sodišče je izrekalo tudi smrtne kazni, ki jih je potrjeval Lurker. Okupator je upostavil tudi močno omrežje žandarmerijskih postaj. Organizirani sta bili dve žandarmerijski načelstvi (Maribor in Celje) in šest žandarmerijskih okrajev s 104 žandarmerijskimi postajami, tako da je bilo oboroženo oporišče v vsakem večjem kraju Štajerske. Po okupaciji so prišli na Štajersko trije rezervni policijski bataljoni, ki so bili nastanjeni v Mariboru, Celju in Krškem. Ob koncu maja sta dva bataljona odšla, prišla pa je rezervna policijska četa z Dunaja. Tri čete rezervnega policijskega bataljona so bile razmeščene v Krškem, Celju in Ptuj. Sredi junija 1941 je prišla v Maribor še ena četa 124. rezervnega policijskega bataljona, v Celje pa rezervna žandarmerijska motorizirana četa. V sodelovanju z žandarmerijskimi postajami so te enote preganjale prve partizanske čete. Med izseljevanjem prebivalstva iz posavskega in obsoletskega pasu sta prišla v brežiški okraj še dva policijska bataljona. Ob koncu leta 1941 so bile v okupirani Štajerski naslednje operativne enote: 72. rezervni policijski bataljon s tremi četami, prva četa 124. rezervnega policijskega bataljona, rezervna policijska četa z Dunaja, rezervna policijska četa iz Salzburga in druga četa 322. bataljona deželnih strelcev. Razen tega so imeli Nemci v vojašnicah tudi vojaške enote: v Mariboru 138. rezervni lovski polk, v Celju pa 48. oddelek tankovskih lovcev. V okupirani Štajerski je imelo tudi vsako podjetje obratne straže. Te straže so bile številčno zelo močne in v njihovih vrstah so bili največji sovražniki slovenskega naroda. Obratne straže so se takoj v začetku vstaje vključile v boj proti partizanom, hkrati pa so bile boj proti sabotražam v podjetjih.

Zelo pomembno je tudi, da se je osvobodilno gibanje na Štajerskem moralo boriti proti široki organizaciji štajerskega Heimatbunda, v katerem so bili na vodilnih položajih bivši kulturbundovci in Nemci iz rajha (predvsem iz Avstrije). S svojimi ljudmi in poverjeniki je ta organizacija prodrla tudi v najmanjše vasi. Organizacija Štajerske domovinske zveze je bila s svojimi organizacijami močno obveščevalno omrežje, ki je sporočalo vse, kar je opazilo v zvezi z razvojem partizanstva. Štajerska domovinska zveza ni samo sodelovala s policijskim obveščevalnim aparatom, marveč je imela tudi svojo obveščevalno službo, ki se je naslanjala na vodje njenih organizacijskih enot. Njen vodja Steindl, ki so v njegove roke prihajala vsa poročila, je na podlagi tega gradiva priganjal celo organe upravnega in policijskega aparata in jih pozival, naj uporabljajo proti slovenskemu življu ostrejša ukrepa. Štajerska domovinska zveza je imela tudi močno vojaško organizacijo, formirano po vzorcu SA formacij, »vermanšaft«, ki je štela 1941. leta 84.700 oboroženih mož.

Že v septembru 1941 je okupator vključil »vermane« v boj proti partizanom. Najprej jih je uporabil v akciji proti pohorski četi, pozneje pa za boj proti prvemu štajerskemu bataljonu. Sprčo svoje razširjenosti po vsem ozemlju je bila »vermanšaft« za partizane pomemben sovražnik. Zanimivo je, da so Nemci že prve dni vstaje uporabljali za izvidniške naloge celo pripadnike »hitlerjugenda«. V septembru leta 1941 so za boj proti partizanom uporabili tudi vojsko. Že na Klopnem vrhu se je Pohorska četa spopadla z vojaško posadko. Dne 12. oktobra je prišla na Pohorje 2. četa 322. bataljona deželnih strelcev. Ves ta okupatorski aparat je nastopil z vso

ostrino proti osvobodilnemu gibanju in ga skušal z največjim terorjem zadušiti. Že 14. aprila 1941 je šef civilne uprave zagrozil s smrtno kaznijo vsem, ki bi se postavili po robu. V odredbi, objavljeni 17. maja, je rečeno, da bo kaznovan s smrtjo vsakdo, pri komer bi našli orožje, municijo ali razstrelivo. Množični teror je predvidevala tudi uredba šefa civilne uprave z dne 16. avgusta 1941. Po tem aktu bo vsak pripadnik oborožene skupine obsojen na smrt. Ta odredba se je sklicevala na akt z dne 14. aprila 1941. Po njej je bila smrtna kazen predvidena tudi za tiste, ki bi pripadnikom osvobodilnega gibanja dajali stanovanje in hrano, ali ki bi jih kakorkoli podpirali, oziroma bi bili v zvezi z njimi. Najstrožje kazni so bile predvidene tudi za tiste, ki ne bi na najhitrejši način obvestili policijske postaje o partizanskih enotah. Odredba z dne 16. avgusta ponavlja, da bo kaznovan s smrtjo vsakdo, pri komur bi našli strelno orožje in municijo. Stroge kazni so bile predvidene tudi za izseljence, ki bi se brez dovoljenja vrnili na Štajersko. Za hujše primere je bila tudi v tem pogledu predvidena smrtna kazen. Z razglasom z dne 20. avgusta je okupator iskal vohune, ker je za sporočanje podatkov o osvobodilnem gibanju dajal bogate nagrade, ki so znašale tudi do 10.000 mark.

Okupator je imel na Štajerskem na voljo sezname komunistov in vse podatke o njih, tako da je takoj po začetku vojne s Sovjetsko zvezo poskusil aretirati čimveč komunistov in njihovih simpatizerjev. Vsaki akciji osvobodilnega gibanja so sledile velike aretacije. Tako na primer so Nemci izvedli velike aretacije po akciji pisanja gesel med 6. in 7. junijem, v Saleški dolini pa so v tej zvezi aretirali nad 60 ljudi. Po akciji zagorskih aktivistov in skojevcev v Zagorju so Nemci še tisto jutro aretirali 37 ljudi. Mnogo aretirancev so odpeljali v koncentracijska taborišča. Na partizanske akcije so Nemci odgovarjali tudi s streljanjem talcev. Že 30. junija 1941 je prišla iz Berlina okrožnica, ki jo je podpisal predstavnik RSHA Schellenberg. V okrožnici je bilo rečeno: »Če ni bilo mogoče do kraja pojasniti kakega zločina, dejanja sabotaže ali podobnega, najti povzročitelja in ga kaznovati, je mogoče predlagati kot talce za poseben postopek do 20 ljudi.«

Prvi talci na Štajerskem so bili po odredbi z dne 17. maja 1941 ustreljeni 30. julija blizu Krškega. Takrat je padlo 20 talcev, s čimer je bila razbita krška odporniška skupina. Na mariborskem področju je bilo prvih 6 talcev ustreljenih 10. avgusta. Odtlej je okupator na partizanske akcije vedno odgovarjal s streljanjem talcev.

Spričo težavnih okoliščin, v katerih se je razvijala vstaja na Štajerskem, je zadal gestapo narodnoosvobodilnemu gibanju na Štajerskem v letu 1941 zelo hude udarce. Mnogo pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja je okupator izselil in aretiriral. Razbil je pokrajinsko in nekatera okrožna vodstva, zvedel je za mnoge javke, pretrgal zveze med okrožnimi in pokrajinskim komitejem, izsledil tri ilegalne tehnike itd. Leta 1941 so padli voditelji vstaje na Štajerskem in štirje sekretarji pokrajinskega komiteja. To se je zgodilo zato, ker se je gestapu posrečilo vtihotapiti svoje agente v vrste osvobodilnega gibanja. Gestapo je našel tudi več izdajalcev, ki so povzročili smrt mnogih aktivistov. Do najhujših izdajstev je prišlo najprej v Mariboru, potem pa se je veriga naših žrtev razširila tudi na druga področja Štajerske.

Posledica teh izdajstev je bilo tudi negotovo ozračje med partizani in podporniki OF. Tako so izdajstva skupaj s terorjem preprečila razvoj osvobodilnega gibanja v drugi polovici 1941. leta, tu pa tam pa so bile povssem uničene tudi partijske organizacije in organizacije OF. Komandant varnostne službe Lurker je v poročilu z dne 17. novembra 1941 trdil, da je osvobodilno gibanje na Štajerskem za dlje časa zlomljeno, ker je izgubilo skoraj vse voditelje, kurirje in javke. Nemci pa vendarle niso mogli zlomiti gibanja, kakor je mislil Lurker, res pa je, da so mu zadali hude udarce. Največje uspehe je dosegel gestapo s pomočjo izdajalca Zorka, sekretarja

krajevnega komiteja v Mariboru, ki je bil aretiran in ki je ob tej priložnosti postal izdajalec. Pred Zorkom je bila aretirana kurirka Sonja Omanova, ki je tudi začela izdajati. Veliko škodo sta napravili izdajalski kurirki Greta Rancinger in Hilda Kralj. Te izdaje so omogočile okupatorju, da je aretiral nad 1300 ljudi. Velike izgube so povzročili terenskim organizacijam in partizanskim enotam izdajalski vohuni manjšega kalibra. V Savinjski dolini je partizanski dezertar Ernest Divjak ob koncu leta 1941 omogočil mnogo aretacij. Dezerterja Franca Horvata so poslali Nemci v trboveljsko bolnišnico, kjer je v začetku septembra 1941 izdal partizansko omrežje na Planini in v Lenartu. Največje izdajstvo v rudarskih revirjih je povzročil leta 1941 sekretar mestnega komiteja Trbovlje Ivan Brglez, ki je izdal vse delavce, kar jih je poznal. Ob mnogih racijah je gestapo našel razno gradivo, ki mu je rabilo za nadaljnje aretacije. Aretirane pripadnike osvobodilnega gibanja so mučili na gestapovskih postajah. Najpomembnejše mučilnice so bile v celjskem Starem piskru in v sodnih zaporih v Mariboru. V začetku maja je okupator uredil gestapovske zapore na gradu Borlu, tako da je tudi v teh zaporih zverinsko mučil aretirance.

Ceprav je okupator napel vse sile in uporabil vsa sredstva, da bi dosegel svoje cilje, in čeprav je imel potem nekaj uspehov, vendar svojih načrtov ni mogel uresničiti. Vendar lahko rečemo, da je narodnoosvobodilni boj na Štajerskem preprečil uresničenje najvažnejših nemških načrtov. Partizanske akcije so v letu 1941 končno uresničile osvobodilne cilje slovenskega naroda na severni meji. Znano je na primer, da je bila glavna naloga šefa civilne uprave na Štajerskem, ki je imel posebna pooblastila, da napravi to pokrajino čimprej zrelo za popolno priključitev k rajhu. In Hitlerju so bili celo pripravili v podpis ukaz o priključitvi Štajerske in Gorenjske. Toda do aneksije ni prišlo, za kar se je bilo treba zahvaliti čedalje srditejši in pogostnejši dejavnosti partizanov. To je bil največji uspeh osvobodilnega gibanja te pokrajine.

DAVID SIQUEIROS
ALFARO (Španija):
JOK, 1939, olje

Drago Novak

PRLEKIJA V NOB

V PRLEKIJO JE PRIŠLA POMOČ

Po hudih udarcih leta 1941 je gibanje v Prlekiji počasi oživljalo. Nov polet je dobilo s prihodom poverjenika IO OF Slovenije Ivana Nemca-Vojka, ki ga je poslal CK KPS. V Prlekijo je Nemec prišel 21. novembra 1942. Njegova naloga je bila oživetiti in na novo organizirati narodnoosvobodilno gibanje v Prlekiji. Kmalu po prihodu na Pohorje je Ivan Nemec že 16. novembra 1942 Borisu Kidriču napisal poročilo o dotakratnem delu na terenu. V pismu mu sporoča, da je telesno popolnoma izčrpan prirajžal na Pohorje, da je bil priča dvem napadom švabske policije in da so partizani zaplenili precej orožja. Pismo je prek kurirskih zvez res prišlo na izvršni odbor Osvobodilne fronte in je ohranjeno v arhivu CK ZKS v Ljubljani. O uspešnem delu Ivana Nemca v Prlekiji bo govor še na drugem mestu.

Število pripadnikov OF je naraščalo. Avgusta 1943 se pojavita med prleškimi partizani Daniel Hojs in Franc Belšak, doma iz okolice Bučkovec. Pojavijo se tudi drugi domačini, med njimi: Stane Novak iz Branoslavec, Anton Kosi iz Grab ter Alojz Gorjak in Alojz Vrbnjak, oba iz Cezanjevec, Alojz Pihler s Kamenščaka, Alojz Gaber iz Veržeja in drugi. Kmalu so se povezali z Ivanom Nemcem. V začetku avgusta se je povezala z njim tudi Milena Bokša-Boža, ki je delovala na ptujskem področju. PK KPS za Štajersko je poslal za nekaj časa v Prlekijo tudi Cvetko Praprotnik-Štefko in Toneta Žnidariča, ki sta delovala zlasti v Slovenskih goricah. Ivanu Nemcu sta posredovala navodila za delo, se seznanila z razmerami, nato pa sta se vrnila.

Ob koncu septembra 1943 sta prišla v Prlekijo Mirko Zakrajšek in Miško Pihler. Miška Pihlerja je poslal takratni sekretar PK KPS Peter Stante-Skala z naročilom, naj Ivan Nemec na terenu nadaljuje delo. V oktobru 1943 sta v Prlekijo zopet prišla Tone Žnidarič in Cvetka Praprotnik in ugotovila, da je delo tukaj zelo težavno in da primanjkuje dobrega kadra.

Po prihodu teh aktivistov je gibanje v Prlekiji doseglo prav v letih 1943 in 1944 velik razmah. V začetku leta 1944 se je med prleškimi partizani pojavil tudi Stane Simončič in se kmalu povezal z drugimi. Nemci so sicer odkrili mnogo postojank OF, v katere se jim je posrečilo vtihotapiti nekaj gestapovskih agentov. V poročilu oblastnega komiteja KPS za Štajersko z dne 24. aprila 1944 beremo: »Največ skrbi nam delata mariborsko in ljutomersko okrožje. Obe okrožji sta še vedno pod najhujšim terorjem okupatorja. V obeh okrožjih so padli silno slabi kadri ob rafiniranem gestapovskem delovanju. Partija v vodstvu ni imela nobenih močnih kadrov ali pa teh sploh ni bilo. Oblastni komite KPS si prizadeva, da pošlje na vzhod najmočnejše kadre in nadomesti to, kar je bilo do sedaj zamujenega«. To poročilo torej opisuje stanje na našem področju. Doslej smo ugotovili, da je padlo dosti aktivistov, da kadri dejansko niso imeli izkušenj in da je bilo delo gestapa zelo dobro organizirano. Kmalu je Prlekija še dobila pomoč. Poleti 1944 je prišel na področje Slovenskih goric Vlado Majhen s Kozjanskega in ustanovil nove odbore OF, pomagal pa je tudi aktivistom v Prlekiji. Dne 4. oktobra 1944 je po dvaindvajsetdnevnem potovanju prišel iz Kočevskega Roga na delo v Slovenske gorice Viktor Stopar. Stoparjeva naloga je bila, da ponovno poživi in utrdi OF ter pripravi teren za prevzem oblasti in za prihod rdeče armade. Pri Ptujju so ga kurirji s čolnom prepeljali prek Drave. V Ormožu je prišel v stik s takratnim sekretarjem OF Frančkom Kaičem. Ta mu je poročal o delu na terenu, zlasti na področju Ormoža. Pri Lenartu v Slovenskih goricah se je srečal z Vladom Majhnom, ki je moral potem oditi na Pohorje. Stopar je bil vaje ilegalnega dela, zato je primerno obliko tovrstnega dela uporabil tudi na tem področju. Pozno jeseni 1944 je prišlo v Prlekijo še več aktivistov. Po naročilu člana CK KPS Aleša Beblerja je oktobra prišlo deset ljudi, med njimi tudi Cvetka Praprotnik, Ela Letonja, Katja Rupena, Jože Lampret, Slavka Mihelič, Olga Červan, Aleš Bernot (brat Vide Tomšičeve), Vida Petje, Metka Petje in Jože Kocbek. Septembra 1944 je prišel v Prlekijo tudi domačin Rado Pušenjak, ki je bil na partijskem tečaju v Kočevskem Rogu. CK KPS ga je najprej poslal na pokrajinski odbor OF za Štajersko z nalogo, da bi pričel organizirati upravo, ki bi na Štajerskem prevzela narodno premoženje, to je premičnine in nepremičnine, zaplenjene izdajalcem in sovražnikom ljudstva. Član CK KPS Franc Leskošek-Luka pa je Radu Pušenjaku dovolil, da je odšel v Prlekijo. Že ob odhodu v Prlekijo je naletel na nemško patroljo. Prišel je v Cezanjevce, odkoder je bil doma. Kmalu je dobil stik z drugimi organizatorji OF. Ivan Nemec-Vojko je na našem terenu delal vse od novembra 1942 do januarja 1944. Ustanovil je številne odbore OF, zoral ponekod ledino in dal gibanju na našem področju nov zagon.

Januarja 1944 so ga poklicali za nekaj časa na Dolenjsko, kjer je poročal o težavnem delu v Pomurju, o tem, da je padlo mnogo aktivistov, da so okoliščine za delo zelo težavne, o organizacijskih oblikah dela in podobno. Ivan Nemec-Vojko se je vrnil v Prlekijo šele poleti 1944. leta. Nazaj grede se je zadrževal na Zgornjem Prekarju nad Kresnicami (nad Hotičem proti Vačam), kjer je bil do sredine maja sedež oblastnega komiteja KPS in oblastnega odbora OF za Štajersko. Sredi maja so namreč na Zgornji Prekar prišli po nalogu VOS (Varnostno obveščevalne službe) Dane Šumenjak-Miran, Ivan Orel-Rastko in Jernej Osolin-Drago, ki so bili poslani v Prekmurje. Ta skupina se je pridružila komiteju in potovala na Štajersko. Okrog 25. maja so prišli na Bohor, kjer so se zadržali kak teden. Med potjo so priredili vrsto mitingov. Nad Rajhenburgom so prek TV-27 vzpostavili zvezo z mariborsko organizacijo. Bohor so zapustili konec maja. Potovali so proti Mariboru čez Lemberg in Poljčane ter okrog 4. junija prispeli v Hoče pri Mariboru. Od tu so nadaljevali pot čez Haloze in Ptujsko polje in se ustavili blizu Velike Nedelje. Člani oblastnega komiteja KPS in člani oblastnega odbora OF za Štajersko so ostali blizu Velike Nedelje, medtem

ko je Ivan Nemec-Vojko skupini Daneta Šumenjaka-Mirana dodelil za vodnika Slavka Ivanjšiča. Na pot v Prlekijo so krenili sredi junija, v Prlekiji pa so se zadržali 3 do 4 tedne. Skupina Daneta Šumenjaka-Mirana je sodelovala v raznih akcijah, med drugimi tudi pri napadu na Železne dveri ravno takrat, ko so nameravali Hermanu Göringu v Nemčijo poslati večje količine vina. Ta skupina se je v Prlekiji največ zadrževala pri Pihlerjevih v Radomerju na Kogu, Temnarju, pri Križanu v Cerovcu in drugod, z njo pa je še sodelovalo osem do deset partizanov iz Prekije in Slovenskih goric.

Skupina Daneta Šumenjaka-Mirana je prešla Muro pri Razkrižju-Bistrici. V Štrigovi se jim je pridružil Viktor Zenkovič-Ciril. V Mursko Soboto je skupina prišla sredi avgusta 1944. Partizan Drago se je iz Prekmurja vrnil z nalogo vzpostaviti zveze za VOS. Miran pa je odšel v Budimpešto in vzel s sabo kot kurirja Viktorja Zenkoviča-Cirila. V začetku septembra 1944 so se Miranovi skupini pridružili še partizani Jože Kramar-Juš, sekretar okrožnega komiteja SKOJ za Prekmurje, s partizanom Francem Kosijem-Francem in Stanko Červič-Bojan z novim partizanskim imenom Sergej, kasneje pa še partizan Franc Flisar-Brko.

Razen teh partizanov in skupine Štefana Čera v tem času ni bilo v Pomurju nobene taktično usposobljene partizanske čete, ki bi območje Prekmurja razgibala in ga pripravila za prevzem oblasti, ko bi kapitulirala Madžarska. Zaradi tega je CK KPS s tako nalogo poslal s Kozjaka v Prekmurje četo tridesetih mož. Partizansko četo je vodil Ivan Majnik-Džems. Četa je potovala več dni. Prišla je v Slovenske gorice, nato od Gornje Radgone krenila proti Vidmu in Ljutomeru ter se za krajši čas ustavila v Globoki. Tej četi se je pridružil tudi Ivan Ščavničar, doma iz Gibine. V Razkrižju so kurirji s čolni prepeljali partizane čez Muro. V Prekmurju je bilo gibanje čete zelo težavno. Nekaj dni se je zadrževala v Črnem logu in izvedla več demonstrativnih akcij. Kurir Franc Flisar-Brko, ki ga je poslal Jože Kramar-Juš, ni mogel dobiti stika z Džemsovo skupino, ker so jo Madžari zasledovali in jo popolnoma razbili. Preostali člani čete so se vsak zase prebili v Prlekijo, nato pa je zbrana četa zopet krenila na Kozjak.

Poskus infiltracije partizanske enote v Prekmurje se je torej ponesrečil. Teren je bil neugoden za gibanje večje partizanske enote. Partizani tukaj niso imeli pravega kritja. Večjih gozdov ni in tudi Goričko je premajhno. Prekmurje je obkrožala nemška oziroma madžarska meja, tako da se partizani ob spopadih niso imeli kam umakniti. Umik čete iz Prekmurja je bil ponoven dokaz, da se je narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju razvijalo v težavnih okoliščinah. Januarja 1944 je Ivan Nemec poslal v Prekmurje Staneta Červiča-Bojana, ki je navezal stike z nekaterimi aktivisti v Prekmurju. Avgusta sta prišla v Prekmurje tudi Joža Kramar-Juš in Franc Kosi-Franc, ki sta se povezala z Danetom Šumenjakom-Miranom. Červič in Kramar sta razgibala odpor po Prekmurju. Spet so ustanovili več odborov OF in izvedli več sabotažnih akcij. Ob koncu leta 1944 je prišla ponovna pomoč v Prekmurje. Okrožni komite KPS Ljutomer je poslal v Prekmurje Elo Letonjo-Ateno, Milana Šamca-Črta, Janka Tibauta, Slavo Miheličevo in Vinka Puklavca-Srečka. Ta skupina je prek kurirskih zvez prišla k Prelogovim na Grlavo, nato pa je 5. decembra 1944 odšla v Prekmurje. Janez Rajner z Grlave je imel povezavo z Matjažem Pintaričem iz Melinc v Prekmurju, ta pa je imel v gozdu na levi strani Mure čoln in jih je prepeljal čez reko. Do Mure je te aktiviste razen drugih spremljala tudi Lizika Mauko z Grlave. Zvezo s partizani v Prekmurju pa so dobili v Nedelici. Oblastni komite je bil seznanjen s težavnim položajem v Prekmurju, zato je ob koncu decembra 1944 poslal v Prekmurje še Filipa Korošca-Bora, Frančka Majcna in Jožeta Talanija. Zadnja pomoč je prišla v Prekmurje ob koncu leta 1944, ko je CK KPS poslal skupino trinajstih partizanov, ki jo je vodil Ferdo Godina. V tej skupini sta bila tudi Franček

Mirtič in Ivan Žunič-Radovan. Pot te skupine je bila zelo težavna, saj se je morala od Kočevskega Roga, to je ob baze 20, prebijati skozi številne zasede, da je prišla v Prekmurje. Skupina je imela s seboj celo oddajno radijsko postajo, ki pa v Prekmurju ni delovala. Kljub temu je Ferdo Godina še poslal do CK KPS na Rogu depešo z dne 27. decembra 1944, v kateri je poročal o položaju v Prekmurju tole: »...Po junaški smrti Mirana, Juša in tovarišev je organizacija v Prekmurju precej pretrpela. S preostalimi aktivisti skušamo dobiti zvezo. Vlada precejšen teror in strah, toda ne več tako kot prej. Zasplosti ni več. Vlada precejšnja mržnja proti Nemčiji. Precej fantov se skriva, ki bi radi v Titovo vojsko, toda, žal, zveze ni.« Poročilo prikazuje dejanske razmere v tem času v Prekmurju, kjer je bilo delo zelo težko, a je prihod te skupine kljub temu pomenil dotok novih sil za boj proti zavojevalcem prekmurske zemlje.

Na področje Prlekije je prišel na jesen 1944 član PK KPS za Štajersko narodni heroj Jakob Molek-Mohor, še pred njim pa Ludvik Čuček-Benjamin.

Po prihodu teh skupin je delo v Pomurju močno zaživelo. Narodnoosvobodilnemu gibanju so se pridružili številni domačini. Revolucionarno gibanje se je močno razmahnilo in dobilo trdno podporo v prleškem ljudstvu. Kljub močnemu terorju je pomursko ljudstvo nudilo partizanom zavetje. Po vaseh so ustanovili številne krajevne odbore OF, reorganizirali pa so tudi okrožni odbor OF Ljutomer-Radgona.

RAZVOJ OKROŽNEGA ODBORA OF IN TERENSKIH ODBOROV

Prvi odbori OF so v Prlekiji nastali že leta 1941. Iz ohranjenih dokumentov pa ne moremo ugotoviti, če so ustanovili tudi okrožni odbor OF. Zelo verjetno je tak odbor obstajal. Sekretar okrožja je bil Jože Kerenčič, okrožnega komiteja partije pa Štefan Kuhar-Bojan. Po aretaciji glavnih organizatorjev, leta 1942 ne zasledimo na ljutomerskem in radgonskem področju nobenega okrožnega odbora.

Ko je prišel Ivan Nemec-Vojko novembra 1942 v Prlekijo, so se razmere izboljšale. Nemec je navezal stike samo z zanesljivimi ljudmi, ki jih je poznal že pred vojno. Najprej se je naslonil na Alojza Zadravca z Rožičkega vrha, nato pa še na Antona Stranjšaka, ki je deloval na radgonskem področju. Nemčeva mreža pa je segala tudi v Radomerje pri Ljutomeru, kjer se je povezal s Ferdom Pihlerjem, ki ga je že pred vojno poznal kot člana Sokola. V Ljutomeru si je Nemec našel sodelavca v Slavku Čehu, ki je sodeloval z OF že od leta 1941, pa ga Nemci niso odkrili. Marca 1943 je obiskal družino Janka Ribiča v Cezanjevcih in jo pridobili za sodelovanje. Na Kapeli se je naslonil na Rudija Seršena in Jožka Talanyja, v Hermandih pa je našel pristaše OF v Jožetu Kralju in Cirilu Ozmeu. V Dragotincih se je Nemec povezal s simpatizerjem OF Ivanom Drobcom, v Očeslavcih pa z Jankom Močnikom. Njegovo delo je segalo tudi v Radoslavce, kjer je pritegnil k sodelovanju Špindlerja. V Moravcih je našel zveste sodelavce pri Lovru Špindlerju in Francu Ferencu. V Bolehnečicah je kot terenski aktivist deloval Julček Rantaša.

KOZAKI V POMURJU

Spomladi 1944. leta so se zavezniki izkrcali v Franciji, rdeča armada pa se je jeseni približevala mejam Jugoslavije. Napad na Drvar maja meseca Nemcem ni prinesel pričakovanega uspeha. Akcije NOV in POJ so se krepile. Po prihodu XIV. divizije na Štajersko je doživelo narodnoosvobodilno gibanje na tem področju velik razmah. Vse to je močno vplivalo na razmere v Prlekiji. Kljub okupatorjevemu terorju in aretacijam so se ideje OF širile po vsej Prlekiji. Septembra 1944 so prišli

na naše ozemlje kozaki, kajti okupator je hotel imeti za fronto čisto zaledje. Kozaki naj bi tudi Nemce in nemčurje ščitili pred ljudsko sodbo. Jedro kozakov so sestavljali ostanki privržencev ruskega generala Vlasova, ustaši, četniki in nekateri ruski vojni ujetniki, ki so jih Nemci pritegnili v boj proti partizanom. Kozaki v Prlekiji so pripadali III. eskadronu »Polizei Reiterabteilung Serbien«. Komandant kozakov na področju Prlekije je bil kapetan Schlidovsky, namestnik pa poročnik Friemerman. Kmalu po prihodu so se razporedili po vsej Prlekiji. Glavni sedež so imeli v Ljutomeru. Razen v Ljutomeru so se nastanili tudi v žrebčarni na Moti, kjer jih je bilo sto, v G. Radgoni pa šestindevetdeset. Svojo postojanko so imeli tudi v Bučkovcih in pri Vidmu, kjer jih je bilo sto petindvajset, od tega samo v Bučkovcih petindevetdeset. Septembra 1944 je v Prlekiji bilo tristo šestinštirideset kozakov. Razen kozakov je bilo takrat v Prlekiji tudi precej nemških vojakov, ki so pomagali pri gradnji utrdb, in graničarjev, ki so stražili mejo. Kozaki so celotno Prlekijo močno kontrolirali, tako da je bilo gibanje partizanov zelo težavno. Nemci so dali kozakom neomejeno oblast, češ naj ljudje spoznajo, kakšni so Rusi.

Kozaki so kmalu pokazali, kakšni so. Po vsej Prlekiji so pričeli ropati, požigati in terorizirati družine, ki so podpirale partizane. V Prlekiji ni bilo vasi, kamor ne bi prihajali na konjih in stikali za partizani. Pijani so vdirali v kmečke hiše. Med partizani in kozaki je prišlo večkrat do spopadov. Kozaki so često postavljali zasede ob važnejših križiščih in čakali partizane. Trpinčili in mučili so celo take ljudi, ki niso imeli nobene zveze s partizani. Od kmetov so zahtevali seno, slamo in zrnje za konje. Kjer so našli partizane, so družinske člane, ki jim ni uspelo pobegniti, postrelili, hišo in gospodarsko poslopje pa zažgali. Položaj v Prlekiji se je ob prihodu kozakov močno poslabšal, kar je razvidno tudi iz poročila OO OF Ljutomer z dne 17. decembra 1944, kjer je med drugim rečeno: »Okupator je zadnje čase poostril svoj teror (kozaki). Preiskave po hišah so na dnevnem redu, tako so bile v Vučji vasi Bučecovcih, Veržeju, na Glavi, Moti, v Presiki itd. Ljudstvo je precej zbegano, delovanje silno oteženo. Zadrževanje zaradi pogostih hajk skoraj nemogoče.«

Takšen je bil položaj po prihodu kozakov. Več ujetih aktivistov so mučili in ubili. Marijo Rožman, sekretarko mladine s Polic, so nečloveško mučili, nato pa jo 20. februarja 1945 v gozdu v Črešnjevcih ubili. Podobno so storili tudi s kurirjem Frančkom Horvatom-Berlanom iz G. Radgone. Po aretaciji so ga mučili, nato pa so ga privezali na konja in vsega razmesarjenega vlekli v Police, kjer so ga v Majhnovem gozdu 10. marca 1945 ubili kot žival. Na radgonskem področju so kozaki ubili tudi Marico Satler iz Ivanjc, zelo pa so mučili tudi Danico Klemenčič iz G. Radgone in jo pozneje ustrelili pri Smodiševem mlinu na Muri. Tudi na ljutomerskem področju so zakrivilili številne zločine. Gospodarja Janka Preloga iz Grlave so po spopadu s partizani živega vrgli v gorečo hišo, kjer je zgorel. Ujetega ranjenega partizana Cirila Jureša pa so po bitki pri Žaliku v Logarovcih strašno mučili, privezali na voz in ga vlekli v Ljutomer, kjer so ga na Glavnem trgu obesili. Dne 27. februarja 1945 so v Pristavi zverinsko mučili in nato ubili aktivista Mira Križaniča iz Borejca in njegovo truplo vrgli v Ščavnico. Na Cvenu je v kozaški zasedi bil hudo ranjen partizan Ignac Zmazek. Zaradi močne krvavitve je pozneje umrl. Aktivisti so njegovo truplo zakopali na skednju pri Jožku Polaniču na Cvenu. Kozaki so zvedeli, da je bil neki partizan ranjen in da je pozneje umrl, zato so na Cvenu izdali razglas, da bodo vse moške vaščane ustrelili, če ne povedo, kje je zakopan padli partizan. Vaščani kljub temu niso izdali mrtvega partizana. V Radomerju so v bunkerju zajeli partizanko Jelko Golob-Marico, jo grozovito mučili, prebodli z bajoneti, nato pa živo zakopali. Gospodarja Ignaca Lipovca iz Podgradja so ob spopadu na domu prebodli z bajoneti in ga vrgli vsega razmesarjenega v obcestni jarek. Takih primerov kozaških zločinov je bilo veliko, vseh pa ni mogoče naštet. Še preden se je fronta

**RIBIČEV MLIN V CEZANJEVCIH, KJER JE BILA ENA NAJVEČJIH BITK MED PARTIZANI
IN NEMCI APRILA 1944. LETA**

na Muri ustalila, so kozaki že marca zapustili Prlekijo. Z nekaterimi nemčurji so se umaknili proti Mariboru in poizkušali pri Šentilju prekoračiti mejo. Tam so partizanske enote mnogim umik preprečile.

ŠTEVILNI SPOPADI MED PARTIZANI IN OKUPATORJEM V PRLEKIJI

O prvih oboroženih spopadih z okupatorjem na našem področju lahko govorimo šele od leta 1943 dalje. Razgibano delovanje aktivistov, položaj v svetu, prihod aktivistov na naše področje, večja morala med ljudstvom zaradi vojaških uspehov zaveznikov na bojiščih, pravilno tolmačenje pomena in vloge OF, vse to je ustvarjalo ugoden položaj, da so aktivisti lahko prešli v oborožen spopad z okupatorjem.

Prve dni septembra 1943 je nameraval priti v Ljutomer Franc Steindl, zvezni vodja Heimabunda za Sp. Štajersko, vendar ga verjetno zaradi kapitulacije Italije ni bilo. Prleški aktivisti so Steindla tri dni zaman čakali v gozdu pri Radomerju, da bi ga primerno »sprejeli«.

Aktivistom je sprva primanjkovalo orožja, zato so si ga morali priskrbeti sami. Ponoči od 2. na 3. september 1943 je skupina petih partizanov odnesla iz hiše kaptana Vilija Dullarja na Kamenščaku (po rodu je bil Nemec, v Ljutomer pa prišel po pučo v Avstriji) lovsko puško in municijo. Upali so, da bodo Dullarja našli doma, toda ni ga bilo. Dullar je o tem obvestil orožništvo. Obisk partizanov v neposredni bližini Ljutomera je dal Nemcem čutiti, da niso uničili vseh »banditov« v okolici mesta.

Dr. Mack, esesovski Oberscharführer, je poročal na štabnih razgovorih dne 4. septembra v Mariboru med drugim naslednje: »Na novo je organiziranih nekaj banditov v Ljutomerskem okraju.« Partizani so skušali dobiti orožje tudi na wehrmanschaftovskih postajah, zato so jih večkrat napadli in demolirali. Dne 8. septembra 1943 je skupina partizanov uničila tako postajo v Cezanjevcih. V akciji so zaplenili eno puško, tri uniforme, trideset vojaških pasov in uradni pečat St. Heimatbunda. Nekaj dni kasneje pa so prleški aktivisti vdrli tudi na wehrmanschaftovsko postajo na Kapeli in zaplenili devet vojaških uniform in dvanajst pasov ter uničili ves arhiv. Orožja v tej akciji niso dobili. Nemci so na Kapelo takoj zatem poslali nekaj vojakov, ki naj bi se naselili v župnišču. Aktivisti pa so za to zvedeli in partizanska trojka, v kateri so bili Rudi Seršen, Anton Stranjšak in Jože Štajnbauer, je dne 17. septembra 1943 župnišče zažgala. Stavba ni do kraja pogorela. Že te akcije so Nemce močno vznemirile. Dne 18. septembra 1943 so okupatorji mobilizirali precej ljudi in uprizorili večjo hajko proti partizanom na področju občine Ljutomer v smeri proti Svetinjam. V hajki sta sodelovali dve četi wehrmanschafta (večinoma domačini), precej orožnikov in gestapovcev, skratka okrog 500 ljudi. Ta velika akcija proti partizanom pa ni rodila uspeha. Čeprav so Nemci preiskali celotno področje, niso naleteli na večjo skupino partizanov. Le na Ljutomerskem pokopališču so se Nemci spopadli z dvema »banditoma«. V krajšem boju je bil eden ranjen, vendar pa se je obema posrečilo pobegniti. Naši aktivisti ne vedo povedati, kdo sta bila ta dva partizana. Spominjajo se le, da je na pokopališču pokalo. Nemško poročilo pa navaja, da so tam zasledili dva »bandita« in da je bil eden ranjen. Ta nemška hajka zgovorno priča o nemških predvidevanjih, da je v Prlekiji vsaj petdeset partizanov.

Do prvega pomembnejšega spopada med nemškimi orožniki in prleškimi aktivisti je prišlo šele 31. decembra 1943. Tega dne so skojevci iz okolice Ljutomera imeli sestanek pri Alojzu Červiču v Radomerju, na domu Bojana Červiča. Sestanek je vodil takratni sekretar SKOJ Danijel Hojs. Na sestanku so bili Bojan Červič, njegova mati Elizabeta, Mirko Podkrajšek-Miško, Dragica Vrbnjak in Marica Potočnik iz Ljutomera. Nemški orožniki so nenadoma obkolili hišo in vnel se je boj. Partizani so se umaknili v kletne prostore. Pri vratih se je pojavil nemški orožnik in pozval partizane, naj se predajo. V odgovor je Danijel Hojs ustrelil in orožnika hudo ranil. V boju je bil ranjen tudi partizan Bojan Červič. Partizani so jurišali, si z bombami utrli pot skozi obroč in se srečno prebili do gozda. Po tej bitki je Alojz Červič odšel v ilegalo in prešel v Prekmurje, kjer je bil ubit v Črenšovcih 1944. leta. Mater Bojana Červiča pa so Nemci odvedli v taborišče.

Leta 1944 je prišlo na našem področju do številnih spopadov med partizani in okupatorjem. Prihod aktivistov, vedno večje število dezertirjev iz nemške vojske, težave z odpošiljanjem novincev v partizanske odrede, izkopani bunkerji, v katerih so našli zatočišče aktivisti, neuspehi sovražnikovih ofenziv proti partizanskim odredom v Jugoslaviji in zmage zaveznikov na bojiščih, vse to je pripomoglo, da so se tudi naši aktivisti pogostejše in bolj odločno spopadali s okupatorjem. Tudi v tem letu so partizani napadali nemške posadke, opozarjali pa tudi nemškutarje, da je čas ljudske sodbe blizu. V jeseni pa so se po prihodu kozakov večkrat spopadli tudi s temi.

Dne 17. januarja 1944 je skupina partizanov pod vodstvom Franca Belšaka-Maksa v Bučkovcih požgala gospodarska poslopja trem funkcionarjem Heimatbunda in vnetim nacistom. Škoda je bila velika, kajti poslopja so pogorela skoraj do tal. Domačini so se ob tej akciji izkazali tako, da požara niso hoteli gasiti.

Dne 30. januarja 1944 so partizani razbili občino v Bučkovcih. V tej akciji so uničili ves inventar in razne listine, zaplenili pa tudi precej živilskih nakaznic. Dne

8. marca 1944 je skupina partizanov razbila pošto v Cezanjevcih, uničila precej inventarja in zaplenila 4358 mark. Večja oborožena akcija je bila v jeseni 1944, ko so partizani napadli orožniško postajo v Apačah. Napad je bil sicer tvegan, kajti na postaji je bilo enainvajset dobro oboroženih orožnikov, razen tega pa je v Apačah živel v glavnem nemško prebivalstvo. Partizani so se odločili za napad na postajo zato, ker so izvedeli, da imajo Nemci tam precej orožja, ki bi partizanom prišlo prav. Pod vodstvom Janka Jurkoviča je petnajst partizanov napadlo orožniško postajo. V tej akciji je sodelovala tudi Ela Letonja-Atena, ki je imela nalogo, da z brzostrelko prepreči prihod nemške pomoči iz Radgone. Po daljšem streljanju in potem, ko so Nemci dobili okrepitve iz Cmureka, so pričeli protinapad. Partizani pa so se morali umakniti, ker jim je zmanjkalo streliva. Tako akcija v celoti ni uspela. Nemce pa je že sam napad močno vznemiril. Napadeni so bili prav tam, kjer so najmanj pričakovali, saj so bili prepričani, da so v Apačah najbolj na varnem.

Dne 23. marca 1944 je prišlo do spopada med partizani in Nemci pri Alojzu Lesjaku v Desnjaku. Tam so imeli partizani izkopen bunker, ki ga je odkrila gestapovska patrulja. V boju so padli štirje partizani in trije gestapovci. Skozi obroč sta se prebila le partizana Vinko Miklošič in Ignac Zmazek. Nemci so nato uprizorili še več manjših hajk na partizane. Preiskali so nekaj hiš in gozdove v smeri proti Mali Nedelji, da bi našli partizanske bunkerje. Takrat niso odkrili nobenega, toda že 5. aprila 1944 so odkrili bunker pri Francu Jeseniku na Stari cesti. V tem bunkerju so bili: Janko Slavinec, Tonček Hanžel s Kamenščaka, Stanko Červič iz Ljutomera, Jože Vogrinec in Avgust Heric. Bunker je bil narejen tako nerodno, da je imel samo en izhod, ki je bil hkrati tudi vhod. Branil ga je Janko Slavinec, ki je edini imel orožje. Ubil je nekega gestapovca, nato pa je sam padel v boju. Druge partizane so Nemci žive ujeli, nekateri od teh so pozneje izdajali, saj so nemški akciji sledile aretacije. Prijeli so očeta Janka Slavinca in Alojza Lesjaka iz Desnjaka. Oba gospodarja so Nemci ustrelili kot talca pri Ribičevem mlinu v Cezanjevcih.

Največji spopad v Prlekiji pa je bil 6. aprila 1944 pri Ribičevem mlinu v Cezanjevcih. Tega dne zjutraj sta se oglasila pri Ribičevih partizana Danijel Hojs-Ljubo in Franc Belšak-Maks. Vračala sta se s kurirske poti, na kateri sta se sestala s Srečkom Rojsom-Nikom, članom slovenjgoriškega okrožja pri Lenartu. Ko sta se omenjenega dne ustavila pri Ribičevih v Cezanjevcih, je okrog šestdeset orožnikov in gestapovcev obkolo mlin. Partizana sta bila skrita na seniku. Ko so Nemci hoteli senik preiskati, so naleteli na dva partizana, ki sta junaško sprejela neenak boj s sovražniki. Ko se je pojavil na seniku šef ljutomerskega gestapa Maks Reibenschuh, ki je potiskal pred seboj mlinarja Ribiča, je Danijel Hojs gestapovca ustrelil. Na dvorišču se je pojavil šef ptujske orožniške postaje Franc Ester. Tega je podrl rafal Maksove brzostrelke. Maks je nato skočil s senika na dvorišče, kar pa je bilo zanj usodno. Opazil ga je sturmführer Alojz Jazbec in ga ubil. Danijel Hojs je maščeval Maksovo smrt. Ranil je Jazbeca, z drugim strelom pa zadel bombo, ki je visela orožniku za pasom in tako je Jazbeca razneslo. Nemci so z raketami klicali na pomoč. Nekateri so zbežali v mlin in čakali pomoči. Kljub nevarnosti je Danijel Hojs skočil k Francu Belšaku, da bi mu pomagal, a bil je že mrtev. Pobral je le orožje. Danijel Hojs in gospodar Janez Ribič sta se nato prebijala skozi obroč. Pri preboju je na ubežnika streljal esesovski Oberscharführer Richard Schalbereiter, vendar ga je Hojs prehitel in ga ustrelil. Danijel Hojs in Janez Ribič sta se srečno prebila v gozd in ušla. Nemci so takoj nato aretirali Ribičevo ženo in najmlajšega sina Marjana ter ju odpeljali v zapore. Istega dne so Nemci aretirali tudi starejšega Ribičevega sina Janka, ki je bil star petnajst let. Bil je partizanski kurir in tistega dne se je z motornim kolesom vračal s kurirske poti iz Maribora. Zaprli so ga v občinskem poslopju v Cezanjevcih. Stražila sta ga nemškutarja Jože Milavec in Adam Mohr iz Ljutomera.

Janku je uspelo stražarja preslepiti. Iztrgal je pištolo Jožetu Milavcu in ga ustrelil, Adama Mohra pa je ranil. Uspelo mu je pobegniti na partizansko postojanko pri Filipičevih v Vogričevce. Nemci so ga s psom izsledili in hišo obkolili. V kletnih prostorih se je Janko štiri ure junaško boril, nato pa je poskusil izpad in pri tem padel.

Boj pri Ribičevem mlinu je odjeknil po vsej Prlekiji. Novica o junaštvu partizanov se je naglo razširila. Ljudje so uvideli, da so partizani kos Nemcem tudi na našem področju. Nemci so se v časopisih na široko razpisali o uničenju banditov v Cezanjevcih. Vas so proglasili za »banditendorf«. Zaradi padlih Nemcev so se krvavo maščevali. Dne 25. aprila 1944 so prav pri tem mlinu ustrelili petindvajset talcev, torej za vsakega padlega pet zavednih Slovencev.

Partizana Danijel Hojs in Janez Ribič sta se po bitki umaknila proti Globoki, kjer sta se sestala s Slavkom Ivanjšičem-Borisom in se pogovorila o nadaljnjem delu. Na tem področju sta našla manjšo skupino partizanov, v kateri so bili brata Ignac in Gustek Zmazek, Anton Petrena iz Žerovinec, Marija Filipič iz Desnjaka, Anton Sunčič iz Borejca in Franc Babič s Krapja pri Ljutomeru. Nameravali so oditi v partizane na Pohorje, vendar niso imeli zveze, ker je bila pretrgana. Zatekli so se v Zmazkovo viničarijo v Veličane, kjer so si hoteli odpočiti. Slavko Ivanjšič in Danijel Hojs pa sta odšla iskat zvezo s Pohorjem. Medtem je to skupino nekdo izdal. Več kot trideset nemških orožnikov je obkolilo viničarijo. Orožniki so bili iz Ljutomera, Cezanjevec in Svetinj. Vnel se je boj, ki je trajal tri ure. Partizani so se junaško borili. Ko jim je jelo primanjkovati streliva, so sklenili, da se prebijejo skozi obroč. Pri preboju so padli partizani: Gustek Zmazek, Anton Petrena, Marija Filipič in Anton Sunčič. Nemci so poročali, da so bili pri tem ranjeni tudi trije nemški orožniki. Iz obroča sta se prebila le Ignac Zmazek, ki je 3. novembra 1944 padel v boju s kozaki na Cvenu, in Franc Babič, ki je padel ob koncu leta 1944, ko je šel na Kozjak. To skupino partizanov je izdal viničar Mort, ki je živel v Zmazkovi viničariji. Aprila 1944 so Nemci odkrili partizanski bunker v Žerovincih pri Antoniji Žalar. Bunker je bil izkopan v gozdu blizu hiše. V njem je bilo več partizanov. V krajšem boju je padel Janez Žalar, ostali štirje partizani pa so se prebili.

Jeseni 1944 so partizani nadaljevali akcije. V začetku septembra so poškodovali wehrmanschaftovsko postajo na Kogu, nato pa še pri Miklavžu. Pri tem so zaplenili nekaj orožja in precej živilskih nakaznic in oblek ter uničili ves inventar. Oktobra so uničili inventar v občinskem prostoru v Radencih. V akciji so zaplenili pisalni stroj, aparat za razmnoževanje, večje količine papirja in drugo. Nekaj dni zatem so poškodovali wehrmanschaftovsko postajo v Seliščih, zaplenili tri puške in nekaj streliva ter uničili inventar. Glavni namen napadov na te postaje je bil v tem, da bi si partizani priborili orožje in strelivo, ki so ga krvavo potrebovali. Prej so domačini prihajali iz nemške vojske na dopust z orožjem, potem pa je prišel domov le malo-kateri in še ta ni nosil orožja s seboj. Partizani so si ga torej morali priboriti, za to pa so bile najbolj primerne prav wehrmanschaftovske postaje, a še tem so Nemci iz previdnosti puščali le malo orožja.

Partizani so večkrat poskušali likvidirati znanega člana KB in ljutomerskega okupacijskega župana Hansa Herndla. Septembra 1944 so v bližini njegovih goric zažgali njegov vojaški avto, njega samega pa niso našli. Pri umiku so se partizani spopadli z graničarji s Pristave. Vnel se je boj, v katerem je bil močno ranjen partizan Jože Pučko-Janez. V jeseni 1944 so prleški partizani pripravili trčenje osebnega in vojaškega transportnega vlaka, polnega orožja in drugega materiala. Trčenje je povzročil Edo Potočnik, takratni prometnik v Radencih. Vlaka sta trčila 12. septembra 1944 v bližini postaje Hrastje-Mota. Ob trčenju je nastala precejšnja škoda. Transportni vlak je iztiril, ker je lokomotiva potegnila za seboj več vagonov. Manjša

**PRELOGOVA MAMA IZ
GRLAVE, KI JE TOPLO
SPREJEMALA BORCE PRO-
TI FASIZMU, JE ŽIVA
ZGORELA V SPOPADU
MED PARTIZANI IN KO-
ZAKI NA SVOJEM DOMU
JANUARJA 1945. LETA**

poškodovan je bil tudi osebni vlak. Promet je bil ustavljen za osemindeset ur. Prometnik se je po tej akciji priključil partizanom. Stike z njimi pa je imel že prej.

Partizani ljutomerskega in radgonskega področja so nameravali skupaj napasti orožniško postajo v Radencih. Zaradi številnih partizanskih akcij se je posadka postaje okrepila. Septembra 1944 je štela petindvajset mož. Akcijo bi naj vodil Janko Jurkovič. Partizane z ljutomerskega področja je vodil Slavko Ivanjšič. Tem partizanom so se pridružili še tisti, ki so se zbrali pri Stanku Topolniku v Banovcih. Samo z ljutomerskega področja je šlo v to akcijo trinajst partizanov. Prišli pa so le do Gorice pri Vučji vasi, kjer so padli v graničarsko zasedo. V boju je bil ranjen v nogo vodja skupine Slavko Ivanjšič. Akcija tako ni uspela. Ranjenega Slavka Ivanjšiča so odnesli v Ključarovce k Marku Slaviču, kjer je bila zanesljiva partizanska postojanka. Ležal je v čebelnjaku, ki je veljal za zanesljivo previjališče za partizanske ranjence. Zdravniško pomoč mu je nudil ljutomerski zdravnik dr. Ivan Kaukler, ki je rad pomagal ranjenim partizanom. Oskrboval jih je z zdravili. Večkrat je za-

hajal tudi k Prelogovim na Grlavo, kjer so se prav takrat zdravili partizani. Med drugim je dr. Ivan Kaukler ozdravil tudi Ivana Nemca-Vojka, ki je zbolel kmalu po prihodu na naše področje, in Slavka Ivanjšiča, ki je pozneje tudi ležal na Grlavi pri Prelogovih. Pomoč ranjenim kurirjem pa so navadno nudili tudi blizu železniške postaje v Moškanjcih, kjer je bil bolniški bunker, kakor izjavlja Slavko Ivanjšič. Navadno so se ranjenci zdravili kar v bunkerjih, prvo pomoč pa so jim nudili domačini. Slavko Ivanjšič je nekaj časa ležal tudi pri Ludviku Hericu v Kuršinščaku.

Oktober 1944 je pri Vuzmetincih skupina partizanov padla v nemško zasedo. V boju so bili ubiti trije nemški vojaki, hudo ranjen pa je bil partizan Zlatko Škrlec. Partizani radgonskega področja so oktobra 1944 nameravali razorožiti nemškega stražarja na mostu v Gornji Radgoni. Ko jih je stražar opazil, je zapustil stražarsko mesto in zbežal v nemško Radgono, partizani pa so medtem zaplenili dve puški.

Nekaj dni po tem dogodku so radgonski aktivisti v okolici Radenec likvidirali dva nemška orožnika. Oktobra 1944 so partizani, ki jih je vodil Ferdinand Špilak-Lojze, v Sitarovcih zažgali traktor, ki so ga Nemci uporabljali za prevažanje rekrutov v nemško vojsko. V oktobru 1944 so partizani poškodovali wehrmanschaftovsko postajo v Zbigovcih in zaplenili tri puške, nekaj streliva in oblek. Oktobra 1944 so pričeli Nemci na Domanjkovi žagi v Bučočovcih rezati deske, s katerimi bi zgradili most čez Muro pri Veržeju. Prek tega mostu so nameravali voziti iz Madžarske in Prekmurja vse, kar bi utegnili koristiti prodirajoči rdeči armadi. Ko so partizani zvedeli, kaj Nemci nameravajo, so napadli žago. V boju so padli trije nemški vojaki, dva pa sta bila ranjena. Decembra 1944 sta partizana Alojz Gaberc iz Veržeja in Janez Vrbnjak iz Cezanjevcev ubila v Cezanjevcih nekega nemškega orožnika. Dne 1. novembra 1944 so partizani organizirali komemoracijo na grobu talcev pri Ribičevem mlinu v Cezanjevcih. Komemoracijo so pripravljali prleški kurirji Alojz Vrbnjak, Dušan Kosi iz Grab in Alojz Gaberc iz Veržeja. Na Ribičev mlin in grob talcev je skrbno pazil nemški komisar, ki je bil dodeljen za upravnika mlina. Kurirji so v okolici mlina postavili zasedo in prerezali telefonske žice. Komisar se je sprva branil, kmalu pa se je predal. Mladinke iz okoliških vaških aktivov so okrasile grob. Žalne svečanosti se je udeležil celoten aktiv okrajnega odbora OF Ljutomer. Ob grobu talcev je govoril sekretar OO OF v Ljutomeru Janez Ros-Jan. Med petjem partizanske žalostinke so kurirji izstrelili častno salvo. Komemoracija je pozitivno odjeknila po vsej Prlekiji. Ljudje so ponosno govorili o tem humanem dejanju partizanov. Partizani pa so pregnali tudi nemškega komisarja in mu povedali, da ne marajo več videti tukaj niti njega niti katerega koli drugega. Komisar je res zapustil Ribičev mlin in odtlej je bil mlin brez gospodarja.

Vse te akcije, sicer majhne po obsegu in vojaškem pomenu, pa so okupatorja vedno bolj vznemirjale. Varnege se ni počutil več. Ko ni več vedel, kaj bi storil, je zaigral na zadnjo karto. Na pomoč je poklical kozake, ki naj bi v Prlekiji napravili red. Kozaki so kmalu po prihodu pričeli hajkati po vaseh za partizani. Novembra 1944 so ujeli v Veržeju partizana Dorča Babiča, ki je bil tudi v Lackovem odredu. Prijeli so ga doma in odpeljali v zapor. Med mučenjem se je vdal. Kozaki so ga nato vodili po vaseh, kjer je moral povedati, kdo je sodeloval s partizani, kje so partizanski bunkerji itd.

Partizani in kozaki so se prvič spoprijeli pri posestniku Ignacu Lipovcu na Podgradju pri Ljutomeru. Na to postojanko so večkrat zahajali kurirji. Dne 7. decembra 1944 so se pri Lipovcu oglasili Alojz Vrbnjak-Jurek iz Cezanjevcev, Nande Magdič s Cvena, Jurij Dobrotnšek in partizan Dušan, za katerega ni mogoče ugotoviti priimka. Partizane je najbrž nekdo izdal. Dne 8. decembra 1944 so kozaki iznenada napadli hišo. Kako je boj potekal, ni mogoče natanko ugotoviti. Padel je Alojz Vrbnjak,

partizana Dušana, ki je bil hudo ranjen, pa so kozaki ujeli in ga strašno mučili, vendar ni ničesar izdal. Povedal ni niti svojega imena. Iz obroča sta se prebila samo Nande Magdič in Jurij Dobrotinšek. Oba sta padla v poznejših bojih. Kozaki so z bajoneti pobili tudi gospodarja Lipovca, ko se je na vozu vračal proti domu. Hišo so izropali in požgali.

Kozaki so zelo radi pili žganje, zato so hodili po hišah in ga zahtevali. Vsak tak obisk so izkoristili tudi za zalezovanje in vohunjenje za partizani. Zelo spretno so postavljali zasede, kjerkoli so mogli. Decembra 1944 sta padla v njihovo zasedo kurirja Franc Poštrak z Radenskega vrha in Alojz Horvat iz Turjanec. Oba sta v boju padla. Kljub močnim kozaškim hajkam po vaseh je minerjem Lackovega odreda pod vodstvom Nandeta Magdiča uspelo dne 23. decembra 1944 pri Vučji vasi minirati progo. Akcija je uspela. Lokomotiva z dvema vagonoma je iztirila. Škoda je bila precejšnja. Promet je bil pretrgan za nekaj ur.

Že prej je bil govor o partizanu Dorču Babiču, ki so ga novembra 1944 kozaki ujeli na domu v Veržeju. Dne 29. decembra 1944 so privedli Dorča v Banovce k Stanku Topolniku, kjer so partizani imeli bunker. Kozaki so bunker odkrili in našli v njem precej propagandnega materiala. Aretirali so Stanka Topolnika, ga v Ljutomeru mučili, nato pa 15. januarja 1945 v gozdu v Ljutomeru ustrelili.

Partizani so tudi v Prlekiji pričeli izvajati predpise o ugotavljanju vojnih zločincev. Zlasti med nemškutarji in Nemci je bilo precej takih, ki bi morali za svoja dejanja odgovarjati pred ljudskim sodiščem. Dne 31. decembra 1944 so aktivisti Stane Simončič, Jože Perger, Janez Viher in Rado Kukovec pod vodstvom Rada Pušenjaka obsodili na smrt znanega nacističnega Hansa Halla iz Svetinjskega Ljudstva, ker je dal mnoge Prleke izseliti in aretirati. Bil je vnet priganjalec domačinov v nemško vojsko. Mnoge druge nemškutarje pa so opozorili, da jih čaka zaslužena kazen. OO OF Ljutomer je dal decembra 1944 raztrositi več letakov po vaseh, nekaterim nemščurjem pa so poslali letake celo na dom. Z letaki so partizani opozarjali nemške simpatizerje in sodelavce, naj se spametujejo in naj ne pomagajo več okupatorju, kajti Nemčija bo vojno gotovo izgubila. Januarja 1945 so partizani likvidirali drugega nacističnega, narodnega izdajalca in župana v Bučkovcih inž. Ferdinanda Lupšo. Likvidiral ga je spremljevalec Jožeta Kocbeka v Radoslavih pri Antonu Kranjcu.

Spopadi z okupatorjem so se nadaljevali vse do osvoboditve. Prav v zadnjih mesecih pred nemško kapitulacijo je prišlo do številnih in pomembnejših spopadov med partizani in sovražniki. Na razgibanost odpora so vplivali dogodki v Jugoslaviji in na bojiščih. Na prelomu 1944/45 je bilo osvobojeno že dokajšnje področje Jugoslavije. Fronta se je naglo približevala Prekmurju. Kozaki so še vedno hajkali in preiskovali hiše. Dne 5. januarja 1945 je prišlo do večjega spopada med partizani in kozaki pri Prelogovih na Grlavi. Tam so se shajali številni kurirji in partizani iz ljutomerskega in radgonskega področja. Vsakokrat so jih ljudje toplo sprejeli in pogostili. Ujeti partizan Dorče Babič pa je izdal tudi to postojanko. Dne 5. januarja 1945 so se zgodaj zjutraj pri Prelogovih na Grlavi oglasili partizani: Nande Magdič, Jurij Dobrotinšek, Janez Viher in Jože Turk. Kozaki so zjutraj nenadoma na konjih pridrveli v vas in obklopihi hišo. Partizani so bili oboroženi z mitraljezom, ki so ga postavili v hlev. Takoj so sprejeli neenak boj. Kozaki so imeli precej mrtvih in ranjenih. Z raketami so klicali na pomoč. Šele ko so dobili pomoč in ko je partizanom zmanjkalo streliva, je uspelo kozakom zlomiti njihov odpor. Gospodarsko poslopje in hišo so zažgali. Gospodar Janko Prelog, ki je tudi junaško posegel v boj, se je skušal rešiti iz poslopja. Kozaki pa so ga ujeli in vrgli v ogenj, kjer je zgorel. V ognju so zgoreli tudi trije partizani, ki so padli med bojem. Tedaj so kozaki ujeli tudi ranjenega partizana Jožeta Turka-Aleksa, ga odvedli v ljutomerske zapore, nato

pa v Maribor, kjer je postal izdajalec. V plamenih je zgorela tudi Prelogova mama. Iz gorečega poslopja so se rešile tri Prelogove hčerke, ki so se takoj priključile partizanom. Novica o junaškem boju peščice partizanov o njihovi mučeniški smrti se je kot blisk razširila po vsej Prlekiji. Kozaki so po tej bitki aretirali mnogo ljudi na Grlavi in drugod. Ljutomerski zaporji so bili polni domačinov, ki so podpirali partizane.

Istega dne je prišlo do spopada tudi na Spodnji Ščavnici, kjer je bila pri Ivanu Križanu znana »Markova postojanka«. Na postojanki so bili takrat tile partizani: Lovro Vogrinec, Mira Kolarič in Križanova hči Hilda. V boju sta padla Vogrinec in Križanova, medtem ko se je Mira Kolaričeva rešila.

Do večjega spopada med kozaki in partizani je prišlo tudi 3. februarja 1945 pri Ivanu Žaliku v Logarovcih. Partizani Stane Simonič, Aleš Bernot, Jožko Berden, Ciril Jureš in Vida Petje so se pod vodstvom Rada Pušenjaka pred mitingom, ki so ga nameravali organizirati v Dobravi pri Križevcih, ustavili pri Žalikovih. Nenadoma so kozaki obkolili leseno hišico in vdrli vanjo. V kuhinji so našli vojaški plašč, ki ga je Vida Petje v naglici pozabila vzeti s seboj, ko so se umaknili na podstrešje. Kozaki so takoj vedeli, da so v hiši partizani. Spopad je trajal dve uri. Kozaki so z raketami zaprosili za pomoč, zato so partizani sklenili, da se prebijejo. Pri jurišu sta padla Aleš Bernot in Jožko Berden. Kozaki so ujeli ranjenega Cirila Jureša in ga v Ljutomeru obesili. Ranjena je bila tudi Vida Petje. Kozaki so jo izsledili po krvavih sledovih pri Magdičevih v Logarovcih. Iz bitke sta se rešila samo Rado Pušenjak in Stane Simonič, slednji je v boju dobil sedem ran. Kozaki so ustrelili tudi Žalikova, gospodarja in gospodinjo. Hišo so zažgali. Kozaki so imeli več mrtvih in ranjenih. Padel je tudi njihov komandant kapetan Schlidowsky.

(Objavljeni odlomki so iz razprave »Prlekija v NOB«, ki jo je napisal Drago Novak in je izšla pri Pomurski založbi v Murski Soboti.)

UREDNIŠTVU REVIJE »BOREC«

Ker sem v »Kroniki XXXI. divizije« bral o akciji na sovražno postojanko RIBNO pri Bledu v maju mesecu 1944. leta, sem se namenil, da vam bom pisal, ker bi rad nekatere stvari pojasnil, saj so na navedenem mestu napačno opisane. Stvar je namreč ta, da se uspeh v tej akciji pripisuje prvemu bataljonu brigade »Franceta Prešerna«, kar pa ne drži. Akcijo je v resnici izvedla skupina skojevcev iz zaščitne čete XXXI. divizije. Skupino sem vodil jaz. Tudi prvi bataljon »Prešernove« je dobil nalogo, naj napade to postojanko, toda z druge strani, vendar je prispel na mesto šele potem, ko je bila akcija že končana.

Potekala pa je takole: Kolikor se spominjam, je bilo v XXXI. diviziji prav takrat tekmovanje skojevcev v izvajanju akcij itd. Ker pa skojevci pri štabu divizije nismo hoteli zaostajati, smo prosili, naj nas pošljejo v akcijo. Zato so nam zadali nalogo, naj likvidiramo postojanko v Ribnem, ki smo jo morali napasti z ene, del prvega bataljona »Prešernove« pa z druge strani. Sestavil sem skupino iz omenjene zaščitne čete, v njej pa nas je bilo sedem, od katerih se spominjam: tovariša Poldeta, doma je bil iz Ribnega (vas, v kateri je bila postojanka), ki je bil obenem določen za vodnika, ker mu je bila kot domačinu poznana vsaka steza, tovariša Jožeta Kofola, mitraljezca s »šarcem«, doma iz Nove Gorice, tovariša Iztoka, pomočnika mitraljezca, doma nekje od Železnikov, in tovarišice Zmage, doma iz Podkraja pri Colu v Slovenskem primorju. V skupini sta bila še dva minerja, katerih imen pa se ne spominjam. Za akcijo smo napravili kratek načrt, kako jo bomo izvedli. Ker smo imeli precej točne podatke o postojanki, smo lahko predvideli vse detajle vnaprej. Akcijo smo izvedli točno po načrtu.

Ker je tovariš Polde res dobro poznal vsako stezo, smo se postojanki približali popolnoma neopaženo. Ne spominjam se, koliko je bila ura, vem pa, da sem ob določenem času z obema minerjema šel postavljat mino (pet kilogramov plastika) ob zid postojanke. Mino smo podprli z debelo palico, in sicer več kot meter

visoko (na tej strani ni bilo oken), jo prižgali in se nato umaknili v zaklon za neki kozolec. Tu je imela naša skupina postavljeno zasedo. Ko smo se umikali, nas je najbrž nemški stražar zapazil ali pa je samo zaslutil, da smo v bližini, in začel streljati. Čakali smo, da se bo postavljena mina vžgala in napravila odprtino v zidu (zid ni bil močan, to smo vedeli vnaprej). Imeli smo namreč pripravljeno še drugo mino iz plastika, da bi jo vrgli skozi odprtino. Enemu izmed minerjev se je zdelo, da prva mina le preveč dolgo ne eksplodira, zato je stopil iz zaklona, da bi se prepričal, kaj je. Toda napravil je samo dva koraka, ko se je razlegla detonacija. Bil je ranjen, zato smo ga spravili v zaklon, kjer ga je tovarišica Zmaga obvezala. Tovariš Polde, eden izmed minerjev in jaz pa smo takoj nato odnesli dvajsetkilogramsko mino (plastika) do postojanke, jo aktivirali in vrgli skozi odprtino, ki jo je napravila prva mina, ter se umaknili v zaklon. Čez nekaj sekund je zadonela strašna detonacija. Zgradba postojanke se je docela zrušila, tako da sta od vsega ostala le kup kamenja in razdrta streha. Postojanka se je takoj vžgala. Pod ruševinami je ostalo nekaj Nemcev, ki so bili v tem času v postojanki. (Po kasnejših podatkih je bil del Nemcev iz postojanke takrat v patrulji.) V postojanki so bili tudi trije fantje iz Ribnega, ki so jih vsako noč zadržali v postojanki, ker so bili osumljeni, da delajo za partizane. Dva sta se uspela rešiti z našo pomočjo in sta potem tudi odšla z nami v partizane. Del »Prešernove« brigade je prispel do postojanke kasneje. Nekateri izmed njih so pravili, da so zamudili minirati postojanko iz nasprotni strani. »Prešernova« je potem izvedla rekvizicijo v Ribnem in okolici, pri čemer pa naša skupina ni sodelovala.

O tej akciji sem še v partizanih napisal članek, vendar ga na žalost nisem ohranil. Bil je prilepljen na stenčasu skojevcev XXXI. divizije v Selu pri Žireh. Štab navedene divizije je bil v tistem času namreč tam.

Pred kratkim sem se sešel z Jožetom Kofolom, ki je sedaj v Novi Gorici, lansko leto je bil upokojen kot kapetan I. klase. Tudi on se je jezil, da akcijo nepravilno opisujejo in me prosil, naj vam pišem tudi v njegovem imenu in stvar pojasnim. Menim, da tudi drugi člani te skupine mislijo tako.

Tovariško vas pozdravljam

Lovro Korošec

Vsak dan izhajajo nove knjige. Med njimi tudi take, ki obravnavajo naš osvobodilni boj, bodisi da so to spominski zapisi, leposlovna dela na temo vojne, dokumentarna dela ali kaj drugega. O teh knjigah pišemo, poročamo in ljudje jih tudi bero. Prav je tako. Morda je knjig s tematiko osvobodilnega boja premalo, morda bi si jih želeli ne samo več, temveč tudi boljših, bolj dognanih napisanih, zanimivejših. Morda vseeno premalo opozarjamo na te knjige in nekatera dela vendarle gredo neopaženo mimo bralcev. Toda vsega tega na tem mestu ne bi hoteli obravnavati. Omejili bi se samo na eno samo vprašanje, na knjige, ki morda niso nič manj pomembne kot razni vojni romani, kot spominski zapisi, na knjige, ki sicer leto za letom izhajajo, prihajajo med ljudi, pa ostajajo vendar vse preveč neopažene. Morda jih sicer ne izdajajo naše osrednje založbe, morda jih prebirajo le ljudje določenega področja, toda drugod, celo v najbližji sosesčini zanje komajda vedo. In tudi naši osrednji listi in revije jih skorajda sploh ne registrirajo. Kako naj jih potem poznamo? Posebno še, ko vemo, da propaganda za knjige na splošno šepa. In vendar so to ne samo pomembna dela, ne samo dela z dragocenim gradivom, temveč navadno tudi zanimiva, živo napisana, vsebinsko pestra ali pa dokumentarno dragocena. Vsekakor pa so taka, da bi jih ne smeli prezreti. In vendar jih večkrat prezremo. Pri vsem tem pa ne gre morda za eno, dve knjigi, za kako skromno publikacijo, temveč za celo vrsto knjig, ki redno izhajajo že vrsto let, za odlično opremljene knjige in celo za reprezentativne izdaje. In vendar jih slabo poznamo. Katere so vendar te knjige? Predvsem so to razni regionalni in krajevni zborniki, razne zbirke dokumentov, spomini s prispevki več avtorjev, najrazličnejši koledarji in še druge knjige, ki govore tudi o našem osvobodilnem boju in izhajajo leto za letom, pa v širši javnosti ostajajo vseeno neopažene. Saj jih res, priznajmo odkrito, še knjižni poročevalci, ki redno zasledujejo knjižni trg in izdaje osrednjih slovenskih založb, skorajda ne poznajo.

Zato naj bodo naslednje vrstice posvečene publikacijam, ki gredo mimo nas preveč neopaženo. Prikaz nima namena biti popoln, posebno še, ker je omejen na nekaj zadnjih let. Tudi ni to kritično obravnavanje. Zato imajo te vrstice en sam namen: opozoriti hočejo na te publikacije, na te zbornike, koledarje, razne priložnostne izdaje in

Kulturna panorama

O KNJIGAH, KI GREDO MIMO NAS

druge knjige, delo več avtorjev, ki govorijo tudi o našem osvobodilnem boju. Zbuditi hočejo vsaj malo zanimanja zanje, kajti noben pisec, noben zgodovinar in noben proučevalec naše preteklosti ne bo mogel mimo tega obširnega gradiva. Zato več posluha tudi za te publikacije!

Pa še to: ta sestavek tudi nima nobenih bibliografskih pretenzij, saj še zdaleč ni popoln. Njegov namen je torej zgolj informativen.

Prepričani smo, da malo naših ljudi pozna knjigo, ki jo zaradi pomembnosti omenjamo na prvem mestu in ki nosi preprost naslov *Jesen 1942*. Knjigo s podnaslovom »korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča« je izdal inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. O čem knjiga govori, pove že naslov sam. Objavljena je korespondenca, predvsem poročila in pisma Edvarda Kardelja, ki jih je ta pisal bodisi tovarišu Titu ali drugim vodilnim osebnostim naše revolucije ali pa raznim organizacijam Osvobodilne fronte ali vojaškim enotam. Vsa ta poročila izvirajo iz arhivskega fonda Edvarda Kardelja, ki so ga po osvoboditvi našli v skritem arhivu v Ljubljani, kjer je Kardelj med vojno spravljal kopije svojih pisem, sporočil, navodil in sploh svoje korespondence. Ta zbirka dokumentarnega gradiva, samo po sebi izredno dragocenega, se močno loči od podobnih dokumentarnih zbirk. Predvsem zato, ker se dokumenti nanašajo na sorazmerno kratko obdobje v letu 1942, drugič pa zato, ker jih je pisala vodilna osebnost našega osvobodilnega boja. Dokumenti pričajo o velikem in odgovornem delu vodstva osvobodilnega boja v Ljubljani ter govorijo o ključnih problemih taktike Komunistične partije in Osvobodilne fronte neposredno po poletni ofenzivi leta 1942. Poleg korespondence so objavljeni tudi letaki, razglasi, poročila raznih štabov, glavnega poveljstva, poročila raznih funkcionarjev in podobno. Vsekakor gre za knjigo, ki bi zaradi svojega pomena bila potrebna podrobnejše analize in vsaj obširnejšega prikaza. Tu pa jo v zvezi z drugimi publikacijami le registriramo.

Med publikacijami iz osvobodilnega boja, ki jih slabo poznamo in ki smo jih ob izidu skorajda prezrli, zavzemata posebno mesto dve ediciji, ki obsegata vrsto knjig z dragocenim gradivom. To sta »Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov« in »Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji«. V čem se ti dve publikaciji razlikujeta? V zborniku do-

kumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, ki ga izdajata vojnogodovinski inštitut JLA v Beogradu in inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, so objavljeni najpomembnejši vojaški dokumenti, tako partizanski kot okupatorski, ki govorijo o oboroženem boju. V Dokumentih ljudske revolucije v Sloveniji pa so objavljeni najpomembnejši dokumenti političnih in oblastnih organov ter ustanov ljudske revolucije. Ker je naše zgodovino pisje obravnavalo predvsem vojaška vprašanja osvobodilnega boja, manj pa je raziskovalo vlogo KPS, OF in drugih organizacij, je bilo za proučevanje tega problema nujno potrebno, da so te vire začeli izdajati. Sicer pa je zahtevala to že specifičnost našega boja in oddolžitev vsem tistim, ki so v teh organih delovali.

Dokumenti ljudske revolucije so izšli v dveh knjigah. Prva knjiga obsega čas od marca 1941 pa do marca 1942, druga pa čas od aprila 1942 do julija 1942. V obeh knjigah pa so objavljena poročila organov OF, poročila raznih drugih organizacij, zapisniki sestankov, gradivo najrazličnejših posvetovanj, zborovanj, zapisniki sej, pisma, poročila funkcionarjev in podobno. Skratka, gre za objavo najrazličnejšega gradiva iz osvobodilnega boja, za gradivo, ki ni strogo vojaško. Seveda je treba omeniti tudi podroben komentar k izdaji, kar seveda povečuje njeno vrednost.

Izključno vojaške dokumente, poročila, odredbe, zapisnike, načrte operacij in personalne odločbe pa obsega Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Ta zbornik izdaja vojnogodovinski inštitut JLA in je izšla že cela vrsta knjig. Šesti del te izdaje je posvečen bojem v Sloveniji. Gradivo o bojih pri nas pa je doslej izšlo že v enajstih knjigah, ki zajemajo čas do februarja 1944. Posebnost te izdaje je v tem, da obsega vsaka knjiga, ki zajema določeno časovno razdobje, tudi okupatorjeve vojaške dokumente, ki se nanašajo na iste dogodke, o katerih je sicer govor v prvem delu gradiva. Tako je mogoče bralcu primerjati poročila naše vojske s poročili okupatorja.

Morda bi v to skupino publikacij prišteli še dva zbornika fotografij: Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti komunistične partije v letih 1867—1941, ki ga je izdal inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, in Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda,

ki ga je izdal muzej narodne osvoboditve v Ljubljani.

Najštevilnejši med publikacijami, ki jih omenjamo v tem pregledu, so razni regionalni in krajevni zborniki. Pri nas je že tradicija, da izdajamo zbornike, ki obravnavajo življenje ožjega področja. Taki zborniki so izhajali že pred vojno, izhajajo pa tudi sedaj. Seveda z mnogo pestrejšo in zanimivejšo vsebino. Vsi ti zborniki objavljajo tudi najrazličnejše gradivo iz osvobodilnega boja, nekateri manj, drugi več, ti prispevke znanih avtorjev, drugi domačih, priložnostnih piscev. Ti zborniki so zaradi zbranega gradiva seveda dragoceni, njihov pomen pa je tudi v tem, da pri ljudeh določenega področja, katerim so namenjeni, ohranjajo spomin na grozote in trpljenje pa tudi na veličino osvobodilnega boja.

Že vrsto let izhaja *Celjski zbornik*, ki je prvič izšel že leta 1951 ob petstoletnici mesta Celja. Čeprav je bil v tem zborniku poudarjen predvsem kulturni, gospodarski in politični pomen Celja in prikazan njegov razvoj, zlasti po osvoboditvi, je bilo v njem objavljenega tudi nekaj gradiva iz osvobodilnega boja. Morda je bil prvi letnik v tem preskromen, saj sta bila objavljena v njem le dva taka sestavka. V letu 1957 so naš osvobodilni boj sploh prezrli in tudi v naslednjem letniku je bil poleg neke pesmi en sam tak prispevek. Zato pa je bil *Celjski zbornik* za letnico 1961 poln dragocenih prispevkov s tematiko osvobodilnega boja. Naj omenimo sestavke o celjski četi, o nastanku prve odporniške skupine v Taboru v Savinjski dolini, članek o celjskem šolstvu med okupacijo, dnevnik iz leta 1941 itd.

Loški razgledi, vsakoletni zbornik, ki ga izdaja Muzejsko društvo v Škofji Loki, posveča vse več prostora gradivu iz narodnoosvobodilnega boja. Res je, da med imeni sodelavcev ne srečamo kakih vidnih strokovnjakov in so nekateri sestavki bolj spominsko priložnostni. Je pa sorazmerno obširno gradivo, zbrano v teh zbornikih, vredno opozorila. Tudi v *Loških razgledih* srečamo v prvem letniku (1954) nekaj priložnostnih sestavkov, zato pa sta že v naslednjem letniku dva tehtnejša sestavka (Niko Kavčič piše o loški četi v letu 1942, France Planina pa o usodnih dogodkih v Dražgošah). V letniku 1956 je še več sestavkov, ki poročajo o oboroženem uporu v Žirovski dolini, o kroniki NOB v Železnikih, o gorenjski relejni liniji, o partizanskih tiskarnah itd. *Loški razgledi* so v letniku 1957 objavili zanimiv sestavek o partizanskem

komandantu in pesniku samouku Otonu Vrhuncu-Blažu Ostrovrharju. Zbornik iz leta 1958 je prinesel kroniko Prešernove brigade itd. Loški razgledi torej sistematično prepuščajo del svojega prostora tudi sestavkom iz osvobodilnega boja. Prav je tako.

V Kamniku izdajajo *Kamniški zbornik*, ki tudi s podobnimi spominskimi sestavki obravnava narodnoosvobodilni boj v kamniškem okolišu. Med dosedanjimi desetimi ali enajstimi zborniki naj omenimo zlasti kar reprezentativno izdajo sedmega letnika v letu 1961, s prav tako tehtnimi spomini nekaterih udeležencev osvobodilnega boja v kamniškem okraju.

Odlično je opremljen *Ptujski zbornik*, ki je izšel ob dvajsetletnici oboroženega upora. Poleg sestavkov, ki govorijo o gospodarstvu in družbenem razvoju, poleg kulturno zgodovinskih sestavkov in leposlovnega dela, so na prvem mestu objavljeni prispevki s tematiko osvobodilnega boja. Mima Zupančič-Barčka piše o slovenjgoriški četi, Vida Rojic o nekaterih spopadih med partizani in Nemci v ptujskem okolišu, France Filipič o prvih ptujskih partizanih, Jože Klep o Lackovem odredu.

V Ljutomeru so ob deseti obletnici osvoboditve izdali spominski zbornik z naslovom *Prlekija*. V tem zborniku, ki sta ga rodila, kot piše v predgovoru, delovna samozavest in strah pred pozabo vojnih dogodkov, je zlasti dragocen prispevek Ivana Krefta Progresivno usmerjanje političnega razvoja v Pomurju. O *Prlekiji* v ljudski revoluciji pa piše Vlado Šandor.

V to zvrst publikacij, ki jih premalo poznamo, lahko uvrstimo tudi knjigo *Ob devetstoletnici Kranja*, za katero lahko rečemo, da se odlikuje ne samo po odlični opremi, temveč tudi po odličnih sodelavcih. (Kos, Žontar, Nace Šumi, Kastelic, Vinko Hafner.) Ta zbornik, ki obravnava Kranj z zgodovinskih, političnih in gospodarskih aspektov, prinaša tudi sestavke o osvobodilnem boju. Vendar pa lahko ugotovimo, da so ti prispevki v primerjavi z drugim gradivom sorazmerno skromni oziroma vsaj maloštevilni. Naj omenimo sestavke: SKOJ in mladina Kranja od 1936 do spomladi 1942, Prvo leto partizanskega gibanja na kranjskem območju, Stavkovno gibanje v Kranju in okolici, Tragedija v Sorlijevem mlinu (ta prispevek Franceta Škerla je tudi najbolj tehten). Res pa je, da so v Kranju izdali tudi več knjig, sicer bolj skromnih, z naslovom *Gorenjska v borbi za svobodo*.

Prekmurski Slovenci v zgodovini je naslov zbornika razprav o posebnih potezah zgodovinskega razvoja Prekmurja. Ta zbornik, ki je posledica zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti leta 1959, je izšel leta 1961 pri Pomurski založbi. Resda sta samo dva sestavka zbornika posvečena posredno tudi osvobodilnemu boju, vendar gre za tehtne razprave, ki jih ni mogoče prezreti. Omenimo naj razpravo Rudija Kyovskega Revolucionarno obdobje v Slovenski krajini ter sestavek Rudija Čačinoviča Politični in socialni razvoj Prekmurja.

V Novem mestu so leta 1961 ob dvajsetletnici revolucije izdali *Dolenjski zbornik*. Ta zbornik je primer dobro urejene publikacije, s kvalitetskimi prispevki, ustreznim ravnotežjem gradiva in skrbno opremo. Res, da so osvobodilnemu boju posvečeni samo trije prispevki, so pa zato tehtni in pomenijo težišče knjige. Zlasti velja to za prvi sestavek, ki izčrpno obravnava leto 1941 na Dolenjskem.

V to zvrst sodi tudi zbornik, posvečen Ljubljani, ki ga sestavljata dve knjigi z naslovom *Ljubljana v ilegali*. Knjigi je izdal okrajni odbor SZDL v Ljubljani leta 1959 in 1960. Morda sta tidve knjigi o ilegalnem boju okupirane Ljubljane ne samo najbolj reprezentativni, temveč tudi najbolj dognani tovrstni publikaciji, saj so med sodelavci najvidnejši predstavniki našega političnega življenja in voditelji oboroženega upora, Zbornik Ljubljana v ilegali pa sodi vsekakor tudi med najbolj znane publikacije, zato na tem mestu ne bi podrobneje govorili o njem, saj uvodne besede zanj v celoti ne veljajo. Pač pa velja pripomniti, da gradivo o ilegalnem delu Ljubljane s tema zbornikoma še daleč ni izčrpano in si zato samo želimo, da bi izšlo še več tovrstnih knjig o boju okupirane Ljubljane.

Končno naj v tem pregledu krajevnih oziroma regionalnih zbornikov zabeležimo še *Idrijske razglede*, brežiški zbornik *Posavje* ter zbornik *Videm-Krško nekdanj in danes*, ki obravnavajo sicer gospodarski in kulturni razvoj, ne pozabljajo pa tudi na narodnoosvobodilni boj.

*

Docela drugačno zvrst pomenijo periodične publikacije s prispevki več avtorjev, ki se prav tako nanašajo na osvobodilni boj. To pa so zborniki s spominskimi zapisi udeležencev osvobodilnega boja in pa zborniki literarnih sestavkov na temo osvobodilnega boja. Zanimivo pa je, kako sorazmerno malo

je teh knjig. Glede na možnosti bi pričakovali več teh izdaj, tako pa so podatki za zadnja leta neverjetno skromni.

Spomini na partizanska leta so izhajali prva leta po osvoboditvi pri Prešernovi družbi. Nedavno pa je založba Mladinska knjiga pripravila novo izdajo teh spominov pod enakim naslovom. Ponovno sta izšla dva zvezka (1961 in 1963), ki vsebujeta več ali manj zanimive prispevke, večinoma spominske zapise nekdanjih udeležencev osvobodilnega boja.

Podobna je izdaja treh knjig z naslovom *Viharni časi* (Zavod Borec), saj so tudi te knjige v bistvu spomini na partizanske čase, le da vsebujejo ponatis najboljših oddaj, ki jih je radio Ljubljana oddajal pod naslovom *Še pomnite, tovariši*. Tudi to niso knjige visoke umetnosti, ker je mnogo prispevkov napisanih s preprosto roko nekdanjih partizanov, toda z voljo ohraniti potomcem pričevanje o herojskih in tudi hudih časih.

Semkaj bi uvrstili tudi zbornik, posvečen morju in partizanskim bojem na morju. Izšel je pri Borcu leta 1961. Ta knjiga z naslovom *Morje gneva in svobode* sicer ni najbolj posrečena izdaja, ker ji manjka uredniški koncept. Kljub temu pa pomeni vrsta sestavkov vendar dopolnitev podatkov o bojih na našem morju.

Naj v vrsti teh izdaj omenimo še dvoje del. Knjiga *Pomniki naše revolucije* (Mladinska knjiga) naj bi učiteljem in učencem nudila najpotrebnejše podatke o osvobodilnem boju, s tem da so objavljeni kratki podatki o posameznih borbah, o krajih, spominskih mestih, spomenikih. Knjiga z naslovom *Mi, otroci vojne* pa je zbornik sestavkov, ki so jih napisali otroci o svojih doživetjih v vojnem času.

Zbornika literarnih prispevkov s tematiko osvobodilnega boja oziroma književnikov-partizanov, sta pod naslovom *Narod se je uprl* (izbor proze) in *Kri v plamenih* (izbor poezije) izšla že ob deseti obletnici OF, v ponatisu pa leta 1961. Knjigi s prispevki naših najvidnejših literarnih ustvarjalcev: Kočeka, Ingoliča, Bevka, Kajuha, Klopčiča, Grudna, Levca, Minattija sta bolj ali manj znani, čeprav morda nista dosegli tiste popularnosti, kot bi ju kot reprezentativni izdaji književnikov borcev in revolucionarjev morali.

*

Kronika je časopis za slovensko krajevno zgodovino. Ta revija, v kateri sodelujejo slovenski zgodovinarji, obrav-

IZŠLA JE KNJIGA O PREKOMORSKIH BRIGADAH

nava najrazličnejša vprašanja naše preteklosti. Zato je razumljivo, da posveča nekaj prostora tudi narodnoosvobodilnemu boju. Ker gre za revijo, ki v znanstveni ali poljudnoznanstveni obliki obravnava posamezne teme, in ker gre za seriózne sestavke naših zgodovinarjev, je pomen teh sestavkov in revije same toliko večji. Med prispevki, ki obravnavajo narodnoosvobodilni boj, naj omenimo na primer sestavek I. Juvaniča o tem, kako je nastal soški odred (letnik 1954), prispevek Viktorja Smoleja Prešeren in NOB (1955), dva prispevka Metoda Mikuža Za originalnost narodnoosvobodilne borbe in Ob rojstnem dnevu nove in stare Jugoslavije. V letniku 1960 najdemo članek Matilde Mavčec o Lackovem odredu ter razpravo Toneta Ferencu o zaključnih operacijah za osvoboditev naše domovine. Iz letnika 1961 naj omenimo sestavek o plebiscitnih akcijah OF v Ljubljani itd. itd.

O osvobodilnem boju vsa leta po osvoboditvi pišejo v najrazličnejših sestavkih, zgodovinskih, spominskih, literarnih tudi številni naši koledarji. Naj omenimo tako *Prešernov koledar*, pri katerem sodelujejo naši najvidnejši politični predstavniki. To velja tudi za nekatere letnike *Jadranskega koledarja*, ki izhaja v Trstu. Slovenski izseljenski koledar je namenjen predvsem izseljencem in zato je v njem osvobodilni boj prikazan s posebnim ozirom nanje. Naj omenimo še *Pomurski kmetijski koledar* ter *Koleдар Mohorjeve družbe*.

Da bi bil pregled čimbolj popoln, naj dodamo še nekaj izdaj, ki jih ne moremo uvrstiti v nobeno med navedenimi skupinami. Naj omenimo izdajo *Pisma na smrt obsojenih* (Državna založba), nadalje knjigo *Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945*, v kateri je govor razen o razvoju mladinskega gibanja tudi o narodnih herojih, mladincih, pa o nekaterih najpomembnejših datumih iz revolucionarnega mladinskega gibanja. Morda bi omenili še zbornik *Pesem borb in zmag*, posvečen slovenski partizanski pesmi.

To bi torej bilo nekaj knjig, zbornikov, dokumentarnih in raznih priložnostnih izdaj, ki vsebujejo dragoceno gradivo o našem osvobodilnem boju, ki pa jih, žal, večina preslabo pozna. Naj bi zato ta pregled opozoril na te publikacije, ki, žal, gredo vse preveč neopazene mimo vseh tistih, katerim so namenjene. Glede na svojo kvaliteto in pomen te izdaje to vsekakor zasluži.

Slavko Rupel

Poleti 1943 so se vrstili dogodki, ki so jugoslovanskim zapornikom v Italiji, konfinirancem in pripadnikom italijanske vojske v posebnih enotah, tako imenovanih specialnih bataljonih, vedno bolj zgovorno pričali, da zlom fašistične osi ni več daleč. Izkrčevanju zaveznikov na Siciliji meseca avgusta 1943 in na kopnem septembra je res sledila kapitulacija Italije. Na raznih otokih na jugu Italije se je znašlo tiste dni veliko zaprtih in interniranih Jugoslovancev. Te so zavezniki začeli zbirati v majhnem taborišču v Tarantu. Ko pa je bilo to taborišče polno, so jih prepeljali v večje taborišče Carbonara v bližini Barija. Tu je bilo v jeseni 1943 nad dva tisoč petsto Jugoslovancev, ki so se takoj trdno organizirali in izvolili svoj narodnoosvobodilni odbor. Razmahnilo se je vsestransko delo za politično vzgojo in organiziranje borcev, ki so se zaradi nenaklonjenosti zavezniških oblasti in navzočnosti četniških elementov začeli urediti na skrivaj. Vendar pa se je na posebnem plebiscitu velika večina Jugoslovancev v tem taborišču izrekla za novo Jugoslavijo in za Tita in tako je iz tega taborišča odpovala že novembra 1943 prva skupina borcev, prekomorcev, v taborišče Gravina. Tu so po nestetih intervencijah in vztrajnem prizadevanju ustanovili posebno partizansko taborišče in tu sta bili formirani tudi prva in druga prekomorska brigada, ki sta v novembru in decembru odšli v boj na dalmatinske otoke. Ugodnejši razvoj odnosov med narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije in zavezniki je pomenil tudi olajšanje za delo jugoslovanskih predstavnikov v Italiji. Leteče patrole partizanskega taborišča v Gravini so križarile po vsem osvobojenem ozemlju Italije z nalogo, da poiščejo Jugoslovane, bodisi v taboriščih, zaprtih ali Badoglievi vojski. To delo ni ostalo brez uspeha in v partizansko taborišče se je dotok novih borcev vedno bolj večal. Tako je postopoma nastajala tretja prekomorska brigada, ki je marca 1944 odšla na Vis. Po njenem odhodu pa so v taborišče v vedno večjem številu prihajali predvsem primorski Slovenci in Istrani iz severne Afrike

in interniranci, ki so jih zavezniki osvobajali po srednji Italiji. Iz vseh teh se je v južni Italiji formirala četrta prekmorska brigada, katere enote so delale po raznih bazah NOVJ v Italiji, odkoder so pošiljale material za borbe v domovini. Od poletja 1944 je v Gravini delovala vojaška šola s topniškim, inženirskim in minometalskim oddelkom, ustanovili so tudi tankovsko brigado, minometalski bataljon in topniške enote. V Gravini se je formirala tudi peta prekmorska brigada. Prekmorci bodisi v petih prekmorskih brigadah, bodisi v tankovskih, topniških, tehničnih enotah ali v letalstvu so dali za osvoboditev domovine velik prispevek. Velik pa je bil tudi družbenopolitični pomen prekmorskih enot, saj so se v njih složno borili pripadniki vseh naših narodov. Še poseben pomen pa so prekmorske enote imele zategadelj, ker so se vanje tako množično in enotno vključili primorski Slovenci in Istrani, ki so kljub dvajsetletnemu suženstvu dokazali zrelo narodnostno zavest.

O prekmorcih, o prekmorskih borbениh enotah, o njihovem nastanku, delu, bojih in žrtvah govori knjiga s preprostim naslovom PREKMORCI, in s podnaslovom »oris zgodovine prekmorskih brigad in drugih prekmorskih enot NOVJ«. Knjigo je izdal in založil osrednji odbor za proslavo prekmorskih brigad v Ljubljani, uredil pa jo je širši uredniški odbor z odgovornim urednikom Ivanom Kreftom. Rado Bordon pa je bil tisti, ki je besedilo knjige vsebinsko in oblikovno obdelal in priredil ter izbral slikovno gradivo. To je bilo potrebno glede na to, da so posamezna poglavja prispevali številni nekdanji borci prekmorskih brigad.

»Čeprav je krvavi boj za življenje in smrt že daleč za nami in četudi so se v zvezi z uresničevanjem človeških teženj po miru, svobodi in napredku razgrnili pred nami novi, drugačni problemi,« — tako piše v uvodu knjige o prekmorcih, — »smo se nekdanji borci prekmorskih enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije prav zdaj lotili pisanja orisa njihove zgodovine, in sicer z namenom, da iztrgamo pozabj vsaj poglavitne dogodke, ki so pomembni tako za poznavanje in razumevanje celotnega poteka naše ljudske revolucije kakor tudi velikega prispevka, ki so ga naši narodi dali za zmago nad silami fašizma, vojne in kakršnegakoli nasilja.

Pričujoča knjiga nima namena, da bi bila popolna zgodovina prekmorskih brigad in drugih prekmorskih enot

NOVJ, pač pa naj bi bila kar se da trdna podlaga za nadaljnje podrobnejše proučevanje, s katerim bo mogoče celotno dogajanje v zvezi z ustanavljanjem in borbeno potjo prekmorskih enot še dopolniti, natančneje osvetliti ter v prihodnjem obdobju podati zares zakroženo in dognano podobo o prispevku prekmorcev v narodnoosvobodilnem boju naših narodov.

Ta knjiga pa se ne omejuje samo na oris ustanavljanja in borbene poti teh enot, temveč prikazuje tudi razmere in okoliščine, v kakršnih so se zavedni sinovi naših narodov, ki so bili ob začetku in v prvem razvojnem obdobju našega narodnoosvobodilnega boja daleč od domačih tal, odločali za boj na strani svojega ljudstva, za aktivno udeležbo v ljudski revoluciji jugoslovanskih narodov. Tako razgrinja ta knjiga pred javnost doslej malo znano usodo desetisočev naših ljudi, ki so med našim narodnoosvobodilnim bojem po svoje dokazali globoko narodno zavest in naprednost ter prispevali pomemben delež v skupnem boju.

S temi besedami sta v uvodu dovolj jasno označena bistvo in pomen knjige.

Bralec, ki bo vzel v roke odlično opremljeno knjigo, bo sicer čutil, da je gradivo malce neenotno, kar je razumljivo, saj so posamezne prispevke o posameznih enotah napisali različni avtorji. Ti so sicer izhajali iz enotnega koncepta, vendar pa so zaradi različnega načina pisanja, odnosa do gradiva in zaradi različnega obsega gradiva, napisali sestavke, ki se med seboj razlikujejo tako po slogu pripovedi, po načinu obdelave snovi pa tudi po obsegu. Vendar pa se knjigi pozna, da je bilo vse gradivo skrbno obdelano in prirejeno za objavo, pri čemer je prav gotovo imel Rado Bordon poglavitne zasluge. Tako lahko rečemo, da je knjiga izredno dragoceno delo, ki ji je v celoti uspelo prikazati zgodovino prekmorskih enot in usode borcev teh naših enot. Temu namenu je dodan tudi seznam borcev, seznam padlih ter pregled vodilnega kadra.

Knjiga Prekmorci je prav gotovo ena najpomembnejših knjig s tematiko osvobodilnega boja, ki so izšle v zadnjem času. Vsebinsko in oblikovno je na več kot povprečni ravni, zato gre njenim avtorjem vse priznanje. Če se bodo v njej pokazale razne netočnosti ali pomanjkljivosti, pa je to spričo obilice gradiva povsem opravičljivo.

Sl. Ru.

ZBORNİK

prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnoma in iz NOB na področju občine Ljubljana Moste-Polje

Izdala in založila Zveza združenj borcev NOV Ljubljana Moste-Polje ob 20-letnici osvoboditve, v Ljubljani 1965. Opremil *Janez Lajevce*. Tisk Železniška tiskarna Ljubljana. 360 strani.

V veliki vrsti publikacij, ki so jih ali ki jih bodo še letos — oziroma tudi še z več kot enoletno zamudo zavoljo opravičljivih vzrokov — izdale razne organizacije, zavzema ZBORNİK Zveze združenj borcev NOV Ljubljana Moste-Polje nedvomno eno prvih mest, tako glede na obseg, kar še zlasti velja, če poudarimo, da gre za sorazmerno majhno območje — ene komune, kakor tudi glede na ureditev in opremo ter še prav posebno glede na veliko število klishejev, od fotografij do zgodovinskih dokumentarnih listin, in na kraju še glede tiska na brezlesnem papirju.

Cepprav nimamo vzroka, da ne bi verjeli uvodnemu opravičilu uredniškega odbora, češ da je pripravljalni odbor (še) pred letom dni pozval vse borce, vse občane občine Moste-Polje in tudi druge, naj sodelujejo in s prispevki obogatijo ta zbornik, storimo to le stežka. Zakaj?

ZBORNİK je zaokrožena celota, skorej brez tako čestih ponavljanj v sorodnih publikacijah, če izvzamemo nekaj pomembnejših osebnih imen in datumov. Ugotovitev, da je uredniški odbor zbornika uspel izbrati iz prejetih prispevkov enajst takšnih, ki so se (v zborniku) zliili v zgovoren, celovit zgodovinski prikaz, kljub temu, da je sleherni avtor obravnaval gradivo iz lastnega zornega kota, pomeni nedvomno — veliko priznanje. Dodatno pa lahko sklepamo povsem utemeljeno, da ima uredniški odbor na voljo še sestavke, ki jih prav gotovo hrani kot zameetek drugega zbornika, in sicer ob prvi prihodnji obletnici.

Na čelu prispevkov je oris »Komunistična partija in njena vloga v revolucionarnem delavskem gibanju pred 2. svetovno vojno in v narodnoosvobodilnem boju na področju* predvojne ob-

(Opomba J. S.: s križcem označujemo »področje«, da že zdaj opozorimo na dosledno napačno uporabljanje za pravilno »območje«!)

čine Polje« avtorja *Poldeta Mačka* ml. — *Poldača*.

Docela razumljivo je ta sestavek objavljen na prvem mestu v zborniku. Avtor je po okvirni razlagi prvih začetkov delavskega gibanja razgrnil pred bralce tisti čudoviti »splet vzrokov in posledic«, ki polni našo zgodovino — in v njo vključeno območje občine Ljubljana Moste-Polje — v zadnjem desetletju pred NOV. Zgodovinska razprava je ilustrirana na 132 straneh s kar 45 dopolnilnimi fotografijami.

Franc Taurer je priložil sestavek, ki je iztrgal pozabi sicer skromno, a kljub temu zapisa v zgodovino vredno delovanje Delavskega izobraževalnega društva VESNA 1923—1924 v Zalogu.

Precej obširneje in seveda tudi z več ilustracijami je *Miroslav Kokolj* razčlenil vzroke, povod in posledice znane stavke vevških papirničarjev v letih 1936—1937.

Najdlje v preteklost pa je posegel *Franc Slokan* s sočno razpravo: »Moste v delavskem gibanju«. Z lučjo znanstvenega raziskovalca je posvetil prav tja do 1748, do začetka prve tovarne — pravzaprav manufakture — sukna v naselju *Selo*, ki je zdaj že dolgo popolnoma vraščeno v Moste, in zaključil z zadnjimi dnevi pred NOV. Že vmesni naslovi sami od sebe govorijo: »Industrializacija«, »Zelena jama — proletarsko jedro«, »Ustanovitev delavske stranke«, »Stara garda«, »Rdeča trdnjava«, »Vrata zaporov so bila vedno odprta« in »Pot je bila torej utrta«.

Med prispevki ocenjujemo osebno pričevanje *Pepce Kardelj* »Ljudem, ki so mu bili nevarni, je izdajalski režim namenil Bilečo« kot najtoplejše in kajpak prepričljivo — brez slehernega pridržka.

ZBORNİK zaključujejo razni seznami, od katerih naj vsaj omenimo po abecednem redu urejen pregled žrtev NOV, ki ga učinkovito dopolnjujejo detajli z raznih spomenikov (npr. na Sv. Urhu), ter kronološki pregled najvažnejših dogodkov 1941—1945, ki izjemno — kar zapišimo: šolsko razločno — podaja znotraj svetovnih oziroma jugoslovanskih dogodkov tiste dogodke na območju moščanske občine, ki so zgovorni mejniki bogate zgodovine delavskega gibanja na tem delu slovenske metropole — Ljubljane.

Slednjemu pripojimo še seznam narodnih herojev, ki so bili rojeni ali pa so globlje zaorali v moščanski družbenopolitični razvoj; pa še seznam vidnejših že umrlih revolucionarjev in nosilcev partizanske spomenice 1941.

Takih »kažipotov« naj bi vsebovali enaki zborniki čim več, če računajo na stvarno uporabljivost v prihodnosti, a ne morda samo na prispevek k letošnji 20-letnici osvoboditve, kar v nobenem primeru ne bi smelo biti!

Ob zaključku te registracije izjemno dobro urejenega in opremljenega zbornika pa ne moremo mimo graje slabo opravljene dolžnosti »lektorja in korektorja«, katerega priimek in ime sta objavljena hkrati z imeni drugih članov uredniškega odbora. Resda je ZBORNIKU priložen vložek »Poprav-

ki«, s katerimi prosijo (uredniki) bralce, naj sami popravijo med tiskom ugotovljene napake, vendar to ne more in ne sme biti dovolj! Mimo naše ugotovitve mnogih drugih napak, ki jih vložni letak ne zajema, znova in s poudarkom opozarjamo, da moramo pisati »območje«, a ne »področje«, kadarkoli govorimo o teritoriju občine; konec koncev pa ni napaka v tisku (tudi katerekoli druge publikacije) vselej zares »tiskarski škrt«, pa tudi izgovor na hitrost pri izdaji — bralcu v prihodnosti ne bo dovolj!

Jaka Slokan

RAZSTAVA »UMETNOST IN ODPOR V EVROPI«

Ob dvajseti obletnici konca druge svetovne vojne in osvoboditve so v Italiji pripravili veliko razstavo likovnih del pod imenom »Umetnost in odpor v Evropi« (Arte e resistenza in Europa). Razstava je bila najprej v Bologni in nato v Torinu od aprila do junija letos.

Prireditelji razstave — italijanski umetnostni zgodovinarji in kritiki s številnimi sodelavci iz raznih držav — so želeli s to prireditvijo ob dvajseti obletnici konca vojne zbrati najznačilnejša in umetniško kvalitetna dela, ki so nastala v razdobju od leta 1920 do 1945 v boju proti fašizmu v vseh njegovih različnih oblikah, iz protesta proti socialnim krivicam, iz protesta proti vojni in njenim grozotam, dela zrasla iz upora in osvobodilnih vojn. Prireditelji so se omejili na tiste likovne stvaritve, ki izražajo te ideje neposredno, ki so nastajale prav v teh zgodovinskih letih dvajsetega stoletja in pomenijo torej likovno izražene dokumente tega časa. Zato se prikaz zaključuje z letom 1945, čeprav so tudi v nadaljnjih dvajsetih letih nastajala pomembna dela, ki črpajo iz tega časa. Razstava naj bi prikazala neposredni stik med umetnostjo in bojem oziroma uporom in formulirala delež likovnih umetnikov na tem področju.

Časovni razpon je širok: od odmevov na prvo svetovno vojno, na oktobrsko revolucijo, prek socialnokritičnih del do boja proti nastajajočemu in uveljavljajočemu se fašizmu in obdobja druge svetovne vojne. Prav tako je mnogovrsten notranji razpon teh del: od pasivnega prikaza trpljenja do aktivnega posega v boj od razmišljajočih stvaritev do del z udarno in včasih propagandno noto; pomembno mesto zavzemajo v tem okviru politična satira in karikatura, največkrat naperjena proti fašističnim oblastnikom, deloma tudi plakat in domiselne fotomontaže. Vsako delo pa nosi seveda pečat posamezne umetniške osebnosti in kajpak tudi situacije v posameznih deželah.

Na razstavi je bilo zastopanih 140 umetnikov iz naslednjih držav: Avstrija, Belgija, Bolgarija, Češkoslovaška, Francija, Grčija, Italija, Jugoslavija, Madžarska, Nemčija, Nizozemska, Poljska, Švica, Sovjetska zveza, Velika Britanija in ZDA. Izbor reprodukcij del z razstave v tej številki »Borca« želi pokazati nekaj značilnih primerov protifašističnega boja v likovnih delih predstavnikov raznih narodnosti širom po Evropi, Sovjetski zvezi in Ameriki.

PROBLEMOM BORCEV JE TREBA POZORNO PRISLUHNITI IN JIH PRIZADETO OBRAVNAVATI

4. nov. 21. 13414/66.

Že na osnovi tez za peti kongres Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije, ki je bil konec septembra v Sarajevu, je bilo mogoče soditi, da so v široki dejavnosti Zveze še vedno med najbolj zahtevnimi socialno-ekonomski problemi. Dasi so bili prav na tem področju doseženi pomembni premiki pri izboljšanju materialnega položaja osebnih in družinskih invalidov, priznanju delovne in posebne dobe, izboljšanju položaja upokojenih borcev in borcev z nizkimi osebnimi dohodki nasploh ter zlasti v zadnjih letih pri reševanju stanovanjskih problemov in problemov na področju zdravstvenega varstva, ne bi smeli tudi v prihodnjem obdobju zmanjšati obsega teh prizadevanj.

Ceprav je večina udeležencev že uveljavila pravico do priznanja delovne in posebne dobe, je namreč pred občinskimi komisijami združenj borcev še veliko zahtevkov. Ker temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju dopušča možnost za uveljavitev zahtevkov samo še do konca prihodnjega leta, čaka organizacije ZB veliko in odgovorno delo prav na tem področju.

Teze za V. kongres so med drugim tudi nakazale možnost posnemanja izkušenj pri reševanju najbolj aktualnih problemov borcev, ki smo jih dosegli v naši republiki. Seveda ob upoštevanju občutnih razlik med posameznimi področji Jugoslavije, kar zadeva življenjske razmere. S tem so opozorile, da se za reševanje borčevskih problemov lahko najbolj učinkovito zavzamejo le same republike in predvsem komune. Da je tako priporočilo smotno, dokazuje že dosedanja praksa, ki je bila uspešna prav v Sloveniji.

Omenimo naj, da je z republiškim zakonom o dodatku zaposlenim borcem zagotovljen višji osebni prejemek, kakor ga je bil določil zvezni zakon. Podobna primera sta lahko tudi republiško priporočilo o stalnih priznavalninah in zakon o polnem zdravstvenem varstvu kmetov-borcev. Ti konkretni primeri dokazujejo, da s tem, ko so nanje opozorile teze za zaključke V. kongresa ZZB NOV Jugoslavije, niso poskušale opozoriti na nove možnosti reševanja problemov borcev, temveč le razširiti v praksi najuspešnejše sprejete rešitve.

Kljub temu, da so uspehi, ki smo jih dosegli pri nas, v primerjavi z drugimi republikami resnično zadovoljivi, pa je nastalo novo vprašanje, kako izrabit vse možnosti za izboljšanje socialnega in ekonomskega položaja borcev, ki jih dopuščajo obstoječi predpisi, za katere je včasih slišati, da so »pretesni«. To vprašanje se vsiljuje spričo ugotovitve, da v praksi tudi teh »pretesnih« možnosti ne izrabljamo v celoti.

V prejšnjih številkah Borca smo že objavili vrsto prispevkov, ki so obravnavali problematiko borcev. Zlasti glede pravic borcev v novem pokojninskem sistemu, zdravstvenega varstva kmetov-borcev ter priznavalnin in dodatkov k osebnim dohodkom do minimalno določene ravni pri zaposlenih smo bili precej obsežni.

To pot bomo v intervjuju z **Majdo Gaspari**, predsednico komisije za vprašanja borcev in njihovih družin pri republiškem izvršnem svetu, opozorili na nekatera pomembna vprašanja, ki spremljajo izvajanje letos sprejetih republiških dokumentov.

— — —

Vprašanje: Kot rezultat družbenih prizadevanj — v te moramo všteti tudi specializiran strokovni organ izvršnega sveta SRS, in sicer komisijo za reševanje vprašanj borcev in njihovih svojcev — so bili v tem letu sprejeti trije pomembni dokumenti: zakon o dodatku za zaposlene borce, zakon o zdravstvenem zavarovanju borcev-kmetov in priporočilo o stalnih priznavalninah.

Zakon o dodatku zaposlenim borcem je dejansko le vsebinska inačica 265. čl. nekdanjega zakona o pokojninskem zavarovanju, ki ima to posebnost, da je določal minimalne osebne dohodke, ti pa se s posebnimi odloki skupščine SRS prilagajajo življenjskim stroškom. Tako je trenutno višina zagotovljenih dohodkov zaposlenih borcev, določena na osnovi povišanja življenjskih stroškov, ki so posledica ukrepov za stabilizacijo gospodarstva, 68.000 din.

Pri sprejemanju tega zakona je bilo predvideno, da bo v naši republici uveljavilo to pravico okrog šest tisoč zaposlenih, medtem ko kažejo podatki, da je prejemale ta dohodek komaj polovica.

Kaj menite, kje so vzroki, da te možnosti ni uporabilo več borcev, ali v predpisih, ki določajo zaostrene pogoje, ali pa je postavljena višina prenizka, da imajo tako borci dejansko večje dohodke? Ali je pričakovati, da se bo to število dvignilo spričo višje določene meje minimalnih dohodkov, ali pa bodo drugi pogoji to preprečili?

Odgovor: Natančnih podatkov o tem, koliko zaposlenih borcev je v letošnjem letu uveljavilo pravico do borčevskega dodatka, še nimamo. Lani jih je bilo 3058, letos pa opazamo majhen porast. Pričakujemo tudi, da bo nova osnova za uveljavitev borčevskega dodatka v višini 68.000 dinarjev vplivala na nadaljnje povečanje tega števila. Vzroki za to, da že lani ni uveljavilo pravico do borčevskega dodatka toliko borcev, kot smo predvidevali ob sprejemanju zakona, so v doseženem nivoju osebnih dohodkov in v razmeroma strogih kriterijih. Iz razpoložljivih podatkov vidimo, da je od vseh borcev zaposlenih 59.000 ali 44 %. V primerjavi s tem je število tistih, ki prejemajo borčevski dodatek, res zelo majhno. Že samo to zgovorno priča, da imajo zaposleni borci večinoma višje osebne dohodke, kot pa je postavljena meja za uveljavitev borčevskega dodatka. Res pa je tudi, da ni tako malo tistih, ki te pravice ne morejo uveljaviti, čeprav imajo nižje osebne dohodke, zaradi ostrih kriterijev, ki terjajo status borca pred 9. 9. 1943 in najmanj 15 let delovne dobe. Med njimi je tudi nekaj nosilcev »spomenice 1941«.

Vprašanje: Številne občinske skupščine se še vedno zavzemajo za sprostitev kriterijev za uveljavitev pravice do borčevskega dodatka — predvsem gre pri tem za datumsko mejo (9. 9. 1943), kar je velikega pomena za primorske borce. Komisiji je to dobro poznano in si je v začetku leta zadala nalogo, da bo to vprašanje ponovno proučila in pripravila predloge za izboljšanje materialnega položaja teh borcev. Ali je komisija že začela proučevati in če je, kakšne so možnosti za rešitev tega vprašanja?

Odgovor: To vprašanje, o katerem že ves čas prizadeto razpravljajo v vseh borčevskih organizacijah na Primorskem, prav sedaj intenzivno proučujejo in kmalu bodo pripravljene predlogi, kako bi ga uredili.

Vprašanje: Glede zagotavljanja ustreznega materialnega položaja borcev, ki naj bi se trajno prilagajal gibanjem življenjskih stroškov oziroma standardu, deli naša zakonodaja borce tako rekoč v dve skupini: borce, ki so zaposleni v delovnih organizacijah (posredno sodijo v to skupino borci, ki so že upokojeni), in borce, ki so izven delovnega razmerja (zasebni kmetje, obrtniki, svobodni poklici). Ko smo sprejemali zakon o zdravstvenem zavarovanju borcev-kmetov, smo sodili, da jih je v naši republiki okrog 15.000. Nekateri podatki pa govorijo, da jih je več. Bodisi tako ali tako, v prizadevanjih, da bi odpravili razlike med temi in onimi glede materialnega položaja, čeprav so zasluge drugih prav tako pomembne, »nekoliko« zaostajamo. Kje so vzroki, da se nam je doslej posrečilo še najbolj izenačiti njihov položaj v zdravstvenem varstvu? Ali morda kmetje, obrtniki in sploh državljani izven delovnega razmerja teže uveljavljajo status borca? So organizacije ZB dovolj aktivne v pomoči tem občanom? Dogovor o ustanovitvi posebnih komisij pri občinskih skupščinah, ki bi se ukvarjale z vprašanji borcev, najbrž ni ostal neuresničen. Če je tako, bi se moralo v posameznih občinah v koordinaciji s komisijo izvršnega sveta pojaviti določeno stališče v tem pogledu?

Odgovor: Vaša trditev ni povsem točna, kajti glede priznavanja statusa borca na osnovi resničnega sodelovanja v NOB zakonodaja ne dela nobenih razlik med posameznimi skupinami borcev. Za uveljavitev določenih pravic pa ni dovolj samo priznan status borca, pač pa so za to potrebni še drugi pogoji, kot na primer minimalna delovna doba (15 ali 20 let) ali pa slabe socialne razmere. Res je, da je bil položaj borcev najprej urejen v pokojninski in invalidski zakonodaji. Lani pa smo v naši republiki sprejeli tudi zakon o dodatku za zaposlene borce. Ukrepi, ki naj izboljšajo socialni položaj kmetov-borcev, s katerimi smo bili resnično v zamudi, pa ne obsegajo samo zdravstvenega zavarovanja, pač pa so znatno obsežnejši. Tako je na primer oprostitve plačevanja davka od kmetijske dejavnosti v četrtem davčnem okolišu zajela tudi precej kmetov-borcev; hkrati pa so številne občinske skupščine predpisale še dodatne olajšave kmetom-borcem tudi v drugih davčnih okoliših. Razen tega je bilo kmetom-borcem priznanih nad 5000 priznavalnin in skoraj 1500 jih je bilo izjemno upokojenih.

Vsem vprašanjem, ki zadevajo položaj tako zaposlenih borcev kakor tudi borcev izven delovnega razmerja, so komisije za vprašanja borcev v vseh občinah in tudi v republiki posvetile veliko pozornost. Pri tem so si posebno prizadevali zlasti v tej smeri, da bi spodbudili aktiven odnos samoupravnih organov do vseh vprašanj, ki zadevajo življenjske razmere borcev in njihovih družin, in da bi pri družbeni skrbi za to skupino naših občanov dosegli več sistematičnosti in kontinuiranega dela.

Vprašanje: Drugi pomemben zakonski dokument, ki smo ga omenili, je zakon o zavarovanju (zdravstvenem) kmetov-borcev. Vzrok za to, da tega zakona nismo prej sprejeli, je verjetno v tem, da ni bilo »interesentov«, ki bi plačevali razliko v stroških zdravstvenega varstva, ki nastajajo med osnovnim in polnim zdravstvenim zavarovanjem. Končno je republika prevzela obvezo, da bo iz svojega proračuna pokrivala v letošnjem letu to razliko, vendar bodo ti stroški zaradi nepričakovano večjega števila upravičencev presegli prvotno predvidena sredstva. Ali republiški proračun zmore tako povečanje, kar je pomembno vprašanje spriču predvidenih omejitev v proračunski potrošnji? V podobnem položaju bi bili občinski proračuni, če bi prevzele občine to obveznost od republike. Če bi se to zgodilo, obstaja nevarnost, da bi omejili pravice do polnega varstva, ali pa bi povzročilo težave pri uveljavljanju statusa borcev pri kmetih.

Odgovor: Ob sprejemanju zakona o zdravstvenem zavarovanju kmetov-borcev smo izhajali iz domneve, da je okrog 15.000 kmetov-borcev, ki bodo uveljavili to pravico. Ta podatek smo vzeli iz popisa borcev in je najbrž točen. Pri tem smo tudi računali, da bo polno zdravstveno zavarovanje zajelo v povprečju še po dva družinska člana na vsakega nosilca zavarovanja. V prvih štirih mesecih, odkar je zakon začel veljati, je dobilo zdravstvene knjižice za polno zdravstveno zavarovanje 7895 kmetov-borcev. Izdajanje zdravstvenih knjižnic pa poteka počasneje, kot smo predvidevali. Vzrok za to je v tem, da kmetje-borci večinoma še niso imeli urejenega statusa borca, ki je pogoj za uveljavitev te pravice.

Stroške, ki nastanejo z uveljavitvijo pravice do polnega zdravstvenega zavarovanja kmetov-borcev, bo, kot je rečeno v zakonu, pokrival republiški proračun. Glede na dosednji potek akcije nismo mogli zaključiti, da predvidena sredstva ne bodo zadoščala za sprejete obveze. Očitno vaše informacije niso točne.

Vprašanje: Da bi podprli izvajanje priporočila o priznavalninah in s tem zagotovili občinam materialno osnovo za reševanje socialnih problemov borcev, je republika v tem letu odstopila del dohodkov svojega proračuna občinskim skupščinam. Ta sredstva sicer niso bila v občinske proračune namensko prenesena in so jih zato lahko porabili v različne namene. Kaj bi minimalno lahko napravile občinske skupščine z razpoložljivimi sredstvi, če bi jih smotrno izrabile?

Odgovor: Pri določitvi delitvenih odnosov med občinami in republiko za leto 1965 smo v polni meri upoštevali naloge, ki jih imajo občinske skupščine pri urejanju številnih in raznovrstnih problemov borcev NOV. Glede priznavalnin so bile občinske skupščine mnenja, da bi morale v letošnjem letu podeliti 8200 stalnih priznavalnin. Za to bi potrebovale skoraj 1300 milijonov dinarjev. Te predloge občinskih skupščin smo upoštevali pri določanju višine dopolnilnih sredstev za vseh 36 občin in bi torej občinske skupščine lahko v celoti uresničile svoje načrte. Republiška skupščina je tudi priporočila občinskim skupščinam, naj dvignejo stalno priznavalnino najmanj na 10.000 dinarjev.

Vprašanje: Kakšne so prihodnje naloge komisije IS SRS in morda še nekatera odprta vprašanja z njenega delovnega področja?

Odgovor: Naša komisija bo tako kot doslej intenzivno spremljala in preučevala vsa pereča vprašanja, ki zadevajo materialni položaj borcev in njihovih družin, in si prizadevala, da bi jih čim uspešneje urejali. Nekatera od teh so že znana, druga pa bo življenje še prineslo. Vsem pa je treba pozorno prisluhniti in jih prizadeto obravnavati.

M. G.

NISEM SAMA

Ne vem, kaj na storim, vem samo to, da tako ne morem več. Nočem pretiravati, z možem se razumeva, vendar sem ob njem včasih osamljena, tako mi je, kakor da živiva vsak v svojem svetu.

Začelo se je letos, prej se nisem pritoževala. Vse je bilo nekako urejeno, vsaj na zunaj, pred ljudmi. Vsi vedo, da sva dobila z možem stanovanje, ki sva si ga tudi lepo uredila.

Ko sva se vselila, so naju v hiši gledali postrani. Zdelo se mi je, da se naju izogibajo. Mož mi je povedal pa tudi sama sem slišala, ko so govorili, da sva dobila stanovanje zato, ker sva bila v partizanih. Tisto je že daleč, celih dvajset let, kljub temu se z možem kdaj pa kdaj pogovoriva. Sploh kadar srečava prijatelje, s katerimi sva bila skupaj. Ni več vseh, nekateri so se odselili in nama le tu in tam pošljejo kako kartico. Za praznike se oglasijo, tako vsaj vemo drug za drugega, da še vlečemo vsak svoj voz. Ampak nekaterih več ne srečujeva, spremila sva jih na zadnji poti. Bilo nas je precej in sedaj se mi včasih zdi, da nas je ostalo le še za pest. Življenje zahteva svoje; ko opraviš, se poslovliš; staro resnico spoštujem.

Včasih mi je pri srcu, kakor da se ne poznam več. Dobro vem, da nisem več to, kar sem bila takrat. Mlada, zdrava, vedno vesela in vedno pripravljena za norčije. Ne smem tako trditi, moj čas je bil resen, preresen za dekle, kakor sem bila jaz, in z mano vse tiste, ki smo nosile puško.

Pogovarjale smo se o današnjem dnevu, na jutri nismo preveč mislile. Vsem nam je bila pred očmi svoboda, dalje nismo spraševale, recimo, s kom in kdaj bi se ta ali ona od nas poročila. Vedele pa smo, da mora sovražnik iz naše dežele in da mora nehati teči kri. Vedele smo tudi, da bo treba še marsikaj napraviti, preden se bo življenje vrnilo na stari tir.

Po vojni sem začela delati v mladinski organizaciji. Koliko noči sem ostala v pisarni! Bilo je potrebno, nihče nas ni priganjal, sami smo to čutili. Prihajali smo in nismo nehali, dokler ni bilo napravljeno, kar smo sklenili.

Nase pravzaprav nisem utegnila misliti. To je prišlo pozneje, čez dve leti, tedaj ko sem rodila. Ko sem gledala svojo deklico, je še nisem prav ljubila, ob njej sem ostala tuja, čeprav mi je mati nekoč pripovedovala, kako se je navezala na nas, otroke. Bo že prišlo, sem pomislila, in prišlo je. Breda se je že smehljala in dvigala glavo, ko sem začutila, da me potrebuje, ne kot pestunjo, da bi mi zaspala v naročju, potrebuje me kot mater.

Bine je bil dve leti starejši od mene. Spoznala sva se na terenskem sestanku; morda sem začela misliti nanj, ko je prihajal v pisarno. Poročka se nama je zdela imenitna, ker sva bila med prvimi, ki smo se poročili po novem, na matičnem uradu. Najinim staršem se to ni zdelo tako kot nama. Hoteli so, da bi šla v cerkev. Poročka menda ravno zaradi tega ni bila bučna, svatje so komajda utegnili posedeti do večera in potlej sva ostala sama; govorili so, da morajo domov. Nisva jih zadrževala, le spogledala sva se, oni tega niti niso opazili, in oba sva vedela, da njihove poti peljejo drugam kakor najine.

Mati mi je očitala, da imam nezakonskega otroka. »In kaj potem,« sem se obregnila. Bilo mi je zoprno, da bi spet morala slišati, kar mi je tolikokrat govorila. »Breda, le glej, da ne boš rodila nezakonskega otroka! S prstom bodo kazali za teboj! Zapomni si, tak otrok nima nič dobrega na svetu.« Zasmejala sem se ji. Opazila je, da je bil moj smeh podoben norčevanju. Zamerila sem se ji, in jezna je odšla. Dolgo je ni bilo več k meni, potem je pozabila; prignala jo je radovednost. Dekletce je že hodilo. Takrat so otroci najbolj posrečeni. Mati se dekletca ni mogla nagledati. Prinesla je darilo, celo oblekico, in ni niti z besedo omenila, da bi lahko bila Breda nesrečna, ker je nisem rodila v zakonu. Kako pa je že tudi bilo! Nekaj mesecev po njenem rojstvu sem se poročila z Binetom.

Čas je delal za naju in za Bredo. Rasla je in hitro je minilo. Zdelo se mi je, da sploh nisem opazila tega, in že sem jo peljala v šolo. Preveč nisem bila z njo, saj nisem utegnila. Iz službe sem hodila na sestanke, potrebovali so me in nisem mogla odreči, ko pa je bilo toliko dela. Bila sem zadovoljna, Breda se je pridno učila, sploh nobene skrbi nisem imela z njo.

Potlej me je zadelo kot še nikoli. Bine je odšel od mene. Vse drugo sem pričakovala, na to nisem bila pripravljena. Rada sva se imela. Med nama ni bilo nič takega, da bi se morala posloviti. Nekoliko preveč je gledal v kozarce, sicer ni bil slab. Krivico bi mu storila, če bi mu to očitala:

»Breda, ločil se bom,« je rekel.

Pogledala sem ga in nisem mogla verjeti. Zdelo se mi je, da nisem prav slišala, zato sem rekla, naj bi ponovil, kar je dejal. Ponovil je, mirno, kakor da kupuje v trgovini. V tistem trenutku še nisem vsega dojela, njegov pogled je ostal ravnodušen, kakor sem sama sprejela njegove besede. A nenadoma me je stisnilo v grlu.

»Od mene se boš ločil?« sem z muko potisnila iz sebe. Morala sem se naprezati, da so se mi besede spremenile v glas. Obrnila sem se in mu pokazala posteljo. »Naspi se in si zbistri glavo.« Odgrnila sem odejo, kakor sem storila že večkrat, kadar je dišal po pijači.

»Nisem pijan,« je rekel in izginil v noč. Kadar je bil s prijatelji, se mu ni mudilo domov. Tega mu niti nisem zamerila, moški so moški, sem si rekla in odprla radio. Takrat se je vrnil šele proti jutru. To mi je presedalo. Nisem mogla molčati, na vratih sem mu očitala, da grdo ravna z mano. Molče me je pogledal in legel. Pustila sem ga in pomislila, da ni bil v gostilni. Priznati moram, da tja ni šel prevečkrat. Kakor jaz tako je tudi on ostal marsikdaj pozno v noč v pisarni. Ampak naslednji dan mi je pripovedoval, kaj je počel.

Tokrat ni rekel nobene. To mi je prevzelo misli, sploh zaradi tistega, kar je zvečer omenil. Ko se je prebudil, sem se nameravala pogovoriti z njim. Medtem ko sem mu pripravljala zajtrk, je odšel.

Kadar na to pomislim, se me poloti občutek, da ni bilo res, da je vse izmišljeno. Zdi se mi podobno morečim sanjam. Kljub temu sva ostali z Bredo sami.

Nisem ga zadrževala, nisem ga tudi spraševala, čemu hoče živeti z Zinko. Čutila sem, da me je zavrzel kot cunjo. Nisem pa mogla razumeti, da je to storil tedaj, ko sem se zelo navezala nanj. Dolgo časa me je obletavala misel, da je bilo njegovo ravnanje samo šala. Minil je cel mesec in še vedno se mi je zdelo, da ga bom zagledala med vrati.

Ali se je to zgodilo zaradi najinega neurejenega življenja? Morda, morda tudi ne. Res je, hodila sva vsak po svojih poteh. Nisem ga spraševala, kdaj se bo vrnil domov, tudi on ni spraševal mene. Med nama je bila nekakšna tiha pogodba, tiho zaupanje. In Breda, ki je pravzaprav rasla prepuščena sama sebi, z otroki na dvorišču in na ulici. Nisem je spraševala, kako se uči, zdelo se mi je, da je to njena stvar. Tudi Bine se je zanimal samo za njena spričevala, segel je v žep, ji dal denar in rekel: »Na, ker si se pridno učila.«

Sprejela sem vdano, kar mi je bilo naloženo. Nisem se mogla pritoževati, da mi je šlo slabo. Polagoma sem pozabila na Bineta. Le kadar sem ga videla — ostal je v tem mestu, kjer sem jaz prebivala — se mi je spčetka postavljaj na pot, kakor da hoče reči: Še sem tu, me poznaš. Pozneje se nisem več vznemirila, celo pozdravljati sva se začela. On se je prvi oglasil in odgovorila sem mu. Nisem pomislila, da je med nama že vse končano in bi lahko odšla mimo njega kakor mimo tujca. Naneslo je celo tako daleč — stala sem na avtobusni postaji — da sva se pogovarjala. Dokler je govoril o službi in o vremenu, sem mu odgovarjala kot priložnostnemu znancu, a ko je omenil Bredo, sem se obrnila stran in nadaljevala pogovor o vremenu. Treba mu je bilo spraševati o dekletcu! Plačuje, kakor mu je odmerilo sodišče, vendar je to bore malo, skoroda manj kot nič. Denar odrine vsak mesec in si domišlja, da s tem poravnava svojo očetovsko dolžnost. Ni vse samo denar, je še nekaj več, ampak on je pozabil tisto. Pozabil je na tisto človeško, sicer mi ne bi storil tega.

Ne morem reči, da sem doživela kaj posebnega, kar mi je ostalo v spominu. Vsaj ni, da bi omenila, kajti obrazov je mnogo in drobnih doživetij. Čas me je primoral, da se nisem ubadala s tem. Še zmeraj sem se ogrevala za službo. Ni mi žal, čeprav so se mi prijateljice posmehovale. Videla sem jim v očeh, da hočejo reči: Ne naprezaj se, nič ne boš dosegla, tudi ne boš prišla na višji položaj. O tem nisem nikoli razmišljala, zadovoljna sem bila z delom, ki so mi ga naložili. Ni vsak rojen za položaj, jaz gotovo nisem med njimi, zato prijateljice niso imele prav. Pa jim nisem zamerila, nisem tudi poslušala njihovih pogovorov, ko so obirale tega ali onega. Vsak dan se je ponavljalo, sploh se niso naveličale. Pa še o modi so se pogovarjale, kakor da bi brez nje nehalo življenje. Včasih sem jim pritegnila, vendarle poredko, ker sem se kmalu naveličala. Kaj si moremo, nihče od nas ni brez napake, eni jih imajo več, drugi manj, pustimo jih, da se pretolčejo skozi, kakor vedo in znajo.

Moram priznati, da se je na vsem lepem tudi v meni nekaj oglasilo. Sprva potihlo, nato vedno glasneje. Se razume, ženska v mojih letih čuti kri v sebi in hoče živeti, okusiti še nekaj tega, kar ji je namenjeno.

Bilo je preprosto, brez spogledovanj in namigavanj. Rekla sem »da« in tudi Jože je tako rekel. Odšla sva na matični urad. Tokrat najini starši niso nasprotovali. Moje matere ni bilo več med živimi, a Jože je že kot otrok ostal brez staršev. Samo priči sta bili z nama, posedeli smo do noči in se poslovili.

Kaj naj rečem o Jožetu kot o možu? Nič slabega, samo dobro. Ob meni je videl tudi Bredo. Lahko rečem, da se je navezal nanjo, se ji približal bolj, kot sem pričakovala. Ko sem ga spoznala, se mi je zdelo, da hoče samo mene, saj je vzdrljiv, ko sem mu omenila, da se ne morem poročiti. Drezal je vame, dokler mu nisem povedala.

»Nisem sama, imam hčerko.«

»Vem, bila si poročena. Zaradi tega si ne smeš očitati.«

»Računati moraš tudi z njo, ne samo z menoj.«

»Ne bodi otročja.«

»Še kako je to resno.«

»Če si mi všeč ti, mi je všeč tudi Breda.«

Govorila sva celo nekoliko otročje. Ampak tedaj na to nisem pomislila. Nisem niti preveč mislila, da je med nama Breda. Mislila sem le nase, na žensko, ki je bila dovolj časa sama in si je zaželela moškega. Ne samo očeta otroku. Premočno sem čutila svojo ženskost, da bi se ji mogla odpovedati. Čutila sem tudi, da se mi ta ženskost odmika in moram pohiteti, če jo hočem še za nekaj časa obdržati.

Breda ni posebno ljubeznivo sprejela novega očeta. Umikala je pogled pred njim; kadar sva bila doma oba, je iskala zavetja pri meni. Ne zmeraj, poredko se je zgodilo, ker je bila najrajši na dvorišču in tudi sošolke je obiskovala. Jože se ji je dobrikal in ji pričel prinašati bonbone, čokolado, pomaranče. Počasi je šlo, zelo počasi. Breda ni hotela vzeti, odgovarjala je, da ne mara slaščic. Samo izgovarjala se je, še kako jih je imela rada. Le razdalja med njima je bila prevelika; treba jo je bilo skrajšati; previdno, z zamahi, da ne bo bolelo. On ni odnehal, in to je bilo dobro. Prikupil se ji je in Breda se je navezala nanj.

Gradiš in gradiš, in ko se ti zdi, da si dokončal zgradbo, se ti nenadoma sesuje kot karte. Podobno se je zgodilo z Jožetom in Bredo. Ostala sta si še dobra, le otrok, ki sem ga rodila, se je postavil med njiju. Dokler je bil Duško v vozičku, ga je Jože gledal, kakor da ni njegov. Vendar je raslo z njim, tisto njegovo, kar mu je bilo bliže kot Breda. Tega mu nisem mogla zameriti, tudi pokazala nisem, da mi ni všeč, ker zapostavlja Bredo. Mene je imel najrajši. To mi je znova in znova dokazal. Prinašal mi je rože v porodnišnico. Tudi pozneje mi jih je prinašal.

Spremenil se je tedaj, ko je Duško shodil. Tako spremenil, da se za Bredo sploh ni več zmenil. Pravzaprav sem se ji tudi jaz odtujila. Nisem mogla drugače, Duško me je potreboval, Jože ga je samo gledal, delati sem morala sama, Breda pa ni utegnila zaradi šole. V počitnicah si je vzela dovolj časa in Duško se ni smel pritoževati. Neprestano je bila z njim, peljala ga je z vozičkom po mestu. Otrok se je zelo navadil nanjo.

Ne spominjam se dneva, vem le to, da Breda nenadoma ni več hotela z Duškom v mesto. Izgovorila se je, da mora k prijateljici, ker ni bila v šoli in ne ve, kaj ima za nalogo. Nisem ji branila, bilo mi je prav in sem jo pohvalila možu. Pritrdil mi je in sam odpeljal Duška v park. To se je ponavljalo in bila sem zadovoljna. Zdelo se mi je, da se je vendarle vse lepo končalo.

Jože nikoli ni omenil mojega prejšnjega življenja. Sicer ni imel pravice, poznal me je in sem mu vse povedala, preden sva se poročila. Rekla sem si, nisem edina te vrste, mnogim se je zgodilo podobno. Saj navsezadnje ne moreš živeti samo z enim, če je taka nadloga. Na to sem se spomnila, ko sem srečala Bineta.

»Kako ti gre?« me je vprašal.

»Hvala, dobro,« sem odgovorila in gledala po ulici, kjer je vozil moj avtobus.

»Si zadovoljna z Jožetom?«

»Ga poznaš?«

»Seveda?«

»Kdo ti je povedal?«

»Bral sem v časopisu.«

»Tudi ti imaš drugo,« sem rekla, ker sem tudi sama videla v časopisu, da se je poročil z uradnico.

»Je že tako.«

»Pa to ni tista, zaradi katere si odšel od mene.«

»Saj res,« je rekel.

Morda bi mu rekla še kaj več, a avtobus je čakal. Stopila sva noter, kjer pa nisva več govorila.

Vsak si po svoje uredi svoje gnezdo, sem pomislila, ko sem pospravljala stanovanje. Dobila sem ga od zveze borcev. Tega sem bila zelo vesela, čeprav sem morala dolgo čakati. Pozabila sem na vse tiste poti in prošnje in trkanje na vrata. Je že tako, tudi na težave človek pozabi in ko se vračajo v spomin, niso videti tako hude kot tedaj, kadar je sredi njih.

Pravzaprav sem šele sedaj, ko sem živela z Jožetom, postajala zadovoljna. Veselila sem se novega pohištva, vzela sva ga na obroke, veselila sem se televizorja pa pralnega stroja. Počasi je šlo, vsak sva iskala svoje poroke in si pripovedovala, kaj vse sva doživela, preden sva jih našla. Ne zato, ker niso imeli denarja, ampak tudi sami so si najeli posojilo.

Bila sem presenečena, ko je Jože rekel, da bo delal šoferski izpit.

»Saj nimaš avta,« sem rekla in se nasmejala kot že dolgo ne.

»Imel ga bom,« je odgovoril.

»Ti ga bo poslal stric iz Amerike?«

»Kupil ga bom na obroke. To bo najin avto.«

Tako sem pričela misliti na avto. Misel nanj se mi je vračala še bolj zaradi tega, ker vidim prijateljice. Koliko jih pa je še, ki se vozijo z mestnim avtobusom kot midva z možem! Čas je že tak in ne moremo capljati za dogodki. V ljudi je prišlo, tudi vame, danes hočemo fička, jutri kaj večjega.

Sredi misli na avto sem doživela novo presenečenje. Ne morem reči, da mi ni načelo živcev. Solze so mi prišle v oči, toda ne takoj. V prvem trenutku, ko sem to zvedela, sem Bredo oklofutala. Ta smrklja mi je prinesla domov pet nezadostnih. In to v prvem polletju. Odhitela sem proti gimnaziji in spotoma nabirala moč. Povedala mu bom, razredniku, da so dekletu storili krivico. Ko sem ga srečala na šolskem hodniku, je bruhnilo iz mene:

»Vi ste krivi! Ali se vam Breda nič ne smili? Sploh veste, da je njena mati bila partizanka? Jaz sem to, razumete!«

Razrednik me je začudeno pogledal. Čez nekaj časa je mirno rekel: »Zares vas ne poznam. Nikoli niste prišli vprašat, kako je dekletom. Naročil sem ji, da pridete k meni.«

Kakor sem bila malo prej bojevita, tako sem sedaj postala plaha. Nisem pričakovala tega. Pričakovala sem, da mi bo rekel kaj drugega in da se bo opravičil. Ampak to, kar je rekel, me je zmedlo. Sploh zaradi resnice, da me ne pozna, da me ni še nikoli videl. Nameravala sem k njemu, a odlagala sem in odlagala.

»Zakaj niste nikoli prišli?« je vprašal razrednik.

»Breda mi ni povedala, naj bi prišla,« sem odgovorila in gledala v tla. Bilo mi je pri srcu, da mu nisem mogla pogledati v oči. Čutila sem svojo krivdo in polile so me solze.

»Ni še vse izgubljeno,« je rekel razrednik. »Še vedno ji lahko pomagate. Pošljite jo kam v uk, v obrt ali v industrijo. Kdaj pozneje, če jo bo veselilo, pa bo še zmerom lahko študirala.«

Odhajala sem kot poteptana. To, kar je bilo v meni skrito vsa ta leta in namenjeno samo moji ženskosti, je v tem trenutku ostalo brez odmeva. Čutila sem, da to nisem več jaz, da je to nekdo drug, ki mi mora pomagati.

Breda je pol leta ostala doma. Zdelo se mi je, da se je zresnila in da ji je bilo žal za tisto v prvem polletju. »Do jeseni ni več daleč, bo pač ponavljala razred,« sem rekla možu. Prikimal je in se zagledal skozi okno. Kar ima avto, neprestano pogleduje na dvorišče.

V nedeljo smo se vsi štirje peljali na izlet. Breda je ta dan dopolnila šestnajst let. In ta dan sem zvedela, da ima fanta. Zvedela sem, da misli samo nanj in da se hoče z njim poročiti. Soseba mi je to povedala. Bila sem vsa iz sebe. Imelo me je, da bi smrkljivo natepla, vendar nisem položila prsta nanjo.

Zvečer sem govorila z Bredo. Povedala sem ji naravnost, kar sem mislila. Jože se je igral z Duškom in naju ni poslušal. Zdelo se mi je, da se niti ni posebno zanimal za najin pogovor. Ne očitam mu, ima me rad, rad ima tudi Bredo, ampak rajši ima Duška.

Breda mi je pokazala fantovo pismo. Zaradi tega pisma sem si premislila in mu nisem pisala, čeprav sem sklenila, da bom to storila. Sam ji je povedal, kakor da mi je vzel besede z jezika. »Breda, tisto si kar izbij iz glave. Poročila se bova, ko bova v poklicu,« ji je pisal.

Morda se bo vse lepo zvrnilo. Moram upati, sicer ne vem, kako bo z mano.

Ivan Minatti

TISTIH SOLZ ČLOVEKA TEDAJ ZARES NI BILO SRAM

V prvih letih okupacije sem obiskoval gimnazijo in najboljši prijatelj v tistih časih mi je bil sošolec Tone Brenk. Kolikor vem, so pri Brenkovih precej ilegalno delali, zato smo tako na Tonetovo pobudo tudi nekateri njegovi sošolci začeli z raznimi akcijami, med katere je sodilo zlasti razpečevanje Slovenskega poročevalca. V tistih časih človek ni nikoli vedel, kaj ga lahko vsak čas doleti, saj so bile racije na dnevnem redu. Italijani so kot obsedeni letali s puškami po mestu, streljali talce in odganjali ljudi v internacijo. Ko je bilo Italije konec, so prišli Nemci. Nekega dne sem izvedel, da je nekdo Toneta ovadil in da so ga ustrelili kot talca. Razume se, da me je vest o njegovi smrti potrla, pa tudi posvarila. Odšel sem v partizane.

Prva enota, ki sem ji pripadal, je bil drugi bataljon gorenjskega odreda. V tem bataljonu sem doživel svoj ognjeni krst: med Lescami in Jesenicami smo vrgli v zrak železniško progo. Mislim, da je bilo konec maja 1944, ko je dobil naš odred nalogo, naj se priključi brigadam, ki so v sestavu devetega korpusa operirale na Primorskem. Nekje pod Storžičem smo se spustili v dolino, padli pri nekem mostu čez Savo v nemško zasedo, skakali drug za drugim v korito reke, jo prebredli in slednjič brez izgub prišli čez Jelovico v Novake. Tam so gorenjski odred razformirali, njegovo moštvo pa dodelili posameznim brigadam 31. divizije. Mene so dodelili k divizijski saniteti.

Tedaj sem tudi prišel v stik s kulturniki, od katerih so mi, dasiravno je že dvajset let, najbolj ostali v spominu Andrej Pagon-Ogarev, Srečko Rotar ter akademski kipar Stane Keržič. S kulturniki sem bil navezal stike predvsem zaradi svojega pisanja. V partizanih sem namreč napisal vrsto pesmi, zato me je seveda nadvse zanimalo mnenje tistih tovarišev, ki so se ukvarjali s kulturno-umetniškim delom borcev.

Iz 31. divizije sem šel za borca v prvi bataljon Vojkove brigade in ostal v njem vse do osvoboditve. Spopadi brigade s sovražnikom so bili seveda na dnevnem redu. Nekje nad Idrijo, blizu Razpotja, pa sem jo skupil. Napadli so nas bili belogardisti.

Stali smo na položajih, ko so začeli z minometalcem tolči po nas. Pri streljanju z njim pa so pokazali tisto večino, ki je lastna pravim topničarjem. Obstreljevali so pas za pasom v razdalji kakih deset metrov in tako je od petih eksplozij drobce mine usekal tudi vame. Čeprav je šlo jeklo samo skozi meso, se mi je v tistem hipu zazdelo, da mi je odtrgalo nogo. Bolničarji so me seveda hitro obvezali in odposlali v premično bolnišnico 31. divizije v Novake. Tisti dan sem si seveda dobro zapomnil: bilo je 3. decembra leta 1944, sredi zadnje zime našega osvobodilnega boja. V Novakih sem ostal na kmečki peči nekako do božiča. Ker pa so Nemci pripravljali proti nam ofenzivo, so nas, ranjence, raztresene po mnogih kmečkih hišah, začeli evakuirati. Najprej so nas mislili spraviti v bolnišnico Franjo v bližini Cerknega, ker pa so menili, da je za to premalo časa in da se bo vsak hip pokazal sovražnik, so nas naložili na lojtrske vozove in odpeljali v gozdove Jelovice. Tamkaj so nas skrili v dobro zamaskirane bunkerje. Dobro se še spominjam, da smo se tja vozili ves dan, ko pa smo pod večer premrazeni prišli blizu določenega mesta, so nam zapovrstjo zavezali oči in nas na hrbtih prenesli v leseno hišico s pogradi. V tej zasilni bolnišnici sem ostal dobrih štirinajst dni in še tedaj smo živeli v najstrožji konspiraciji. Dostikrat nismo niti kuhali, ker so se v naši bližini klatile nemške patrolje ter iskale partizanske bolnišnice. Med tisto hajko so Nemci korakoma prečesali tudi gozdove Jelovice. V svoji enoti sem pozneje izvedel, da je bolnišnica, v kateri sem prebil dobra dva tedna, kmalu po mojem odhodu padla v roke sovražniku. Nemci so postrelili vse naše ljudi, kolikor so jih našli v njej.

Dobro se spominjam meseca januarja 1945. Po visokem snegu smo rinili čez Blegaš proti Cerknemu z namenom, da bi se tamkaj zglasili na komandi mesta. Bil sem vesel, da sem se rešil tiste tesnobne barake in da sem bil spet med soborci v Vojkovi brigadi, v svojem bataljonu, ki je imel v vaseh nad Cerknim svojo bazo za oddih. V tistih časih smo namreč operirali na Lobniku, Trnovskem gozdu, Baški grapi, Idriji, okrog Hotedršice in Črnega vrha in kdo bi si mogel po toliko letih zapomniti vse tiste poti in kraje, ki jih je v zadnjem letu vojne prebredla po dolgem in počez naša enota.

Po vrnitvi iz bolnišnice sem postal komisar čete v prvem bataljonu Vojkove brigade. Kljub političnemu delu, ki sem ga opravljal, pa sem vedno našel čas za poezijo. Ko govorim o njej, moram povedati, da sem se začel z njo intenzivneje ukvarjati v gimnaziji. Tedaj sem se veliko družil s Tonetom Brenkom pa Jakom Kraljem in Marjanom Novakom. V prvih časih našega literarnega delovanja smo se seveda zgledovali pri nekdanjih vajevcih in se prav tako kot naši »predhodniki«, v prejšnjem stoletju odločili za izdajanje lastnega literarnega glasila. Imenovali smo ga Utrinki. Veliko smo razpravljali o Cankarju, Prešernu in drugih naših pesnikih. Kar smo napisali, smo ob letu izdali v nekakšnem zborniku. Do odhoda v partizane sem imel tako za seboj že dobri dve leti literarnega dela. Ko sem še v Ljubljani zvedel za Brenkovo smrt, sem mu v spomin napisal nekaj pesmi. V njih je že mogoče občutiti tisti veliki in pretresljivi čas. V partizanih pa sem prav tako tiho in zase zapisoval svoja občutja. Prvi, ki je postal pozoren na moje pesniško delo, je bil partizan Andrej Pagon-Ogarev. Prvikrat sva se srečala na Otlici poleti leta 1944. Videl sem, da tudi on piše pesmi in da gori za slovensko literaturo, zato sva kaj hitro postala zaupna prijatelja ter vneta sobesednika. Ogarev me je venomer spraševal, kaj pišem, in tako sem prav njemu prvič pokazal svoje pesmi s tematiko osvobodilnega boja. Ogarev je tedaj urejal neko glasilo, zato so bile moje pesmi objavljene tudi v njem. Ko so zvedeli za moje pesniško delo še nekateri kulturniki iz divizije, sem se poslej, dasiravno kot sanitejec, veliko družil z njimi ter iskal odgovorov na sto in sto vprašanj, ki so me kot pesnika in borca zanimala. V tistem času sem napisal precej pesmi in jih objavljaj na stenčasih ali v bataljonskih časo-

pisih. Nisem pa se hotel vpreči v propagandno delo, čeprav so me tovariši poskušali kar naprej zasipati s priložnostnimi nalogami. Pisal sem tisto, za kar sem menil, da moram pisati in kar mi je šlo zares od srca. Moja partizanska lirika je intimen zapis udeleženca osvobodilnega boja. Bil sem tih in malce samotni kronist velike dobe in prav to daje morda vrednost moji poeziji iz tistih dni. Moja pesniška zbirka *S* poti je najbrž ena najbolj osebnih partizanskih lirik tistega časa. Vem, da je bil tisti čas buren in brezobziren, vem tudi, da smo bolj kot kadarkoli poprej potrebovali gesel! Delati je bilo treba kar najbolj mobilizacijsko, na najbolj široki fronti... Mojim pesmim so tedaj nekateri tovariši, razumljivo, očitali, da so preveč lirične in zato vse prej kot mobilizacijske. Tako mi, kar se tiče moje poezije, tudi v partizanih ni bila pot posuta z rožicami! Takrat je, vsaj v bojnih enotah, veljalo: če že kdo piše in ima za pisanje smisel, potem naj piše skeče za partizanske odre, bojna gesla za brigadne propagandiste pa borbene pesmi...

Kje sem se še najbolj srečaval s samim seboj? Največ sem o vojni in vseh njenih grozotah pa o sebi, ki me je surovi čas postavil vanjo, lahko razmišljal v tistem zatišju kmečke peči, na kateri sem ležal kot ranjenec. Prav v tistih mirnih urah je nastala moja morda najbolj doživeta partizanska pesem *Pismo materi* iz groba, ki so jo partizanski kulturniki že tedaj pogosto recitirali, pa tudi danes jo je mogoče srečati ob raznih komemorativnih svečanostih. Tedaj me je vsega prevzela intimnost pisanja; živo mi je vstajalo pred očmi naše partizansko življenje pa tisti dolgi, utrudljivi, a vendar nepopisno lepi nočni pohodi. Nanje me vežejo še danes čudoviti spomini, saj je bilo v njih nekaj enkratnega in neizbrisnega. Tedaj sem bil verjetno kljub nenehni družbi tovarišev še najbolj sam s seboj. Bil sem nema priča premikov med seboj in svetom... Pohod skozi Trnovski gozd v visokem snegu, naše poti pod krošnjami stoletnih dreves, mrzle in jasne noči, polne zvezd in mesečine, v daljavo hiteče kolone ljudi — vse to se je na tistih pohodih najbrž za zmerom vtisnilo vame. In potlej: ožgane vasi na naši poti, spomini na toplino domače hiše, na mater, spomin na tovariše, ki so v metežu bojov izginili, tiha zatajevana ljubezen do dekleta in neskončna vera v pravico in zmago... Iz teh momentov in doživetij je pravzaprav zrastle vsa moja partizanska poezija. Pa tudi vrsta pesmi, ki sem jih napisal šele pozneje, je v gozdovih dobila svoj začetek, skiciran v notesu, ki sem ga na vseh pohodih neprestano nosil s seboj in vanj zapisoval in zapisoval. Marsikatero pesem sem tedaj napisal kot osnutek, v mirnejših časih pa je ta skica dobila dokončno obliko. To je bilo prve mesece po vojni, ko sem pripravljaval za tisk tiste pesmi, ki jih danes ljudje poznajo pod skromnim naslovom: *S poti*.

Pismo materi iz groba je pesem, na katero me veže morda najmočnejši spomin. Bilo je pozimi v okolici Žirovskega vrha. Nekaj naših fantov smo pustili v zasedi v neki razbiti hiši. Ponoči so se pritihotapili v belih plaščih belogardisti in našo zasedo zasuli z bombami. Na svoje oči sem videl razkosana, ožgana in izmaličena telesa tistih fantov. To je bilo zame eno najbolj pretresljivih vojnih doživetij, zato se je tudi tedaj oglasil v meni pesnik — kronist tega neusmiljenega časa. Ko je ob osvoboditvi korakala naša brigada iz Bovca proti Monfalconu, smo se za hip ustavili tudi v Srpenici blizu Žage na Primorskem in neki možak je ob cesti presenečeno in veselo obenem opazoval obraze borcev, potlej pa vprašal: »Ali ni to Vojkova brigada? Recite, ali ste kaj videli mojega sina?« Povpraševal je za tistim nesrečnim fantom, ki sem ga bil videl v tisti bajti, kako so ga raztrgale bombe, in ob čigar smrti je pravzaprav nastala pesem *Pismo materi* iz groba. Tedaj seveda še nisem vedel, da bom nekega pomladnega dne, ob zadnjih korakih v svobodo, daleč nekje na Primorskem doživel še njen žalostni in pretresljivi epilog.

Jesenski čas mi je bil prav tako kakor še dandanes tudi v partizanih najljubši! Trnovski gozd se koplje v tem letnem času v tistih čudovitih rdečih in rjavkastih

barvah. Ob pogledu nanj sem pogosto družil pokrajino s svojimi občutji. Verjetno ni zgolj naključje, toda od vseh naših pesnikov sta mi bila že od nekdaj najbolj pri srcu Josip Murn-Aleksandrov in Srečko Kosovel, zato verjetno ni težko najti od prvih začetkov sem sorodnosti njune poezije z mojo, čeprav je ta nastajala v docela drugačnih razmerah in v surovem času druge vojne.

Proti koncu vojne, v začetku marca, smo napadli Mohor, ki stoji na gorenjski strani. Tedaj pa je nemudoma prišlo povelje, naj se brigade, ki so se bitke udeležile, po najkrajši poti vrnejo v Cerkno. Postojanke nismo utegnili niti do kraja razbiti, in že smo bili sredi dolgega in utrudljivega pohoda. Čevlji so me bili tedaj strašno ožulili. Vse borce, ki nismo bili sposobni, so v Cerknem izločili. Zaradi tega se nisem udeležil zaključnih bojov z Nemci na Čepovanu in v Trnovskem gozdu. Zaustravljati smo namreč morali vso tisto golazen, ki je iz Italije silila proti Trbižu in Ljubelju, da bi se izmuznila kleščam partizanske vojske, zato je tako sredi Trnovskega gozda prišlo do srditih bojov in veliko naših fantov je padlo prav tamkaj v zadnjih dneh vojne. Še posebej ostra je bila bitka na Sinjem vrhu. Mi, ki smo bili tedaj v pre-mični bolnišnici, smo dobili za zaščito neki rezijanski partizanski bataljon in se potem z njim v tistih nevarnih dneh prebijali prek Šentviške gore v Baško grapo. Čez Bogatin smo potlej prilezli v dolino Soče in v vasi Soča namestili tudi bolnišnico. Ta pot je bila skrajno utrudljiva, saj smo bili venomer obkoljeni od Nemcev, zaradi ranjencev in rekonvalescentov pa smo se tudi težko gibali. Po cestah so venomer patrolirali nemški tanki. Njihove straže so bile stalno na preži; izvidniška letala so krožila nad nami in ob vsem tem nam zares ni preostalo drugega, kot da smo se zakopali v listje in v njem molčali kot grob do prihodnjega ukaza. Dva večera zapovrstjo smo se poskušali prebiti na drugo stran reke, toda vsa naša prizadevanja so ostala neuspešna. Šele tretji večer smo se, tokrat do kraja sestradani, nekateri z berglami, drugi spet z nogami v mavcu, spustili kot plaz po neki drči in v naglici prečkali vodo prav v trenutku, ko so bile nemške straže še najbolj narazen. Komaj pa smo pretekli glavno cesto, in se znašli v gošči, je že začelo neusmiljeno pokati po nas. Bil je že mesec marec, na Bogatinu pa je deževalo in snežilo in ležal je še globok sneg. Po strmih, zasneženih pobočjih smo prišli v vas Lepeno in se posušili ter odpočili od dolgega in utrudljivega pohoda. Zakurili smo bili ognje, posedli v njihovo bližino in govorili o velikih dneh, ki smo jim šli naproti. Tedaj pa se je zaslišal pok. Mlademu fantu iz rezijanskega bataljona se je bila po nesreči sprožila brzostrelka, pa mu je šel tako cel rafal skozi glavo. Bila je to ena zadnjih žrtev, kar sem jih videl na svoji partizanski poti, potlej pa je zabučalo kakor orkan: svoboda!

Konec vojne sem dočakal v Soči. Od tam smo se napotili v Bovec. V Bovcu smo priredili nekaj mitingov in ljudje, ki so petindvajset let prenašali nasilje fašistične Italije, so nas sprejeli, nikoli ne bom tega pozabil, z nepopisnim navdušenjem. Vse nas je zajela ena sama sreča, da smo, domačini in vojaki, prignani semkaj z vseh vetrov, goitali solze veselja nad zmago. Tistih solz človeka tedaj zares ni bilo sram.

*(Po pripovedovanju pesnika Ivana Minattija
zapisal Matija Maležič.)*

BOŽIDAR JAKAC:
PESNIK IVAN
MINATTI,
LJUBLJANA, 1955

Ivan Minatti

ZADNJA NOČ

*Nocoj si, draga, mi neskončno blizu.
Tako bližino tvojo v sebi slutim,
da sem naslonil na rešetko svoj obraz.*

*Mordà te zadnji hip še kje ugledam,
še preden v veži trd korak začutim,
ki bo pohodil sanje in presekal čas.*

*Nocoj sem, draga, mehek ko voščena sveča
in sebi tuj, ko da več nisem jaz.
Joj, kmalu me bo strl groze plaz
in me sprejela medse mrtvih trupel gneča.*

*Nocoj se moja duša s tabo pogovarja
spokojno — saj sem vse dojel do dna. —
Ob svitu bom poljubil mesto tebe tla
in mojo kri bo oškropila zarja.*

BELE GAZI

*Bele gazi ...
Sneži, sneži. —
Pred nami vsa bela planjava.*

*Dolge so naše poti,
brezkončne te tihe noči. —
Daleč nekje spomin tava.*

*Mrzlo ko led je srce.
V noč trudna kolona gre.
Droben sneg naletava ...*

POHOD

*Pred nami mesec čez nebo hiti.
Krajina je v vijoličasto luč zavita,
da od svetlobe nas v očeh skeli.*

*Po poti spremljajo nas bele smreke —
tovariši v samoti. Poti konca ni
ne mislim, trudnim, kot so trudne veke.*

*Počasi tipljemo v prosojno noč.
Za nami se izgubljajo stopinje v snegu.
Samotne smreke, lahko lahko noč,*

*mi gremo dalje, kakor gaz pred nami,
mi gremo kot deseti brat prostost iskat
razcapani, s tornistro, strojnico na rami.*

MAJ OB SOČI

*Nekoč — tega je davno davno —
so v mlado jutro
češnje cvele
prav kakor zdaj.
Saj bil je maj. —
Med belim cvetjem
pa šumele so čebele
in sinji svit
je bil čez svet razlit.*

*Nekoč — tega je davno davno —
je cvelo v meni tisoč rož.
Saj bil je maj —
prav kakor zdaj.
In tvoj obraz
kot češnjev cvet
med njimi je blestel
ves bel.*

ČEZ KRAS

*V rdeče resje
se zaganja jug
in kot razpenjen val
hrumi prek kraških skal.
Razklani bori
se v kipenju struj
krive do tal.*

*Jutranja zarja
pljuska nam v obraz,
v razpetih pajčevinah
rosa se svetlika.
Razigrano, kot gre fant
k dekletu v vas,
se naša četa
čez viharji Kras pomika.
Objestni smo sprožili
zadnje strele v žrak.
Na pot — v slovo —
nam veter divje požvižgava.*

*Kako je svetlo sonce
in brezkončen svod ...
Nad nami kot labod
ves puhast, bel oblak
v sinjini plava.*

SVIDENJE

*Ko bom nekoč prišel domov,
sklenila boš roke in zajokala:
»Joj, bil si še otrok, ko sem ti dala
s seboj na pot svoj blagoslov.*

*Zdaj komaj da te še spoznam.
Saj si cel mož! Kako širok si v rame!
Ti moj, ti je bilo hudo brez mame,
v trenutkih, ko si bil ves sam?«*

*Tako boš rekla vsa v solzah.
A jaz te prav narahlo bom pobožal,
kot včasih svojo puško sem v gorah:*

*»Ne, mama! Saj sem srečal mater tisoč,
kot ti upognjenih od bolečin,
in vsaka mi je, ko da sem njen sin,
če kruha ne, besedo toplo dala.«*

Peter Levec

VOJNA JE ZBLIŽALA LJUDI, BOLEČINE IN PRETRESI SO OČISTILI ČLOVEKA

Ob vdoru Nemcev v Jugoslavijo sem obiskoval šesti razred klasične gimnazije v Mariboru. Tam je namreč živel moj stric, pa sem tako stanoval pri njem. Pesmi sem začel pisati že v četrtem razredu. Bile so to sprva kaj preproste verzifikacije. Neko pesem sem poslal celo v Mladega Slovenca, toda nanjo ni bilo nobenega odgovora. To mi seveda ni vzelo poguma, zato sem tudi poslej pridno zapisoval svoja občutja. Srečo sem poskusil vnovič: pesniško že bolj dognane in občutene verze sem v začetku marca 1941 poslal v Mlado jutro. Kot vsak mlad človek, ki se ukvarja s poezijo, sem tudi jaz hotel slišati oceno o svojem pesniškem delu.

Neko nedeljo, dobro se še spominjam, je v Mladem Jutru res izšla ocena mojih pesmi. Pod njo se je podpisal »Stric Matic«. To je bil menda psevdonim pokojnega slovenskega pisatelja in novinarja Davorina Ravljena. V isti številki je objavil tudi dve moji pesmi. Pisal mi je, da so pesmi, ki sem jih uredništvu poslal, že tako zrele, da bi sodile dosti bolj v kako leposlovno revijo, zapisal pa tudi, da so mu všeč, ker so občutene. Pri vsem pa ni pozabil pripomniti, da vsi verzi niso na enaki višini, to je enako kvalitetni. In ta ocena je bila pravilna. Gibkost izražanja menda res ni moja poglobitna odlika in priznati moram, da je v mnogih mojih pesmih nemara več krvi kakor pa izraznega leska. Kritično oko je to opazilo že pri prvih mojih pesmih.

Prijaznih in spodbudnih besed strica Matica sem bil zelo vesel, še bolj pa sem bil vesel njegove obljube, da bo v prihodnji številki Mladega Jutra objavil še več mojih pesmi. Uresničenja te napovedi nisem dočakal. Naslednjo nedeljo je bila že vojna. Z zadnjim vlakom sem odpotoval domov — na Vrh nad Krašnjo in tamkaj doživel prve dneve nemške okupacije.

Kapitulacija stare Jugoslavije je bila komaj mimo in že se je v sosednji vasi našel neki kmet, ki je hotel samoiniciativno podpreti novi režim. V avstrijski vojski je imel neznamenit čin, zato je seveda prišel hitro pogledat, če so po vseh vaseh že razobešene nemške zastave. Stopil je tudi v našo hišo in ko me je videl sedeti za pečjo, mi je takoj zažugal, češ le pazi se, na take bomo zdaj še posebej gledali. Ta možak (pozneje se je spreobrn timer) pa je bil v svoji vnemi precej osamljen. V Črnem grabnu ni bilo nikakršnih manifestacij za Nemce. Nihče jih tudi ni pozdravlj al, čeprav so nekateri morda skrivaj upali, da bo pod novim gospodarjem bolje, a so se kmalu

razočarali. Izganjanje slovenskih učiteljev, duhovnikov in drugih izobražencev je pri ljudeh v bližnji in daljni soseski zbuvalo zmerom več odpora do Nemcev.

Ko so Nemci tudi Sovjetsko zvezo potegnili v vojno, je ta dogodek zbudil med našimi ljudmi veliko upanja na bolje. V domačih hribih sem v poletju 1941 prvič slišal za partizane. Nekje nad Blagovico, na Golčaju, so se bili usekali z Nemci in novica o tem se je hitro raznesla daleč naokrog. Do meseca oktobra sem ostal doma, prek zime pa sem jo mahnil v Kamnik. Tam sem se zaposlil v tovarni Titan. Reči moram, da sem v njej srečal same zavedne ljudi, in čeprav je tovarno upravljal nemški komisar, je bilo še vse tako kot pred prihodom Nemcev. Kolektiv Titana je še dalje izdeloval tehtnice, kavne mlinčke in podobne izdelke. Pozimi se je začelo šušljati, da bo tovarna v kratkem začela delati tudi za potrebe nemške vojske. To pa ni bilo združljivo z mojo vestjo. Zato sem zapustil Kamnik in se aprila 1942 napotil v Maribor k stricu, ki mi je obetal primernejše krušno delo, vrhu tega pa si je stric tudi želel, da bi se za stalno nastanil pri njem, saj je imel prostorno stanovanje in se je zato bal, da mu Nemci ne bi vrinili v stanovanje kako nezaželeno osebo.

Bil je to čas, ko si je potlačena narodna zavest kdaj dajala duška tudi v neorganiziranih izlivih. Ne da bi mi kdo posebej naročil, sem v Mariboru sam od sebe začel s potresovalnimi akcijami. Pisal sem parole proti nacističnim osvajalcem, kot na primer »Živel slovenski Maribor!« ali pa »Hitler-bandit!« Z roko napisane listke sem potresal po cestah, nekatere pa sem pritrdil na vrata nemških uradov.

Moje vnovično bivanje v Mariboru je trajalo le nekaj tednov. Nekega dne sem dobil od Arbeitsamta v Mariboru poziv, naj se takoj zglasim z vso prtljago. Kakih trideset dijakov so potem Nemci naložili na vlak in odpeljali proti Gradcu in od tam v Gleisdorf. Na železniško postajo so prišli tamkajšnji kmetje, nas kot živino odbirali in otipavali ter spraševali, če smo večji poljedelskih del. Štirje slovenski dijaki smo po tem sejmu »delovne živine« pristali na nekem veleposestvu v vasi Etzersdorf blizu Weiza. Tam sem se sprijateljil z Maksom Čepičem, ki je bil kremenit skojevec. Maks je spomladi 1943 dobil hrvatsko državljanstvo in je zato smel oditi. Vendar pa ni odšel na Hrvatsko, marveč se je izmuznil na Pohorje k partizanom.

Proti koncu julija 1943 sem nato tudi jaz zapustil Etzersdorf — odločil sem se za pobeg. Nekega sobotnega večera sem povezal svoje stvari in jih v varstvu teme odnesel v bližnji gozd, da me zjutraj domačini in vojaki ne bi videli iti s prtljago iz vasi. Na železniški postaji, dobre pol ure od vasi, sem naslednje jutro vstopil na vlak in še istega dne proti večeru sem bil v Kresnicah ob Savi. Od tam sem jo prek Moravč mahnil proti domu. Hodil sem po gozdovih, ker sem se bal srečanja z Nemci. Tudi Krašnji, kjer je bila nemška postojanka, sem se izognil. Bilo je že okoli polnoči, ko sem prispel do domače vasi in tam me je presenetil rezek klic »Stoj!« Takoj me je obstopila skupina ljudi in tedaj sem prvič videl partizane. Začeli so me spraševati, kdo sem in od kod prihajam. Povedal sem jim, da sem domačin in da sem se namenil v partizane. Oni pa so poklicali zraven nekega domačina, da bi preverili, če sem res »pravi«. Nato sem nekaj dni ostal doma, ko pa so tovariši vnovič prišli, sem odšel z njimi.

Šlandrova brigada, ki sem se ji pridružil konec julija 1943, je tiste dni taborila na Šipku nad Blagovico. Tretjina brigade, ki je tedaj štela blizu tisoč mož, ni imela nobenega orožja. Toda partizansko vodstvo je vendarle z veseljem sprejemalo slehernega novince, saj je nemara vedelo, da se Italiji bliža konec in da se bodo prav kmalu odprla italijanska skladišča na Dolenjskem.

Nekako sredi avgusta so Nemci začeli na Moravškem proti nam veliko hajko. Prvi bataljon — savinjski — je doživljal hude ure na Murovici, precej borcev pa je

padlo ali utonilo tudi v Savi, ko so se prebijali na dolensko stran. Drugi bataljon, moravški, je prav tako imel veliko opraviti z Nemci, tretji bataljon, kamniški, ki sem mu tudi sam pripadal, pa je iz tiste hajke še najbolj izvozil. Le pri prehodu s Svete gore je tudi naš bataljon imel nekaj izgub. Nekaj borcev iz naše tretje čete ni več moglo prečkati neke ceste in so obtičali v sovražnikovem obroču.

Po tem dogodku smo se vnovič zadrževali v dokaj varnem območju Menine plaine, prve dni septembra, malo pred kapitulacijo Italije, pa smo prebredli Savo in se tako znašli na Dolenjskem. Kapitulacijo Italije smo šlandrovci doživeli blizu Trebnjega, potlej pa smo, kar se je dalo hitro, vkorakali v Novo mesto. Tam smo se bili iz italijanskih zalog dodobra oborožili. Tiste dni so me porabili za tolmača, ker sem znal tudi nekaj italijanskih besed, dosti bolje pa sem govoril francosko.

V tistem času so Šlandrovo brigado preformirali in naredili iz nje še eno brigado — dvanajsto. Sto šestdeset dobro oboroženih šlandrovcev pa je v oktobru vnovič odšlo na Štajersko oziroma v moravški okoliš z namenom, da bi tamkaj spet razvijali partizanstvo in osvobodilno gibanje. Tudi sam sem bil dodeljen tej enoti. Nenadna zaseda Nemcev pa nam je onemogočila, da bi bili vsi srečno prišli čez Savo. Razen tega pa je bila reka zaradi dežja precej visoka. Ker se Nemci niso dali odgnati od Save in so zmeraj močnejše našigali, je neki naš komandir ukrepal, kakor je najbolj vedel, in je zadnji del kolone — trideset borcev — odpeljal nazaj na Dolenjsko. V okolici Stične smo nato še cel mesec partizani in čakali na ugoden trenutek, ko se bomo tudi mi kakor glavnina brigade lahko prebili na moravško stran.

Novembrska ofenziva me je zatekla v Stični. Najprej je naša enota nekaj dni držala položaje nad vasjo Javor. Nemci so te položaje močno obstreljevali s topovi in minometalci, povrh pa nas je pral še mrzel dež. Vendar se sovražna pehota tam ni prikazala — našla si je drugo pot. Nato smo tudi mi krenili nazaj proti Stični in od tam proti Mirni peči. Nedaleč od Mirne peči je na odprti progi stalo več vagonov, polnih italijanske moke. Ta živež smo zdaj z vso naglico odvažali v partizanska skrivališča. Se je pa tudi res mudilo. Nemci so že prodirali od Novega mesta in le malo je manjkalo, pa bi me tedaj, ko sem stražil tiste vagonce, ujeli. Nato smo se umaknili proti Brezovi rebri in nad vasjo Globodol, ki je bila v plamenih, smo se spopadli z Nemci. Tedaj sem pravzaprav prvič imel priložnost, da sem lahko malo več streljal. Toda sovražni val je kmalu uplahnil in spet smo se vrnili v dolino.

Nekaj tednov po končani ofenzivi je naša enota vnovič krenila proti Savi, da bi se pridružila Šlandrovi brigadi na Moravškem. Bilo je to prve dni decembra. Narahlo je naletaval sneg in tudi zmrzovalo je že, vendar smo reko kar prebredli in srečno prispeli do svoje brigade.

V Šlandrovi brigadi sem nato postal brigadni sekretar Skoja. Ta obveznost pa mojemu konjičku — poeziji ni bila v škodo, marveč prej v korist...

Svojo prvo partizansko pesem sem napisal kmalu po prihodu k partizanom, v začetku avgusta 1943. Tedaj smo taborili na nekem hribu z nepesniškim imenom Svinjski hrib. In tam je nastala pesem Požgana vas, ki je izmed mojih partizanskih pesmi nemara najboljša, vsekakor pa najbolj znana. Nekaj dni poprej je namreč šla naša brigada skozi požgano vas Koreno. To veliko pogorišče sem tako videl od blizu, doživetje ob tem pa je bilo tako silno, da pri nastanku te pesmi ni bilo treba še posebne fantazije.

Prvi bralec te pesmi pa je bil nekdo, ki je imel funkcijo nekakšnega četrtega kulturnika. Skoraj na slehernem sestanku je ta tovariš prosil borca, naj bi mu napisal kaj za »stenski časopis«, četudi smo tedaj živeli še v gozdovih in o »stenah« ni bilo ne blizu ne daleč nobenega govora. V roke je vzel mojo v heksametru napisano pesem »Požgana vas«, jo nekaj časa molče bral, ker pa ta pesem nima rim,

je naš četnj kulturnik ni imel za pesem. Dobro se še spominjam, da je dvignil oči in zbrani družini borcev resnobno rekel: »Le pišite, tovariši! Glejte, tovariš Boris (to je bilo moje partizansko ime) mi je že izročil prav dober članek!«

V Šlandrovi brigadi sem ostal od julija 1944, ko smo skupaj z enotami četrte operativne cone osvobodili zgornjo Savinjsko dolino. Brigada je pod poveljstvom Janka Sekirnika-Simona v tem obdobju doživljala uspeh za uspehom, a tudi razmere so bile morda nekoliko lažje, kakor, recimo, na Dolenjskem. Delovali smo predvsem na območju med Savo in Menino planino, včasih pa smo šli tudi v Savinjsko dolino. Za sleherni premik Nemcev smo na svojem območju takoj zvedeli. Sovražniki niso mogli brigade nikoli presenetiti, saj je naša obveščevalna služba presenetljivo dobro funkcionirala. Sami pa smo Nemce presenečali na cestah in zapovrstjo so padali v zasede. Sovražnikove postojanke so padale druga za drugo in nasploh je naša enota uživala velik sloves. Nemci so se kar stresli ob imenu Šlandrove brigade. Zanje smo bili strah in trepet, ki mu ni mogoče priti blizu in ta zavest je slehernemu borcu dajala veliko moralno spodbudo. V vsem tem, skoraj enoletnem obdobju je Nemcem samo enkrat uspelo presenetiti brigado. Bilo je to na Menini planini v začetku leta 1944. Nekdo jih je s štajerske strani neopazno pripeljal tik nad naše tabo-rišče. Od tam so z vso silo udarili po nas in še dobro se spominjam tistega žalostnega dogodka, ko smo v nekaj minutah izgubili skoraj dvajset tovarišev.

Moje pesmi so nastajale tako, kot so tekla doživetja. Čim večje je bilo doživetje, toliko večjo potrebo sem občutil, da bi to izpovedal. Pisal sem kadarkoli in kjerkoli že. Čas se je za to vedno našel. Nekako spomladi 1944 smo v Šlandrovi brigadi izdali zbirko partizanskih pesmi. Bile so to v glavnem moje stvari, pod vtisom silnih doživetij pa so pesnikovali tudi drugi. Pesmi šlandrovcev sem popravljal in pre-deloval, tako da smo kmalu z velikim zadovoljstvom izdali okrog trideset šapiro-grafiranih izvodov. Ta zvežčič partizanskih pesmi je imel naslov »Iz težkih dni«. Štab brigade je to zbirko razposlal na vse strani in tako je v glavnem štabu prišla v roke tudi književniku Miletu Klopčiču. Tudi naš zvežčič mu je potem rabil kot eden izmed virov za sestavo pesniške zbirke »Pesmi naših borcev«. Maja ali junija 1944 smo dobili to zbirko tudi na Moravsko. Bil sem presrečen, ko sem bral v njej tudi svoje pesmi, ki jih je urednik podpisal z mojim pravim imenom: Peter Levec. Od tistih časov dalje nisem več uporabljal partizanskega imena Boris. Ko sem po-zneje prišel na Dolenjsko in v Belo krajino, so me tovariši, zlasti partizanski kul-turniki že poznali.

Od vseh bitk s sovražnikom mi je ostal najbolj v spominu napad na postojanko Motnik. Previdno sem se prebil do poslopja občine z namenom, da bi tam pobral pisalne stroje. A ko sem vzel stroj z mize in ga odnesel iz pisarne, je nekdo za menoj ustrelil. Hitro sem dognal, za kaj pravzaprav gre. Neki Nemec je namreč tičal prav pod pisalno mizo, in ko me je videl odhajati, je skočil pokonci in streljal za menoj.

Postojanka na nasprotni strani ceste je medtem že gorela in zato je bil dan ukaz, naj vse izhode iz nje močno zastražimo. Tudi sam sem se s puško v roki po-stavil k nekemu prehodu in že čez trenutek so tja začele padati ročne bombe, vendar se sploh ni dalo dognati, kdo jih meče in kje se pravzaprav skrivajo preostali so-vražniki. Gledali smo v postojanko: nikjer nikogar, bombe pa so še kar naprej treskale. Tovariši, ki so bili z menoj v tistem prehodu, so se začeli umikati, jaz pa sem še zmeraj stal v zavetju in se skrbno ogledoval naokrog. Ni bilo dolgo in že sem zagledal neke sklonjene postave. Sprva sem mislil, da so to naši, potlej pa sem sprevidel, da so Nemci... Prav na tistem mestu so namreč imeli skriven podzemni izhod iz postojanke, za katerega od nas ni nihče vedel. Videl sem, da imajo v rokah bombe in brzostrelke, in če bi bil samo stegnil roko, bi s cevjo svoje puške nasprot-nika že dregnil v nos. Tako mi ni preostalo ničesar drugega, kot da sem se samo

potuhnili in čakali. Ko pa sem spoznal, da so že mimo, sem se še sam umaknil za njimi. Tedaj pa so seveda naši začeli streljati proti meni, vendar me ni nič zadelo. Brigadni komisar Mišo, ki me je postavil na tisti položaj, je bil zelo vesel, ko me je spet zagledal, saj je že bil prepričan, da me je pobralo.

In še nekega dogodka se posebno živo spominjam: februarja 1944 je naša brigada krenila na Dobrovlje, da bi odtegnila del nemških sil, ki so zasledovale 14. divizijo. Takoj po prihodu na Čreto smo se srečali z Nemci in tedaj sem bil ranjen v nogo, tako da sem se le s težavo zavlekel v zaklon. Bilo je to 22. februarja, natanko na pustni dan. Dan je bil čudovito lep. Vse se je bleščalo od sonca in snega, na nebu pa je bilo polno letečih trdnjav, ki so v dolgih verigah letele proti severu. Kasneje sem izvedel, da je prav na ta lepi zimski dan na oni strani Savinjske doline zaključil svojo pot pesnik Kajuh.

Močni čustveni pretresi, ki sem jih doživljal dan za dnem, pa bolečina ob izgubi dragih tovarišev in hrepenenje po svobodi — to so bili navdihovalci moje poezije. Veliki čustveni pretresi pa so hkrati tudi vzrok, da tudi najbolj preprosti ljudje postanejo dojemljivi za poezijo. Spominjam se, da smo povsod prirejali kulturne prireditve, recitali Mateja Bora in Kajuha, na mitingu v neki kmečki izbi nad Lukovico pa sem nekoč sam recitiral svojo Požgano vas in kmečke žene so pri peči sede začele ihteti. Vojna je zblížala ljudi v njihovi usodi, bolečine in pretresi so očistili človeka.

Meseci so šli in proti koncu julija 1944 sem iz osvobojene Savinjske doline odšel na Dolenjsko — v glavni štab. Ker sem znal nekaj jezikov, so mi dali nove naloge in sem tako pri angleški vojni misiji opravljal vlogo tolmača ali, kot so tedaj imenovali take ljudi, oficirja za zvezo. Prva konkretna naloga, ki sem jo dobil na novem mestu, je bila, da sem spremljal nekatere člane te misije do mostu na Savi med Litijo in Kresnicami. Tega naj bi naše brigade porušile v združeni akciji z ameriškim letalstvom. Ko smo prispeli tja, so se visoko nad nami res pokazala zavezniška letala, ki so odmetavala bombe z ne preveliko natančnostjo, tako da tistega dne nismo kdo ve koliko opravili. Američan Arthur Goodwin je bil v tej akciji ranjen, zato smo ga naložili na lojtrski voz in ga hitro odpeljali s položajev. Neki Američan je imel pri sebi fotografski aparat in prevoz ranjenega zavezniškega oficirja fotografiral. Mnogo let pozneje sem sliko, ko partizani peljejo ranjenega Goodwina na lojtrskem vozu, videl v reviji Life in tako med nekaterimi obrazi partizanov prepoznal tudi samega sebe.

Kmalu po tem dogodku sem prišel na partizansko letališče v Loško dolino. Zavezniška letala so tamkaj pristajala zlasti ponoči, nekega nedeljskega jutra pa so v Loško dolino vdrla Nemci in belogardisti in tako je bilo tega našega letališča konec. Vrnili smo se v Belo krajino, kjer je že bilo nared novo letališče pri Otoku, kasneje pa še letališče pri Krasincu. Zavezniška letala so iz Italije prinašala orožje in municijo, v Italijo pa so odnašala ranjene partizane, pa tudi posamezne službene potnike.

Na letališču sem ostal do konca vojne, to je dobrih sedem mesecev. Včasih je proti večeru priletelo tudi kakšno nemško letalo in bombardiralo letališče ali vas. Kljub tem motilnim obiskom pa je bilo življenje na letališču vendar manj vznemirljivo kakor prava partizansčina in zato tudi manj spodbudno za poezijo. Na letališču sem nekajkrat videl komandanta Staneta in druge partizanske voditelje, vendar sem jih samo videl. Edino na Borisa Kidriča me vežejo osebni spomini:

Na letališču smo morali vzdrževati strog red. Skrbeli smo za varnost letal, za red pri vstopanju v letala, gledali pa smo tudi, ali imajo potniki potrebne »prepuštnice«, ali kakor bi zdaj rekli — potne liste. To naj bi preprečilo, da se ne bi neopaženo pripeljala ali odpeljala kaka nezaželena oseba. Ta skrb je bila sicer skoraj odveč, vseeno pa smo se držali predpisov. Nekega večera se je letalcem zelo mudilo

vzleteti, in ker so naši potniki morali naglo vstopati, je zaradi tega naša kontrolna dejavnost nekoliko trpela. Mimo mene se je v letalo povzpela neka partizanka, ne da bi si utegnil ogledati njene papirje. Ne spominjam se več, ali je bila ta partizanka ranjena ali morda noseča, vem pa, da se je na stopnicah spotaknila in padla na pod aviona. Stal sem prenizko, da bi ji mogel podati roko, vrhu tega pa sem spričo svoje kontrolorske vneme na to tudi pozabil: medtem ko se je ona pobirala s tal, sem jo še naprej nadlegoval zaradi prepustnice.

Tisti večer je bil po naključju na letališču tudi Boris Kidrič in je bil priča temu prizoru. Po odhodu letal smo se vrnili v vas na komando letališča in tam me je Boris Kidrič vpričo vseh pokaral. Vendar pa mu tega nisem mogel zameriti, saj se zaradi nekega predpisa nisem čutil posebno krivega oziroma osebno krivega, hkrati pa je tudi on imel popolnoma prav. Govoril je o dragocenosti človeka, o nujnosti vere in zaupanja v človeka in o tem, da je človek važnejši od kakršnih koli papirjev. Besede so mu prihajale od srca in prijetno mi je bilo poslušati tako veliko in resnično plemenito osebnost. Do njega sem poslej čutil še posebno veliko spoštovanje.

Kak mesec pred koncem vojne smo imeli na letališču dva dni zaporedoma velik promet. Zavezniška letala so odvažala v že osvobojeno Dalmacijo tisto prebivalstvo osvobojenega ozemlja, ki bi se med sovražnim vdorom v Belo krajino moralo umakniti in bi bilo borbenim enotam bolj ali manj v breme. Ne spominjam se več, koliko ljudi je odletelo v Dalmacijo. Mislim pa, da jih je bilo blizu dva tisoč.

Ko smo po višjem ukazu neke noči proti koncu aprila zapustili Belo krajino, smo sprva mislili, da se nemara bližajo kake močnejše nemške enote in da se bomo nekaj časa še morali boriti v gozdovih. Toda na poti skozi Gorski kotar — po stopinjah četrte armade — smo že izvedeli za osvoboditev Trsta. V Rakeku je naša letališka ekipa sedla kar na vlak, ki nas je pripeljal do Verda. Z Vrhnike smo naslednji dan peš krenili proti Ljubljani in prispeli v mesto 9. maja okoli poldne. Ljubljancani so navdušeno pozdravljali partizanske borce in iz zvočnika pred Pošto nam je donel naproti Župančičev »Pozdrav osvoboditeljem«. Skozi središče mesta smo odkorakali v park pod Cekinovim gradom — partizan se pač najbolje počuti pod drevjem. Tam smo posedli po majski travi — dolga pot je bila zdaj resnično končana.

Dvajset let je že minilo od tistih dni. Bil je to velik čas, gotovo največji v vsej naši zgodovini, čas, ko se je povsod manifestiralo resnično tovarištvo. Individualnih problemov tedaj skoraj ni bilo ali pa so popolnoma stopili v ozadje. Skupni boji, skupni porazi in skupne zmage so borce za svobodo prepredli z dragocenimi nitmi pravega tovarištva in vse boreče se ljudstvo je bilo ena sama utelešena ideja.

Bili so to časi, ko smo o prihodnosti malone vsi imeli kar najbolj rožnate predstave, toda to je bilo nujno, saj se drugače sploh ne bi mogli boriti! Človek mora veliko hoteti, da vsaj nekaj zares doseže.

Spomini na partizanske čase so vsakemu udeležencu osvobodilnega boja sveti, vendar v spominih ni mogoče živeti. Življenje gre dalje, ljudem pa zastavlja zmerom nove in drugačne probleme. Kako daleč je že vojni čas, sem občutil pred nekaj tedni, ko sem obiskal tisto avstrijsko vas, kjer sem med vojno preživel dobro leto svojega življenja. Od domačinov, ki so tedaj delali ali gospodarili na tistem veleposestvu, nisem našel nikogar več, pa tudi sama poslopja so večidel predelana. Samo žična ograja, katero so pred 23 leti postavili okoli razsežnih vrtov, točneje, smo jo morali postaviti, še stoji. Vendar je tudi ta ograja že skoraj doslužila. Ob pogledu na povešene kole in zarjavelo, potrgano žico, sem si mislil: Niti hrast in kovina ne moreta kljubovati...

(Po pripovedovanju pesnika Petra Levca zapisal Matija Maležič.)

MANFREDA-SAVO, KAVČIČ-HINKO IN
PETER LEVEC DECEMBRA 1944 NA OTO-
KU, KJER JE BILO PARTIZANSKO LET-
LIŠČE

Peter Levec

VAS V MESEČINI

*Odkar sovražnik vdrl je v deželo,
na vasi vrisk noben ne zazveni
in brez moči je mladi, mili mesec,
strežaj ljubezni, ki sedaj je ni.*

*Za oknom čaka sključena postava
in v svetlo noč zaman napenja sluh:
preveč nevarna je ta mesečina,
nocoj iz host ne pridejo po kruh...*

*Še psi po vasi so se pritajili,
nezemski molk nad vsem je razprostrt,
a tam med hribi spet zamolklo poka:
O težka godba, kri in tiha smrt!*

*Ugasni, mesec — sonce vasovalcev,
saj tvoja luč sedaj preveč boli!
Samé bedé dekleta — in veliko
ostane samih vse do konca dni.*

VEČERNA IDILA

*Se veš, takrat so vdrli v slednji gozd,
povsod obkoljujoč so šli za nami —
in ti si ranjen ležal v polomami
ves dan ob meni sredi naših host.*

*V bližini zaječala je iver ...
Iskali so po praprotni goščavi,
spet kletev utonila je v daljavi
in vtem je prišel blaženi večer.*

*Ko dobri mrak je legal naokrog,
zrhljal pod tabo sem uvelo ločje
in ti si puško spustil mi v naročje
iz svojih vročih, trzajočih rok.*

*Razpela noč je svoj rešilni prt,
v resjû so mile sape zašumele
in moje ustnice nad tabo pele
so tiho pesem vej, robid in trt.*

NAŠA LJUBEZEN

*O domovina, smo te ljubili dovolj?
Kako bi te mogli ljubiti še bolj?
Saj tisočkrat mokri in lačni, prezebli,
braneč te že vsak smo razor prehodili —
tipaje pred sabo ob temnih nočeh.
Na Pohorju in po zasavskih bregeh
smo trupla prijateljev naših zagrebli.
Je kje še kak drobec slovenske prsti,
kjer naša ni kanila kri?*

*O domovina, o domovina!
Na pragu glej mater,
ki čaka na sina,
čeprav je že lansko poletje ji pal.*

*Mati, naj te ne stre bolečina!
Ko zopet hodila boš preko dobrav
in sonce svobode bo žita zlatilo,
se spomni, da tamkaj tvoj sin je sejal.*

*Zrna sejal je, a zdaj svojo kri —
ker naša ljubezen ni vrtna cvetica,
ker naša ljubezen je kakor pšenica,
ki revnim in lačnim naj kruh obrodi.*

NEZNANI MATERI

*Čeprav vas ne poznam, vaš padli sin
že dolgo me nevidno z vami veže.
Bilo mi je tako težko za njim,
da morda, mati, niti vam ni teže.*

*Edinec vaš, moj drug iz vojnih dni,
je v vroči bitki, ki je z jeklom žgala,
omahnil onemogel name.
Ubitega sem vzel na svoje rame,
iz ran mu kri je tekla — vaša kri —
in po obleki moji je kapljala ...*

*Vem, zdaj vse tiho je pri vas doma.
Ni njega več, ne petja in ne trušča.
In dasi sčasoma boleost popušča,
še včasih vas prevzame žalost tiha.
Ni njega več, le s slike se smehlja
in zraven v kotu — kot brez sna —
nihalo stenske ure niha, niha.*

SPOMINI

*Zar minulih vojnih let
v prsih nam budi spomine
nanje, ki so iz temine
v zarjo dvignili nov svet,
nanje, ki v naš čas zazrti
so odšli po poti smrti.*

*Dolge v noč so šle kolone,
v smrt, da mi bili bi srečni.
Že za njimi sonce tone,
daljni so, nesmrtni, večni.*

*Včasih še srce vztrepeče,
misel svetla gre za njimi —
in kot v vetru cvetje rdeče
v prsih valove spomini.*

Spomini, zapisi, kronike

Maks Zadnik

POHOD V SLOVENSKO ISTRO IN BOJ ZA OSVOBODITEV ŠMARJA

O bojih v Slovenski Istri in v južnem delu Primorske (v Brkinih in na zgornji Pivki) je bilo dosedaj malo napisanega, če izvzamemo opis zaključnih operacij 1945. leta. Tudi tako pomembni zgodovinski publikaciji, kot sta »Pregled zgodovine NOB v Sloveniji od 1941. leta do 1945. leta«, ki jo je izdal Franta Komel, in »Od Triglava do Trsta«, ki jo je napisal Stanko Petelin, sta prezrli borbena aktivnost na področju Brkinov in Slovenske Istre v obdobju med italijansko kapitulacijo in zaključnimi boji konec aprila in v začetku maja 1945. leta. Vse to daje vtis, da tam ni bilo do 1945. leta nobene borbene aktivnosti.

Namen tega članka seveda ni, da bi opisal vse, kar se je zgodilo pomembnega na tem področju. Želim opisati le naš pohod v Slovensko Istro in boj za Šmarje ter nekaj dogodkov, ki so se zvrstili tik pred tem. Tega pohoda in bojev sem se sam udeležil in mislim, da so tako pomembni, da zaslužijo opis, ker bodo sicer pozabljeni.

RAZMERE V BRKINIH IN V SLOVENSKI ISTRI SPOMLADI 1944

Politično vodstvo NOB si je spomladi 1944 prizadevalo, da bi se narodno-osvobodilni boj na celotnem slovenskem ozemlju utrdil in nadalje razvil. Mobilizirati je bilo treba vse človeške in materialne rezerve, vzpostaviti organizirano aktivnost tudi tam, kjer je še ni bilo, in se pripraviti na novo fazo bojev.

Za razmere na področju Brkinov in Slovenske Istre je to pomenilo, da je treba predvsem močnejše borbena razgibati področja Slovenske Istre, kjer je bila borbena aktivnost po nemški oktobrski ofenzivi 1943 začasno zastala, čeprav so organizacije ves čas aktivno delale in dvigale borbena in narodno zavest med Slovenci in istrskimi Italijani. To pa je tudi omogočalo aktivnost naših

partizanskih enot, ki bi z akcijami likvidirale še zadnje fašistične ustanove, zaščitile politične aktiviste, razbile še preostale fašistične oborožene formacije in izvedle mobilizacijo v NOV. Pohod prvega bataljona istrskega odreda v Slovensko Istro pa je pomenil prodor k slovenskemu Jadranu in približevanje k Trstu z istrske strani.

Štab istrskega odreda se je dobro zavedal, da bodo prodor v Istro in izvedba mobilizacije ter drugih nalog naleteli na raznovrstne težave: oddaljenost, neustrezna oblika ozemlja, bližina močnih sovražnih postojank, gosto prometno omrežje itd., zato je izvedel ustrezne organizacijske priprave. Že okoli 15. marca je premestil prvi bataljon iz Brkinov v Skadansko goro pod Slavnik. Drugi bataljon, ki je bil dotlej na teh položajih, pa je odšel v Brkine in na Pivko.

V začetku aprila pa je prispel k istrskemu odredu v Brkine celotni drugi bataljon devete brigade. Glavni del tega bataljona je bil dodeljen prvemu bataljonu istrskega odreda. Formiran je bil nov bataljonski štab. Za komandanta je bil imenovan poročnik Leopold Krebelj, za politkomisarja France Zorc, za namestnika politkomisarja Vido Bevc. Bataljonski obveščevalec pa je bil Jože Markučič, domačin iz Hrastovelj v Istri. Bataljon je imel okoli sto dvajset borcev in funkcionarjev in je bil razdeljen na tri čete. Komandirji čet so bili: Ivan Kljun, Ivan Pezdirc ter Bruno Bizjak. Namestniki komandirjev pa: Ivan Auber, Franc Lužar ter Jože Štemberger. Politkomisarji čet so bili: Lojze Lenič, Leopold Ivančič in Rudi Mahnič (Žito), namestniki politkomisarjev pa: Ivan Dolmin, Maks Zadnik in Jakob Škvarča. (Ne spominjam se točno, v kateri četi je kdo bil.)

Bataljon je odšel proti Istri 15. aprila 1944. Da bi premik ostal neopažen, se je štab bataljona odločil za smer Jelovice—Zazid. Pri Zazidu je bataljon prekoračil progo Divača—Pulj in odšel proti Hrastovljam ter Dolu, kamor je prispel pred jutrom in se utaboril v borovem gozdičku nad vasjo. Štab bataljona je razposlal patrulje proti Kubeđu in Zazidu. Ta dan so borci počivali. Že naslednji dan pa je bataljon zasedel položaje ob cesti Rižana—Buzet nad vasjo Gračišče. Štab je zvedel, da bo odšla iz Kopra v Buzet večja kolona fašistov, toda na nesrečo je privozil po cesti neki motorni tricikel, in ker voznik ni hotel ustaviti, je stražar streljal. Ti streli so razkrili položaje, vendar je bataljon ostal tam še približno dve uri, in ker fašistov ni bilo, je komandant zapovedal umik. Komaj smo prišli v taborišče v borovem gozdičku, se je pripeljala po cesti fašistična kolona s šestimi kamioni, toda naši so bili predaleč, da bi jo uspešno napadli.

Na teh položajih se je bataljon zadržal približno teden dni. Medtem so posamezne čete in patrulje prekrizarile ves zgornji del Istre do Marezig in Boršta ter izvedle delno mobilizacijo. Celotni bataljon je 19. marca napadel železniško postajo Podgorje, kjer je naletel le na šibek odpor, uničil tehnične naprave in požgal postajno zgradbo, da bi je ne uporabljali fašisti. Po sedmih dneh so fašisti organizirali večjo ofenzivo proti bataljonu iz postojank v Kopru, Buzetu, Kozini in Dekanih, vendar se jim je bataljon z manevrom spretno izmuznil. Že naslednji dan po ofenzivi se je štab bataljona z dvema četama umaknil v Skadansko goro pod Slavnik, ena četa pa je spremljala mobiliziranje v Brkine. Od tam so čete ponoči odhajale v istrske vasi, mobilizirale za orožje sposobne moške v NOV in jih spremljale v Brkine. Formirana pa je bila tudi posebna udarna skupina šestnajstih borcev, ki sta jo vodila Ivan Pezdirc in Maks Zadnik.

Ta skupina je dobila nalogo, naj zbere podatke o sovražnih postojankah v Kopru in Dekanih, o prometu na cestah Rižana—Buzet in Rižana—Koper—

JURIJ M. NEPRINCEV (ZSSR): LENINGRAD V VOJNIH DNEH JANUARJA 1942,
1960, jedkanica

Kozina, ter štiti aktiviste OF pri opravljanju njihovih nalog in jim pomaga napadati sovražne patrulje, ki bi prišle v te kraje, ugotovi, če delujejo na tem področju nepovezane partizanske skupine, in jih poveže z našim štabom bataljona ter s štabom istrskega odreda.

S hitrimi premiki in dobro pripravljenimi akcijami je ta skupina prekrizala skoro vso Istro do Pomjana, Marezig in Rižane. Sprejem, ki so ga bili borci deležni pri prebivalstvu vasi Popetra, Trseka, Truš, Bečajev, Boršta, Sv. Antona in Marezig, je bil nadvse prisrčen in je vse globoko ganil. Ponekod je bilo sicer opaziti strah pred morebitnimi represalijami fašistov, vendar je tudi ta ob lepi slovenski pesmi kmalu izginil. Ljudje so borce vabili v hiše, jih spraševali, kdaj bodo pregnali fašiste, kako se drugod borijo z nacisti itd. Ta skupina je izvedla tudi nekaj akcij, tako je tik pred 1. majem 1944 napadla karabinjersko patruljo pri Rižani, onemogočala oskrbo postojank s hrano in pomagala organizirati prvomajske kresove, ki so na večer pred 1. majem 1944 prvič veličastno zagoreli po vseh istrskih gričih in oznanili skorajšnjo osvoboditev Istre. Fašiste je to tako razkačilo, da so iz koprške in dekanske postojanke celo noč besno streljali.

Nadaljnje delovanje te skupine se je nehalo prvega maja. Štab bataljona je skupini ukazal, naj se vrne v sestav bataljona v Brkine. Popoldne 2. maja so vsi člani te skupine po napornem pohodu prispeli na Tatre v Brkinih in tam zvedeli, da so vse enote istrskega odreda odšle že pred dvema dnevoma in da morajo za njimi na Jurišče. To novico jim je sporočil komandant istrskega vojnega področja. Ob tem jih je presenetil z dvema neugodnima novicama. Prva je bila ta, da pripravlja sovražnik za naslednji dan obsežno ofenzivo iz Hrpelj-Kozine, Materije, Podgrada, Ilirske Bistrice, Pivke in Divače, druga pa je narekovala, naj borci te patrulje pomagajo koloni istrskega vojnega področja, ki je štela okoli sto neborcev, da se prebije iz Brkinov na Pivko.

Res so okoli polnoči pod vasjo Janeževo brdo pri Jakševi kmetiji skupaj prebredli Reko in prešli prek ceste Pivka—Ilirska Bistrica. Komaj so prišli nad cesto, že so nemški kamioni pripeljali zasedo. Do jutra je kolona prispela na Jurišče in, ne da bi se ustavila, odšla naprej. Tu je zapustila področje in zvedela, da je štab VII. korpusa poklical vse enote istrskega odreda v Ambrus. Bataljonu se je pridružila komaj 6. maja popoldne v Žerovnici na Notranjskem. Od tu je bataljon odšel v vas Goro nad Sodražico in v noči od 8. na 9. maj so vse odredne enote prekoračile progo in cesto Ljubljana—Kočevje ter opoldne 10. maja dospele v Ambrus v Suhi krajini. Med nočnim pohodom se je po naključju sprožila brzostrelka tovarišu Žorgiju, namestniku politkomisarja II. bataljona. Streli so ga smrtno ranili. Izgubo starega političnega delavca in dobrega tovariša so vsi borci iskreno obžalovali.

V Ambrusu so istrski odred reorganizirali. Formiran je bil nov štab odreda in dva bataljona; v vsakem je bilo manj kot sto borcev. Reorganizirani odred je prispel v noči od 17. na 18. maj ponovno v Brkine, v vas Prelože. Še isti dan so besneli hudi boji okoli Harij, Tominj, Zajelšja, Pregarja, Huj in Gaberka. Enote brigade Vladimira Gortana, ki je bila v sestavu 43. divizije, so se spopadle z močnimi sovražnimi formacijami. Zaradi sovražnikove premoči se je Gortanova brigada umaknila s položajev. Nemške tolpe pa so v svojem besu požgale vasi Tominje, Zajelšje, Podbeže, Pregarje, Huje in Gaberk ter pobile vse prebivalce, ki se niso umaknili. Položajev naših enot sovražnik ni napadel.

Naslednji večer, 19. maja 1944, je naš prvi bataljon prekoračil cesto Reka—Trst pri vasi Markovščina in se napotil proti Skadanski gori, kjer se je utaboril pod Slavnikom. S tega področja so enote prvega bataljona izvedle tele akcije:

Trikrat so napadle nemške vojaške transporte na cesti Reka—Trst med vasmí Markovščina in Materija ter povzročile sovražniku izgube prevoznih sredstev in moštva.

Dne 28. maja je prva četa napadla iz zasede pri vasi Bazovica vojaški osebni avtomobil in ubila nemškega SS majorja, komandanta SS enot v Podgradu ter enega nižjega oficirja in ranila šoferja ter nižjega oficirja. V povračilo je sovražnik napadel naše položaje pri vasi Reka in požgal vas.

Dne 27. maja ponoči je kombinirana minerska borbena skupina, ki jo je vodil Žito, minirala transformatorsko razdelilno postajo »Pri orehu« med Miljskim zalivom in Gabrovico, ki je napajala Koper in druga naselja v Istri. Nekaj dni potem pa je minirala tudi istrski vodovod pri Rižani. Sovražnik se je maščeval s požigom Gabrovice in z ubijanjem nedolžnih prebivalcev.

Prav ta minerska skupina je že prej minirala most na progi Kozina—Trst in ga porušila, tako da proga ni bila odprta do konca vojne.

Dne 6. junija 1944 je ves prvi bataljon pri vasi Prešnica napadel na progi Divača—Pulj nemški vojaški transportni vlak. Pri tem so bile uničene tri lokomotive in dva oklopna vagona. V enournem boju je bilo pobitih precej sovražnikov, drugi pa so zbežali.

Medtem ko so udarne skupine prvega bataljona istrskega odreda uspešno izvedle veliko akcij, so druge enote bataljona mobilizirale v Slovenski Istri nove borce. V zadnjih dneh maja in v juniju 1944 je vstopilo v vrste NOV nad 300 novih borcev. Del novih borcev je ostal v enotah istrskega odreda, pri katerem je bil 10. junija formiran še tretji bataljon, največ pa jih je odšlo v druge enote VII. korpusa na Notranjsko in Dolenjsko. Glavni štab Slovenije je pohvalil enote istrskega odreda za uspešno izvedeno mobilizacijo in za druge akcije. Pohvala je bila objavljena v dnevnem povelju in v Slovenskem poročevalcu.

BOJ ZA ŠMARJE PRI KOPRU (19. VI. 1944)

Da bi hitreje in bolj učinkovito prodirali proti morju ter z napadi na sovražnika razgibali tudi neposredno okolico Kopra, Izole in Pirana, je štab prvega bataljona istrskega odreda okrepil prvo četo z najboljšimi borci in z najbolj učinkovitim orožjem, ki je bilo na razpolago. Četi so dodelili tudi namestnika komandanta bataljona poročnika Vena Karola. Komando čete so sestavljali: komandir Bruno Bizjak, namestnik komandirja Jože Štemberger, politkomisar Ivančič in pomočnik Maks Zadnik; imela je trideset borcev ter funkcionarjev. V noči od 14. na 15. junij je odšla iz Skadanske gore v Istro. Njene glavne naloge so bile: uničiti rudnik črnega premoga Sečovlje in naprave za pridobivanje soli v Sečovljah ter pri Luciji ter napadati sovražnika na cesti Trst—Pulj, ki vodi ob morju, in pridobivati nove borce za naše enote.

V zgodnjih večernih urah 15. junija je četa prispela v vas Pomjan nad Koprom. Vaščani, posebno mladinke, so borce sprejele z velikim veseljem. Fantje so se zbrali na nekem vrtu in zapeli več partizanskih in slovenskih narodnih pesmi, medtem pa so mladinke, ki jih je organizirala in vodila sekretarka Skoja Milka, pripravile večerjo. Bila je topla poletna noč. Borci so prenočili v nekem vinogradu v bližini vasi. Naslednji dan so se premaknili v Šmarje, kjer je četa ostala čez dan. Patrulja, v kateri sva bila poleg petih borcev namestnik komandanta Vene in jaz, je okoli 10. ure odšla iz Šmarja proti vasi Padena. V vasi je še vedno delovala osnovna šola, v kateri sta poučevali dve učiteljici pod zaščito fašistov. Učiteljici, starejšo Italijanko in mlaj-

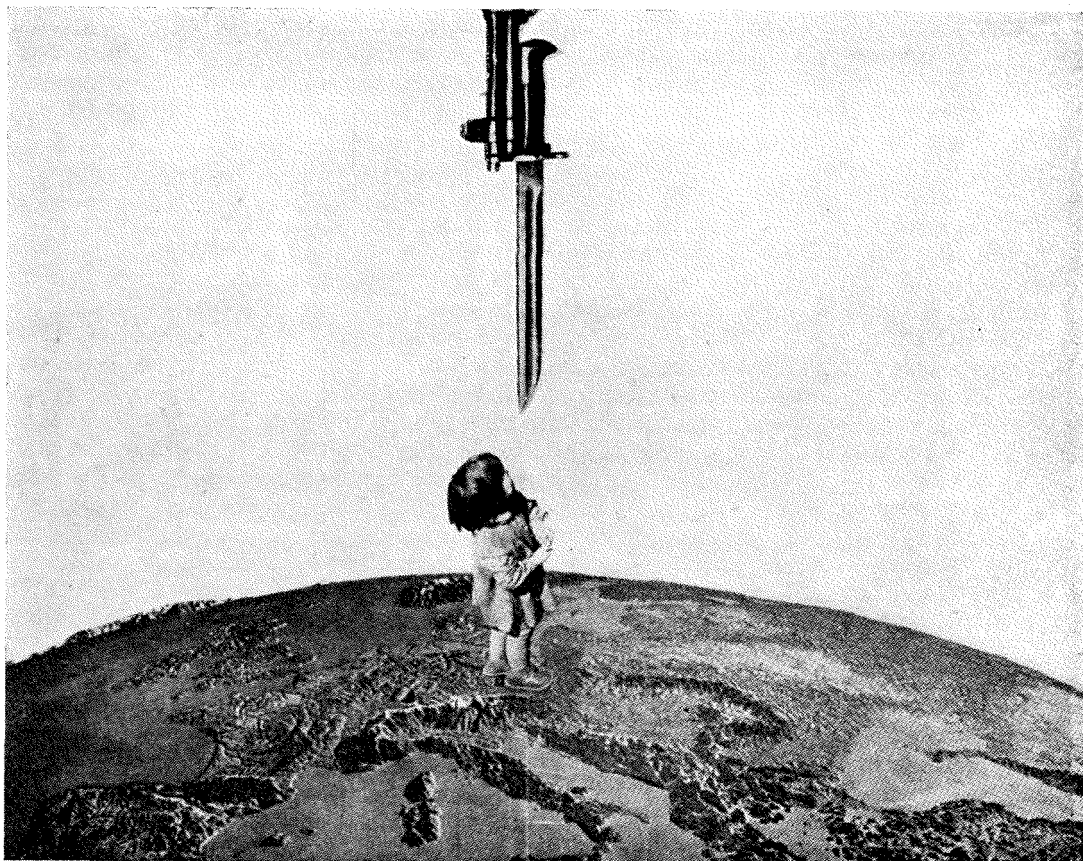
šo domačinko, smo opozorili, da ne dovolimo fašistične vzgoje, zato naj takoj prenehata poučevati. Italijanki smo svetovali, naj vzame svoje stvari in odide, mlajši pa smo povedali, da lahko nadaljuje pouk v slovenskem jeziku in v okviru vzgoje, ki jo organizira in vodi Osvobodilna fronta. Čeprav je obljubila, da bo tako storila, je še isti dan izginila in se tudi pozneje ni več vrnila. Otroci, ki so obiskovali šolo, so takoj, ne da bi jim ukazali, prinesli iz šolskih prostorov fašistično zastavo in druge sovražne simbole ter jih na šolskem dvorišču zažgali in z nami zapeli slovensko pesem »Na juriš...«

Popoldne je prišla iz Šmarja v Padeno tudi glavnina čete in ostala v vasi čez noč. Naša patrola pa je odšla v Korte, da bi tam poizvedela, kakšne so razmere. V Padeno in naprej v Korte pa je šel z nami tudi neki aktivist iz Šmarja. Medtem ko je četa prenočevala v Padeni, je naša patrolja obiskala poleg Kort še Malijo, Garžon in druge zaselke. Okoli dveh ponoči je bilo slišati proti vasi Padena v dolini besno lajanje psov, ko se je zdanilo, pa streljanje pušk in strojnic. Bilo nam je jasno, da so naši napadeni, sklenili smo, da jim gremo na pomoč, toda četa je že sama odbila napad skupine tridesetih fašistov in jih pognala v beg brez lastnih izgub. Fašisti pa so imeli nekaj ranjenih in mrtvih, ki so jih odnesli s seboj. Vrnili smo se v četo z domnevo, da sta napadu botrovali učiteljci.

Še isti večer, 17. junija, je odšla v Korte vsa četa, ker smo nameravali ponoči napasti in uničiti rudnik premoga v Sečovljah. Obveščevalci bi morali zvečer prinesiti obvestila o zavarovanju in drugo, vendar jih ni bilo nazaj in zato akcije tisto noč nismo mogli izvesti. Naš prihod v Korte, bilo je v večernem mraku, je zbudil med vaščani veliko pozornost. Dotlej tam ni bilo naših oboroženih enot. Posamezniki, ki smo jih ob prihodu v vas srečali, so nas radovedno in nekako boječe ogledovali. Ko pa smo sredi vasi zapeli nekaj slovenskih pesmi, so se začeli zbirati okoli nas najprej otroci in mladina, toda v manj kot eni uri se je zbralo skoraj vse prebivalstvo; vsakdo je hotel videti novo slovensko vojsko, znanilko svobode. Gostilničar in trgovec Korenika nam je dal za večerjo makarone in nekaj litrov vina, ne da bi sprejel ponudeno plačilo. Mladinka Slavka (nikoli nisem zvedel njenega priimka) pa se je, čeprav v začetni zadregi, ponudila, da nam skuha večerjo. Že ta večer so se prijaviли v četo trije prostovoljci: Jože Grbec, Oktavij Korenika in Odoriko Kleva.

Čakali smo obveščevalce, ker pa jih ni bilo do polnoči, smo se odločili, da v bližini prespimo. Naslednji dan, 18. junija, bila je lepa poletna nedelja, so ljudje prihajali in odhajali v Korte, zato nismo mogli ostati neopaženi. Ko so nas prebivalci opazili, smo zadržali skupino domačinov in ji razložili cilje našega boja ter vse pozvali k sodelovanju. Nato pa smo tudi mi odšli po skritih poteh proti Padeni. V Padeni smo zasedli položaje okoli šole, poskrbela za hrano ter tu čakali do približno dveh zjutraj. Patroljirali smo in nadzorovali dohodne poti. Že v večernih urah pa smo sklenili, da bomo poslali v Šmarje patroljo dveh borcev, ki nas bo obvestila o morebitnem vdoru sovražnika v vas. Patroljo je vodil domačin Elio Bržan, z njim sta bila še Detiček in Uhan. Pred svitom pa bi četa odšla na nove položaje proti Šmarju, saj nismo smeli dovoliti fašistom, da nas napadejo ali celo presenetijo. Patrolja bi morala, če bi nenadoma opazila sovražnika, s streli obvestiti četo, če pa bi bilo vse mirno, bi poskrbela za hrano za naslednji dan. Vendar ni opravila svoje naloge, ker so jo fašisti zaradi neprevidnosti presenetili v vasi in si je morala iskati skrivališče v cerkvenem stolpu, ne da bi četo obvestila o sovražniku.

Četa je odšla iz Padene okoli dveh zjutraj. Hodili smo po poljski poti in se Šmarju približevali v prvem jutranjem svitu od jugozahodne strani.

MIECZYŚLAW BERMAN (POLJSKA): NA OBZORJU, 1962, montaža

Taktična previdnost, ki je nismo smeli nikoli opustiti, je tudi tedaj narekovala razdaljo med borci in pohodno patruljo, da bi se zavarovali pred morebitnim presenečenjem, čeprav smo bili že prej poslali patruljo v Šmarje. V razdalji po pet metrov in v koloni smo se približevali Šmarju po ozki poljski poti, ob kateri je bilo kamenje. Ko smo se približali vasi na približno sto petdeset metrov in zagledali prve obrise hiš, je bila patrulja okoli petnajst metrov pred glavnino; presenečeni smo v poltemi prvega jutranjega svita opazili, da se po vrtovih pomikajo sence, ki jih zaradi slabe vidljivosti nismo mogli razpoznati. Mogoče so prišli domačini kositi travo, vendar smo se ustavili in za vsak primer polegli v zaklone. Poročnik Vene je tiho poveljeval: »Stoj in v zaklon!«

Poiskali smo kritje za zidovi in kamenjem ter obrnili orožje proti sumljivim sencam, ki so naenkrat izginile. Tedaj pa je začel sovražnik besno streljati s puškami, brzostrelkami in strojnicami. Takoj nam je bilo jasno, da imamo pred seboj sovražnika, ki je zasedel vas. Treba se je bilo hitro odločiti in odločitev takoj izvesti. Imeli smo dve možnosti: hitro naskočiti fašiste in jih

pregnati ali pa se umakniti pod zaščito lastnega orožja. Prva možnost je bila zelo tvegana, saj nismo poznali ne števila sovražnikovih moči ne njegovega razporeda ne oborožitve, kar je nujno potrebno za uspeh. Tudi umik pod kritjem lastnega orožja bi bil po neprimernem terenu lahko poguben, ker je bil sovražnik na višjem in ugodnejšem položaju.

Komanda čete je skupno z namestnikom komandanta Venetom hitro presodila položaj in se odločila za napad. Načrt za napad je bil enako drzen kot sama odločitev. Naskok na vas bosta na ozkem prostoru vodila z glavniino poročnik Vene in komandir čete Bruno Bizjak. Jaz pa sem bil določen, da s tremi borci in strojnico izvedem obkoljevalni manever proti hribu nad vasjo in napadem s severovzhodne strani. S tem bi odtegnil nase del sovražnikovih sil in omogočil glavniini čete, da prodre v vas, sam pa bi udaril sovražniku v bok z druge strani. Takšna odločitev je bila nujna tudi zato, ker je več znamenj kazalo, da smo tudi mi presenetili sovražnika, ne le on nas. Bilo je očitno, da so fašisti komaj prišli v vas, da še niso razporedili zavarovanja in niso pričakovali našega napada, saj niso zasedli dominantnih točk v vasi in njeni okolici; prav to pa je bilo zanje usodno kljub skoraj petkratni številčni premoči. Pozneje smo ugotovili, da so začeli, ko so prišli v vas, najprej ropati po hišah, loviti prebivalce in jih zapirati v bivšo karabinjersko kasarno, da bi jih odpeljali kdo ve kam, morda na morišče, v zapor ali v koncentracijsko taborišče. Zamudili so se s postavljanjem obrambnega razporeda in prav v tem jih je presenetil naš napad. Smela odločitev in drzen ter učinkovit napad je sovražnika presenetil, ga dezorganiziral in že v začetku uničil njegov štab.

Ko so prvi sovražni strelji na našo kolono ostali brez učinka in je bil določen načrt za naš napad, smo v zaklonih napeto opazovali, kje je sovražnik skrit in odkod strelja. Ker nismo streljali, je pritekel izza nekega vogala hiše italijanski karabinjer in stekel po vrtu proti drugi hiši. Počila je mavzerica, na hišnem zidu se je pokadilo, karabinjer pa se je prekotalil po strmem vrtu navzdol. Tedaj je zapela naša »zbrojevka« in že je zadonel mogočen glas naših borcev: »Juriš, juriš, naprej!« Borci so se ob zaščiti naših strojnic bliskovito pognali proti hišam in že so se znašli med prvimi hišami in vdrli v središče vasi. Med prvimi sta se pognala v naskok mali kurir »Pipo« in komandir čete Bruno Bizjak ter njegov namestnik Štemberger. Medtem sem tudi jaz popeljal v napad svojo skupino na desno krilo.

Sovražnik se je v začetku močno upiral in obe skupini besno obstreljeval, ker pa sta skupini jurišali pod zaščito naših strojnic, je streljal v prazno. Na mojo skupino pa je sovražnik nahujskal tudi dresiranega psa, ki je pritekel na njivo, kjer si je skupina poiskala kritje, toda nekdo iz skupine je psa pravočasno opazil in mavzerica je opravila svoje. Ko je bil zadet, je odskočil več kot meter visoko in se zgrudil poleg borcev. Pred našo skupino sta se ugnezdila za nekim zidom sovražna vojaka, ki sta začela iz bližine dvajsetih metrov streljati na borce. Borec Bah, ki je nosil strojnico, ju je držal v šahu s kratkimi rafali. V strahu za glave sta karabinjerja molila puškine cevi v zrak, skrivala glave in streljala visoko, dokler jima nisem še z enim borcem prišel za hrbet in ju razorožil. Tako je moja skupina razbila prvo sovražno obrambo in si s tem odprla pot proti griču na severozahodno stran vasi. Sovražnik je napredovanje naše skupine z obstreljevanjem še oviral, vendar je zaradi naravnega kritja dobro napredovala in v manj kot eni uri dosegla postavljeni cilj ter od tam napadla sovražnika, ki se je v vasi še vedno upiral.

Glavna napadalna skupina, ki sta jo vodila Vene in Bizjak, se je prebila od prvih hiš v središče vasi in tam streljala na Nemce in fašiste, ki so zme-

BENON LIBERSKI (POLJSKA): NA MARŠU, 1962, litografija

deni tekali po vaških ulicah, napadla vaško gostilno, kjer se je bila namestila komanda fašistične soldateske ter ubila tri fašiste, med njimi tudi fašističnega poročnika, komandanta fašistične drhali. To je imelo za posledico popolno dezorganizacijo fašistov. Po vrtovih in vaških ulicah se je razvil boj moža proti možu. Prestrašeni in presenečeni fašisti so se neorganizirano upirali. Zaradi občutnih izgub in zmede sta se Brunovi skupini predala še dva karabinjerja, enega pa je ujel vodnik Drago Drnič. Veliko sovražnikovih vojakov je bilo ranjenih. Ker ni bilo komande, se sovražnik ni mogel organizirano upirati. Fašisti, karabinjerji in Nemci so tekali in begali sem ter tja, mnogi so se z begom proti Kopru izognili neposrednemu boju. Počasi je odpor sovražnika popuščal. Organizirana obramba sovražnika je povsem prenehala tedaj, ko je moja skupina napadla s severozahodne strani vasi. Tedaj se je začel paničen beg fašistov proti Kopru. Dva nemška vojaka pa nista mogla pobegniti, pač pa sta se skrila v neko klet pod sod.

Ko je bila zlomljena sovražna obramba, so naši borci začeli iskati skrite in raztepane sovražne vojake. Starejši domačin je obvestil četnega obveščevalca Vlada in vodnika Drniča, da se v neki kleti skrivata dva Nemca. Ko sta se poskušala približati kleti, je eden izmed njiju vrgel skozi okno bombo, ki pa naših ni ranila. Kmalu se je prikazal na vratih mlad nemški vojak s puško, pripravljeno na strel. Vlado ga je v nemščini pozval, naj se preda, kar je zaleгло, enako je storil tudi drugi Nemec. Pri tem iskanju pa so naši borci rešili trideset domačinov, ki so jih bili fašisti zaprli v karabinjersko kasarno, da bi jih pobili ali odpeljali v koncentracijsko taborišče.

Ko smo pregledovali okolico vasi, smo našli hudo ranjenega karabinjerja, ki smo ga obvezali in ga je neki domačin odpeljal v Koper.

Po končanem boju sta Vene in Bruno sklicala zbor borcev in ugotovila, da se je boj končal brez naših izgub. Nihče ni bil niti ranjen. Ujeli pa smo pet italijanskih karabinjerjev in dva Nemca. Po poznejših ugotovitvah naših obveščevalcev so v boju padli trije fašisti in en nemški vojak, medtem ko jih je bilo petnajst ranjenih. Zaplenili smo dve brzostrelki, polavtomatsko mavzerico, več pušk in pištol ter municijo.

Po podatkih, ki so jih dali ujetniki in po pripovedovanju domačinov, je bilo v fašistični kazenski ekspediciji osemdeset fašistov in karabinjerjev ter trideset nemških vojakov. Naša četa je imela le dvajset borcev: v začetku se je boja udeležilo osemnajst borcev, pozneje pa sta se priključila še tista dva, ki sta bila v patroli in so ju bili fašisti presenetili.

O tem boju je pisal 6. julija 1944 Partizanski dnevnik, ki je na celi četrti strani objavil članek Staneta Komana pod naslovom: »O akciji v Šmarjah«. V njem beremo naslednje:

»Šmarje! Zunaj vasi je opaziti premikanje ljudi. Maks zaskrbljeno gleda ves ta direndaj, Venetu pa se svetijo oči. Sovražnik v zasedi je spustil vrsto rafalov na naše borce. Osemnajst partizanov se je kot eden vrglo za zid ob poti. Dvoboj se je začel... Kakor da bi bili pognani od nevidne sile, so se fantje od vseh strani vsuli v vas...!«

**Aleksandar
Radaković**

PILOTI »GLORIOSE«

Med špansko državljansko vojno se je v republikanskem letalstvu borilo proti fašistom pet jugoslovanskih prostovoljcev.

Julija 1936 je Španija zakrvavela v državljanski vojni. Franco je s podporo mednarodne reakcije nastopil, da bi z oboroženim uporom strmoglavil zakonito vladno španske republike.

Vse napredne sile na svetu so začenjale vrsto akcij, da bi podprle boj španskega ljudstva. Najbolj borbeni protifašisti iz številnih držav, predvsem pa komunisti, so pohiteli, da bi v vrstah mednarodnih brigad branili republiko.

KPJ je pozvala vse svoje člane in vse napredne državljane, vse prijatelje svobode in demokracije, naj s svojimi prispevki podpro legalno špansko vladu. Med prvimi borci mednarodnih brigad so bili jugoslovanski komunisti. Organizacija za pomoč republikanskim borcev je zajela več kot tristo tisoč naših državljanov, več kot tisoč tristo jugoslovanskih komunistov pa se je borilo na španskih frontah.

Med jugoslovanskimi prostovoljci v vrstah republikanske vojske je bilo tudi pet letalcev: Josip Križaj, Boško Petrović, Viktor Jazbinšek, Sreten Dudić in Jovan Mirilov. Leteli so v sloviti »gloriosi«. Njihova imena so za vedno zapisana v zgodovini jugoslovanskega vojnega letalstva.

NEKDO IZ DRUŽINE DUDIĆEV

Valjevčani so tako kot tudi večina jugoslovanskih državljanov vsako jutro mrzlično listali po časopisih in iskali poročila iz Španije, novice o bojih pred Madridom, v Kataloniji, ob Ebru. Toda nekega februarkega dne leta 1937 so bili vsi časopisi v Valjevu razprodani že dopoldne. Tistega dne so na časopisni fotografiji med piloti »gloriosi«, ki so potopili neko Francovo bojno ladjo, Valjevčani prepoznali Sretena Dudića.

Poznali so ga še kot otroka. Vsak dan so ga videli, kako je s pleteno kmečko torbo, polno knjig in zvezkov, odhajal v gimnazijo ali pa se vračal iz nje, da bi peš prehodil šest kilometrov do svoje vasi Klinci. Ko je končal gimnazijo, se je vpisal

na pravno fakulteto. Vsako leto je prihajal v domači kraj na poletne in zimske počitnice.

Zadnjič so ga videli nekaj mesecev prej, preden je »Politika« objavila njegovo fotografijo. Stal je z očetom na železniški postaji in se dolgo, dalj kakor sicer, poslavljaj od njega. Valjevčani so vedeli, da Sreten potuje v Beograd, kjer bo nadaljeval študij. Niti slutili niso, da bi lahko odšel kam daleč. Zato so bili tako preseščeni, ko so ga zagledali v skupini republikanskih pilotov.

Razburjenje je zavladelo tudi v okrajnem načelstvu. Policija iz glavnega mesta je sporočila, da je Sreten Dudić zahteval in dobil potni list za Francijo. V prošnji je napisal, da gre v šolo za civilnega pilota pri neki francoski letalski družbi. Niso posumili o prošnji, saj je Sreten priložil svoji pilotski diplomi — aeroklubske o končanem osnovnem tečaju in diplomu novosadske šole rezervnih oficirjev-pilotov.

Beograjska policija je zvedela, da se je Sreten Dudić že od leta 1933 sestajal z naprednimi študenti, da je sodeloval v demonstracijah in vseh manifestacijah revolucionarnega gibanja. Zato je po njegovem begu v Španijo zahtevala od načelnika v Valjevu, naj začne preiskavo in ugotovi, s kom se je sestajal v domačem kraju.

Sreski načelnik je svojo nalogo zelo vestno opravil, vendar ni ugotovil nič posebnega. V Beograd je lahko sporočil samo to, da je Sreten večino časa v Klincih preživel s svojim stricem Dragoljem in njegovim sinom Mišem. Seveda pa sreski načelnik ni mogel zvedeti, kaj se je dogajalo za zaprtimi vrati Dragoljeve hiše in o čem sta se sorodnika pogovarjala. Ni zvedel, da se je Sreten iz stričevih knjig naučil, kaj so to socializem in komunizem, koncentracija kapitala, presežna vrednost, diktatura proletariata in partijska organizacija. Sreski načelnik ni mogel seveda niti slutiti, da bo tudi Dragoljo Dudić s sinom Mišem štirinajst let kasneje organizator partizanske vstaje v svojem kraju in da bo postal narodni heroj.

Beograjska policija je imela nekaj več sreče. Agenti so zvedeli, da je bil Dudić v šolski eskadrilji v Zemunu najboljši tovariš Boška Petrovića in Jovana Mirilova, da se je z njima pogosto pogovarjal o nekaterih stvareh, ki so ostale za druge tečajnike skrivnost.

Petrović in Mirilov sta bila v Španiji že novembra 1936. Dudiću ni uspelo, da bi se jima takoj pridružil. Ko je dobil potni list za Francijo, ni imel denarja, da bi plačal vožnjo. Staršev ni mogel prositi. Obrnil se je na Rdečo pomoč. Dobil je vozovnico do Pariza in naslov zveze za Španijo.

Novembra je pisal očetu iz Pariza. Pred novim letom je prišla v Klince dopisnica iz Carbone, mesteca na francosko-španski meji. Tretjič se je javil iz Valencie. Prosil je starše, naj mu oprostijo, ker jim ni povedal, da odhaja v Španijo. Pojasnjeval jim je, da se v Španiji ne bori samo proti frankistom, temveč tudi proti sovražniku, ki lahko nekega dne ogrozi tudi njegovo domovino, proti fašizmu. To je bilo njegovo zadnje sporočilo iz Španije.

Postal je pilot »gloriose«. Ni znano, v koliko bojih je sodeloval in ali je sestrelil kakšnega sovražnika. Vemo samo, da je letal nekaj več kakor mesec dni in da je po njegovi smrti njegov tovariš Boško Petrović jokal in prisegal, da ga bo maščeval.

Zveza španskih študentov je izdala leta 1938 v Barceloni v redakciji K. Angerja, B. Maslarića, V. Vlahovića in S. Mitreva knjigo z naslovom: »Kri in življenje za svobodo«, v kateri je tudi spominski članek o Sretenu Dudiću:

»Ob novem letu 1937 je prestopil Pireneje študent prava Sreten Dudić, doma iz Klincev pri Valjevu. Svobodoljubnemu duhu srbske vasi in želji po svobodi je našel izraz s tem, da se je uvrstil v enote republikanskega letalstva. Januarja je prišel, februarja smo ga že izgubili. Ponosni orel španskega neba, beograjski študent Sreten Dudić je nekega dne strmoglavil z zlomljenimi krili.

EVA CERBU (ROMUNIJA): NIKDAR NE BOMO POZABILI, 1965, lesorez

Kdo so tisti velikani,
ki so tebi krila dali?
To bili so ideali.

Tovariš Sreten je padel za ideale mladosti, za ideale svobode in pravice, za ideale vsega naprednega človeštva.

Čast njegovemu imenu, slava njegovemu spominu.«

PONOS »GLORIOSE«

Leta 1937 je bil na mnogih kioskih v Parizu, po zidovih in v izložbah izobešen velik barvast plakat. Prikazoval je privlačnega temnopoltega mladeniča v letalski uniformi poleg hitrega lovskega letala. Besedilo na plakatu je pozivalo vse protifašiste, naj sledijo zgledu mladega pilota in prostovoljno pridejo čez Pireneje, da bi se borili proti Francovim falangistom, legionarjem in Maročanom, proti mednarodni reakciji, za svobodo republikanske Španije.

Mladi pilot na plakatu je bil beograjski študent prava Boško Petrović, eden najboljših pilotov slavne gloriose, katere slava se je širila daleč čez španske meje.

»... Zanimiva oseba, o kateri se pri nas malo piše, je bil Boško Petrović... To je bil skromen in neverjetno dober tovariš. O njem je španski tisk tedaj veliko pisal kot o enem najboljših pilotov...«

Tako je o Bošku Petroviću leta 1955 pisal Veljko Vlahović.

Žal pa o Bošku Petroviću, junaku španskega neba, danes ne vemo veliko. Vrsta podrobnosti bo verjetno ostala za zmeraj neznana.

V knjigi »Kri in življenje za svobodo«, ki je izšla leta 1938 v Barceloni, je odlomek, posvečen Bošku Petroviću:

»Decembra 1936 je stopil v republikansko letalstvo mladi študent prava beograjske univerze Boško Petrović. V dnevih, ko je Španiji najbolj manjkalo strokovnega osebja, ko so bili dobri piloti skoraj redkost, je prišel, da bi svojo strokovno izobrazbo, svoje fantovsko navdušenje posvetil boju proti fašizmu, boju proti najetim morilcem španskih Anit in Juanov.

Kadri mladih španskih pilotov so se šele začeli oblikovati, ko je Boško stopil v prvi boj s fašističnimi »caproniji« in »junkersi«. Tiste dni je slava španske gloriose vedno bolj naraščala, tako v Španiji kot tudi v tujini. Republikanski piloti, čeprav jih je bilo tako malo, so morali vseeno sprejeti boj in napadati fašistične morilce. Zmaga ali smrt — drugega izida ni bilo. V teh bojih je iz dneva v dan mladi Petrović vedno prihajal kot zmagovalec. Nikoli ni veliko pripovedoval o svojih uspehih, vendar so njegovi tovariši s ponosom kazali na beograjskega pilota, ki je razbil v prah in pepel šest fašističnih letal.«

— Živeli študentje! Dol z diktaturo! — je bilo slišati iz poslopja beograjske univerze.

Skozi okna je začela leteti opeka, nato pa tudi klopi. Žandarji so se morali umakniti.

Študentska stavka!

Policiji in žandarji so spet napadli. Pri glavnih vratih univerze so jih sprejele roke, noge in prsi študentov, ki so sklenili, da bodo z vsemi silami branili avtonomijo svojega doma.

Temnopolti študent se je še bolj ogorčeno tepel z agenti kakor drugi tovariši. Boril se je ne le proti policiji, temveč tudi proti sumničenju svojih tovarišev.

Študentje so tistega dne obvarovali univerzo. Iz stare hiše se je ponosno razlegala študentovska himna.

Tistega dne je tudi temnopolti mladenič, Boško Petrović, dokazal tovarišem, da je njihov sum neupravičen, da se je pripravljen do konca boriti za napredno gibanje. Razumel je, da so dvomili o njem, sinu starega policista in bratu dveh letalskih oficirjev. Njegovi tovariši niso mogli kar tako doumeti, da je Boško še kot otrok izgubil zaupanje v pravico in družbeno ureditev, ki ju je njegov oče varoval z gumijevkami. Tistega dne so tovariši, strnjeni v zbor, ki je pel borbene besede študentske himne, z nasmejanimi pogledi, ki so v sebi nosili tudi senco kesanja, sprejeli Boška za svojega.

Študent prava, ki je pod vplivom starejšega tovariša Božidarja Donića še kot deček iz »Železne pete«, »Jimmyja Higginsa« in Gorkega »Matere« spoznal resnico o tragičnem položaju proletarcev, se je začel zdaj iz Marxovih, Engelsovih in Leninovih spisov učiti, v čem je zgodovinsko poslanstvo delavskega razreda.

Dobri nogometaši so ljubljenci množic. Nogometaši s svojim znanjem in svojo spretnostjo navdušujejo na tisoče gledalcev. O njih pišejo časopisi. O njih tudi pripovedujejo, njihove fotografije visijo po izložbah, fotografskih ateljejih, po brivnicah in slaščičarnah.

Boška Petrovića, hitrega in iznajdljivega krilca beogradske »Jugoslavije«, ki je po potrebi lahko igral na vsakem mestu v moštvu, člana državne reprezentance, je poznal ves Beograd.

O dobrih pilotih je malo znanega. Vrednost pilota lahko ocenijo samo strokovnjaki, ki poznajo posebna merila za ocenjevanje spretnosti in poguma.

Boško Petrović je bil odličen pilot. Kljub temu pa je malo ljudi vedelo, da je bil sijajni krilec večji mojster v zraku kakor na zelenem polju.

Učitelj letenja zemunske eskadrilje Uzunović se takole spominja Boška Petrovića:

»Z Boškom sem prvič letel v začetku leta 1936. Že leta 1934 je končal šolo rezervnih oficirjev-pilotov v Novem Sadu. Od tovarišev, ki so bili tamkaj učitelji, sem slišal, da dobro leti. Tudi sam sem se o tem prepričal takoj ob prvem šolskem krogu.

Vse druge polete, ki so bili predvideni po programu zemunske šolske eskadrilje, je Boško opravil brez napake. Rad je imel letenje, bil je dober pilot, močan, umirjen in pogumen. Sodil je v skupino tečajnikov, ki smo jim rekli: 'lakotniki', ker so bili ves čas na letališču in izkoristili vsako priložnost, da so dobili kak polet. To so starejši piloti radi videli, saj jim že ni bilo več do poletov in so se jih izogibali.

Spominjam se, bilo je septembra, ko je Boško pristal z zadnjimi kapljami bencina. Vsi smo bili že zaskrbljeni, saj se je motor že ustavljal. In res, takoj ko je Boškov 'potez' s kolesi zadel ob zemljo, se je propeler ustavil. Priznal je, da je narčno tvegal.

Mnogi so se čudili tej Boškovi nenasitni želji po letenju. Tudi sam sem mislil, da je to samo fantovska neobrzdana strast. Kasneje sem spoznal, da je imel globlje razloge.

Samo najboljši letalci so bili lahko sprejeti v lovsko šolo. Boško je bil odličen pilot. Aprila 1936 je obvladal vse akrobacije na prehodnem letalu. Renversement, loopingi, immelmani — ornamentika letenja je navduševala neutrudnega fanta.

In kasneje: Boško je iz kabine vrgel majhno padalo in ga lovil po zraku ter meril vanj s foto strojnico.

Boškovi posnetki so bili vedno polni majhnih padal.

Ko je v Španiji izbruhnila državljanska vojna, je Boško že letel na 'aviu BH-33'. Medtem ko je Španija krvavela, se je na filmih Boškove foto strojnice nabiralo vedno več zadetkov.

Boško ni meril na majhne bele kupole, v njegovi fantaziji so rafali iz strojnice zadevali dučejeve „fiate“ in firerjeve „heinkle.“

Avgusta so v Beli cerkvi gojenci lovske šole streljali z ostrimi naboji. Mehaniki so dali v pasove svojega prijatelja Boška namesto predpisanih 150 po 200 nabojev. Teh 50 nabojev je pomenilo še en ali dva napada več na cilj. Prepotrebna izkušnja več.

Septembra je po nekaj poletih na zahtevnejšem aparatu Boško med prvimi zaključil pilotsko šolo. Vedel je, da bije ura, ki jo je dolgo pričakoval. Prek tovarišev, simpatizerjev KPJ, ki so poznali skrivne kanale za odhod borcev v Španijo, se je povezal s Todorjem Mišićem.

Pozimi 1936, ko je BSK odhajal na turnejo v Francijo, se je Boško obrnil na upravo kluba s prošnjo, naj ga vpiše v kolektivni potni list, ker želi »še enkrat videti Francijo«.

V Parizu je svojima tovarišema z nogometnega igrišča Moši Marjanoviću in Predragu Radovanoviću povedal, zakaj je prišel v Pariz. Slovo je bilo prisrčno: oba starejša tovariša ga nista odvrčala, zaželela sta mu veliko sreče.

Kmalu je kot pilot slavne gloriose pod imenom Fernandez Garcia odletel na svojo prvo nalogo Beograjčan Boško Petrović. Polnih šest mesecev je križaril po španskem nebu in boju z nemškimi in italijanskimi piloti.

Gloriosa je bila ponos republike. Garcia — Petrović pa je bil ponos gloriose.

Letel je na »rati«, majhnem, toda gibčnem sovjetskem letalu. Ni se mu bilo treba več samo zamišljati fiatov in heinklov. Zdaj so bili nad njim, pred in za njim, skrivali so se mu za rep in pod trup in ga obsipali z dežjem krogel. Nemških in italijanskih letal je bilo na španskem nebu dvajsetkrat več kakor pa republikanskih.

Zelo pogosto se je Boško vračal iz letalskih bitk s prestreljenimi krili. Enkrat je bil hudo ranjen v koleno. Šestkrat je republikansko letalstvo v svojih poročilih omenilo letalske zmage Boška Petrovića.

Med veliko ofenzivo na Bruneti pri Madridu niso imeli piloti gloriose niti trenutka počitka. Maloštevilna in počasnejša republikanska letala so morala z največjim trudom in žrtvami onemogočiti premočno Francovo letalstvo. Startali so tudi po večkrat na dan.

Sredi julija, najverjetneje sedemnajstega, se je eskadrilja Boška Petrovića spopadla z nekajkrat številnejšimi formacijami capronijev in fiatov. Boško je imel navado, da je takoj z vso silo napadel in ni dovolil nasprotniku, da bi se zbral. Tako je tudi tokrat že v začetku spopada naletel na nekega fiata. Strojnice so pospešeno zaropotala. Fiat se je zamajal in strmoglavil proti zemlji. Boško se je pognal za njim. Poznal je vse vojne zvijače, zato ni hotel dopustiti, da bi nasprotnik, ki se je delal, kot da je zadet, tik nad zemljo izravnal letalo in zbežal. Kot da je privezan za njegov rep, je šel za njim v globino in ga vse do sto metrov nad zemljo zasipal s krogli.

Fiat je treščil na njivo. Boško je z vso močjo potegnil krmilno palico, da bi izravnal letalo. Letalo se je začelo dvigati, toda utrujeni, tolikokrat ranjeni in izrabljeni stroj ni zdržal. Krila Boškovega letala so se zlomila.

V svojem šestindvajsetem letu je znani beograjski nogometaš, študent prava, pilot slavne gloriose, izgubil življenje v boju proti fašizmu na španskih tleh.

Borci prve čete užiškega partizanskega odreda so sklenili 1. julija 1941 imenovati svojo četo po Bošku Petroviću.

Boško je bil živ v srcih partizanskih borcev.

Ob valoviti Gvadalajari se je na najsodobnejših nemških in italijanskih vojaških vozilih valila Francova ofenziva. Svobodna Španija je ječala v krvi in plamenu, vendar se je ogorčeno branila. Horde caudillovih falangistov so se koncentrirale na obali. Eskadrilje dučejevih savoj in capronijev ter Hitlerjevih junkersov so jih odločno podpirale. V neizprosnem topniškem dvoboju z obeh bregov reke je bilo republikansko topništvo slabši partner.

Madrid je sporočal:

— Branite Gvadalajaro, od vas je odvisna usoda republike.

Špansko ljudstvo se je borilo. Ponosni rudarji iz Asturije in veseli kmetje iz Andaluzije so hoteli umreti stoje, s puško v roki, na pragu Madrida.

GYULA FELEDY
(MADŽARSKA):

MIR,
1963, jedkanica

Madrid je hitel na pomoč.

Na letališču v Albaseti so republikanski piloti — Španci in Nemci, Francozi in Slovani poslušali ukaz poveljnika madridske letalske skupine:

— Bombniki bodo intervenirali na Gvadalajari. Lovska eskadrilja poročnika Križaja jih bo zavarovala za ceno najhujših žrtev...

Rdeče formacije režejo oblake proti kraju spopada. Spremljajo jih trije lovci. Poročnik Križaj je pustil druge, da branijo nebo nad srcem republike.

Od spodaj, z reke je slišati rjojenje topovskih cevi. Bombniki so že skoraj na cilju. Nenadoma pa planejo iz oblakov trije lovci in se usmerijo proti bombnikom. Republikanski piloti so zavzeli borbene položaje.

Komandir Križaj se ni obotavljal. Ukaz je treba izpolniti. Brez pomoči lovcev bombniki ne bodo prodrli.

Rdeči komandir je stisnil pest, se dvignil in ukazal obema tovarišema:

— V napad! Živela republika!

Bombniki letijo naprej. Križajeva spremljevalca napadeta sovražnikove lovce, vendar se že po prvi izmenjavi strojničnih pozdravov umakneta in odhitita za bombniki.

Križajev aparat s številko trinajst na bokih in na repu se divje dviga, pridobiva višino in se drzno spušča na tri fašiste in jim zapira pot, po kateri je odletela republikanska formacija.

Nad fronto poteka dramatičen boj enega proti trem. Fašisti so prepoznali slavnega pilota »13«, ki jim je povzročil že toliko težav. Ker so v premoči, ga obkoljujejo in obstreljujejo iz vseh orožij. Rdeči pilot neustrašeno napada in čudovito vodi poslušno letalo ter misli samo na eno:

— Noben fašist se ne sme ločiti in odhiteti za bombniki!

Ko se je od tam, kamor so izginili bombniki, zaslišalo votlo bobnenje letalskih bomb, je Križajevo letalo zagorelo. Rdeči pilot je začutil dva topa udarca, dve rani. Goreča leteča bakla mu je že svetila v obraz.

Križaj je izpolnil nalogo. Zdaj lahko poskrbi za lastno življenje!

Zbrano je skočil iz letala. Nemočnega, golorokega so fašisti obstreljevali s strojnimi. Da bi ušel smrtonosni krogli, je hladnokrvno polnih dva tisoč metrov padal skozi zrak kot kamen in šele nato odprl padalo.

Ali je v tem času, ko je smrt že razširjala roke, da bi ga sprejela v svoj objem, pomislil na rodni dom, na svojo mladost v Istri, na prvo željo po svobodi?...

Mladi Slovenec Josip Križaj je živel v kraški vasi Kopriva in tako kot tisoči mladih slovenskih dečkov za zaklenjenimi vrati pri domačem ognjišču poslušal povesti o Učki in Soči v materinščini. Učil se je, da je njegova rodna gruda nasilno razdeljena in da mora vse svoje upe povezovati s pravo in lepo domovino Jugoslavijo. Potem ko je nekaj let preživel v neki ljubljanski šoli, je po vrnitvi na Kras postala njegova želja, da bi živel v svobodi, še močnejša.

Ali je zato čudno, če je mladi Jože poželjivo upiral oči v nebo, da je kot legendarni Ikarus na svojem rojstnem Krasu sanjal o svobodi, ko je gledal ptice in ko je, potem ko je odrastel, šel k letalcem?

Kot pilot je bil izjemno pogumen in odločen. Kmalu po vojaških vajah, kjer je izvajal vratolomne akrobacije, so ga predstavili v slovit »eskadriljo smrti«.

»Eskadrilji smrti« so bili potrebni dobri piloti, vendar ne piloti Slovenci. Vzeli so Križaja, vendar so hoteli, da postane Italijan. Poveljnik mu je dejal, da mora biti od zdaj dalje Giuseppe, potem pa mu bodo v »eskadrilji smrti« odprta vsa vrata za bleščečo kariero. Sin slovenskega Krasa pa na to ni pristal. Zato ni imel več kaj početi v italijanski vojski. Odpustili so ga s činom narednika.

Mladi Slovenec se je vrnil na Kras. Ni se mogel zaposliti. Šel je s trebuhom za kruhom in se začel družiti z delavci. Ti so ga povezali z ilegalno organizacijo, ki se je borila proti fašizmu v Italiji.

Poleti 1932 so Josipa Križaja poklicali na manevre na letališče v Vidmu. Po končanem šolanju rezervistov je bila v Vidmu parada z letalskim mitingom. Križaj, najboljši v razredu, je izvajal na hitrem lovskem letalu tako vratolomne akrobacije, da je generalom in drugim visokim gostom zastajal dih. Njegovo letalo se je prevračalo, vzpenjalo, vrtelo in izravnavalo v trenutkih, ko so vsi mislili, da bo nezogibno treščilo na tla.

Oficirji s pozlačenimi portami so, ne da bi trenili, gledali lovsko letalo in pričakovali nove veščine.

Letalo se je dvignilo nad tri tisoč metrov in se usmerilo proti vzhodu. Čez nekaj sekund je izginilo v oblakih in se ni nikoli več pojavilo nad Italijo. Slovenec Josip Križaj je začel iskati domovino...

V opremljeni sobici neke hiše pod ljubljanskim gradom se je nastanil emigrant Josip Križaj. Njegove sanje se niso uresničile. Koroščeva policija je dobila zaupne podatke od italijanske Ovre. V kartoteke je med sumljive osebe vpisala tudi Križaja. Za italijanskega emigranta Križaja, osumljenega komunistične dejavnosti, ni bilo zaposlitve v kraljevini Jugoslaviji.

Medtem ko je mladi begunec zaman hodil po ljubljanskih ulicah in iskal dela, sta ga na vsakem koraku spremljali dve policiji. Jugoslovanski agenti so bili nenehno za petami pobeglega italijanskega narednika, ki je nevaren za katerokoli državno ureditev. In tudi rimska policija je prek svojih agentov zasledovala vsak korak bivšega pilota iz elitne »eskadrilje smrti«, ki bi bil v vojni preveč nevaren nasprotnik.

Mladi Slovenec v skrbi za golo življenje niti ni čutil, da spletata mrežo okrog njega kar dve obveščevalni službi. Želel si je svobode in spet z žejnimi očmi gledal ptice.

Policijsko nadzorstvo mu ni moglo preprečiti, da ne bi dobil stikov z naprednim jugoslovanskim gibanjem. Kmalu ga je policija konfinirala v Loznici, nato pa v Lješnici in Bjeljini.

Vse do leta 1934 je bil Josip Križaj konfiniran izven Slovenije. Tedaj se je spet vrnil v Ljubljano, se vpisal na dveletno trgovsko akademijo in se pridno učil francoščine in nemščine. Tudi po končanem šolanju se ni mogel zaposliti.

Ko se je frankistični škorenj namenil poteptati svobodo Španije, je tako kot mnogi drugi odšel po železnih cestah Evrope mladi jugoslovanski obiskovalec svetovne razstave v Parizu. To je bil Josip Križaj, ki je odšel iskat novo domovino, za katero se je hotel boriti z vsem srcem.

V Parizu se je povezal z italijanskimi socialisti, ki jih je poznal že tedaj, ko je bil dučejev podložnik, le-ti pa so ga seznanili z vojaškimi predstavniki republikanske Španije.

Pred odhodom v Španijo se je moral Križaj kot pilot zavarovati za dvesto tisoč francoskih frankov. V svoji oporoki, ki je imela naslov »Mogoče, nemogoče ni...«, je Josip Križaj zapustil del svoje zavarovalnine emigrantskemu podpornemu društvu za brezposelne, revnim rudarskim družinam iz Zagorja, Hrastnika in Trbovelj, del zavarovalnine pa sestram in očetu. Dokument je ohranjen, nosi pa datum 26. avgusta 1936.

Ko je s skupino borcev mednarodnih brigad prekoračil Pireneje, je republika že krvavela v potokih.

Špansko nebo so rezali propelerji junkersov in savoj, ki so metali svoje smrtonosne tovore in širili razdejanje, ogenj in smrt. Fašistične čete so prodirale proti Madridu, da bi zavzele prestolnico in prerezale republiko na dvoje. Tiste dni je pilot Križaj stal »mirno« pred poveljnikom madridske letalske skupine.

Fant ves gori od nestrpnosti. Gojenci maršala Balba, italijanski fašisti, zaradi katerih je smel v otroških letih samo na skrivaj spregovoriti slovensko besedo, ki so zaslužnili njegov rojstni kraj na Krasu, ki so mu grenili življenje v »eskadrilji smrti«, so planili na življenje Španije. Dolga leta je čakal, da bi se jim maščeval. Zdaj je ta ura napočila.

— Kdaj ste zadnjič leteli? — je vprašal poveljnik.

Križaj ni niti trznil:

— Pred dvema mesecema.

Kaj zato, če štiri leta ni sedel v letalu, zdaj bo letel napadalcem nasproti, pogumnega srca, v boj za svobodo dežele, ki ga je sprejela kot svojega sina. Kaj zato, če so med nasprotniki tudi piloti iz »eskadrilje smrti«?

Stopil je v letalo, kakršnega še nikoli ni videl, ozrl se je po kabini, skrbno pregledal ploščo z instrumenti, odprl plin in poletel. Obrazi članov komisije so bili zadovoljni, ko je Križaj brez napake pristal skoraj poleg njih. Ko pa je hotel pilot zapreti plin, je letalo poskočilo in se v ostrem loku ločilo od zemlje. V tem kritičnem trenutku se je Križaj znašel. Takoj mu je bilo jasno, da se ročica za plin obrača v tem letalu v drugo smer, kot je v navadi.

Nihče iz komisije ni opazil, kaj se je dejansko zgodilo. Oficirji so mislili, da je Križaj namerno, pač zato, ker želi leteti, opisal še en krog nad letališčem. Sprejeli so ga v republikansko letalstvo in dodelili letališču v Albaseti.

Tako je Križaj začel letati po španskem nebu. Pogumno se je spuščal v boje s številnejšim sovražnikom. Njegovo letalo s številko »13« je bilo gospodar neba. Srca fašističnih pilotov so se stiskala, ko so zagledali neustrašnega in spretnega nasprotnika.

Križaj je letal in se boril, vedno kadar je pritisnil na sprožilce svojih strojnic in pošiljal rafal za rafalom, je šepetal:

— Ta je za svobodo Španije!... Ta je za moj zaslužnjeni Kras!

Italijanski piloti so vedeli, da v številki »13« leti nekdanji »sergente« iz »eskadrilje smrti«, zato so se izogibali spopada z njim. Agencija »FABRA« je širila slavo pilota Križaja. V predmestjih Ljubljane so se srečavali ljudje in šepetali drug drugemu najnovejša poročila o svojem Jožetu, rdečem pilotu svobode.

Republika je krvavela iz tisočerih ran. Odpor borcev mednarodnih brigad je bil legendaren. Špansko ljudstvo se je borilo in umiralo.

Nad cvetočo Andaluzijo, spremenjeno v dim in ruševine, je letal Slovenec Josip Križaj, zdaj že komandir eskadrilje, napadal je kot sršen formacije fašistov in neizprosno pritiskal na sprožilce svojih strojnic.

Tako je v vrtincu vsakdanjih bojov dočakal uro, ko so ga sestrelili, in pri tem do konca izpolnjeval svojo dolžnost. Tudi tokrat mu je bila vojna sreča naklonjena. Na višini tisoč metrov je odprl padalo in s prestreljeno nogo ter tremi polomljenimi rebri, ki so se mu zlomila pri udarcu, ko se je padalo odprlo, pristal na fronti med mrtvimi in ranjenimi.

Nepremično je ležal v kupu mrtvih, dokler se ni znočilo. Nato se je odplazil proti reki, proti republikanskim linijam. Ob zori ga je ujela patrulja falangistov.

Zasliševali so ga v Salamanci. Z opeklinami na obrazu in rokah, tremi zlomljenimi rebri in rano na nogi je moral Križaj prestati inkvizitorske metode Francove vojne policije. Molčal je. Noben vojaški podatek ni prišel iz njegovih ust.

HANS-JOACHIM ZEIDLER (Z. NEMČIJA): VOJAŠKI ŠKORENJ, 1964, litografija

Ponujali so mu denar in čin, če stopi na stran fašistov. Ker so slišali samo prezirljive odgovore, so ga obsodili na smrt. Nekajkrat so ga postavili pred puške, vendar so ga v zadnjem trenutku spet odpeljali v ječo.

Devet mesecev je bil v samicah Salamance. Vsak dan so ga zasliševali. Srednjeveške mučilne naprave so izpopolnili satanski izumi fašistov.

Rdeči pilot svobode, Slovenec Josip Križaj, ki je v Španiji našel drugo domovino, je ostal zvest dani besedi. Nikoli ni mnogo pripovedoval o tem, kaj je doživel v zaporu. Eno pa je vseeno znano: Križaj je molčal.

Dne 19. julija 1937 so ga fašisti na intervencijo iz Madrida s še nekaterimi republikanskimi piloti zamenjali za ujete Francove letalce.

Petnajst dni, dokler ni ozdravel, je ostal v svoji Sloveniji. Nato se je spet vrnil v Španijo, ki je že umirala, sedel v svoje letalo in nadalje pisal po nebu večno resnico o veličini boja za svobodo...

Križaj ni prenehal ljubiti svoje prave domovine, čeprav ga je enkrat že surovo zavrnila. Ko se je okupator z zadnjimi silami prizadeval, da bi čim bolj opustošil našo deželo, je poletel nad jugoslovansko fronto tudi Josip Križaj. Kot včasih v Španiji, še bolj ogorčeno, je vodil eskadriljo partizanskih lovcev, zanesljivo in spretno v zmagovite letalske spopade.

Nekateri borci niso imeli časa pisati svojih zmag. Odločno so se borili. Številna vojna junaštva Josipa Križaja, poveljnika lovcev slavnega 112. polka, niso registrirana v nobenem dnevniku. Je pa zato v srcih vseh borcev, ki so ga poznali, ostal globoko zarezan lik komandirja Josipa Križaja, priljubljenega starešine in požrtvovalnega tovariša.

Dne 6. oktobra 1948 je Josip Križaj zadnjič poletel. Bil je mračen dan, deževen in oblačen. Meglica je obvijala zemljo. Opraviti je bilo treba neko posebno nalogo. Križaj je pogledal in iskal košček vedrine. Nato je sedel v »jak« in poletel.

Takoj ko je izginil za oblaki, se je vreme poslabšalo. Nebo se je spremenilo v nepresojno zaveso. Dežurni radiotelegrafist, obkrožen z zaskrbljenimi obrazi pilotov, je klical Križajevo letalo. Odgovora ni bilo.

Megla in dež. Dež in megla.

Vsi na letališču so vedeli, da se Križaj bori, da bi se prebil tako kot že tolikokrat prej skozi oblake in zaplaval v modrino neba. Tokrat ni imel sreče. Našli so ga v razbitem letalu na Snežniku, ne daleč od tam, kjer je pred šestnajstimi leti letel, ko je zbežal iz Italije.

Štiri visoke smreke stražijo njegov grob tisoč tristo metrov visoko.

POVELJNIK VALENCIJSKEGA LETALIŠČA

Ce ga niso videli dva ali tri dni, so tovariši mehaniki pozdravljali Viktorja Jazbinška, ko so ga spet srečali, z nasmehom in nenavadnim vprašanjem:

— Zdravo Viktor! Katerega jezika si se tokrat naučil?

Čudno vprašanje je imelo svoj pomen.

Mladi mehanik iz ljubljanskega predmestja je tekoče govoril nemško, italijansko in angleško, bral pa je lahko še v nekaterih jezikih. Do konca življenja se je zelo dobro naučil devet jezikov.

Toda Viktor se ni učil samo tujih jezikov. Pogosto ga je jutranja zarja ujela nad popisanimi stranmi Marxovega »Kapitala« ali Engelsovega »Anti-Dühringa«. Precizni mehanik je želel čim bolj obvladati marksizem.

Policija je sumila, da je Viktor komunist, zato so mu tovariši iz partijske organizacije svetovali, naj odide iz Ljubljane ali pa naj vsaj nekaj časa opusti politično delo.

MARIJ PREGELJ (JUGOSLAVIJA): **V TABORIŠČU**, 1964, litografija

Jazbinšek je bil miren, uravnotežen in potrpežljiv človek, vendar pa nikakor ne pasivna narava, ki bi se lahko sprijaznil z nedejavnostjo. Zato je jeseni 1933 izginil iz Šiške.

Medtem ko so se prebivalci predmestja spraševali, kam je izginil simpatični mladenič, je potnik s ponarejenim potnim listom potoval po železnih cestah Evrope proti severu.

Dva ali tri mesece kasneje se je vpisal na delavsko fakulteto v Moskvi nov študent, ki se je kmalu izkazal z bistrostjo in pridnostjo. To je bil Viktor Jazbinšek.

Mladi Jugoslovian sploh ni mislil na to, da bi se nehal šolati, dokler ni prišla v Moskvo novica, da so uporniški španski generali ogrozili svobodo španske republike.

Jazbinšek se ni niti trenutek obotavljal. Odšel je tako kot mnogi drugi evropski protifašisti na dolgo pot, v daljno južno državo, da bi stopil v vrste mednarodnih brigad.

Ko je Božidar Maslarić na estremadurski fronti sestavljal skupino diverzantov, je bil med prostovoljci tudi mladi Slovenec.

»Guerilieri« so kmalu postali strah in trepet Francovih enot. Njihovo ime so z ljubeznijo izgovarjali v republikanskih krogih. Z dinamitom, bombami in lahkim orožjem so diverzanti kot duhovi prihajali iz mraka prav na tistih krajih, kjer so jih najmanj pričakovali, in širili razdejanje v sovražnikovem zaledju.

O neki akciji je Jazbinšek pisal svoji sestri:

»Most je bil porušen, toda ko smo se umikali, so nas obkolili Maročani. Naš položaj je bil težaven. Obkoljeni smo bili z vseh strani in poleg tega še daleč od naših položajev, zato se nam je zdelo, da se ne bomo rešili iz te zanke. Vedeli smo, kaj nas čaka, če bomo padli v roke Maročanom. Zato smo bili pripravljeni na vse, razen na vdajo. Streljali smo malo, ker nam je zmanjkovalo municije. Bili smo dobri strelci, zato je vsak naš strel zadel. Naš poveljnik, ki je bil ranjen v nogo, pa tega nisem vedel, mi je ukazal, naj ostanem s tremi tovariši in streljam, da bi zadržal Maročane, on pa je z drugimi napadal, da bi prebil obroč. Maročani niso opazili tega manevra, obroč je bil prebit. Med streljanjem sem začutil, da me je nekaj v roki zabolelo, vendar v boju na to nisem mislil. Šele ko mi je leva roka omrtvela, sem videl, da imam poln rokav krvi. Krogla mi je prebila roko nad členkom, vendar na srečo kost ni bila zlomljena. Zato sem streljal še naprej in nisem mislil na rano. Skupina, ki je prebila obroč, se je polagoma umikala proti fronti, mi pa smo zadrževali Maročane. V primernem trenutku nam je skupina republikancev pravočasno prišla na pomoč. Tako smo srečno prišli do naših položajev, spet sem se rešil iz nevarne zanke, čeprav sem mislil, da bo to moj konec.«

Dva ali tri mesece se je Viktor Jazbinšek zdravil, nato pa se je prijavil v »glorioso«. Bivšega borca, ki se je proslavil kot »guerilero« in ki je že v domovini opravil vojaško pilotsko šolo, so radi sprejeli v letalstvo. Zaradi posledic, ki so ostale po rani, ni mogel pilotirati, bil pa je že čez nekaj tednov znan kot navigator in strelec.

Niso ohranjeni podatki o letalskih bitkah, v katerih je sodeloval Viktor Jazbinšek. Znano je le, da je v drugi polovici leta 1937 postal poveljnik valencijskega letališča, enega največjih letališč na republikanskem ozemlju. Vse dotlej, dokler Valencia ni padla v Francove roke, je Jazbinšek z uspehom opravljal odgovorno delo in prejel vrsto pohval republikanskega poveljstva.

Tri leta je bil Jazbinšek eden mnogih interbrigadirjev v taboriščih Francije in nato Nemčije. Ko je v naši državi izbruhnil upor, je iz koncentracijskega taborišča v Desauu zbežal še en interniraneec. Dolge tedne se je skrival kot preganjena žival in se prebijal proti domovini, da bi vzel puško v roko in se boril proti tistim, proti katerim se je boril že v Španiji.

V Kranju, že skoraj na cilju, ga je ujela gestapovska patrulja. Zasliševali so ga, pretepali in mučili. Niti svojega imena ni hotel povedati.

Dne 4. decembra 1941 so pri Begunjah nemški rafali pokosili skupino tridesetih internirancev. Med njimi je bil precizni mehanik, ki je govoril devet jezikov, študent delavske univerze v Moskvi, heroj »gloriose«, Antonio Lopez Auso — Slovec Viktor Jazbinšek.

Jože Bežek

KAKO SO POŽGALI BOLNIŠNICO »VERO«

Dne 5. maja 1944 sem bil prestavljen iz brigade Janka Premrla-Vojka kot sanitetni referent na vojno področje Ajdovščina. Odhajal sem iz Otlice izpod Angelske gore, ki mi je takrat pomenila pojem zime in mraza, burje in viharjev, naporov in težav, pomanjkanja, lakote, v vabljivo Vipavsko dolino, v obljubljenno deželo, kjer se je že razcvetala pomlad.

Sedaj pa — tišina... Šli smo v gosji vrsti drug za drugim, tihotapsko, v presledkih, da smo se v jasni noči videli med seboj. Cesto, ki teče po dolini, je sovražnik obvladoval in nadzoroval. Prečkali smo jo, ne da bi se kaj zganilo. Prispeli smo na breg Vipave, ki je skrivnostno pošumevala, klokotala in šepetala. Od brega do brega je ležalo velikansko drevo. Ali je padlo samo ali so ga spodkopali partizani? Namenjeno je bilo za prehod čez reko. Z neverjetno spretnostjo so vodniki lovili ravnotežje čeznjo; jaz pa sem se le nezanesljivo kobalil z nahrbtnikom na ramah po deblu v strahu, da ne bi omahnil in se okopal v reki. Kraj se mi je zdel kot zaklet! Ozka ulica nas je hotela stisniti, vse vegaste, starinske hiše pa so se hotele sesuti na nas, s črnimi okni in širokimi vrati so strmele in zijale v nas.

Vse tiho, vse spi. Kam naj se obrnemo?! Potrkamo pri terencih: vrata so gluha in se ne odpro. Gremo po cesti iz vasi ob kamniti škarp, se povzpneмо čeznjo in se odločimo, da prespimo na prostoru pod drevesom v zeleni travi. Po tleh razprostremo šotorko, se stisnemo drug k drugemu — štirje smo bili — prekrijemo se z odejo in že spimo. Zdelo se mi je, da je proti jutru rahlo pršilo. Ob svitu v jasnem jutru nas je prebudil zvon.

Kaj naj pomeni to čudno mrmranje?! Ozrem se. Mimo prihaja procesija prošnjega tedna, prihaja na pokopališče, kjer smo pod zidom polegli, in začudeno se gledamo: nekateri prijazno pozdravljajo, drugi prestrašeno opazujejo.

Tako sem prišel v štab ajdovskega vojnega področja. Z njim sem kolobaril po vipavskih hribih, po grmovju in gozdovih okoli Štjaka, še brez pravega dela in cilja. Potem so me poslali na Erzelj, kjer naj bi uredil premično bolnico za področni okoliš. Pokazali so nam zapuščen kmečki dvorec, prvi, ko prideš

v pol ure iz Goč v vas, sam svoj, nenavaden, bogataški. Lastniki Terčelji so se odselili: očitno se niso strinjali z narodnoosvobodilnim gibanjem.

Tu naj torej uredim svojo giblivo področno bolnico. Imenoval sem jo premična bolnica »Vera«. Osnajili smo vse prostore ter poribali tla v veliki sobi, ki bo za ranjence in bolnike. Pomagale so terenke, dekleta iz vasi, prizadevna, vneta, prijazna, ustrezljiva. Ne vem, od kod in kako smo dobili italijanske železne, zložljive posteljne okvire. Nanje smo razpeli in z vrvicami privezali močna platna. Dobili smo bele rjuhe, zglavnike in odeje: vse to je bila zapuščina italijanske vojske, ki je bila kapitulirala. Terenke so tudi zbrale in nanesle precej sanitetnega materiala, tablet, injekcij, prvih zavojev, povojev, tinktur, alkohola, bencina, vse večidel italijanskega izvora.

Kako pa je bilo z varnostjo te bolnice?

Nisem dvomil o privržnosti vaščanov iz Erzelja narodnoosvobodilnemu boju, saj so okužali in prenašali dolga desetletja italijansko okupacijo z vsemi krivicami, zatiranjem in trpljenjem ter živo in res neomajno hrepeneli po osvoboditvi in odrešitvi.

Bili smo pa blizu okupatorjevih postojank v Vipavi, Ajdovščini, Razdrtem in Postojni, ki so kontrolirale vso Vipavsko dolino do Gorice. Saj smo lahko gledali izza venca borovcev, ki so rastle na slemenu tik nad vasjo, na Vipavo in vojašnice v njej. In to je bilo komaj nekaj kilometrov daleč v zračni črti. Kako hitro bi nas lahko presenetili z motornimi vozili, čeprav je bila pot iz Goč do Erzelja manj prikladna. Pa vendar!

Imeli smo majhno zaščitno četo — devet mož: Jože Ferjančič, roj. 29. decembra 1927, kurir in stražar Albin Vidrih iz Goč, komisar Branko Ukmar iz Gornje Branice, ki so nas oboroženi s puškami stražili in obveščali. Obraniti bi nas ne mogli. Sicer pa je vladalo dokaj mirno vzdušje: akcij, napadov, vznemirjanj ni bilo. Sovražnik je bil drugod v vedno večjih stiskah in zagatah. Zdelo se nam je, da je utrujen in upehan in da je zadovoljen, če ga ne vznemirjamo.

Vendar smo si naredili skrivno pot iz te mišnice, če bi nas ponoči nenedoma napadli. V tla bolniške sobe smo izkopali odprtino skozi obok v spodnjo zadnjo klet, od tam pa je vodila pot na plano, med gospodarskimi poslopji pa v vinograde po hribu navzdol, v grape in grmovje.

Kako nezavarovani smo bili v tej hiši, se je pokazalo pozneje, ko smo jo po nasvetu vaščanov že zapustili in se preselili drugam. Gotovo so si vaščani oddahnili. Saj so morali računati, da nas bodo nekoč le odkrili in tudi njih slej ko prej kaznovali, tako kot so znali samo Nemci. Po našem odhodu so se v tej hiši namestile partizanske delavnice in tudi te čez čas odšle. V neki noči po 15. septembru pa so zapuščeno in prazno hišo Nemci demolirali in požgali. Začuda se niso nad vasjo znesli.

* Kuhinjo smo imeli na sosednjem dvorišču, jaz pa sem stanoval za zidom v sosednji hiši pri Turkovih.

V vasi pri »Vovkovih« je bil Franc Vovk, roj. 1919, intendant goriškega vojnega področja, ki nam je pošiljal hrano. V jerbasih so nam nosila dekleta zrele češnje, pozneje breskve, hruške in grozdje. Res, stradali nismo.

V naši bolnici se je znašal najprej kot bolnica — s tifusom — Darinka Soban — medicinka, ki je potem ostala kot bolničarka. Njen konjiček je bila botanika. Ni bilo rastline, cvetke, bilke, mahu, ne plevela, ki mu ne bi vedela tudi latinskega imena in še kaj več.

Nekoč se je vrnila od cepljenja otrok proti črnim kozam na Brjak vsa navdušena in vznemirjena: našla je zelo redko orhidejo — *spirantheo spiralis*.

Dobili smo prve ranjence in bolnike. Uvidel sem, da hujših primerov, zlasti tistih, ki se niso mogli gibati, ne bomo mogli dlje časa zadrževati. Nekatere smo pošiljali, če je bilo le mogoče, na njihove domove v oskrbo domačih. Sreča, da zelo hudih primerov takrat nismo imeli. Hud je bil primer ranjenca z razmesarjenim kolkom in trebušno steno ter prelomljeno stegenico. Rana se je močno in grdo gnojila. Bal sem se, da se bo vnela trebušna votlina. Čistil sem jo, kakor sem vedel in znal. Takrat nismo še imeli sulfamidov, komaj poznali smo jih. Pozneje so ga prepeljali nekam na Kras. Kakšno presenečenje sem doživel, ko sem nekoč jeseni križaril po Krasu in sem med kamnitimi ogradami naletel na človeka z berglo, ki me je prepoznal in se mi zahvaljeval! Bil je tisti moj bolnik s prelomljeno stegenico in rano na trebuhu.

Res, čudovito hitro so se celile rane in kot bi trenil so ozdravljali bolniki. Kakšen psihološki moment je vplival na to? Morda ves čustveni zagon, volja obstati, želja zmagati. Morda tudi v pomanjkanju, preizkušnjah, v nenavadnem naravnem okolju utrjeno telo in duh.

Zanimiv je bil drug primer. Revolverska krogla se je nekemu ranjencu zarila od leve strani ob korenu nosu, predrila skozi čelno votlino in obtičala pod kožo v desnih sencih. Čutil sem kroglo pod prstom. Treba je bilo kožo

JOVAN KRATOCHVIL
(JUGOSLAVIJA): BOJAZEN,
1955, barvni gipsorez

samo zarezati in krogla bi izpadla. Pod prijemom s pinceto pa mi je zdrknila nazaj v čelno votlino. S kaveljčasto ukrivljeno — seveda prekuhano — žico sem jo potegnil ven. Poškodba ni imela nobenih posledic: ni ranila ne živcev ne očesa ne možgan.

Najbolj nenavaden in nerazumljiv pa je bil strel, ki je zadel nekega partizana za ušesom pod levo skalnico in izstopil na nasprotni strani. Po vseh pravilih bi moral raniti vratno hrbtenico in podaljšani hrbtni mozeg v njej ali razbiti črepinjo v zatilju z malimi možgani vred in tako v trenutku končati življenje Štefanu Rajglju iz Stražišča pri Kranju. Nič takega. Krogla je očitna naredila krožno pot pod kožo in okoli zatilja: ranila ni nič bistvenega.

S seboj v partizane sem odnesel vse, kar bi se količkaj dalo uporabiti v partizanski praksi. Svojo ordinacijo sem izpraznil tako temeljito, da je tistih nekaj počenih brizg in polomljenih stojal za epruvete izzvalo hudomušen, ironičen nasmešek nemškemu zdravniku dr. Kopfu v Kranju, kamor je morala moja sestra oddati ves inventar moje ordinacije. Vzkliknil je: »Das ist aber wirklich wenig und armselig!« To je v resnici malo in borno!

Prinesel sem s seboj tudi kovček vsakovrstnih, dragocenih injekcij in zdravil, ki sem jih imel sam v zalogi in sem jih dopolnil še z nakupom v kranjski lekarni. Naj omenim še to, da sem dobil tik pred odhodom v partizane iz tovarne sanitetnega materiala Kocijančič iz Domžal dva lesena zaboja obvezilnega materiala: za nekaj tisoč mark, kar je spretno iztihatopil mimo gestapovcev, ki so po mojem odhodu v partizane praznili mojo hišo, Josip Slavec.

Več kurirjev je pomagalo nositi to mojo prtljago v partizane. Večino zdravniških pripomočkov sem pustil v štabu IX. korpusa, kjer sem se javil komandantu Novljanu — Ambrožiču v Zakrižu na Cerkljanskem. Dr. Volčjak »Bradati«, takrat sanitetni referent IX. korpusa, me je prijazno sprejel in nekega februarskega popoldneva (1944) spremil v štab XIV. brigade Janka Premrla-Vojka kot brigadnega sanitetnega referenta na Cerkljanski vrh.

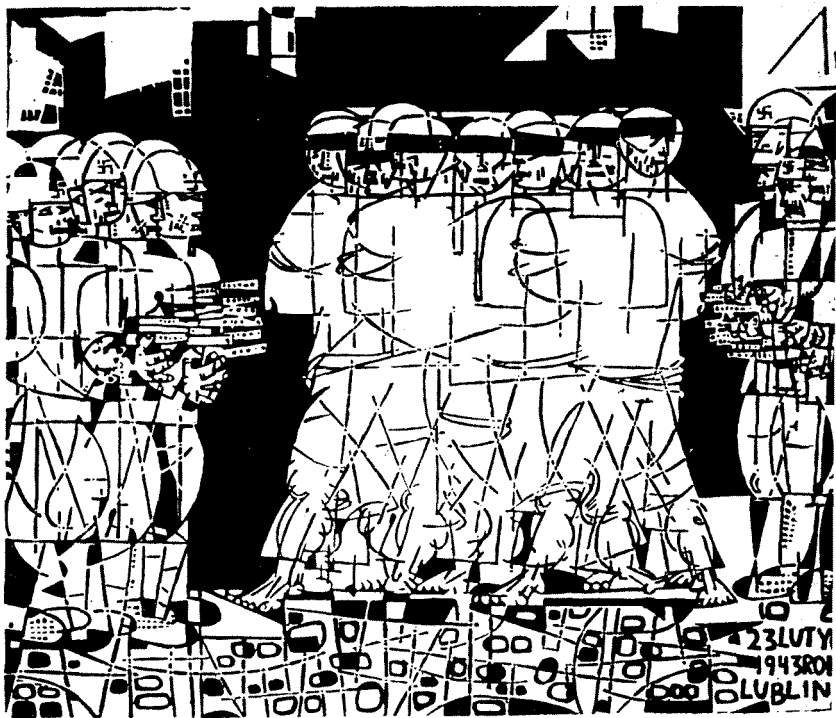
Po nasvetu smo se junija (1944) preselili iz te prve, zelo izpostavljene postojanke na Erzeltu in prenesli vse svoje stvari v kakšne pol ure oddaljeno zidanico v Kebetovem vinogradu. Ta zidanica je čepela na južni položni strani gore Tabor. Iz Erzelta si prišel tja naravnost po kolovozni poti in po nekaj ovinkih. Odtod vasi ni bilo videti. To je bila v breg naslonjena, prostorna, kamnita zidanica. Od spredaj si stopil skozi kamnita vrata v spodnji prostor, z zadnje strani pa v zgornje nadstropje. Tu je bilo prostora za osem bolniških postelj: svetloba je prihajala skozi odprta vrata. Zapirala so se od znotraj. V spodnjem prostoru so bila štiri ležišča, za bolničarko, kuharico; prostor je rabil tudi za sprejemnico, ordinacijo in mojo zalogo. Na zahodno steno smo prislonili leseno lopo in pod njo, »na verandi«, namestili ležišča na prostem. V tem letnem času smo se na svežem zraku dobro počutili.

V bolnici smo imeli zasedena vedno vsa ležišča. Ni bilo ne hujših poškodb ne hudih bolezni. Javka je bila pri Miškovih na pol poti do vasi, kamor sem hodil na ambulantno zdravljenje ali sprejemanje.

V bližini v majhni grapi so pripravljali v kuhinji na odprtem ognjišču pod leseno streho dokaj dobro, okusno in tečno hrano. Za zidno ogrado je stal kotel, ki smo ga od časa do časa podkurili in tako razušili redke mimoidoče posameznike in skupince partizanov.

Bil sem menda edini zdravnik na »osvobojenem« ozemlju, ki se je raztezalo prek Štjaka do Senožec in Razdrtega, do Raše in na Kras, do Brij in do levega brega Vipave. Zdravil nisem samo partizanov, ampak tudi civilno prebivalstvo. Zato so me klicali danes sem, jutri tja. Prepešačil sem velikanske

ANTONI BORATYŃSKI
(POLJSKA):
USTRELITEV,
1962, linorez

razdalje, prekrizharil te kraje podolž in počez. V pravo veselje mi je bilo, da sem imel delo in da sem lahko pomagal ljudem po svojih močeh. Seveda nisem nikoli zahteval ne sprejemal honorarja, vendar so me skoraj vedno pogostili s kozarcem vipavca, z ocvrtim jajcem in kruhom, pršutom, kraško polento, mlekom in sadjem. Tako je bilo na dan teh kozarcev kar precej. Pa se mi ni morda zaradi njih to sproščeno življenje tako priljubilo in prikupilo, da sem se v resnici počutil tukaj zelo srečnega in zadovoljnega?

V tem poletju sem vodil dva bolničarska tečaja v šoli na Erzelju. Obiskovalo ju je precej deklet, vse so bile zelo prizadevne, zelo zavzete in pazljive. Stalna in polnoštevilna udeležba mi je pričala, da jih stvar zanima in da se jim zdi v tem času tudi potrebna in umestna. Svoja predavanja sem tudi napisal. Prepisovala mi jih je z lepo čitljivo in izpisano pisavo Darinka. Sploh mi je pomagala, svetovala v vsakem pogledu. To delo sem poslal na razpis in dobil zanj priznanje in prvo nagrado. Obenem s črticami in zapiski je padlo v roke Nemcem na Kuclju.

Na svojih zdravniških obhodi enot na področju sem prišel tudi na Kras, v Avber. Pregledal naj bi mobilizirance. Spremljal me je kurir. To je bil precej nehvaležen posel, ker se je le malokdo priznal za zdravega. Kdor je šel s prepričanjem in navdušenjem v partizane, ta je šel sam od sebe in ga ni bilo treba mobilizirati.

Tega mirnega življenja na Erzeljskem je bilo nenadoma in nepričakovano konec. Ob ranem svitu dne 15. septembra 1944 je nekje počilo in že sta pri-

hitela mimo mojega ležišča dva borca naše zaščitne čete: »Bežite! Nemci so napadli bolnico.«

»Kaj je z našimi varovanci?!« mi je bila prva misel.

»Vsi so pravočasno odnesli pete.«

Kamen se mi je odvalil od srca, posebno še, ko sem pomislil, da smo nekaj dni poprej evakuirali devet huje ranjenih borcev iz spopada XVIII. bazoviške brigade na Štanjelu v zakonspirirane bolnice v Trnovskem gozdu. Oskrbeli smo jih pri nas, XXX. divizija pa je organizirala odvoz. Kakšna sreča!

V kako težavnem položaju bi se znašli v tem trenutku! Takrat je bilo v postojanki okoli dvajset ranjencev in bolnikov. Enega, ki ni mogel hoditi, je odnesel naš politkomisar Branko, ki je prišel pozno ponoči z mitinga v Branici in ukazal še nekemu, naj mu pomaga.

»Bežite!«

Pograbil sem čevlje in obleko — lahko bi že vedel in se naučil, da jih partizan nikoli, ne podnevi ne ponoči, ne odlaga — in že smo tekli vsak v svojo smer in izginili brez sledu. Ubiral sem jo bos med vinogradi in drevjem po pobočju v grapo, v drugi breg. Tu sem se v grmovju ustavil, uredil in oprezoval proti naši postojanki, iz katere se je začel valiti gost dim. Zažgali so jo!

Skušal sem ugotoviti, v katero smer se bodo Nemci obrnili. Ali nas bodo zasledovali, od katere strani nas bodo obkolili in preganjali? Močno me je skrbelo, kaj se je zgodilo mojim ljudem. Ali so odnesli zdrave pete ali bodo padli kje v засedo? Ves dan sem čepel v grmovju in gledal, kako se še vedno kadi iz postojanke. Ko sem mislil, da se je vse uneslo in pomirilo, sem se pozno popoldne previdno napolnil proti svojemu ležišču. Ostalo je nedotaknjeno, neodkrito. Gledal sem na svojo »Vero«, iz katere se je še vedno kadilo. Streha je še stala. Previdno sem se približeval, opazoval, prisluškoval. Hotel sem videti, kaj se je zgodilo. Morda se še da kaj rešiti. Tedaj je nekaj počilo. Zdrznil sem se. Zaseda! Pred mojimi očmi se je sesula streha. Vzbuhal dima in isker je planil proti nebu.

Ko sem pred nedavnim obiskoval te kraje — hodil po potih svojih spominov, sem stal pred vhodom v to podrtijo, gledal v kot, kjer mi je zgorela borna lastnina, zadnja srajca in tudi instrumentarij in revolver, za katerega sem moral dajati odgovor. Iskal sem z očmi med kupom kamenja spominski predmet, tedaj je hušknil z dolgim skokom iz ruševin zajec. Zdrznil sem se in prestrašil prav tako kot nekoč, ko je prasnilo in je »Vera« dogorevala.

Menda nismo imeli človeških izgub. Vsi so se razpršili, srečno rešili. Tudi v vasi in okoliških krajih ni bilo represalij zaradi nas. Nemci so prišli od Sp. Branice. Še v jutranjem mraku je straža opazila raketo, ki jo je opozorila na bližnjo nevarnost. Tako je opozorila tovariše v bolnici in tudi mene.

Že dolgo, predolgo smo se zadrževali na tistem mestu. Ni mogoče, da sovražnik ne bi vedel za našo postojanko. Treba bi se bilo premakniti kam drugam. Poskrbeti bi bilo treba za prezimovališče. Na svojih poteh sem iskal primeren kraj in ga našel v grapi pod Lenivcem, kjer naj bi postavili barako pod gostimi hrasti, ki jim listje tudi pozimi ne odpade in je nekoliko zakrita pred neposrednim opazovanjem. Tudi za skrit bunker naj bi bilo poskrbljeno. Že pred napadom so začeli zvažati skupaj deske, tramove. Odkod so vozili, ne vem. Za to je skrbela gospodarska komisija goriškega področja. Tu je bila tudi že italijanska lončena peč. Barako naj bi postavili za približno dvajset ljudi — po mojih zamislih — z dvojnimi zunanji stenami, med katere naj bi bili natlačili listje kot izolacijo zoper mraz. Delo je pretrgal napad na bolnico.

Bal sem se očitkov. Toda zgodilo se ni nič takšnega. Celo pohvalo smo dobili od IX. korpusa, da smo izvedli umik brez človeških žrtev.

Za našo skupino ni bilo več miru. Potikali smo se po Planinski planoti, po Lisjakih, Marcih, Kobolih, Tevčah, iz kraja v kraj, iz hiše v hišo. Prišla je jesen. Po hišah so nam pekli kostanj. Polne vreče so nam ga pošiljali. Zobali smo grozdje, ki je dozorevalo po vinogradih. Jaz sem še vedno zdravil partizane in civiliste, danes tukaj, jutri tam.

Nekega mrzlega, deževnega večera so me klicali iz Tevč na Planino k tamkajšnjemu župniku. Udarila ga je kap. Šel sem s spremljevalcem na neprijetno, grdo pot. Odvzel sem mu kri in tako znižal visok krvni pritisk ter razbremenil srce. Ni se mi dalo še tisto noč nazaj na pot, pa sem poprosil kuharico, če naju lahko prenoči. Hotel sem tudi videti učinek svojega posega drugi dan. »Seveda, seveda! Prav lahko!«

Po dolgem času sem spal, umit, na belih rjuhah, v mehki postelji v »škofovi« sobi. Odložil sem vso obleko in tudi čevlje. Zdaj bi že moral vendar vedeti, da spi partizan vedno oblečen s čevlji na nogah in z nahrbtnikom pod glavo — vedno pripravljen na skok. Kako trdno sem spal, kako sladko sem sanjal! V snu sem zaslišal: »Zdravnik! Nemci so v hiši!«

Vsa preplašena in bleda kuharica me že potiska v sosednjo sobo, odriva predalnik, odriva linolej, odpira pokrov, me poriva in tlači v bunker v tleh, za menoj vrže vse moje stvari in spet pokrije. Tako sem čepel v tisti luknji prav v nerodnem položaju: še premakniti se nisem smel in tudi ne mogel. Poslušal sem težko hojo nemških škornjev po veži, glasno nemško govorico, Kaj jih je sto, ali koliko?

Ali so zavohali, da sem v hiši, ali so me zvalili v past?! Dolgo sem tako čepel, poslušal, zadrževal dih, se tresel od strahu in mraza. Udje so mi odreveneli, vse me je tiščalo. Prijemali so me krči po mišicah. Kaj bo to večno trajalo?! Pa se menda ne mislijo naseliti v župnišću?

Tedaj sem zaslišal škripajoče korake po stopnicah, odpiranje vrat, korake v sobi. So že tu! Tako torej sem jim padel v roke, tako so me ujeli kakor miš v past! Zaslišal sem pesmico: »Le tiho bodi, tiček moj!« ki jo poje kuharica z lastnim besedilom. Še nekaj časa je trajalo, preden je odprla pokrov. Ves trd sem se zavrnil in pretegnil, kosti so pokale, vse me je bolelo.

»Odšli so. Kako smo se prestrašili!«

»Jaz tudi — nič manj!«

»Vaš spremljevalec je ravno še pravočasno preskočil zid na dvorišču. Gospodu pa je bolje. Že giblje z roko in nogo in tudi že kakšno nerazložno spregovori.«

Župniku sem še okrepil srce. Gospodinja se mi nikakor ni mogla dovolj zahvaliti, dobro me je pogostila, in ker nisem hotel sprejeti nobenega plačila, mi je napolnila platneno vrečko s koruzno moko.

Ko sem pozneje spremljal Darinko v bolnico »Pavlo«, me je močno težila tista vrečka s koruzno moko. Že sem jo hotel odložiti, vendar se mi je zdelo pregrešno zavreči v tem vsesplošnem pomanjkanju, v tem času lakote, to dragoceno dobrino. Prišel sem na Angelski gori na Otlici v štab — ne vem več kateri. Mraz, burja, lakota — slaba volja. Za zajtrk nič, opoldne nič. Tedaj sem se spomnil vrečke s koruzno moko in jo odnesel v štabno kuhinjo. Dobra volja se je vrnila, razpoloženje se je dvignilo. Od takrat so mi koruzni žganec, polenta, koruzna moka simbol — zlata, dragocena dobrina, s katero si pridobiš dobro voljo in veselo razpoloženje.

KAREL HRUŠKA (ČESKOSLOVAŠKA): **GETO**, 1963, lesorez

Stane Kotnik

NEPOZABNI MEJNIKI

S kmetom Lužarjevim Francetom ali po domače Kranjčim stricem sva kosila na Volčanskem hribu, ki se nad Novo vasjo dviga proti severu. Travnik, kjer sva kosila, leži pri vrhu hriba, od koder je lep razgled po vsej Bloški planoti tja do Rakitne in Lužarjev na eni in notranjskega Snežnika ter Javornikov na drugi strani.

Bilo je lepega julijskega dne leta 1942, pozno popoldne. Trava se je dobro rezala, in ker sem imel s košnjo veselje, sem bil ves zaverovan v delo. Le ko sem brusil, sem pogledoval proti stricu in dol na Novo vas, nato pa se spet zagrizel v strmino. Čeprav je bil stric Kranjc že precej v letih, je bil še vedno dober in spešen kosec. Tisto popoldne pa se mi je zdelo, da ne more najti pravega zamaha. Vedno je nekaj postajal in mnogokrat ter dolgo brusil. Bolj in bolj je zaostajal za menoj. Sprva sem mislil, da je zadel s koso v kamen in da mu zato slabo reže, potem pa sem opazil, kako se vse pogosteje naslanja na koso in gleda proti vasi. Sledil sem njegovemu pogledu, da bi ugotovil, kaj ga moti.

Pod hribom in daleč naokoli po cestah in poteh pa tudi v vasi sem tedaj opazil veliko italijanskih vojakov, ki so se v skupinah pomikali v razne smeri. Vedno več jih je bilo in njihovo značilno kričanje je bilo slišati prav k nama na hrib. Tu in tam je počil kak strel, včasih pa je zadrdral tudi cel rafal. Spočetka sem mislil, da imajo Italijani vaje, v Velikih Blokah so namreč imeli vojašnico, v Novi vasi pa bunkerje in karabinjersko postajo. Spustil sem se do strica in ga vprašal, kaj misli o tej stvari. Kranjc je bil dober poznavalec vojaških zadev še iz prve svetovne vojne. Pričakoval sem, da bo kot po navadi na račun Italijanov spet rekel kaj pikrega. Vendar je na moje vprašanje najprej ves zamišljen pogledal proti vasi in po njeni okolici, kjer je hrumela italijanska vojska, nato pa je pogledal na dotlej opravljeno delo, kot bi iskal zvezo med tistim, kar se je dogajalo spodaj in med najino košnjo, ter trpko dejal: »Ofenziva! Ofenziva bo!« Več takrat ni povedal in spet se je skušal lotiti košnje. Vendar ni prišel nikamor naprej.

Vrnil sem se v svojo vrsto ter počasi nabrusil in kosil dalje. Premišljeval sem, kakšna bo ta ofenziva. Iz zgodovine in pripovedi odraslih sem besedo ofenziva vedno povezoval z velikimi bitkami med dvema, do zob oboroženima nasprotnikoma, prave predstave o tem pa seveda nisem imel, najmanj pa ne o taki, kot je sledila.

Bolj ko sem se bližal vrhu hriba, bolj sem bil vznemirjen. Streljanje je odmevalo že z vseh strani in bilo je vedno močnejše. Nekje za vasjo Ravnik je močno počilo. Pogledal sem v tisto smer in zagledal najprej gost dim, nato pa ogenj, ki je v hipu zajel neko poslopje, nato hišo in še eno. Poklical sem strica. Prišel je na vrh ves zasopel, se oprl na koso, pogledal proti vasi in v divji jezi dejal: »Prekleti gadje! Hudiči! Partizanom ne morejo do živega, zato požigajo njihove domove. To je njihova kultura.«

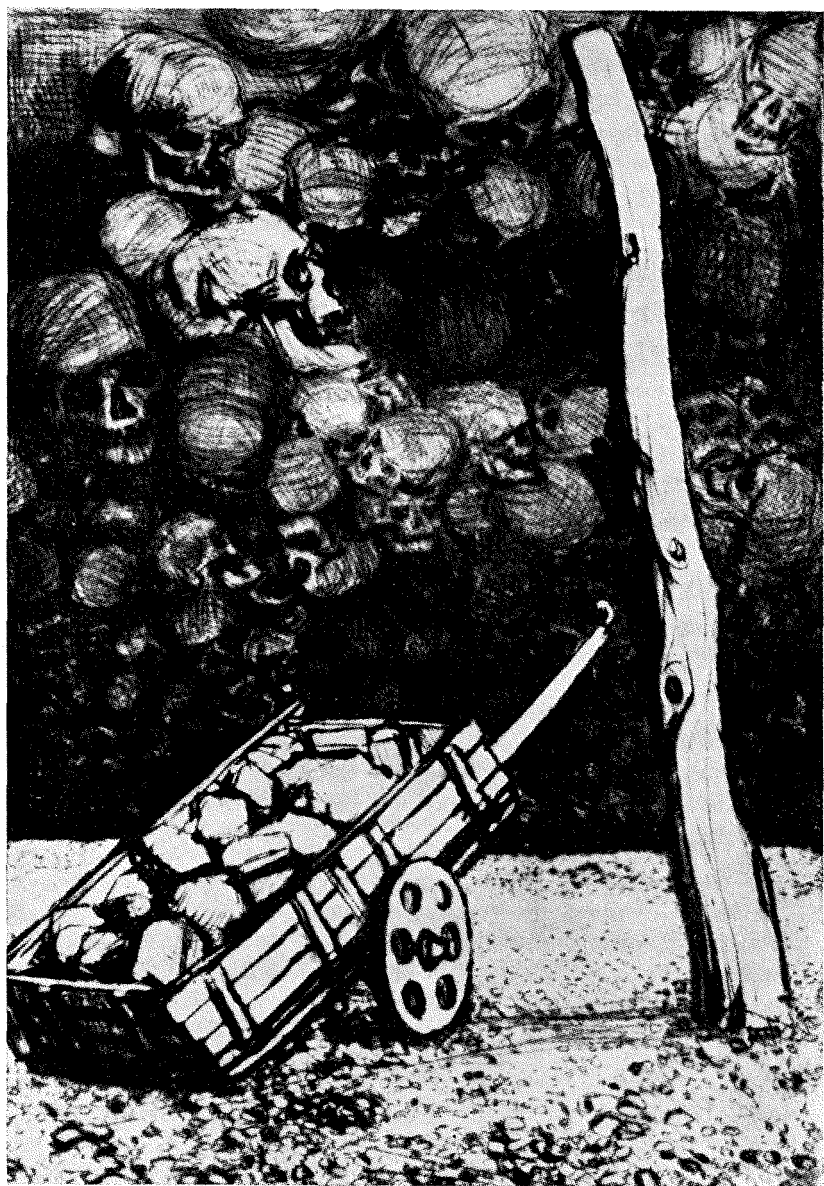
Potem sva stala na vrhu hriba in z grozo strmela na pokrajino pod nama. Tam so med pokanjem pušk in eksplozijami min nastajala nova in nova ognjena žarišča. Požigalci so po vseh hribovskih vaseh in partizanskih domačijah nutili ogenj z baklami in z eksplozivom. Domačije so spreminjali v prah in pepel, vmes pa je bilo slišati pretresljive krike otrok in žena, ki so morale stati ob strani in gledati, kako ogenj uničuje njihovo, s trdim delom zbrano imetje. Odrasle moške pa so Italijani odvlekli s seboj v zbirne centre, kjer so ob sodelovanju domačih izdajalcev dokončno odločali o njihovi usodi.

S stricem sva naštela takrat čez dvajset požarov. Še vedno se živo spominjam tiste grozljive podobe. V mraku je gorela slovenska zemlja; umiral in trpel je slovenski človek. To je bila ofenziva, kakršno je videl pesnik tudi v sosednji Loški dolini, ko je zapisal: »Čez vso dolino, kamor seže ti pogled, povsod smrt in razdejanje, ognjeni zubelj nenasitno žanje, kar zgradil oče je, pristradal ded.«

V naslednjih nekaj dneh so fašisti oropali in požgali domove partizanov in znanih aktivistov Osvobodilne fronte po vseh bloških vaseh. Teror je bil vse hujši. V bloških vojašnicah so že več dni zasliševali in mučili bivšega narodnega poslanca, vnetega nacionalista in naprednega moža Stanka Lenarčiča. Tudi sina Borisa so mu zaprli, domačijo pa izropali in požgali. Gorelo je tudi pri Širajevih, kjer je bil doma prvoborec Aljoša. Njegovega brata in terenskega delavca Ludvika so fašisti ujeli in zaprli. Pri Fari so požgali domačiji prvoborca Mira Vesela in aktivista Ponikvarja. Na Velikem vrhu so fašisti upepelili in razdejali domačijo narodnega heroja Staneta Semiča-Dakija. Že prej pa so požgali na Rogovili pri Pavličevih ter v drugih hribovskih vaseh: Ravnah, Runarskem in Sv. Duhu.

V nedeljo 26. julija 1942 so v Novi vasi in po okoliških vaseh fašisti izvedli velike racije. Bil sem pri stricu Kranjcu, ko so prišli Italijani, ki so sodelovali v ofenzivi. Preiskali so hišo in gospodarsko poslopje, potem pa veleli stricu, naj se odpravi z njimi. Stric je bil takrat član krajevnega odbora OF, vendar se italijanskega poziva ni ustrašil. Mirno se je odpravil in odšel z besedo, da se bo kmalu vrnil.

Mene Italijani sprva niso imeli za mar in tudi sam se nisem posebno vznemirjal ob njihovem prihodu. Dopolnil sem komaj sedemnajsto leto. Takih pa Italijani — kot sem slišal — niso pobirali. Kmalu pa se je eden izmed vojakov vrnil in me vprašal, kako se pišem. Povedal sem mu, on pa je pogledal v list, ki ga je držal v roki, in me kmalu našel na seznamu. »Vieni, vieni qui!« je dejal in me odvedel k drugim vaščanom, ki so čakali na travniku pred osnovno šolo.

OTTO PAETZ (VZH. NEMČIJA): BUCHENWALD SVARI, 1965, jedkanica

Prenočili smo v šolskem poslopju, v zgodnjih jutranjih urah pa so nas poglani v zbirališče na Velikem vrhu. Ves čas, posebno pa na Velikem vrhu, smo bili močno zastraženi. Ljudje, povečini kmetje, so ugibali, kaj bodo Italijani storili z nami. Sodelavci Osvobodilne fronte so bili zamišljeni. Jaz si zaradi aretacije še vedno nisem delal posebnih skrbi. Že prej, v Ljubljani, kjer sem hodil v gimnazijo, so me večkrat zaprli, vendar vedno tudi izpustili. Bil sem prepričan, da se bo to zgodilo tudi to pot.

Ko se je zdanilo, je prišlo povelje, naj se postavimo v vrste, nato so nas posamič pošiljali do skupine oficirjev pri mizi nad Sablarjevim vrtom. Vsakdo je tam nekoliko postal, povedal svoje ime in pokazal izkaznico, nato so ga spustili po poti na levo. Tudi stric je odšel, le nekatere posameznike so močno zastražene odvedli nekam na desno.

Ko sem počasi stopal proti tisti komisiji, sem že od daleč pri mizi opazil takratnega bloška župnika Hrena. Nekaj mrzlega me je spreletelo ob pogledu nanj in moj korak je postal negotov. »Come tu chiami?« »Kako se pišeš?« je vprašal italijanski oficir. »Kotnik,« je namesto mene odgovoril župnik in še nekaj dodal, kar pa nisem razumel. »Aha, studente,« je na glas ugotavljal oficir, ki me je medtem že našel v seznamu. Nato je z roko pokazal na desno stran. »La!« je dejal kratko. Pristopila sta dva stražarja ter me odvedla proti Sablarjevi hiši. Bil sem presenečen in osupel, ko sta me porinila v nizek hlev, ki je bil delno preurejen v svinjak. Tam sem našel še druge, ki so jih izločili že pred menoj. Bilo jih je enajst in vsi so bili starejši od mene. Nekateri so ležali v jasliah, drugi po tleh, večinoma pa so postajali v tesnem prostoru in nervozno kadili. Maroltov Lojz s Studenca in Rafel z Runarskega sta ležala na tleh in preklinjala Italijane in domače izdajalce, ki so jih poslali v ta hlev, iz katerega vodi pot pred puške. Povedala sta, da so iz istega hleva prejšnji dan Italijani odpeljali znanega aktivista Ludvika Šraja in mojega bratranca Borisa Lenarčiča ter ju ustrelili nad vasjo. Pravila sta, da je zdaj na vrsti mizar Gvardjan, ki je ležal v kotu in brezizrazno strmel v umazan strop ter nervozno kadil cigareto za cigareto, potem pa smo na vrsti mi. V glavi mi je kar šumelo zaradi tega naglega preobrata. Sam nase sem bil jezen, ker sem tako naivno prišel v roke fašistom. Italijani so dobili podatke o mojem sodelovanju za OF verjetno še iz Ljubljane, odkoder sem konec aprila 1942 prišel domov na počitnice in se tu povezal z aktivistoma Borisom in Ludvikom. Zdaj sta bila onadva že mrtva! Solze so mi stopile v oči ob spominu na prijatelja, ki sta tako nesrečno končala. In taka usoda je menda namenjena tudi meni. V grlu me je dušeče stiskalo. Prišel je italijanski oficir in nas preštel. Odrpli so vrata in prednje postavili dva stražarja z bajoneti na puškah. Skozi vrata smo videli preplašene vaščane z Velikega vrha, ki so od daleč opazovali in ugibali, kdo je v hlevu. Nekdo je prinesel škaf vode in ga postavil na prag. Bili smo čudno žejni. Pili smo in govorili o italijanskih grozodejstvih: kdo je padel, koga so ustrelili, kje in kaj so požgali... Pogovor pa se je vedno ustavil v razmišljanju, kaj bo z nami? Bilo je grozno poslušati mlade fante, ki so med pridušenimi kletvicami govorili o tem, kako morajo umreti prekmalu in prav zaradi pasjih izdajalcev, ki so nas s prstom pokazali Italijanom.

Medtem so pri nas doma že zvedeli, da so me izločili in vtaknili v hlev. Čeravno so Italijani zasedli vse poti, ki vodijo od Nove vasi do Velikega vrha, je mati hotela priti do mene. Med potjo so jo ustavljali sosedje in ji dajali za nas jedila, ustavljale so jo tudi italijanske straže, toda nje ni mogel zadržati nihče. Takrat, ko je bilo v hlevu najhujše, se je pojavila pred vrati. »Mama!«

sem jo poklical in hotel do nje. Toda stražar me je ustavil z bajonetom na puški. Kljub temu sva si stisnila roke. »Pravijo, da vas bodo odpeljali v internacijo,« nas je skušala potolažiti z novico, ki jo je ujela nekje med potjo. Nismo ji verjeli, pa tudi beseda internacija, ki je do takrat nismo poznali, je za nas pomenila nekaj negotovega, nekaj prav tako strašnega kot sama smrt.

Mati mi je — nemočna, ko mi ni mogla pomagati drugače — nudila pribojške, ki jih je imela v predpasniku. Vendar nisem vzel ničesar in razdelila jih je drugim. Nato jo je stražar odpahnil od vrat. Obupana mati mi je od daleč še enkrat zaklicala v pozdrav, nato je odšla.

Prišla je tudi žena mizarja Gvardjana in se na pragu hleva od svojega moža med tihim jokom — poslovila za vedno. Za njo so prišli italijanski vojaki in nas odpeljali v bloške vojašnice. Ne vse: tam sta ostala mizar Gvardjan iz Nove vasi in Usenik izpod Velikega vrha. Ustrelili so ju na gmajni za vasjo še istega dne. V kasarni smo potem zvedeli, da so Italijani zaradi izdajstva župnika Hrena, župana Rudolfa in njima podobnih ustrelili tudi Borisovega očeta Stanka Lenarčiča, pesnika in pisatelja Ivana Čampo, nepokornega Franceta Dobrilo in druge. Pred smrtjo so vse strahovito mučili.

Nas pa so odvedli v internacijo na Rab, na otok smrti.

GONARS

Po hudem stradanju na Rabu so me v februarju 1943 z drugimi interniranci poslali na Reko, od tam v taborišče Visco, nato pa v Gonars. Tja sem prišel aprila 1943 in našel brata Lojzeta, ki je bil v raznih taboriščih že od spomladi 1942. V istem taborišču je bil tudi stric Kranjc, v sosednjem, ženskem, pa sestra Marica, teta Fani in teta Mici. Za razliko od Raba so bile v Gonarsu taboriščne razmere mnogo bolj urejene, kar je bila predvsem zasluga organizacije in delovanja taboriščne Osvobodilne fronte, ki je povsod imela močno besedo.

Kmalu so tudi mene vključili in povezali v taboriščno organizacijo OF. Kot poštarja 16. barake so me poleg obveščanja o paketih in pisemskih pošiljkah zadolžili še za aktivistično delo v baraki. Tako sem internirancem naše barake posređoval poročila OF, ki so po skrivnih kanalih prihajala v taborišče. Na sestankih poštarjev vseh barak smo navadno z izgovorom, da delamo preglede in sezname lastnikov paketov, prepisovali omenjena poročila. Ob ugodni priložnosti, najpogosteje v večernih urah, smo ta poročila glasno brali internirancem v baraki. Moral sem kar precej povzdigniti glas, da so me v osemdeset metrov dolgi baraki slišali vsi. Pri obeh vhodih so bili medtem naši stražarji, ki so nas obveščali o morebitni nevarnosti: če se je bližala italijanska patrulja, dežurni oficir ali podobno.

Tako sem tudi nekega julijskega večera 1943 bral dolgo poročilo o uspehih zaveznikov na vzhodni in italijanski fronti. Stal sem pod dežurno svetilko na stolu sredi barake. Bil sem ves zavzet z branjem zanimivih novic. V baraki je bilo sicer tiho in interniranci so pozorno poslušali.

Naenkrat so se odprla vrata in v barako je vstopila patrulja, ki jo je vodil neki podoficir. Tovariša, ki je bil zadolžen za stražo, je namreč premagala radosvednost in zato je raje poslušal poročila, namesto da bi bil stražil. Ker je bilo v baraki precej temno, nisem takoj opazil Italijanov, nanje so me opozorili šele tovariši, ki so bili bliže vrat. Hitro sem liste s poročili skril pod najbližjo slamnjačo, v roke pa sem vzel in začel glasno brati knjigo o Mussolinijevem pohodu na Rim. To knjigo sem imel pripravljeno nalašč za take primere. Vendar s pre-

varo nisem uspel. Italijani so preiskali pograd, ob katerem sem stal, in pod slamnjačo našli liste s poročili. Podoficir je nekaj časa gledal v papirje in po imenih mest in pokrajin verjetno uganil, za kaj gre. Takoj so me prijeli in odvedli k dežurnemu oficirju. Ta je dal poklicati tolmača, da mu je prevedel besedilo. Še preden je tolmač nehal prevajati, je dežurni planil nadme in me tolkel s pestmi, da sem bil ves omotičen. Nato me je začel spraševati, kje sem dobil poročila. Odgovoril sem mu, da mi je liste dal neki italijanski vojak skozi okno barake in mi rekel, naj jih preberem internirancem. Na vprašanje, če vojaka poznam, sem odgovoril, da ne in da ga tudi prepoznati ne bi mogel, ker je bilo že precej mračno. Rekel sem še, da je vojak govoril slovensko. Oficir ni verjel moji pripovedi. Spet me je začel tepsti, toda ostal sem pri svoji prvi izjavi. To zasliševanje je trajalo kakšno uro, nato je oficir velel stražarjema, naj me odvedeta v kazenski šotor, ki je bil blizu stražarnice.

Naslednji dan so prišli že v zgodnjih jutranjih urah in me privezali na sramotilni kol, kmalu nato pa so me odvedli k zasliševanju. Kljub pretepanju sem vztrajal pri svoji izpovedi. Nekoliko sem razumel italijansko in zato poslušal, kaj so se zasliševalci menili med seboj. Nekdo je predlagal, naj mi ukažejo napisati nekaj vrstic, da bi potem primerjali pisavo in ugotovili, če sem poročila pisal sam. Tako bi me seveda hitro ujeli na laži. No, na srečo se je oglasil drug oficir, ki je dejal, da bom pri preizkusu spremenil pisavo in spet ne bodo vedeli, pri čem so. Seveda bi me kljub spremenjeni pisavi lahko dobili, vendar Italijani tega preizkusa niso naredili.

Čez nekaj časa je v prostor, kjer je potekalo zasliševanje, vstopil naš človek, ki je pomagal pri izdajanju paketov in se z oficirji zapletel v pogovor o pošiljki paketov. Ko so se oficirji nekaj posvetovali, je izkoristil priložnost in mi prišepnil, da moj zagovor ni dober in naj ne odgovarjam na vprašanja. Niti takrat, niti pozneje nisem zvedel, zakaj sem dobil takšna navodila. Mogoče je del tajnih poročil res prinašal v taborišče kak italijanski vojak, ki je bil povezan z osvobodilnim gibanjem. Vsekakor pa sem poslušal naročilo in na vprašanja zasliševalcev nisem hotel odgovarjati ničesar več.

Da bi me prisilili k besedi, so me nekaj dni v najhujši vročini obežali na sramotilni in mučilni kol. Od bolečin in žeje sem medlel. Od časa do časa pa je prišel podoficir, me polil z vodo in me vprašal, če sem pripravljen odgovarjati na vprašanja. Vendar sem molčal. Ko sem visel na kolu drugi dan, so prišli tovariši in zamotili stražarja, medtem pa mi je brat Lojze zrahljal vezi. To se je ponovilo tudi naslednji dan. Na podoben način so tovariši zvečer spravili v kazenski šotor nekaj prepečenca in druge hrane ter mi s tem lajšali lakoto in bolečine.

Po nekaj dneh mučenja so me spet odvedli na zasliševanje, vendar sem molčal. Ko sem pričakoval, da se bo mučenje začelo znova, so me na veliko presenečenje izpustili. Bilo je meseca julija, leta 1943. Fašizem je padel in Italijani so čutili, da se njihovemu imperatorstvu bliža konec.

Vrnil sem se v barako in še isti dan, vendar bolj previdno kot prej, nadaljeval delo v taboriščni organizaciji Osvobodilne fronte, dokler nismo odšli domov.

JESEN 1944

Takrat sem bil sekretar SKOJ v I. brigadi VDV (Vojska državne varnosti), katere štab je bil v Podturnu pri Dolenjskih Toplicah. Tam je bil tudi prvi bataljon. Drugi bataljon se je zadrževal v Beli krajini, tretji na Dolenjskem, četrti na Notranjskem in peti na Primorskem, v Brkinih.

GERHARD BONDZIN (VZH. NEMČIJA): **VIETNAMSKA MATI**, 1965, lesorez

Ce sem torej hotel svojo dolžnost izpolnjevati v redu, je bilo treba precej potovati. Seveda se je marsikdaj dalo urediti tudi pismeno in s poročili, vendar je bil neposreden stik najbolj primeren za utrjevanje in razvijanje skojevskih organizacij.

Nekega jesenskega dne 1944. me je poklical tedanji pomočnik komisarja brigade Janez Japelj in rekel: »Jelko, na Primorsko pojdeš! Tja gre komandant z nekaterimi člani štaba, pa se jim boš priključil. To je najboljša priložnost, da vidiš, kako delajo skojevci v petem bataljonu!«

Takoj sem se zamislil v težavno pot, ki me je čakala, pomočnik komisarja pa mi je podrobno razložil, kakšna je moja naloga po prihodu na Primorsko. Pozorno sem ga poslušal, nato pa odšel k personalnemu referentu tovarišu Hajdukoviču, kjer sem imel pripravljeno opremo.

Odpotovali smo že naslednji dan. Devet nas je bilo in bili smo dobro oboroženi. Po osvobojenem ozemlju Bele krajine, Kočevske in Notranjske smo napredovali dokaj hitro. Spotoma smo se ustavljali pri naših enotah, se malo pokrepčali in šli naprej. Takale pot iz Podturna prek Črmošnjic in Semiča čez

Dobliče na Stari trg ob Kolpi in nato po dolini Kolpe in Čabranke do njenega izvira, od tam pa na Babno polje in čez gozdove Mašuna in Javornikov na Primorsko je zdelala še tako dobrega pešca. Vendar so se prave nevarnosti pričele šele na Primorskem. Tja smo prišli petega dne ponoči.

Kurirji, ki so nas vodili, so povedali, da so v zadnjem času Nemci večkrat čakali v zasedah in napadali partizanske patrulje in posameznike, ki so se prebijali po terenu okrog Ilirske Bistrice, kjer je bila močna sovražnikova postojanka.

Bila je vetrovna in temna jesenska noč. Nekoliko je tudi rosilo. Kljub spremstvu smo večkrat zašli, se vračali in med kamnitimi ograjami iskali poti. Prvič sem bil na Primorskem in težko sem se privajal novemu okolju, novim razmeram in navadam, pa sem bil le vesel in zadovoljen v pričakovanju, da bom kmalu med primorskimi partizani. Poleg organizacijskih nalog sem se še posebej veselil srečanja s prijateljem iz otroških let. Že na poti sem namreč dobil sporočilo, da je med partizani petega bataljona tudi Gorazd Modrijan iz Trsta, ki je pred vojno večkrat prišel k sorodnikom na Bloke, kjer sva se spoznala. Skupaj sva v otroških igrah in norčavostih preživela marsikatero prijetno urico. Med vojno nisem slišal o Gorazdu ničesar vse to tistega sporočila, da je bil pred kratkim v petem bataljonu sprejet v SKOJ. »Kako me bo pogledal?« sem premišljeval. »Že čez nekaj ur se bova srečala daleč vsak od svojega doma!« Gorazd je slabo videl in je nosil očala. Doma je bil lepo vzgojen in ni trpel pomanjkanja. Za vojaško življenje ni kazal zanimanja in bil sem prepričan, da je odšel v partizane samo zaradi svoje notranje potrebe in zavesti, da mora kot zaveden Slovenec tudi on dati svoj delež v boju za osvoboditev domovine. Le kako se bo pretolkel skozi te viharne čase?

Tako sem razmišljal in se spotikal po kamniti poti. Bližali smo se najnevarnejšemu kraju in vsak čas bi lahko padli v sovražnikovo zasedo. Bili smo blizu Ilirske Bistrice in morali smo iti čez železniško progo, ki je bila takrat močno zastražena. Vzporedno s progo je šla tudi cesta in potok Reka. To so bile prirodne ovire, kot nalašč pripravljene za postavljanje zased.

Komandant brigade Vlado Kogoj, ki je vodil našo skupino, nam je na kratko povedal o razmerah in nakazal smer poti za primer, če bi bili napadeni in bi se morali prebijati. Meni je naročil, naj grem zadnji, in posebej pazim, da se kolona med napadom ne bo razbila, kar bi bilo lahko za vsakogar usodno. Napredovali smo počasi in se večkrat ustavili ter prisluškovali v temno in vetrovno noč.

Ko smo bili ravno nad železniškim predorom, sta nam prišla naproti dva kurirja iz Brkinov. Mi seveda nismo vedeli, kdo gre, zato smo se v hipu razporedili v dve skupini, mednje naj bi prišleci padli v zasedo. Kurirja sta hodila zelo previdno in vedno pripravljena na spopad. In do tega bi skoraj prišlo, ko ne bi naš vodnik po hoji spoznal svojega znanca. Za hip smo se zgrnili okrog njiju, da bi zvedeli, kakšna pot je še pred nami in kje je peti bataljon, potem pa smo se hitro umaknili z nevarnega kraja.

Srečno smo prekoračili tudi cesto in potok in vsem nam je odleglo. Kljub izredno slabi gozdni poti smo se hitro vzpenjali v hrib proti Ostrožnemu brdu. Zdravnik Cene, ki je šel pred menoj ogrnjen v vojaško odejo, je kot navadno, kadar je prišel iz zagate, začel zbijati šale, da smo se dušili v smehu in nas je komandant komaj miril. Še vedno smo hodili po ozemlju, ki ga je nadzoroval sovražnik.

CARMELO GONZALES-IGLESIAS (KUBA):
NA STRAZI, 1962, lesorez

CARMELO GONZALES-IGLESIAS (KUBA):
KUBANSKA MATI, 1962, lesorez

Okrog tretje ure zjutraj smo prišli v bataljonsko taborišče. Bili smo utrujeni in po prvih pozdravih smo takoj legli. Nisem mogel in tudi ne utegnil iskati Gorazda. »Zjutraj bo snidenje toliko lepše,« sem si dejal in kmalu zaspal na trdem ležišču.

Ob šestih sem bil spet pokonci. Klicali so me k zajtrku, jaz pa sem med partizani iskal Gorazdov obraz in se že vnaprej nasmihal ob misli na njegovo začudenje in osuplost. Med tovariši, ki so stali med šotori in okrog ognja, ga nisem našel in šel sem pogledat še k straži. Tudi tam ga ni bilo. Bataljonski sekretar SKOJ tovariš Peter, ki sem ga medtem spoznal, mi je povedal, da je Gorazd zgodaj zjutraj odšel s patroljo in da se še ni vrnil. Bil sem malce razočaran, vendar sem se hitro lotil dela, da bi bil potem, ko se bo Gorazd vrnil, prost. Čez kakšne pol ure pa se je po taborišču raznesla novica, da je patrolja padla v sovražnikovo zasedo in da ... Ne, saj to ni mogoče. Najbrž je kakšna pomota. Tovariši Gorazda vendar še niso dobro poznali in so se gotovo zmotili!

S Petrom sva tekla proti Ostrožnemu brdu. Tja so — po prispelem sporočilu — prinesli padle tovariše. Že od daleč sem videl mladinke, ki so zbirale in nosile zelenje za vence. V mrtvašnici na vaškem pokopališču je bilo samo nekaj ljudi. Stali so ob strani, med njimi pa so negibno ležali trije fantje, sinovi slovenske zemlje! Gorazd je ležal široko odprtih oči, ob njegovi glavi so ležala razbita očala! Namesto solz sreče so ob tem srečanju po mojem licu spolzele solze žalosti, tesnobe in srda. Padle so na blede obraz mrtvega prijatelja in se pomešale s krvjo, ki se je strjevala na njegovih ustnicah. To je bil zadnji pozdrav padlemu partizanu in obenem prisega maščevanja. Tak je bil tudi borbeni pozdrav tovarišev, ki so ob odprtem grobu treh mladih partizanov izstrelili častno salvo.

ZOJA

Nazim Hikmet se je rodil v Solunu leta 1902 kot sin visokega funkcionarja turškega cesarstva, kar pa mu ni preprečilo, da ne bi ob prvi svetovni vojni spoznal, kako je to cesarstvo gnilo. Ko so zavezniške sile po kapitulaciji Turčije hotele deželo razkosati, se je Hikmet pridružil Kemalu Atatürku, ki se je tem silam postavil po robu in s pesmijo pozival ljudstvo na boj v obrambo domovine. V tem boju je mlada turška buržoazija sicer zmagala, a po zmagi ni izpolnila svojih obljub o velikih reformah. Hikmet je razočaran zapustil domovino in se zatekel v Moskvo, kjer se je vpisal na mednarodno univerzo. Spoznal se je z Majakovskim in Majerholdom in neutrudno pisal. Ob razglasitvi Turčije za republiko (1924) se je vrnil domov. Tu pa je bila svoboda samo začasna: po letu dni se je začela gonja proti komunistom in Hikmet je moral preiti v ilegalo. Čez čas je ponovno šel v SZ, kjer je leta 1928 izšla njegova prva pesniška zbirka. Potem se je spet vrnil v domovino, toda policija mu je bila stalno za petami. Večkrat so ga aretirali, dokler ga niso leta 1937, tedaj je napisal spev »Na vratih Madrida«, obsodili na petnajst let strogega zavora, češ da je delal propagando med vojno. Po dvanajstih letih so ga na pritisk mednarodnih pisateljskih in drugih organizacij izpustili. Po izpustitvi se je spet umaknil v SZ in tam živel do smrti leta 1963.

V zaporu je Hikmet napisal svoje največje delo, ep »Človeška panorama«, v katerem je želel v številnih slikah podati zgodovino našega stoletja. Hikmetov opus obsega poleg pesmi, poem in epa še vrsto dram, od katerih naj omenimo satiro na stalinsko birokracijo »Ali je Ivan Ivanovič sploh obstajal«, ter roman »Romantika«, ki ga je zaključil z besedami: »Imam jih čez šestdeset... Eh, da bi mi bilo dano živeti še pet let!« Največjemu turškemu pesniku moderne dobe se ta želja ni izpolnila. Tako je tudi ep »Človeška panorama«, ki obsega devet knjig, ostal nedokončan. Iz zadnje knjige, ta opisuje drugo svetovno vojno, smo izbrali odlomek o usmrčitvi mlade ruske partizanke. V slovenskem prevodu imamo že tudi Hikmetovo poemo »Pisma iz Taranta-Babu« (Problemi 2).

Prve dni decembra
enainštiridesetega
pod Moskvo,

v vasi Petriščevo
pri mestu Vereja

— zarja, modrikasta kot sneg, je načela nebo —
so Nemci obesili dekcle. Bilo ji je osemnajst let
in nikdar niso zvedeli njenega imena.
Pri osemnajstih je dekcle zvezda jutranjica, je zaročenka.
Zdaj je na svetu zaročenka manj.
Obesili so jo.

Zrasla je v Moskvi,
tam študirala:
bila je komsomolka
in se je bojevala kot partizanka.
Ena sama resnica

in velik podvig
sta bila njen credo.

Lepa deklica nežnega vratu,
ki so jo Nemci obesili,
je za nas živa
v vsej svoji človeški veličini brez primere!
Ko da listajo po knjigi **Vojna in mir**,
se roke premikajo v temi, po snegu,
žive roke, ustvarjene za božanje in za dejanje.
V Petriščevem gorijo hlevi —
kjer pa na žalost ni bilo vojakov —
telefonske linije so pretrgane.
To je od včeraj.
Danes mráz v svetu,
sneg na zemlji.
V cestni kotanji, polni snega,
se neka deklica plazi proti skladišču sovražnega orožja.
Zvezde na nebu:
v srcu srd.
Bencin v steklenici.
Tu ... vžigalice ...
Kakšno zvezdnato nebo!
Podrgniti vžigalice, gib prstov ...
... ne vžge se!
Roka nima časa, da bi se vzdignila:
vsi so na njej! Planili so nanjo! Vlečejo jo po snegu ...
O, kakšno nebo! Kakšne zvezde!

Vre samovar na mizi,
po prtu razmetani:

revolver, pet nabojnic, kos ogrizene salame,
dva prsta konjaka, skorja kruha.

Oficirji presenečeno strme v dekcle.

Tu je, rdeča partizanka,
na podloženih hlačah podložen vojaški jopič,
na rami nahrbtnik, kapa z naušnicami.
Usločene obrvi, ob ustih odločno znamenje
trdovratnosti.

Mehka cvetna lista, njeni ustnici, pa ne bosta popustili
za nič na svetu, nikdar!
O, nedozoreli mandelj v svoji grobi lupini,
kako si končala tu?

V kuhinji zaprti domačini,
ženska, deček, starec,
strme v rdeči zubelj na ognjišču.
Sedijo tesno skupaj,
odrezani od sveta,
kakor da bi bili sami na hribu, a vse naokrog zveri,
in kākor treskanje nočne strele
bobni na njih sovražnikov glas.
Vprašanja.
Odgovarja: »Ne vem.«
Vprašanja.
»Ne,« pravi ona.
Vprašanja.
»Ne povem.«
Ne. Ne vem. Ne povem
Trije stavki. Tri besede.
Pozabil sem druge besede. Drugih besed sploh ni.

Tako ravna
je samo premica med dvema točkama.
Tako čist
je samo komaj rojeni.
Udarec. Še eden.
Kakor kače, ki se drznejo dvigniti proti soncu,
sikajo in padajo biči,
sikajo in padajo biči.

Najmlajši oficir se potuli v temen kot,
se zavalj na klop, si zamaši ušesa, zapre oči,
ostane tam negiben.
Onstran stene sikajo biči, bijejo . . .
Deček šteje:
sto,
sto petdeset,
dvesto udarcev.

In spet zasliševanje.
Odgovarja: »Ne vem.«
Vprašajo ponovno.
»Ne.«

Pa drugo vprašanje.
»Ne povem,« odvrne.
Pozabite druge besede.
Drugih besed sploh ni.

Glas je še lep in ponosen,
ampak ne več čist, ne več zvoneč ...
ko da ga je zmečkal udarec s pestjo.

Fašisti jo naženejo ven, na mraz,
napol golo,
oblečeno v samo srajco,
in boso ...

Ustnice so nabrekle,
tako so jih njeni zobje grizli,
obrvi trde in uporne.
Od snega ji modrijo noge,
kri rdeče zaznamuje sneg.
Roke so zvezane na hrbtu,
ob bokih dva fašistična bajoneta:

strašna, dolga pot!

V izbi Vasilija Kulika je prag visok.

Pade na klop.

Prosi požirek vode ...

Kot muhe prihite tuji vojaki.

Morda nimajo kaj početi, morda so bedasti,

morda iz nekega živalskega užitka

bližajo njenim nabreklih ustnicam prižgane vžigalice.

Ampak to je igra, ki zdolgočasi ...

odpravijo se spat,

smrčijo.

Vojaku iz spremstva je toplo tam v zaprtem,

z bajonetom jo odžene ven.

Deček diha v šipo

in gleda skoznjo, negiben.

Gleda, gleda s svojimi sinjimi očmi

svet, odet s snegom,

in boso partizanko na snegu in na zvezdah.

Zrasel bo ta otrok, življenje mu bo zameglilo spomine,

srečal bo ljubezen,

srečen bo,

a nekega dne, kakor konica nemškega bajoneta,

mu nepomirljivi spomin rani dušo,

njegovo srce oledeni:

bose dekliške noge na snegu in na zvezdah,

bosa partizanka na snegu in na zvezdah.

Samotna ulica,

od strani do strani polna snega.

Partizanka v srajci

in bosa. Roke ima zvezane na hrbtu,

bode jo fašistični bajonet.
Zbode: stopi naprej, zbode: vrniva se nazaj.
In tako dalje, dokler oblečenemu vojaku
ni spet mraz

in se mu ne zahoče, da bi se ogrel.
V hiši je vojaku toplo: ven!
Zbode: naprej, zbode: vrniva se nazaj
na sneg in na zvezde,
od desetih zvečer do dveh zjutraj.
Spet jo privedejo noter.
Menjava straže. Partizanka sama,
zapuščena na klopi, negibna.
Stara je osemnajst let,
kmalu jo bodo ubili
in ona to ve.
(Umreti ... biti ubit ...
to je popolnoma isto za tistega, ki sovraži.
Bila je tako mlada in zdrava,
da se ni bala smrti in žalosti ni poznala.)

Gleda si zatekle noge.
Vidi jih, ampak bolečin ne čuti.
Sovraštvo ji je ustrojilo novo kožo:
sovrastvo,

vera,
neuničljiva volja.

Česa se spominja?
Materinega obraza,
tekstov, razredov.
Portreta ljubljenega Iljiča

za svetlim vrčem
s češnjevimi vejami, lahkimi kot kosmi snega.

Česa se spominja?
Otroštva? Je še tako blizu.
Lahko se dotakne cvetja na oblekici.
Prvi letalski napad.
Vojaki, ki gredo na fronto.
Pred njimi koraka pesem in otroci tekajo pred njimi.
Glej, spominja se tramvajske postaje:
»Mama, posloviva se tu.«
Česa se spominja?
Komsomolskega komiteja?
Je tako blizu ...
Lahko se dotakne

rdečega blaga na mizi,
kozarca vode.

Sliši svoj lastni glas, čist je:

»Ne bojim se ničesar. Pripravljena sem na vse.
Pošljite me tja.«

Kratek čas te je grelo sonce!

Osemnajst let!

Tanja!

Ti si partizanka, ki jo je sovražnik obesil,

jaz sem pesnik, ki so ga zaprli v ječo.

Ampak nič naju ne loči!

Ljubim te kakor svojo hčer,

svojega tovariša,

klanjam se ti.

Tanja.

Kako lepe so tvoje usločene obrvi!

Oči sta dva mandeljna,

a ne poznam njune barve,

na sliki je ne vidim ...

Tanja.

Prebral sem: temno rjave so oči.

V moji domovini je veliko deklet s temno rjavimi očmi.

Tvoji temni lasje niso daljši,

kakor jih ima Mehmet, moj sinček.

Tanja.

Kako široko je tvoje čelo.

Svetlo kakor mesečina.

Kako lep je tvoj podolgovati obraz.

Ušesa ti malce štrle in so skoraj velika ...

Ampak mehak in nežen je vrat kakor vrat deklice.

Nobena moška roka se ga ni dotaknila ...

To, kar ga obdaja, ni zanka ne vrv,

je ogrlica.

Kako si krhka, Tanja!

Poklical sem tovariše.

Nanaglo so se zbrali krog mene.

Šepečejo.

Gledajo tvojo sliko:

»Imam hčerko njenih let.«

»Imam sestro njenih let.«

»Moja žena je njenih let.«

V moji topli domovini

se dekleta poročijo mlada,

Tanja!

Naše žene v tovarnah, na poljih, v šolah

so njenih let.

Kdaj se je zgodilo? Kdaj?

Še sliši svoj glas: hripav je, ampak ponosen pred sovražnikom.

Pravi: »Ne vem.«

Pravi: »Ne povem.«

Pravi: »Ne.«

In da ne izreče niti ene resnične besede,

pove sovražniku lažno ime.

Zoja je njeno ime,
pravi, da je Tanja.
Tanja!
V mraku ječe v Bursi
imam pred sabo tvojo podobo,
Tanja!
Ti morda nisi vedela, da obstaja ta ječa v Bursi,
Tanja!
Bursa je zelena dežela v cvetju,
ampak ječa v Bursi je dušljiva in mračna
in v tej ječi je pred menoj
tvoja slika,
Tanja!
In danes nismo enainštiridesetega,
danes
pišemo leto petinštirideset na tej naši zemlji.
Ne več pred Moskvjo,
pač pa pred Brandenburgom
se borijo tvoji,
se borijo moji,
se borijo pošteni z vsega sveta,
borci za našo veliko resnico.
Tanja!
Ljubim tvojo domovino, kolikor jo ljubiš ti.
Jaz sem Turek,
ti si Rusinja,
oba sva komunista.

Tanja.
Obesili so te zavoľo tvoje ljubezni.
Zaprli so me zavoľo moje ljubezni,
a jaz žívim, medtem ko si ti mrtva.
Kako kratek čas si bila na zemlji!
Tanja. mrtva si.
Koliko nedolžnih je padlo v boju!
Tanja! Tanja! Sram me je. Daj, da ti priznam:
že sedem let se ne bojujem več, že sedem let sem v ječi
in še zmerom žívim!

Zjutraj so dvignili Tanjo, ji dali nekaj, da se je oblekla ...
(Nemci so si vzeli škornje,
kapa in kožuhi sta izginila.)

Obesili so ji krog vratu steklenice bencina,
ji nadelí nahrbtník
in jo okitili za zadnjo pot.
Kos lesa, napis s kredo:

PARTIZANKA

ji je visel na prsih.
Na stežaj odprite vrata!
Cesta je polna sonca, bela.

Nemci priženó s puškinimi kopiti kmete:

vse naokoli toliko, toliko vojakov na konjih.

Na trgu sredi vasi vislice.

Dva zaboja od testenin drug na drugem:

nad njima binglja namiljena vrv z zanko na dnu ...

Neki oficir, amaterski fotograf, hoče ujeti prizor.

Zrinejo Tanjo na zaboja: roke na hrbtu.

Tam je pokončna pokončna, z zanko nad glavo.

Kako si visoka zdaj. Si višja ...

Sonce je še zastrto.

Kako lepo vidiš od tam zgoraj svojo rodno zemljo!

Dali so ti zanko krog vratu,

premakneš se, da jo zrahljaš:

živeti še malo!

Vse naokoli ljudje, ljudje ...

»Tovariši, kvišku glave! Ne dajte miru fašistom!

Ubijajte, požigajte, uničujte, bijte sovražnika!«

Neki fašist jo je udaril v obraz,

iz ožganih ustnic je privrela kri:

in besede so stekle tople kakor kri:

»Ne morete nas pobesiti vseh!

Zmagali bomo!

Nas je veliko!

Nas je dvesto milijonov!«

Zona je spreletela množico ...

tiho ječanje,

jok ...

Sonce se razlije ponosno, zemlja se razodene še lepša.

Rodna zemlja ...

Rabelj potegne vrv.

Zadavi dekle z labodjim vratom.

Na svidenje, z bogom, začetek čudovitega dne!

Dvignila se je na prste, se iztegnila:

»Z bogom, tovariši, ne objokujte me!

Sreča je umreti za svoj narod!«

Velikanski škorenj je brcnil zaboja izpod njenih nog.

Mlado in močno telo je zadrhtelo in obviselo.

Kakor znamenje za napad,

kakor novica o zmagi,

kakor simbol neumrljivosti

se je dvignilo nad zemljo

in zletelo visoko.

Prevedel Miroslav Košuta

SAMUELIS ROSINAS (ZSSR): MATI — iz cikla »Litovski partizani«, 1960, linorez

Kulturna panorama

TRIJE PREVODI S TEMATIKO ZADNJE VOJNE

Slovenske založbe so v zadnjem času izdale sorazmerno precej del, ki karkoli obravnavajo tematiko zadnje vojne. Poleg nekaj knjig domačih avtorjev smo dobili nekaj prevodov. O treh izmed njih naj napišemo nekaj besed. Napisali so jih: Francoz, ki je služboval na Malaji in ki je zato snov svoje knjige zajel v jugovzhodni Aziji; španski republikanski borec, ki je bil v nemškem koncentracijskem taborišču in je opisal svoja bridka doživetja; in nemški pisatelj, ki jemlje snov za svoje romane iz življenja nemške vojske. Vsaka od teh knjig obravnava torej povsem drug svet. Tudi vsi avtorji so si močno različni in tudi umetniška in estetska vrednost njihovih del ni enaka. Vsi ti romani pa imajo vendarle nekaj skupnega, namreč: zdravo moralno jedro, obsodbo nacizma, militarizma, nasilja vojne, poudarjanje humanizma, poveljevanje tovarištva, poštenja in še drugo, zaradi česar je vredno, kljub nekaterim hibam, ta dela vzeti v roko. In zato je tudi prav, da smo dela dobili v slovenskem prevodu, čeprav bi lahko namesto tega ali dru-

gega lahko dobili še boljše. Slovenski bralec, ki bo ta dela prebiral, bo spoznal ne samo tuj svet, ne samo svet daljne Azije, ne le nemško vojaško hierarhijo, francosko odporniško gibanje, nemška taborišča, ne bo samo z zanimanjem prebral bolj ali manj napeto prikazanih dogodkov in doživetij, temveč se bo ob teh knjigah tudi zamislil in jih ob novih spoznanjih tudi odložil notranje obogaten. Gre torej za dela, na katera je vsekakor vredno opozoriti.

Roman **MOST NA REKI KVAJU** smo dobili v slovenščini zelo pozno in je zato ta tekst nedvomno izgubil že precej svoje aktualnosti, posebno še, ker je medtem ves svet delo spoznal po odličnem filmu. Most na reki KvaJU je napisal Francoz Pierre Boulle, v slovenščini, v odličnem prevodu Janka Modra, pa ga je izdala založba Obzorja. Pisatelj je služboval v Malaji in bil nato v angleški vojski. Ujeli so ga Japonci in je sam doživel japonsko ujetniško taborišče, v katerem se roman dogaja. Toda pisatelju ni šlo toliko za opisovanje ponižanj, ne toliko za prikaz mučenja, temveč bolj za prikaz posebnega problema, problema vojaške časti in tragedije v zvezi z njo. Ujeti angleški komandant se namreč ni hotel pokoriti ukazu Japoncev in ni hotel fizično delati pri gradnji mostu čez reko Kvaj, kjer so Japonci zaposlili ujete zavezniške vojake. Japonci so ga sicer zaprli in mučili, končno pa so vendarle morali popustiti in Anglež je tako v spopadu za spoštovanje predpisov glede vojnih ujetnikov dosegel popolno zmago. Zato pa je potem Japoncem sam ponudil svojo pomoč in pomoč ujetih oficirjev, strokovnjakov za gradnje, s katerih pomočjo so Japonci potem res zgradili most. V tem pa so angleške diverzantske skupine skupaj z domačini že pripravile načrt za uničenje mostu ter ga minirale. Toda prav angleški polkovnik je odkril mine, obvestil Japonce in tako za nekaj časa preprečil uničenje mostu, vse to pa samo zaradi formalnega spoštovanja predpisov in zaradi tega, da ne bi delo njegovih vojakov v trenutku šlo v nič. Tako je vprašanje vojaške časti privedel do absurda in zaradi pretodega pojmovanja časti pomagal sovražniku uresničiti njegove strateške načrte ter spodkopavati zavezniške vojaške cilje.

Vsa ta zanimiva, mestoma tudi napeta zgodba pa je vendarle pripovedo-

vana nekam togo, nesproščeno, bolj reportažno in brez kakih posebnih umetniških ambicij. Čeprav gre torej za zanimiv problem, za opis dogodkov med vojno v Aziji, čeprav je avtorjevo pripovedovanje kolikor toliko zanimivo, nas vendar knjiga ne ogreje. Morda je bolj kot knjiga osvojil svet film, posnet po tem romanu. Kakor se pač večkrat dogaja, da so dobri filmi posneti po slabših literarnih predlogah in da so iz odličnih literarnih del povzeti filmi šibki. Toda o Mostu na reki Kva-ju je bilo že toliko besed, da bo vsakdo že iz radovednosti vzel knjigo v roke. Posebno sicer ne bo navdušen, razočaran pa prav tako ne. Ocena povprečnosti je za ta roman najbolj ustrezna.

Jorge Semprun je nasprotno napisal knjigo **VELIKO POTOVANJE**, ki je v formalnem pogledu povsem originalna, mojstrsko komponirana in napisana v duhu moderne literature brez poglavij, v enem samem zaletu, ki pa je tudi glede na obravnavano snov izredno močna in zrela pripoved. To je razumljivo, če vemo, da je bil avtor knjige še mlad fant, ko je doživljal vojno, svojo knjigo pa je napisal šele sedemnajst let po njej. Tako je vojna vplivala na njegovo duševnost in pustila tako močno sled v njej.

Sempruna so po španski državljanski vojni prepeljali v Francijo, kjer je kot antifašist doživljal vse trdote političnega emigranta. Ob nemški zasedbi Francije se je pridružil odporiškem gibanju, vendar je bil ujet in zaprt. Iz zaporov so ga prepeljali v koncentracijsko taborišče v Nemčiji. In šele toliko let po vojni je opisal svoja bridka doživetja v izredno dognani in psihološko pretehtani knjigi, ki z največjo impresivnostjo deluje na bralca. Semprun je kot okvir svoje pripovedi postavil »veliko potovanje«, več dni brez vode in hrane trajajočo vožnjo v koncentracijsko taborišče. V okviru opisa te vožnje obuja pisatelj svoje spomine na kasnejše trpljenje in doživetja v taborišču, deloma na svoje partizansko življenje, deloma tudi na čas pred vojno in po osvoboditvi. Pisatelj pri tej svoji pripovedi preskakuje iz enega časovnega okvira v drugega, vendar pa je uspel iz celotnega, na videz razbita gradiva ustvariti homogeno celoto, napisano v čistem, neponarejenem jeziku. Tako je Semprunovo delo huda obtožba nacizma in strahot ter trpljenja,

ki so ga med vojno povzročili Nemci, obtožba, ki trdo udarja po krivcih. Je pa tudi spomenik tovarištvu, mednarodni solidarnosti, poštenju in človečnosti, to je vsem tistim poglavitnim moralnim vrednotam, ki so v najhujših dneh pomagale ljudem, da so vzdržali kljub najhujšim strahotam.

Knjiga Veliko potovanje je ena najzrelejših in tudi najmočnejših knjig, napisanih na temo vojne in posebno taborišč. Zaradi odnosa pisatelja do prestanega trpljenja, do odporiškega gibanja, do nacizma, do krivcev, pa tudi zaradi pristopa do snovi in njene obdelave pomeni knjiga Veliko potovanje vzor, kako je dognano, stvarno, prepričljivo, zanimivo in obenem umetniško zrelo mogoče obdelati avtobiografsko snov spominov na vojni čas.

Semprunovo knjigo Veliko potovanje je izdala Državna založba Slovenije v zbirki Kiosk.

Povsem nekaj drugega pa je roman Hansa Helmuta Kirsta iz nemškega vojaškega življenja **PRAVILI SO MU OBEŠENJAK**. Ne bi ponavljali tega, kar o tem zanimivem nemškem pisatelju, ki obravnava motive iz vojaškega življenja, že vemo. Pisatelja poznamo kot ostrega satirika, kritika vseh tistih malih in velikih nepravilnosti, napak in nemogočih stvari ter miselnosti, kar vse skupaj sestavlja tako osovraženi nemški vojaški stroj. Sicer pa zna Kirst tudi zanimivo pisati in spleitati prikupne zgodbe, tako da sodi med najbolj brane sodobne nemške pisatelje, čeprav ima v Nemčiji, razumljivo, da predvsem v vojaških krogih, hude nasprotnike. V ostalem svetu, zlasti tistem, ki je okusil trdoto nemškega vojaškega škornja, pa zato toliko večje število navdušenih bralcev. V slovenščini smo dobili že več Kirstovih del, kot zadnje roman Noč generalov, v katerem je posegel v vrhove nemške vojske in razkril njih zločinsko dejavnost med vojno in celo po njej. Novi roman Hansa Helmuta Kirsta Pravili so mu obešenjak pa je v prevodu Jara Komaca izšel pri založbi Mladinska knjiga. Ne vemo, ali je ta roman nastal prej ali kasneje kot druga Kirstova dela, ki jih že imamo v slovenskem prevodu. Toda ob delih, ki jih doslej poznamo pri nas, pomeni roman Pravili so mu obešenjak korak nazaj. Pisatelju sicer ne moremo očitati, da ni v romanu naslikal prave podobe pokvarjenih in korumpiranih oficirskih krogov. Pa tudi ne, da njegov roman

ni kritika militarizma, nacizma in političnega življenja v Nemčiji v predzadnjem letu druge svetovne vojne. Vendar pa se zdi, kot da je pisatelju ob tem delu zmanjkalo tiste, zanj tako značilne satiričnosti, s katero je sicer v drugih delih tako razkrinkavajoče izpostavljaval posmehu svoje junake. Romanu nekako manjka tiste fine posmehljivosti, tiste ironije, ki so jo druga Kirstova dela tako polna. Pa tudi zgodba sama, ki je precej komplicirana, ni tako jasna, kot bi lahko bila. In tudi ogreje nas ne ali pa ne povsem prepriča. Skorajda bi rekli, da pisatelju ne verjame-mo, da je bilo res tako. Če pa je bilo, potem Kirst romana ni tako napisal, da bi nas povsem prepričal o resnič-vprečno napisan. Njegova poglobitna nosti tega, o čemer pripoveduje. Toda kljub pomanjkljivostim, ki jih strožja kritika lahko ugotovi, pa je ta roman vseeno zanimivo branje, čeprav je podoblika je vendar posmehljiva kritika nemške soldateske.

Vsebina romana je seveda privlačna, saj pisatelj pripoveduje o oficirju, ki so ga s fronte prestavili v zaledje. Kot nasprotnik nacizma pa začne v zaledju na svojo pest »delati red« in razkrinkava pod parolo odločnosti za zmago in zvestobo nacizmu korumpirane oficirje v zaledni enoti. Ob atentatu na Hitlerja prevzame celo oblast v majhnem kraju, razkrinka celo šefa gestapa in se nato umakne čez mejo v Švico. Svoje nadrejene in podrejene pa pusti z dolgimi nosovi. Zato lahko Kirstov roman označimo kot kritiko ali satiro na račun pokvarjenosti nemške vojske, kot kritiko karierizma, korupcije in zločinske dejavnosti predstavnikov nacizma. Toda kaj več pa ta roman ni. Seveda pa mu je uspeh pri povprečnem okusu bralcev zagotovljen, ker je vendarle toliko zanimiv, tako spretno in zanimivo napisan, da bralca priteguje prav do zadnje strani. Že znanih Kirstovih romanov pa še zdaleč ne dosega.

S. R.

RAZSTAVA »INTERGRAFIK« V VZHODNEM BERLINU

V prejšnji številki smo posredovali bralcem v reprodukcijah nekaj značilnih likovnih del, ki so bila predstavljena na razstavi »Umetnost in odpor v Evropi« v Bologni in Torinu. Dvajseta obletnica konca vojne je pobudila sorodno likovno manifestacijo, ki je bila prirejena v Vzhodnem Berlinu pod imenom »Intergrafik« v času od maja do julija letos. V Berlinu organizirana mednarodna razstava grafike je zbrala dela številnih umetnikov iz dvajsetih držav, in sicer grafična dela, ki obravnavajo tematiko vojne in miru, ki izpovedujejo boj proti vojnim tendencam in nasilju v vseh oblikah in v vseh delih sveta. Sodelovali so umetniki iz naslednjih dežel: Belgije, Bolgarije, Češkoslovaške, Finske, Francije, Italije, Jugoslavije, Kitajske, Koreje, Kube, Madžarske, Mongolije, Vzhodne in Zahodne Nemčije, Norveške, Poljske, Romunije, Sovjetske zveze, Švedske in Vietnama. V nasprotju z razstavo, omenjeno v začetku, v Italiji, ki je skušala podati skorajda že zgodovinsko opredeljen pregled umetnosti odpora v Evropi, je berlinska razstava prikazala v veliki večini dela iz povojnega časa, to se pravi likovno formulirane izpovedi spominov na vojno in protestov proti njej in predvsem tudi primere današnje aktivne angažiranosti umetnika v boju za ohranitev miru. Poseben pečat je dal prispevek azijskih držav, ki v zadnji vojni niso doživljale povsem enake usode kot evropske dežele, predvsem pa je bil napor nekaterih v povojnih letih osredotočen na graditev nove državnosti in družbene ureditve, zato smo našli med razstavljenimi deli mnoge grafike s tematiko dela, izgradnje in podobnega. Glavni cilj manifestacije je bil po besedah v uvodu kataloga: »Razstava je sodelovanje umetnikov mnogih dežel. Kakor so različne tematika, umetniška oblika, nazorska in politična stališča — v enem so si vse grafike slične: v obsodbi vojne!«

M. S.